

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Свідоцтво про державну
реєстрацію – серія КВ
№ 19320-9120 ПР
від 05.07.2012

Передплатний
індекс – 99881

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
49064, м. Дніпропетровськ,
вул. Орловська, 1-Б
тел.: (056) 371-51-47

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

2 ч. 2
2016

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет». Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук (Постанова Президії ВАК України від 10.03.2010, № 1-05/2). Проведено перереєстрацію видання (Наказ МОН України № 261 від 06.03.2015, додаток № 13).

Головний редактор **М.В. Корнієнко**
Заступники головного редактора:
О.М. Джу́жа, О.В. Негодченко

Редакційна колегія не завжди
поділяє позицію автора

За точність викладеного
матеріалу відповідальність
покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення,
що не впливають на зміст
матеріалів, а також їх
перейменування вносяться
редакцією без узгодження
з автором

Рукописи не рецензуються
і не повертаються

Ухвалено до друку та поширення
через мережу Internet
Вченою радою Дніпропетровського
гуманітарного університету
(протокол № 9 від 24.04.2016 р.)

Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України;
Биргеу М.М. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Молдова);
Богатирьов І.Г. – доктор юридичних наук, професор;
Бондаренко Н.Л. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Білорусь);
Вербенський М.Г. – доктор юридичних наук, професор;
Гирько С.І. – доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація);
Джу́жа О.М. – доктор юридичних наук, професор;
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кисельов О.О. – кандидат юридичних наук, доцент;
Колпаков В.К. – доктор юридичних наук, професор;
Корнієнко М.В. – доктор юридичних наук, професор;
Макаренко Є.І. – кандидат юридичних наук, професор;
Макушев П.В. – кандидат юридичних наук, професор;
Мисливий В.А. – доктор юридичних наук, професор;
Негодченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Сергєвнїн В.А. – доктор юридичних наук, професор
(Сполучені Штати Америки);
Хюльсхерстер Штефан – доктор юридичних наук,
професор (Федеративна Республіка Німеччина);
Чернєй В.В. – доктор юридичних наук, доцент;
Ярмиш О.Н. – доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук
України.

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ГОНЧАР Д. В.,
аспірант
(Інститут держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України)

УДК 34.037

**АДВОКАТ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ
В ПРАВОЗАХИСНОМУ МЕХАНІЗМІ**

У статті досліджуються питання щодо ролі і місця інституту адвокатури в правозахисній системі України в процесі реалізації особою конституційного права на правову допомогу. Автором відстоюється позиція, згідно з якою адвокатура за своєю природою є інститутом громадянського суспільства. У підсумку робиться висновок про те, що вся діяльність адвокатури з надання юридичної допомоги і правового захисту адресована як окремим особам, їх об'єднанням, так і суспільству в цілому.

Ключові слова: суб'єкти забезпечення прав і свобод людини і громадянина, громадянське суспільство, правозахисний механізм, інститут адвокатури, безоплатна первинна правова допомога, безоплатна вторинна правова допомога.

В статье исследуются вопросы роли и значения института адвокатуры в правозащитной системе Украины в процессе реализации гражданами конституционного права на правовую помощь. Автором отстаивается позиция, согласно которой адвокатура по своей природе является институтом гражданского общества. В итоге делается вывод о том, что вся деятельность адвокатуры по предоставлению юридической помощи и правовой защите адресуется как отдельным гражданам, их объединениям, так и обществу в целом.

Ключевые слова: субъекты обеспечения прав и свобод человека и гражданина, гражданское общество, правозащитный механизм, институт адвокатуры, бесплатная первичная правовая помощь, бесплатная вторичная правовая помощь.

The article studies the issues in respect of a role and place of the advocacy institution in the Ukrainian human rights system in the process of exercising constitutional right to legal assistance by an individual. In this article, a lawyer is considered by the author as a subject of protection of rights of a person in the human rights mechanism. The author maintains an attitude meaning that the advocacy in itself is an institution of public society. The author draws a conclusion that the whole advocacy activities for rendering legal assistance and legal protection are addressed both to individuals, associations thereof, and the society in general.

Key words: subjects ensuring human and civil rights and freedoms, civil society, human rights mechanism, free primary legal assistance, free secondary legal assistance.

Вступ. Основні права, свободи та інтереси громадянина покликана захищати не тільки держава, але й інститути громадянського суспільства, які беруть активну участь у реалізації та захисті прав людини і громадянина. Так, наприклад, роль держави в реалізації особою своїх конституційних прав полягає в тому, щоб створити такі умови, за яких особа може максимально реалізувати свої конституційні права, адже, як стверджує В.М. Темченко, головним критерієм визначення видів та змісту функцій держави сучасного періоду розвитку України є основні права людини та їх види [1], що свідчить про їх пріоритетність в діяльності держави та її органів. До правозахисного механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина належать такі елементи, як суб'єкти забезпечення, об'єкти забезпечення, засоби забезпечення (як правові, так і неправові), зміст діяльності суб'єктів, гарантії прав і свобод людини і громадянина, інші чинники, які приводять до руху усіх вищевказаних елементів. Найважливішим елементом захисного механізму, на нашу думку, є суб'єкти, які здійснюють такий захист.

Адвокатура в цьому захисному механізмі є суб'єктом, що здійснює свою діяльність на користь суспільства та на захист проголошених прав і обов'язків особи. Через адвокатуру як інститут громадянського суспільства правова держава забезпечує своїм громадянам можливість реалізувати їх права і свободи, користуючись при цьому гарантованим державою правом на юридичну допомогу, реалізація якого переважно здійснюється адвокатурою. Але остання виступає в цій парадигмі не як інструмент держави, а як соціальний інститут, за допомогою якого держава забезпечує реалізацію цього права. У такий спосіб адвокатура збалансовує відносини між державою та її громадянами, оскільки правова держава повинна забезпечити пріоритет прав та свобод людини і громадянина, а адвокатура зобов'язана сприяти їх реалізації та захисту. Без сумніву, адвокатура – своєрідний орган, що гармонізує інтереси громадянського суспільства з потребами і можливостями держави. Вона, безперечно, хоч і не є до кінця структурованою організацією в Україні, але входить в її громадянське суспільство як інститут із спеціальними повноваженнями. Сучасна українська адвокатура – це організоване співтовариство українських адвокатів, метою якого є захист прав і свобод членів громадянського суспільства, всіх його суб'єктів, надання їм правової допомоги у всіх видах життєдіяльності. Призначення адвокатури – правоохоронна діяльність, захист прав і законних інтересів громадян і організацій. Правова держава повинна бути зацікавлена в тому, щоб адвокатура була високопрофесійним інститутом. Вона повинна забезпечувати незалежність адвокатури і доступність юридичної допомоги; сприяти здійсненню заходів щодо підвищення кваліфікації адвокатів, вживати заходи із захисту адвокатів від переслідувань, необґрунтованих обмежень в їх професійній діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження питань щодо ролі і місця інституту адвокатури в правозахисній системі України в процесі реалізації особою конституційного права на правову допомогу.

Результати дослідження. Через публічно-правову природу своєї професії адвокат є захисником не тільки приватних інтересів окремої особи, але й інтересів всього суспільства; адвокат може виступати в судочинстві не тільки як представник сторони, але і як представник суспільного інтересу, як представник суспільства, який захищає права особи як члена суспільства.

Стаття 59 Конституції України закріпила право кожної людини і громадянина на правову допомогу, зокрема і безоплатну. Саме для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура. Ця конституційна норма реалізується не лише для громадян України, але і для іноземців, осіб без громадянства, що свідчить про гуманістичну спрямованість норм Конституції.

Загалом усіх суб'єктів реалізації і захисту прав людини і громадянина в Україні умовно можна поділити на дві групи: суб'єкти, які наділені функцією захисту від імені держави, та суб'єкти, які вказану функцію здійснюють як інститути громадянського суспільства. Отже, важливе місце в правозахисній системі поряд з компетентними органами держави,

займають інституції громадянського суспільства, а саме: політичні партії, громадські організації, правозахисні організації, органи місцевого самоврядування і, безумовно, правозахисні інститути, серед яких чільне місце посідає інститут адвокатури, який покликаний надавати населенню правову допомогу.

Механізми реалізації конституційного положення про правову допомогу встановлюються Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. [2], в інших законодавчих актах України та у статутах адвокатських об'єднань. У перелічених документах зазначено, що адвокатура України є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним, згідно з Конституцією України, сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм іншу юридичну допомогу. Загалом, престиж адвоката та ефективність його діяльності перебувають у прямій залежності від становища людини в суспільстві і державі, від ставлення до фундаментальних принципів демократії і законності. Рівень розвитку адвокатури є одним із індикаторів демократичності суспільства, однією з ознак стану захищеності прав людини. З розвитком ринкових відносин та демократизацією українського суспільства послуги юриста стають все необхіднішими. Закономірною реакцією на таку потребу стало різке збільшення кількості суб'єктів надання правових послуг.

Про роль адвокатів у процесі надання правової допомоги, про правову природу адвокатської діяльності, статус адвоката і організацію діяльності ролі адвокатури, пов'язаної з безпосереднім наданням правової допомоги, дискутують як науковці, так і практикуючі юристи. Це науковий доробок А.М. Бірюкової, Т.В. Варфоломєєвої, Є.В. Васьковського, В.Г. Гончаренка, С.В. Гончаренка, І.Ю. Гловацького, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, О.Л. Жуковської, Я.П. Зейкана, В.Т. Маляренка, М.А. Маркуш, О.Р. Михайленка, А.В. Молдована, В.В. Молдована, В.Т. Нора, В.О. Попелюшка, С.Ф. Сафулька, О.Д. Святоцького, М.І. Сірого, З.Д. Смітійенко, С.Я. Фурси, Д.П. Фіолевського, В.П. Шибіко, О.Г. Яновської та ін.

Незважаючи на різні аспекти дослідження адвокатської діяльності, на сучасному етапі сталим та законодавчо закріпленим залишається твердження, що адвокатура України є недержавним самоврядним інститутом, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації й діяльності адвокатури в порядку, встановленому чинним законодавством України [2]. Тобто адвокатура України є відокремленим від системи державних органів самоврядним інститутом, основним призначенням якого є надання кваліфікованої юридичної допомоги громадянам та організаціям. Той факт, що адвокатура в нашій державі відокремлена від системи державних органів, свідчить про те, що вона є відносно самостійним та незалежним утворенням на професійній основі. Відповідно, адвокат може протистояти інтересам публічних структур та їх посадових осіб у судовому процесі. Крім вищезазначеного, самостійність адвокатури та її незалежність від апарату держави, без сумніву, забезпечує надання адвокатами кваліфікованої допомоги в судових процесах, у тому числі і в цивільному, кримінальному, адміністративному та господарському судочинстві. Незалежність адвокатури від системи державних органів позбавляє суб'єктів владних повноважень можливості впливати на професійну діяльність адвокатів, і це є одним із чинників, які забезпечують реальне ефективне виконання адвокатурою України її функцій та завдань у процесі своєї професійної діяльності.

Цікавою в цьому контексті є позиція Л.В.Тациї, яка в своєму дисертаційному дослідженні обґрунтувала позицію про недоцільність віднесення адвокатури як до системи органів юстиції, так і до державних установ, оскільки це суперечило б принципу незалежності. Адвокатура, на її думку, вважається інститутом громадянського суспільства, який є не лише об'єднанням професіоналів-юристів, а й правозахисною інституцією, яка реалізує свої повноваження у тісній взаємодії з органами юстиції: судовими установами, органами нотаріату, реєстрації актів громадянського стану, державної виконавчої служби, судово-експертними установами та іншими державними і недержавними установами. Подібне віднесення адво-

катури до інституцій громадянського суспільства покладає на останню додаткові функції [3] із захисту прав і свобод людини і громадянина в такому суспільстві.

Аналізуючи сучасний стан діяльності адвокатури в Україні, на жаль, доводиться констатувати, що ті принципи, основні засади, на яких будується система адвокатури, хоча й закріплені в Основному законі та окремих нормативно-правових актах, мають незадовільний рівень реалізації. На думку Г.М. Сенько, сьогодні існує потреба реформування системи органів адвокатури в контексті загальнодержавної правової реформи. Вирішення цієї проблеми обумовило потребу в пошуках принципово нового, системного підходу до визначення її структурно-функціональної будови, статусу та соціальної цінності загалом [4]. Окрім цього, важливим аспектом надання адвокатами безоплатної правової допомоги в Україні є руйнування стереотипу «елітарності і недоступності» допомоги юриста (адвоката) [6]. Думка, що сформувалася у більшості, про адвокатуру як про «допомогу багатим» веде до декількох негативних моментів. По-перше, зміцнення віри в свою соціальну незахищеність у більшості громадян і, як наслідок, зростання незадоволення ситуацією в державі. По-друге, спроби самостійного захисту своїх прав у судах і установах державної влади та місцевого самоврядування без володіння елементарними правовими знаннями. Такі спроби є причиною гігантських черг у коридорах судових і державних установ. Перевантаження наших судів можна буде уникнути, коли людина попередньо буде звертатися за консультацією до центрів безоплатної юридичної допомоги [6].

Вперше в законодавстві України поняття «правова допомога» було закріплено в Законі України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. [5]. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 2 вказаного Закону правова допомога розглядається як надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.

Як бачимо, поряд із поняттям «правова допомога» в такому контексті зустрічається поняття «правові послуги». При цьому слід зазначити, що чинне законодавство використовує поняття «юридичні послуги». Наприклад, Закон України «Про соціальні послуги» під юридичними послугами розуміє надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності щодо осіб, які вдаються до протиправних дій стосовно цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо).

В юридичній навчальній і науковій літературі терміни «правова допомога» і «юридична послуга» використовуються досить часто, коли йдеться про адвокатську діяльність. Проте значення цих термінів настільки різні і суперечливі, що в одних випадках виникає думка, що ці терміни тотожні, в других – діаметрально протилежні, в третіх – мають підлеглий характер тощо, що значно ускладнює процес їх понятійного визначення і вживання [6]. В свою чергу, С. В. Гонтаренко та Є. Ю. Бова звертають увагу на те, що Конституція України уповноважує адвокатуру на надання правової допомоги, а не на виконання послуг [7].

На нашу думку, ці поняття слід розмежувати та чітко визначити їх на законодавчому рівні, виходячи з адвокатської практики, що базується на роботі в судах в процесі захисту прав і свобод громадян.

Своєрідним підсумком наукових дискусій може слугувати Закон України «Про безоплатну правову допомогу», в якому визначаємо перелік правових послуг, серед яких: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що розбудова правової держави неможлива без належного функціонування правових інститутів, діяльність яких полягає у захисті прав і свобод людини. Рівень демократизації адвокатури, обсяг професійних прав адвокатів та їх

обов'язків, ступінь незалежності, гарантії здійснення адвокатської професії, забезпеченість громадян правовою допомогою, професіоналізм та доступність свідчать про демократизм держави, поважання нею прав людини. Демократичні засади побудови адвокатури, незалежний, волелюбний характер її природи створили цьому інституту репутацію надійного гаранта забезпечення прав і свобод людей.

Адвокатура за своєю природою є інститутом громадянського суспільства. Це означає, що вся її діяльність з надання юридичної допомоги і правового захисту адресована як окремим особам, їх об'єднанням, так і суспільству в цілому. Однією з умов формування громадянського суспільства на сучасному етапі є побудова системи адвокатури, що відповідала б новим суспільно-політичним та економічним реаліям, а також створення законодавства, норми якого відповідали б моделі демократичного правового інституту адвокатури європейського зразка.

Список використаних джерел:

1. Темченко В.М. Функції держави із забезпечення прав людини у ринковій економіці / В.М. Темченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua>.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
3. Тацій Л.В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Л.В. Тацій. – Х., 2008. – 20 с.
4. Сенько Г.М. Адвокатура в Україні на сучасному етапі розвитку / Г.М. Сенько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/10_NPE_2009/Pravo/44408.doc.htm.
5. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3460-УІ // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
6. Сопілко І.М. Місце та роль сучасної адвокатури України в правозахисному механізмі / І.М. Сопілко // Юридичний вісник. – 2012. – № 1 (22). – С. 82–85.
7. Гонтаренко С.В. Безоплатна правова допомога стає реальністю / С.В. Гонтаренко, Є.Ю. Бова // Адвокат. – 2009. – № 7 (106). – С. 11.

КОЛЮХ В. В.,кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.531

**ОПТИМІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СКЛАДУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН В УКРАЇНІ**

Розглянуто суспільно-політичні передумови структурного реформування Верховної Ради України. Проаналізовано перспективи оптимізації чисельності українського парламенту в контексті світових тенденцій розвитку представницької демократії. Метою дослідження є з'ясування доцільності зменшення конституційного складу українського парламенту. Обґрунтовано недоцільність зменшення кількості народних депутатів України на сучасному етапі державного будівництва.

Ключові слова: парламентарій, парламент, кількісний склад парламенту, референдум, представництво, державне будівництво.

Рассмотрены общественно-политические предпосылки структурного реформирования Верховной Рады Украины. Проанализированы перспективы оптимизации численности народных депутатов Украины в контексте мировых тенденций развития представительной демократии. Целью исследования является выяснение целесообразности сокращения конституционного состава украинского парламента. Обоснована нецелесообразность сокращения количества народных депутатов Украины на современном этапе государственного строительства.

Ключевые слова: парламентарий, парламент, количественный состав парламента, референдум, представительство, государственное строительство.

We examined social and political preconditions of structural reform of the Verkhovna Rada of Ukraine and analyzed prospects of optimizing the number of members of the Ukrainian Parliament in the context of global trends in the development of representative democracy. The purpose of this study is to ascertain the feasibility of reducing the constitutional composition of the Ukrainian Parliament. It was proved inexpedient to reduce the number of the people's deputies of Ukraine at the present stage of state building.

Key words: parliamentarian, parliament, number of parliament members, referendum, representation, state building.

Вступ. Ситуація, що склалася внаслідок суспільно-політичних подій 2014–2016 років, актуалізувала необхідність реформування єдиного законодавчого органу України – Верховної Ради України (далі – ВРУ). Зокрема, в цьому контексті знову активно обговорюється тема зміни конституційного (кількісного) складу парламенту. Причому йдеться, насамперед, про можливість скорочення числа народних депутатів України.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування доцільності зменшення конституційного складу українського парламенту.

Результати дослідження. Так, ще наприкінці 2014 року Міністерство фінансів України запропонувало шляхом внесення необхідних змін до Конституції скоротити кількісний склад парламенту втричі – до 150 нардепів. За розрахунками фахівців відомства, потенційна економія від такого кроку мала становити 424 млн. грн. щорічно [1].

Восени 2015 року електронна петиція Президентові України з вимогою зменшити кількість депутатів ВРУ до 100 осіб набрала необхідні для її розгляду понад 25 тис. підписів громадян [2]. В іншій електронній петиції, практично одночасно розміщеній на офіційному веб-сайті ВРУ, з-поміж іншого, зазначалося, що «450 осіб потрібно лише задля збереження принципу колективної безвідповідальності», натомість скорочення чисельності парламентаріїв до 150 осіб підвищило би їхню професійну відповідальність та якість законотворчої роботи загалом, а також дозволило б заощаджувати приблизно півмільярда гривень на рік [3].

Схожі думки останнім часом неодноразово озвучувалися українськими політичними силами, публічними особами та державними посадовцями. Свідченням того, що вимоги суспільства знайшли відгук на найвищому рівні, стала, зокрема, позиція Голови ВРУ В. Гройсмана, який очолює також і Конституційну комісію з питань удосконалення тексту Основного Закону. За словами спікера на одному із засідань цієї комісії, зменшення кількості депутатів ВРУ може позитивно позначитися на підвищенні якості роботи українського парламенту [4]. Водночас головний парламентарій зауважує, що повна оптимізація чисельного складу законодавчого органу є питанням Конституції і політичного консенсусу між ключовими політичними силами, оскільки для прийняття таких рішень необхідно 300 депутатських голосів [5].

Один із попередніх спікерів ВРУ, О. Мороз, також вважає за доцільне скоротити чисельний склад законодавчого корпусу насамперед із огляду на значну (майже 10 млн.) депопуляцію населення порівняно з періодом, який був до постановня сучасної української державності та формування її інститутів, зокрема парламенту. Втім, экс-спікер наполягає на тому, що відповідні зміни має ініціювати народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні, а не політичні персоналії, що схильні використовувати подібні резонансні питання для нагнітання різноманітних спекуляцій довкола діяльності ВРУ [6].

Нині процес оформлення декларативних намірів у конкретні конституційні ініціативи розпочався. Зокрема, у проекті Основного Закону, розробленому політичною партією «Опозиційний блок», передбачається обрання 185 парламентаріїв: 35 – до верхньої палати на основі територіального представництва в одномандатних округах та 150 – до нижньої на основі партійного представництва у загальнонаціональному багатомандатному окрузі [7].

Ідея скорочення чисельності депутатів ВРУ не є новою. Зокрема, на всеукраїнський референдум за народною ініціативою 16 квітня 2000 року з-поміж інших питань конституційного характеру було винесено пропозицію щодо зменшення загальної кількості парламентаріїв до 300 осіб. Під час голосування пропонувані зміни здобули переконливу підтримку громадян: 81,68% голосів – за необхідність формування двопалатного парламенту; 84,69% – за необхідність розширення підстав для дострокового припинення повноважень ВРУ; 89,00% – за необхідність обмеження депутатської недоторканності; 89,91% – за необхідність зменшення загальної кількості народних депутатів України з 450 до 300 [8]. Саме підтримка скорочення корпусу парламентаріїв та обмеження їхнього посадового імунітету виявилися найбільш однозначними.

Аналізуючи перспективи зменшення числа парламентських місць за підсумками референдуму–2000, експерти, зокрема, зазначали, що така реформа серйозно посилила б конкуренцію на політичному ринку. З одного боку, це добре, оскільки без справжньої боротьби на виборах немає демократії. З іншого боку, це могло б зумовити істотне збільшення витрат окремих кандидатів у депутати й політичних партій на проведення виборчої кампанії, що потребувало би від них значно більших ресурсів. За таких обставин більше шансів на перемогу мали б найбільш фінансово та організаційно спроможні учасники виборчих перегонів. Таким чином, зменшення числа народних депутатів потенційно загрожувало би ще більшою «олігархізацією» українського парламенту [9].

Ці міркування є актуальними й нині в світлі новітніх ініціатив зі скорочення чисельності законодавчого органу. Справді, такий «скорочений» парламент ризикує стати ще більш корумпованим і відірваним від народу. В Україні вже давно зашкалює рівень корумпованості виборів до одномандатних округів навіть за теперішніх розмірів останніх. Тут практично неможливо перемогти без багатомільйонних фінансових вливань та/або підтримки з боку державної влади («адмінресурс»). Уявімо, що відбуватиметься в разі пропонованого скорочення кількості депутатських місць до 300, а то й менше (за збереження мажоритарної квоти) у «мегаокругах» – по 2, щонайбільше 3 на нинішню область. Сформований у такий спосіб парламент ризикує остаточно перетворитися на клуб мільярдерів та владних протекте. Вони репрезентуватимуть насамперед інтереси своїх кланових угруповань, до того ж, будуть нерозривно пов'язані через систему тінювих взаємодій із численними патронами й клієнтами в структурах виконавчої влади. В будь-якому випадку меншу кількість парламентаріїв легше охопити корупційними схемами та залежностями.

Результати всеукраїнського референдуму знайшли своє відображення у поданому недовзі після підбиття його підсумків Президентом України на розгляд ВРУ проекті Закону України «Про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою». Головним аргументом глави держави як суб'єкта подання було те, що відповідно до статті 41 чинного тоді Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» рішення вважається ухваленим громадянами, якщо за нього було подано більшість голосів громадян від числа тих, хто взяв участь у референдумі [10].

У відповідь на звернення ВРУ з приводу конституційності цього президентського законопроекту Конституційний Суд України надав загалом позитивний висновок, де, зокрема, зазначалося: «На зміст та обсяг прав і свобод людини і громадянина, в тому числі виборчого права, кількісний склад парламенту (його палат) безпосередньо не впливає. Адже суб'єкти як активного, так і пасивного виборчого права – громадяни України – із зменшенням кількісного складу парламенту не позбавляються рівної можливості брати участь у виборах до нього. Отже, зменшенням конституційного складу Верховної Ради України з чотирьохсот п'ятдесяти народних депутатів України до трьохсот народних депутатів України, як пропонується названим законопроектом, права і свободи людини і громадянина не скасовуються і не обмежуються. Зміни до статті 76 Конституції України не спрямовані також на ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності України» [11]. Проте парламент так і не вніс відповідних змін до Конституції.

Серед причин, що унеможливили імплементацію результатів референдуму–2000, слід виокремити як нечіткість процедури набуття чинності рішень, схвалених всеукраїнським референдумом, так і те, що референдум проводився в період загострення політичного протистояння між парламентом і Президентом, а відтак, реалізація його рішень одразу стала елементом взаємного тиску цих центрів влади. До того ж, процедура проведення референдуму й формулювання винесених на нього питань від самого початку викликали стурбованість та чисельні зауваження з боку цілої низки профільних європейських інстанцій [12].

Отже, згідно з чинною Конституцією до складу ВРУ мають входити 450 (чотириста п'ятдесят) народних депутатів України (частина перша статті 76). Багато це чи ні? Щоб відповісти на це питання, слід взяти до уваги основні тенденції та закономірності формування чисельного складу парламентів країн світу.

Конституційна практика сучасних держав свідчить про те, що кількісний склад парламенту визначається різними чинниками, насамперед історичним досвідом, структурою парламенту (однопалатністю чи двопалатністю) і загальною чисельністю населення країни, хоча безпосереднього зв'язку тут немає. Зазвичай двопалатні парламенти є чисельнішими, ніж однопалатні, а країни з більшою чисельністю населення мають чисельніші за складом парламенти. Так, найчисельніший парламент діє в найбільш населеній державі сучасного світу – у Китаї (кількість Всекитайських зборів народних представників налічує близько 3 000 депутатів). Тому за цим показником ВРУ доцільно порівнювати з парламентами держав, за населеністю співставних із Україною (42,5 млн.), передусім європейських. Хоча уряд

України вкотре переніс дату всеукраїнського перепису населення, мотивуючи своє рішення відсутністю коштів.

Наприклад, сусідня Польща, маючи близько 38,5 млн. населення, обирає загалом 560 депутатів (із них 460 – до нижньої палати). Іспанія, відповідно, 47,5 млн. і 609, Румунія – 20 млн. і 485 тощо. Навіть Угорщина, де мешкає менше 10 млн. людей, має однопалатний парламент із 386 депутатами. У найбільших державах Європи кількість парламентаріїв є ще більшою: Німеччина (81 млн. населення і біля 740 депутатів у двох палатах разом), але при цьому тут, як і в інших федераціях, наявні досить чисельні і повноважні місцеві представницькі органи), Франція (66,5 млн. / 898, 2 палати), Італія (61 млн. / 951, 2 палати) і, нарешті, «колиска» парламентської демократії – Велика Британія (64,5 млн. / 1 429, 2 палати).

Щоправда, за межами Європи така «щільність» представництва забезпечується далеко не всюди. Так, якщо менш ніж 35-мільйонне Марокко має цілком «європейський» показник у 595 народних обранців (2 палати), то у майже 50-мільйонній Південно-Африканській Республіці їхня кількість (490, 2 палати) ненабагато перевищує склад ВРУ, а у також майже 50-мільйонній Колумбії є суттєво меншою (268, 2 палати) [13].

Цікаво порівняти й людське «навантаження» на парламентаріїв (кількість населення, що припадає на кожного з них). Так, в Україні, за останніми розрахунками аналітиків, один депутат у середньому представляє інтереси 101 248 людей, що є абсолютним рекордом серед європейських держав із однопалатним парламентом. Адже, наприклад, у другій за цим показником Португалії на одного парламентарія припадає 45 920 людей, у третій – Словаччині – 35 980 тощо [14]. Тут Україна перебуває радше на рівні найбільших держав континенту, де безпосередні репрезентативні функції здійснює лише нижня палата двопалатного парламенту (Франція, Велика Британія).

Загалом європейська практика тяжіє до зменшення, а не до збільшення зазначеного навантаження. Річ у тім, що однією з найважливіших функцій парламенту є представництво різних соціальних інтересів. Чим більше населення представляє депутат, тим складніше йому здійснювати функцію репрезентації соціальних інтересів, тим менш ефективний зворотний зв'язок між депутатським корпусом і виборцями. Так, не в останню чергу саме з цих міркувань Литва (менш ніж 3 млн. населення, 21 658 на одного народного обранця) нещодавно не пішла на скорочення кількісного складу свого парламенту зі 141 до 103 депутатів [15].

Як бачимо, чисельність депутатського корпусу у різних країнах може істотно різнитися відповідно до національних традицій та уявлень про оптимальне політичне представництво. Також кількісний склад парламентів, як правило, має корелювати із загальною чисельністю населення тієї чи тієї країни.

Сама по собі кількість парламентаріїв не є вирішальним чинником якості законотворчого процесу. Натомість різке зменшення чисельного складу парламенту (тим паче здійснене в умовах збереження мажоритарного представництва та без одночасного значного зміцнення місцевих представницьких органів) створює умови для зниження його репрезентативності та розвитку антидемократичних тенденцій.

Відтак, твердження про «завелику» чисельність депутатів ВРУ насправді є безпідставними. Недостатня ефективність роботи останніх не може бути аргументом на користь механічного зменшення числа парламентських місць всупереч європейським стандартам політичної репрезентативності.

В Україні питання кількісного складу ВРУ дедалі більше перетворюється на предмет популістських спекуляцій з боку деяких політичних суб'єктів – так само, як це сталося раніше з питанням депутатської недоторканності. Фокусування суспільної уваги на цих резонансних, але по суті другорядних з погляду реалій сьогодення аспектах парламентської діяльності часто залишає «за кадром» дійсно системні й нагальні проблеми вітчизняного парламентаризму (недостатню репрезентативність ВРУ, законодавчу неврегульованість лобізму, непрофесіоналізм частини депутатів тощо).

Висновки. Отже, можна дійти загального висновку, що на сучасному етапі зміна кількісного складу ВРУ не належить до числа першочергових завдань державного будівництва

і конституційного процесу в Україні. Водночас це не виключає необхідності подальшого вивчення зазначеного питання й можливості здійснення відповідних перетворень у майбутньому. В будь-якому разі внесення кардинальних конституційних змін, зокрема у структурні характеристики законодавчого органу, вимагає ґрунтовної та всебічної експертизи з обов'язковим публічним викладом і обговоренням її результатів.

Список використаних джерел:

1. Мінфін пропонує скоротити кількість нардепів до 150 осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unn.com.ua/uk/news/1416230-minfin-proponuye-skorotiti-kilkist-deputativ-z-450-do-150-osib>.
2. Зменшення кількості депутатів Верховної Ради України до 100 осіб : Електронна петиція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://petition.president.gov.ua/petition/33>.
3. Скорочення кількості депутатів Верховної Ради України до 150 осіб : Електронна петиція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://itd.rada.gov.ua/petitions/Petition/Index/332?page=15&tact=1>.
4. Гройсман запропонував скоротити кількість депутатів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/POLITICS/groysman-zaproponuvav-skorotiti-kilkist-deputativ-189467_.html
5. «Скоротити кількість нардепів можуть тільки самі депутати 300 голосами», – Гройсман [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://espreso.tv/news/2015/11/11/skorotyty_kilkist_nardepiv_mozhut_tilky_sami_deputaty_300_golosamy_groysman.
6. «Питання про кількість нардепів має вирішувати народ», – Мороз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://newsradio.com.ua/2014_11_03/Pitannja-pro-k-lk-st-nardep-v-ma-vir-shuvati-narod-Moroz-0137.
7. Гор А. Проект Конституции: две палаты и новая столица / А. Гор // Сегодня. – 2016. – № 37 (5162). – С. 4.
8. Повідомлення Центральної виборчої комісії про підсумки всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/ows-doc/doc-ref/rez.htm>.
9. Фесенко В. Якою повинна бути чисельність парламенту / В. Фесенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/yakoju-povinna-butichiselnist-parlamentu>.
10. Про всеукраїнський та місцеві референдуми : Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 33. – Ст. 443 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1286-12/page2>.
11. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою» вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статей 76, 80, 90, 106 Конституції України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-00>.
12. Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_053.
13. Парламенти країн світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/parlaments.list>.
14. Скільки людей приходиться на одного депутата в странах Европы (инфографика) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.slovoidilo.ua/articles/6071/2014-12-01/skolko-lyudej-prihoditsya-na-odnogo-deputata-v-stranah-evropy-infografika.html>.
15. В Литве вновь предлагают сократить численность парламента [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://regnum.ru/news/polit/1319960.html>.

КУРАКІН О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри
теорії та історії держави та права
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

РОМАНОВ М. Ю.,

курсант факультету № 3
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.7

ПРАВО ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗБИРАТИСЯ МИРНО, БЕЗ ЗБРОЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

У статті здійснено спробу порівняльного дослідження рівня конституційно-правової регламентації та механізму практичної реалізації права громадян збиратися мирно в Україні та країнах Європейського простору. Запропоновано вектори удосконалення правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин шляхом розробки та прийняття відповідного спеціального нормативно-правового акту.

Ключові слова: *правова держава, громадянське суспільство, конституційні права, право громадян збиратися мирно, мирні зібрання.*

В статті предпринята попытка сравнительного исследования уровня конституционно-правовой регламентации и механизма практической реализации права граждан собираться мирно в Украине и странах Европейского пространства. Предложены векторы совершенствования правового регулирования соответствующей сферы общественных отношений путем разработки и принятия специального нормативно-правового акта.

Ключевые слова: *правовое государство, гражданское общество, конституционные права, право граждан собираться мирно, мирные собрания.*

The article attempts a comparative study of constitutional-legal regulation and mechanism of practical realization of the rights of citizens to assemble peacefully, in Ukraine and countries of the European space. The proposed vectors of improvement of legal regulation of corresponding sphere of public relations through the development and adoption of a special normative legal act.

Key words: *legal state, civil society, constitutional rights, right of citizens to assemble peaceably, peaceful assembly.*

Вступ. Основоположні засади діяльності держави та суспільства, викладені в Конституції України, чітко відображають їх спрямованість. Громадянам, зокрема, гарантовано право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги і демонстрації, про проведення яких вони завчасно сповіщають органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування. Водночас встановлена можливість суду обмежувати реалізацію зазначеного права, якщо громадяни таким шляхом створюють загрозу національній безпеці та громадському порядку [1].

Вбачаючи стрімкий розвиток України, як правової держави та її євроінтеграційні прагнення, зауважимо, що жоден із механізмів забезпечення основних прав не повинен залишитися поза увагою юридичної науки. На нашу думку, належний та ефективний механізм реалізації вказаного права має фундаментальне значення. Але на сьогоднішній день, незважаючи на значний вклад юристів у розвиток теоретичної бази його функціонування, проблема практичної реалізації відповідного права все ще стоїть гостро, що і обумовлює актуальність цієї тематики.

Сьогодні громадськість відіграє вирішальну роль в державно-владних процесах. Виходячи з того, що зазначена вище норма виконує роль конституційної гарантії здійснення громадянами права на свободу світогляду, віросповідання, також зважаючи на необхідність цивілізаційної трансформації сучасної України і водночас наявність неефективного, на жаль, механізму реалізації відповідного права, ми вважаємо, що проблема подальшого наукового осмислення його правової регламентації та практичної реалізації, набуває особливої гостроти.

Запропонована проблематика не є новою для вітчизняної юриспруденції, вона досліджувалась у працях багатьох учених-юристів. Її досліджували О. Васьковська, А. Колодій, Р. Куйбіда, В. Матвеев, М. Серета, М. Смокович, Р. Мельник та інші. Але це питання, на наше переконання, вимагає подальших наукових пошуків з урахуванням вищезазначених об'єктивних обставин.

Постановка завдання. Метою статті є створення наукового підґрунтя для подальшого пошуку шляхів розв'язання відповідної проблеми в сфері забезпечення права громадян України збиратися мирно, без зброї з урахуванням вітчизняних реалій та викликів.

Для досягнення поставленої мети ми спробуємо вирішити ряд дослідницьких завдань, а саме: проаналізувати стан нормативного регулювання відповідного питання в Україні та порівняти його з європейським досвідом вирішення аналогічних проблем і спираючись на отримані дані, сформулювати певні рекомендації щодо удосконалення національного механізму реалізації права громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації.

Результати дослідження. Конституція України визначає людину, її життя та здоров'я найвищою соціальною цінністю і покладає на державу обов'язок забезпечити утвердження всіх її прав та свобод, визнаючи їх невідчужуваними і непорушними [1].

Одним з конституційних прав громадян України є право на мирні збори, що регламентовано статтею 39 Основного Закону, Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» від 28 липня 1988 р. № 9306-ХІ, а також окремими положеннями Законів України «Про місцеве самоврядування» (в частині загальних зборів мешканців села (сіл), селища, міста для вирішення питань місцевого значення) [2], «Про органи самоорганізації населення» (в частині зборів (конференцій) мешканців) й «Про свободу совісті та релігійні організації» (у частині проведення релігійних обрядів і церемоній) [3].

На перший погляд, кількість нормативно-правових актів в цій сфері дає можливість говорити про урегульованість зазначеного питання. Але наявність додаткового специфічного джерела врегулювання цього права – рішення Конституційного Суду України – надає підстави стверджувати, що його правова природа зумовлена юридичними суперечностями між організаторами відповідних заходів та органами місцевої влади, що викликають спори у судах різних інстанцій й потребує втручання спеціального органу Конституційної юрисдикції.

Таким чином, ще одним правовим засобом регулювання визначеної проблеми є Рішення Конституційного Суду України у справі з конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини 1 статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій від 19 квітня 2001 р. № 4-рп/2001.

В ньому зазначено, що положення частини 1 статті 39 Конституції України в аспекті конституційного подання слід розуміти так, що організатори мирних зібрань мають спові-

стити зазначені органи про проведення таких заходів заздалегідь, тобто у прийнятні строки, що передують даті їх проведення.

Водночас ці строки не повинні обмежувати передбачене статтею 39 право громадян, а мають служити його гарантією та надавати відповідним органам можливість вжити заходів щодо безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингів, походів і демонстрацій [4].

Але внаслідок моніторингу рішень судів за 2010–2013 рр. вдалося віднайти 1 054 рішення окружних адміністративних судів щодо обмежень реалізації відповідного конституційного права, 907 з яких задовольнили позов про таке обмеження. Зокрема, протягом вказаного проміжку часу було виявлено 32 рішення Вищого адміністративного суду, 27 з яких обмежили проведення зборів. А за перші місяці 2014 р. суди першої інстанції ухвалили щонайменше 38 рішень щодо обмеження вказаного права і лише 7 разів задовольнили позов на користь організаторів зборів [5].

На наш погляд, такий стан дає підстави говорити, що аналіз положень Конституції та законів України свідчить про правову гарантованість права на мирні зібрання на рівні Основного Закону, але механізм його реалізації не є ефективним, а в окремих випадках він взагалі відсутній.

Більше того, вивчення емпіричних матеріалів (рішення Конституційного Суду України, статистичної інформації) обумовлює переконаність в існуванні тенденції органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо недопущення проведення мирних зібрань в судовому порядку.

У більшості випадків така позиція, на жаль, є успішною, хоча й мала б бути спрямована навпаки, на вжиття заходів щодо забезпечення безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингів і демонстрацій.

Найбільш вагомим, на нашу думку, аргументом є той факт, що згідно зі статтею 92 Основного Закону виключно Законами України, визначаються права та свободи людини і громадянина, гарантії їх реалізації, а Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР», хоч і є актом, що фактично уособлює механізм реалізації цього права в Україні на підставі правонаступництва, але через свою правову природу не володіє необхідною юридичною силою.

Акцентуємо увагу на тому, що існують непоодинокі випадки спроб створення спеціального закону, що регулював би цю сферу відносин. Останньою з таких є проект Закону України «Про свободу мирних зібрань» від 17 липня 2013 р., ініційований групою народних депутатів України, що, хоч і містить певні неточності й потребує вдосконалення, все ж визначає такі положення, як принципи, пріоритетність мирних зібрань, права та обов'язки його організатора та учасників [6].

Значний вклад у сприянні створенню вказаного спеціального Закону вніс і Вищий Адміністративний Суд України, виклавши у Постанові Пленуму «Про правове врегулювання відносин щодо реалізації права на мирні зібрання» від 22 травня 2015 р. № 5 [7] необхідність звернення до Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України для сприяння прийняттю відповідного нормативно-правового акту, що регулював би цю сферу відносин.

Переходячи до аналізу міжнародної нормативно-правової бази, що регламентує право громадян збиратися мирно, без зброї, слід акцентувати увагу на тому, що це право викладене у декількох документах і належним чином може знайти своє відображення у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Так, у статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначено, що кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів.

Це положення чітко виражає право громадян на вираження поглядів, що реалізується вже під час проведення мирних зібрань і є засобом впливу на суспільство, державу, конкретну установу. Найбільш конкретно право громадян збиратися мирно, без зброї визначено

у частинах 1 та 2 статті 11 Конвенції, яка визначає: «Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів» [8].

Попереджуючи всюдозволеність, документ визначає вмотивовані обмеження, що необхідні демократичному суспільству в інтересах національної або громадської безпеки для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави [8].

Аналізуючи Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, встановлюємо, що згідно зі статтею 21 вказаного документу визнається право на мирні збори [9]. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які накладаються відповідно до закону і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб.

Ще одним актом, що регламентує право збиратися мирно, без зброї, є Конвенція про права дитини, у статті 15 якої вказано, що держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів. Щодо здійснення цього права не можуть застосовуватися будь-які обмеження, крім тих, які застосовуються відповідно до закону та необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, громадського порядку (order public), охорони здоров'я і моралі населення або захисту прав і свобод інших осіб [10].

Дуже важливим фактом є те, що міжнародні нормативно-правові акти, згода на які надана Верховною Радою України, хоч і є актами прямого правозастосування, все ж такі лише визначають основоположні ідеї та засади, які мають спрямовувати державну законодавчу політику на створення спеціальних актів на основі цих принципів.

Серед інших нормативних документів, що функціонують в європейському товаристві, слід виділити Документ Копенгагенської наради-конференції з людського виміру РБСЄ, який у пункті 9.2 визначає, що кожна людина має право на мирні зібрання та демонстрації. Будь-які обмеження, які можуть бути встановлені щодо здійснення цих прав, визначені законом і відповідають міжнародним стандартам.

Також варто зазначити, що вимоги до реалізації права громадян збиратися мирно, без зброї також викладено у Керівних принципах щодо свободи мирних зібрань Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ і Венеціанської комісії Ради Європи [1].

Судова ж практика Європейського суду з прав людини говорить про те, що, хоч і невелика кількість позовів була задоволена до розгляду, але сам факт наявності звернень за таких питань ставить під сумнів належність правового забезпечення цього права. Основними проблемами здебільшого є такі: термін «зібрання», тобто зустріч людей та участь у вираженні поглядів або обміні ідеями та думками, характеризує групу менш формального характеру, ніж та, що передбачається в терміні «об'єднання». «Право на свободу мирних зібрань, яке проголошене у цій статті, є одним із основних прав у демократичному суспільстві та однією з підвалин такого суспільства», – таку думку має комісія Європейського суду з прав людини (рішення щодо прийнятності заяви № 8191/78 (Рессемблемент Джурассен та Юніте Журасьєн проти Швейцарії)) [13].

Комісія також зазначила, що право на свободу мирних зібрань гарантується кожному, хто має намір організувати мирну демонстрацію; можливість контрдемонстрації із застосуванням сили або можливість залучення до демонстрації екстремістів, які не є членами об'єднання, що виступило організатором, і які мають намір вчинити насильницькі дії, не можуть самі по собі скасувати це право. Навіть якщо існує реальна загроза того, що публічна демонстрація може призвести до заворушень внаслідок подій, які є поза контролем організаторів демонстрації, це не може бути приводом для виключення її зі сфери дії пункту 1 статті 11 Конвенції. Будь-які обмеження, що накладаються на подібні зібрання, повинні відповідати умовам положення пункту 2 статті 11» (Заява № 8440/78 (Християни проти расизму та фашизму проти Сполученого Королівства)).

У справі Платформа «Лікарі за життя» проти Австрії (1988 р.) [13] суд розглянув скаргу громадян Австрії в тому аспекті, що, хоч дозвіл на проведення заходу і було надано, місце проведення було згодом змінено, і влада визнала, що може не впоратись із задачею належним чином забезпечити громадський порядок. У своєму рішенні суд вказав на те, що Австрія була зобов'язана забезпечити захист груп, які здійснювали своє право на мирні зібрання: «Демонстрація може зачіпати або ображати людей, які виступають проти висунутих демонстрантами ідей або вимог, проте учасники повинні мати можливість провести демонстрацію без ризику постраждати від фізичного насильства з боку своїх супротивників».

Подібні побоювання можуть перешкоджати об'єднанням громадян або іншим групам, що мають спільні ідеї та інтереси, відкрито висловлювати свої думки стосовно найбільш суперечливих питань, які хвилюють суспільство.

Суд також зазначає, що в демократичному суспільстві право на контрдемонстрацію не може призводити до відмови у здійсненні права на саму демонстрацію. Справжня, ефективна свобода мирних зібрань не може зводитись лише до обов'язку держави не втручатися: цілком негативна концепція не відповідає предмету та меті статті 11. Як і стаття 8, стаття 11 іноді потребує вживання позитивних заходів навіть у сфері взаємовідносин між окремими особами, якщо в цьому є потреба.

А тому задачею держави є вживання всіх необхідних і належних заходів, спрямованих на забезпечення цього права. Однак ці заходи можуть і не досягнути належного результату.

Отже, якщо виникає ситуація, під час якої учасників мирного заходу атакують невідомі особи, працівники поліції просто зобов'язані захистити учасників мирного зібрання. В іншому разі це буде прямим порушенням Конвенції і може мати правові наслідки у вигляді відповідальності.

Ще в одній справі, Езелен проти Франції (1991 р.) [13], Суд зазначив: «Свобода брати участь у мирних зібраннях – у цьому випадку демонстрація, яка не була заборонена – є достатньо важливою, щоб не бути обмеженою будь-яким чином до того часу, доки зацікавлена особа не здійснить засуджувані дії». Отже, жодна особа не може бути притягнута до відповідальності за дії, яких вона не вчиняла.

Очікуваним є те, що і громадяни України звертаються до Європейського суду з питань порушення їх права збиратися мирно, без зброї, адже на сьогоднішній день питання і досі не врегульоване. Таким чином, Європейський суд з прав людини, розглянув справу Веренцов проти України (Заява № 20372/11) і виніс рішення про те, що Україною були порушені права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Із фабули справи зрозуміло, що через неточності, прогалини в законодавстві та відсутність належного правового механізму влада мала змогу застосовувати неправомірні заходи для припинення мирних заходів.

Слід констатувати той факт, що в країнах Європи право громадян збиратися мирно, без зброї належним чином забезпечене і не викликає сумнівів щодо його гарантій. Крім цього, більшість проблем у механізмі забезпечення цього права в Україні полягають у систематичних спробах органів державної влади чи місцевого самоврядування не допустити проведення мирних зібрань, в той час як у державах європейського простору влада всіляко сприяє проведенню мирних заходів і проблеми зводяться до того, що влада через реальні об'єктивні обставини (наприклад, зміну місця проведення заходу) не встигає належним чином забезпечити громадський порядок.

Надзвичайно мала кількість звернень з цього питання до міжнародного Суду обумовлена, на нашу думку, тим, що мирне зібрання має гостру необхідність проведення здебільшого у відповідь на рішення органів влади, що не задовольняють громаду або ж на мирні демонстрації інших груп населення, але довготривалі судові розгляди незалежно від прийнятих рішень відтермінують їх проведення, а дозвіл, який реально вибороти у Європейському суді з прав людини, вже буде не потрібний, оскільки доцільність, важливість та своєчасність проведення такого заходу ставиться під сумнів.

Висновки. Підводячи підсумки проведеного дослідження, слід констатувати що, по-перше, у Конституції України та Конвенції про права людини та основоположні свободи право збиратися мирно, без зброї, проводити мітинги і інші, різноманітні мирні заходи, мета і формат проведення яких не суперечить закону, гарантоване в широкому обсязі.

По-друге, найбільш вдало, на нашу думку, всебічно і якісно забезпечено процес реалізації вказаного права саме у країнах Європейського союзу, адже відповідне положення гарантоване низкою нормативно-правових актів, а ініціативи щодо його проведення всіляко підтримуються органами державної влади та місцевого самоврядування.

Практичні рекомендації щодо створення спеціального Закону України, які пропонуються нами, спрямовані на вирішення вже існуючих проблем національного та міжнародного рівня, серед яких: розробка визначеної термінології з відповідним науковим обґрунтуванням зазначених у Конституції України понять, розв'язання тенденції до заборони на проведення таких зібрань органами влади, уточнення поняття «завчасність» в аспекті подання заяви про проведення мирного заходу, конкретний перелік заборон щодо осіб, які не мають права брати участь у таких заходах, та місць, де їх проводити не можна. Також, на нашу думку, належної уваги вимагає механізм забезпечення громадського порядку під час проведення відповідних заходів.

Перспектива подальшого дослідження полягає в аналізі вже існуючих та додатковому обґрунтуванні новітніх практичних рекомендацій щодо розробки спеціального закону, який забезпечив би належний правовий механізм реалізації права громадян збиратися мирно, без зброї.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 2-го скликання від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.
3. Закон України «Про органи самоорганізації населення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01>.
5. Куйбіда Р. Свобода мирних зібрань у практиці адміністративних судів / Р. Куйбіда, М. Серета // Центр політико-правових реформ «Свобода мирних зібрань у практиці адміністративних судів» (аналітичний огляд судової практики за 2010–2014 рр.). – К., 2014 р.
6. Проект Закону про свободу мирних зібрань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47751.
7. Про правове врегулювання відносин щодо реалізації права на мирні зібрання : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 22 травня 2015 № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vasu.gov.ua/plenum/post_plenum/postanova_plenumu_vasu_5_22-05-2015.
8. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
10. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
11. Документ Копенгагенської наради-конференції з людського виміру РБСЄ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_084.
12. Международная защита прав на свободу собраний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mhg.ru/files/009/svs3.pdf>.

МАРТЬЯНОВА Т. С.,
кандидат юридичних наук,
головний спеціаліст юридичного сектору
(ТУ ДСА України у Львівській області)

УДК 340.11

ВПЛИВ ПРИНЦИПІВ ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Стаття присвячена впливу принципів права на формування судової влади. Зазначено, що саме суд у всіх спірних випадках виявляє і формулює право шляхом формування правових принципів, що лежать в основі всієї правової системи. Зроблено висновок про те, що принципи права є керівними засадами в правозастосовній діяльності судових органів.

Ключові слова: *принципи права, судова влада, правозастосування, законодавча діяльність, правова система.*

Статья посвящена влиянию принципов права на формирование судебной власти. Указано, что именно суд во всех спорных случаях обнаруживает и определяет право путем формирования правовых принципов, лежащих в основе всей правовой системы. Сделан вывод о том, что принципы права являются руководящими принципами в правоприменительной деятельности судебных органов.

Ключевые слова: *принципы права, судебная власть, правоприменение, законодательная деятельность, правовая система.*

The article is devoted to the impact of the Right to the formation of the judiciary. It is noted that the court in all cases of dispute identifies and articulates the right, through the formation of legal principles that underpin the entire legal system. It is concluded that the principles of law are the guiding principles in the law enforcement activities of the judiciary.

Key words: *principles of law, judiciary, law enforcement, legislative activities, legal system.*

Вступ. Принципи права в правовій системі відіграють роль основоположного «стрижня», що забезпечує єдність і узгодженість усіх її елементів. Природа правових принципів тісно пов'язана з об'єктивними закономірностями і основними цінностями суспільного розвитку, а також рівнем наукового знання. Жодна система права не може розвиватися без визначення її базових цінностей і цілей, до яких вона прагне. Хто визначає склад і зміст принципів права, той і володіє механізмом регулятивного впливу на суспільство та державу. З огляду на це правові принципи повинні визначатися як основоположні ідеї правової дійсності, засновані на об'єктивних закономірностях розвитку матеріального світу, легально закріплені або офіційно визнані в певній правовій системі. Принципи як найбільш загальні категорії в юридичній науці та практиці займають особливе місце й відіграють важливу, системотворчу роль як для самого наукового знання, так і для нормативного регулювання суспільних відносин в різноманітних галузях життя суспільства та формування правового поля в цілому. Відтак, категорія правових принципів (і принципів права) має найважливіше значення для розвитку правової науки і правової системи. Відповідно, для затвердження статусу судової влади як самостійної гілки державної влади найважливіше значення має комп-

лексе принципів, що лежать в основі нормативного закріплення її компетенції і повноважень, процесу її діяльності, статусу її носіїв (суддів), механізмів взаємодії з іншими гілками влади та різними структурами держави і суспільства.

Категорія правових принципів має найважливіше значення не тільки для правової науки, а й для практики, насамперед, для формування і функціонування правової системи суспільства, в якій діють всі суб'єкти права, в тому числі судова влада як основоположний суб'єкт державно-владної діяльності. Важливо зазначити, що принципи права володіють безліччю системних зв'язків з судовою владою. Проте в юридичній літературі відсутні спеціальні наукові дослідження, присвячені взаємозв'язку та взаємовпливу принципів права та судової влади.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз теоретичних та практичних аспектів впливу принципів права на формування судової влади.

Результати дослідження. В юридичній науці первинною ланкою процесу формування принципів права зазвичай визначають інтелектуальну діяльність вчених і практиків, що пропонують ті чи інші шляхи розвитку державно-правової системи, а пріоритет надання правовим принципам якості загальнообов'язковості належить законодавцю – парламенту. Проте в цьому випадку варто погодитися з думкою Л. Явіча, який обґрунтовував недостатність жорсткого позитивістського підходу до закріплення системи джерел права, в тому числі комплексу основоположних правових принципів. Він стверджував, що деякі принципи можуть формуватися, вдосконалюватися і діяти, не будучи до певного часу чітко вираженими в законодавстві, можуть функціонувати у сфері судової практики і правових звичаїв (традицій) стосовно суб'єктивних прав і конкретних правовідносин, хоча, звичайно, оптимальний варіант полягає в найбільш повному закріпленні основних засад в конституційному законодавстві [1, с. 149–150]. Зрозуміло, що автор включає в процес формування принципів права судові органи, які можуть в процесі своєї діяльності виявляти і проголошувати ці принципи, виходячи з потреб правового вирішення спорів, що виникають в суспільному житті. Основою для такого твердження власне слугує ідея поділу влади і визнання самостійної ролі судової влади в процесі формування як самого права, так і його основних принципів, а через них – ствердження правового впливу на суспільні відносини в цілому.

Ця ідея, на жаль, не знайшла конкретного втілення на практиці. Сьогодні не всі вчені-юристи та практики визнають за судом таку роль, вважаючи, що формування права і його принципів – прерогатива виключно законодавця. Однак в правовій державі законодавець не може діяти довільно і безконтрольно. Загальновизнаний принцип судового захисту кожного повинен поширюватися і на випадки порушення прав самим законодавцем, що приймає норми права. Більше того, відомі випадки, коли правові принципи об'єктивно виникають з умов функціонування суспільства і держави, необхідних для їх прогресу і гармонійного розвитку, що не формулюються законодавцем і не вводяться до системи правового регулювання. Наприклад, принцип розподілу суспільного багатства і приналежності його всьому населенню країни (що безпосередньо впливає з Основного Закону України). Він до теперішнього часу не сформульований законодавцем, але виникає з таких найважливіших державно-правових основ, як справедливість, суверенітет народу і приналежність йому всієї повноти влади, в тому числі і економічної (також норми Конституції України). Саме судова влада, формулюючи означений принцип при здійсненні правосуддя (та багато інших), могла б надати суспільству певну послугу у виявленні і формулюванні таких принципів, оскільки в процесі судових процедур існує можливість захисту права кожного члена суспільства, а суд, як відомо, не може відмовити у правосудді на підставі відсутності необхідної норми права. Об'єктивна зумовленість та зв'язаність суду активною позицією зацікавлених суб'єктів права дозволяє вивести відповідний принцип з більш загальних основоположних начал, зі змісту самого права як загального регулятора існуючих суспільних відносин. Це дозволяє, на думку, Т. Подорожної, стверджувати про переведення на мову конституційних норм і позитивного права загалом абстрактних принципів права, які стали вже загальновизнаними в суспільстві або до яких це суспільство прагне у своєму розвитку [2, с. 156].

У процесі становлення суду як самостійної гілки державної влади виявляється цілком слушною та обставина, що багато сучасних дослідників відносять до джерел формування принципів права судову практику, судові акти, або, точніше, висловлювані в судових рішеннях правові судження з важливих питань правового регулювання. Як справедливо зазначає Ж-Л. Бержел, далеко не всі правові принципи можуть бути виведені з існуючих текстів нормативних правових актів, правова позиція законодавця найчастіше невизначена і схильна до миттєвого впливу ззовні, страждає політичною заангажованістю і має інші вади [3, с. 165]. Стає очевидним той факт, що законодавчу норму не завжди можна покласти в основу правового вирішення нестандартних соціальних проблем і конфліктів, які розглядаються в суді. Так, наприклад, найважливіший принцип доступності правосуддя не відображений у тексті чинної Конституції України та чинному процесуальному законодавстві. Тому ми солідарні з думкою Ж-Л. Бержеля, що у таких випадках «силу і життя таким принципам дає суддя» [3, с. 166].

Таким чином, в процесі своєї діяльності судова влада впливає і на сам склад і зміст правових принципів, виявляючи і формулюючи нові принципи на основі об'єктивних закономірностей соціального і правового розвитку, пізнаючи іманентні їм юридичні імперативи і при цьому керуючись власним суддівським розсудом при регулюванні певних суспільних відносин. Загальні принципи не обов'язково відтворюються в положеннях позитивного права. Вони повинні бути сформульовані принаймні судовою владою; повинні бути наділені такими якостями, як владність, суворість, застосовність. Саме завдяки цьому такі ж якості притаманні приписам законодавця, що виражаються і конкретизуються загальними принципами права. Тому ми повинні визнати, що джерелом формулювання загальних принципів права є саме судова практика, де суддя має виступати в ролі, так би мовити, «нормативної влади».

З природи правових принципів і способів їх взаємодії з судовою владою виникає найважливіша ідея сутнісного призначення суду в системі правового регулювання, в механізмі правового впливу на суспільний розвиток. Саме суд у всіх спірних випадках виявляє і формулює право, шляхом формування правових принципів, що лежать в основі всієї правової системи. Суд не займається формулюванням таких принципів в абстрактній формі за власною ініціативою і власним вибором сфери регулювання, його дії завжди викликані ініціативою (потребою) суб'єктів права, і в цьому винятковість ролі суду, який може (і повинен) забезпечити правовий захист кожного. Цей захист і повинен ґрунтуватися на формулюванні правових принципів самим судом.

У правовій державі правова система, зміст якої складають принципи права, не може формуватися тільки законодавчим шляхом. В системі стримувань і противаг законодавець обмежений діяльністю судової влади з тих чи інших питань правового впливу на суспільство. З огляду на це важливо, що в деяких випадках сформульовані судовою владою правові підходи не можуть бути подолані законодавчою владою, вона не може ігнорувати проголошені судом правові принципи при виданні нормативного акту з певного питання. Важливо уточнити, що в таких випадках суд не втручається до компетенції законодавця і не формулює конкретних норм, він лише формулює загальні правові принципи, засади, вказує напрям, в якому слід рухатися законодавцю. Наприклад, сформульований і проголошений судом правовий принцип неприпустимості позбавлення власника його майна без рішення суду зобов'язує законодавця встановлювати процесуальні процедури конфіскації майна виключно в судовому порядку. При цьому сам законодавець вирішує, в яких випадках, в якому обсязі і за якими підставами застосовується конфіскація. Таке повноваження судової влади виникає з її природи як самостійної і рівної іншим гілкам влади, а, відповідно, такої, що має власні механізми здійснення правового впливу на суспільні відносини, державу, систему правового регулювання в цілому.

Іншим важливим аспектом проблеми діяльності судової влади в механізмі формування загальних принципів права є визначення легітимного джерела здійснення цих повноважень у складі самої судової влади. Судова влада, як відомо, здійснюється судами, кожен

суддя, який реалізує повноваження з розгляду конкретних справ, може і зобов'язаний застосувати закон відповідно до правових принципів і, відповідно, не може застосовувати його, якщо він їм суперечить. В цих правовідносинах важливу роль відіграє Конституційний Суд України, який визначає конституційність того чи іншого нормативно-правового акта, його ієрархію в системі законодавства [4, с. 101]. Такий підхід диктується принципом стабільності і визначеності права, який може бути забезпечений лише в тому випадку, коли прийняте судове рішення, що містить такі важливі висновки, як формулювання принципу права, легітимізовано на рівні судової влади в цілому. Цей механізм забезпечується конституційним статусом вищих судів і юридичної силою їх рішень [5, с. 268].

З іншого боку, такі основоположні принципи права, як законність і конституційність, диктують підпорядкування рішення судді сформульованим і визнаним правовим засадам. Адже, як слушно зазначає з цього приводу А. Колодій, принципи є соціальними явищами як за джерелом виникнення, так і за змістом: їх виникнення зумовлюється потребами суспільного розвитку і в них відображаються закономірності суспільного життя. Головними джерелами цих принципів є політика, економіка, мораль, ідеологія, соціальне життя [6, с. 42]. Загальні принципи права визначають дії судової влади, яка не має права ігнорувати їх в процесі здійснення правосуддя у конкретних справах і в тих випадках, коли суд виявляє і формулює нові принципи при вирішенні конкретного спору, тобто коли суд фактично здійснює діяльність щодо вдосконалення правового регулювання, приведення системи і змісту правових принципів відповідно до потреб суспільного розвитку.

В процесі здійснення правосуддя судові органи корегують норми права та виробляють єдину судову практику в застосуванні того чи іншого нормативного акта [7, с. 214]. Проте судова правотворчість не є довільною. Вона пов'язана з основоположними конституційними засадами побудови держави і права, а також із об'єктивними закономірностями розвитку цих правових явищ. Завдання суду полягає в тому, щоб своєчасно виявити ці закономірності, не допустити відставання правового регулювання від розвитку суспільних відносин. Безумовно, це завдання стоїть і перед законодавцем, і він також зобов'язаний його виконувати. Проте відомо, що судове регулювання є більш оперативним, гнучким і здатним найбільш повно і всебічно враховувати різноманіття життєвих обставин, породжуваних об'єктивними закономірностями розвитку економіки, соціальної і політичної сфер.

Іншим чинником є політико-правовий характер судової діяльності. Зазвичай законодавець у своїй правотворчій діяльності політично заангажований, схильний до лобювання інтересів окремих верств чи соціальних груп, в результаті чого приймаються норми і проголошуються принципи, які не відповідають Конституції України і загальним принципам права. Суд у своїй діяльності може керуватися тільки правом як формальним регулятором суспільного буття, тому судова діяльність в частині виявлення та формулювання правових засад організації життя суспільства справляє значний вплив на правозастосування. Проте, як зазначає С. Прилуцький, суддя, як і будь-який громадянин України, має право на власні політичні погляди і переконання. Але внутрішня позиція судді не повинна стояти вище за його неупередженість та справляти неправомірний вплив на об'єктивність, справедливість та законність рішення [8, с. 52]. Таким чином, визначається загальний характер, перманентність, стабільність і динамізм загальних принципів права, їх відповідність потребам суспільного розвитку, їх взаємодія з судовою владою. Правові принципи є загальними засадами організації і діяльності судової влади, керівними ідеями регулювання її статусу, її повноважень і порядку її здійснення.

Висновки. Принципи права є керівними засадами в правозастосовній діяльності судових органів. Як відомо, в конкретних випадках при здійсненні правосуддя суд керується позитивним правом, писаною нормою, законом, прийнятим для регулювання певного виду суспільних відносин. Проте в системі джерел права, якими зобов'язаний керуватися суд, все частіше використовуються принципи права. Сучасний рівень розвитку права, статус судової влади як самостійної гілки влади дозволяють судам використовувати принципи права як джерело у випадку прогалин та дефектів чинного законодавства. Чинний закон, що суперечить

чить загальним принципам права, не може застосовуватися судом. При цьому правові засади як ідеї основоположного характеру мають більшу юридичну силу та пріоритет у застосуванні, ніж окремі норми права.

Таким чином, в діяльності суду зі здійснення правосуддя принципи права відіграють особливу роль основоположних джерел права, які лежать в основі його рішень. Судове рішення у таких умовах набуває найважливішого значення в системі встановлення правових механізмів впливу на суспільні відносини, замінюючи волю законодавця або конкретизуючи її. Суддя втілює в життя принципи права, підпорядковуючи їм поведінку суб'єктів суспільних відносин, а іноді й поведінку самого законодавця.

Список використаних джерел:

1. Явич Л. Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы / Л. Явич. – М. : Юрид. лит., 1978. – 224 с.
2. Подорожна Т. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції України : [монографія] / Т. Подорожна ; за ред. і передм. проф. Н. Пархоменко. – Львів : ПАІС, 2014. – 308 с.
3. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бержель ; пер. с франц. – М. : NOTA BENE, 2000. – 576 с.
4. Селіванов А. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди / А. Селіванов. – К. : УАІД «Рада», 2009. – 560 с.
5. Бринцев В. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування : у 2 кн. / В. Бринцев. – Х. : Право, 2013–. Кн. 1: [монографія]. – 2013. – 393 с.
6. Колодій А. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація, місце та роль у правовій системі України / А. Колодій // Право України. – 2013. – № 1. – С. 42–46.
7. Гук П. Судебная деятельность и законотворчество: стратегические, тактические и технико-юридические формы взаимодействия / П. Гук // Юрид. техника. – 2015. – № 9. – С. 214–219.
8. Прилуцький С. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава) : [монографія] / С. Прилуцький. – К. : Ін-т держави і права імені В. Корецького НАН України, 2012. – 317 с.

ПИЛЬГУН Н. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії
та історії держави і права
(Національний авіаційний університет)

КАПУСТЯК І. О.,

студентка I курсу
(Навчально-науковий юридичний інститут
Національного авіаційного університету)

УДК 34:351.746.1(477)(043:2)

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

Нинішній етап розвитку українського суспільства характеризується тим, що сфера забезпечення національної безпеки держави перебуває у стані стрімких та постійних змін. У статті визначено проблематику реалізації правової реформи в Україні та її вплив на формування правової держави.

Ключові слова: *правова реформа, держава, національна безпека, права людини.*

Нынешний этап развития украинского общества характеризуется тем, что сфера обеспечения национальной безопасности государства находится в состоянии стремительных и постоянных изменений. В статье определено проблематику реализации правовой реформы в Украине и ее влияние на формирование правового государства.

Ключевые слова: *правовая реформа, государство, национальная безопасность, права человека.*

The current stage of development of Ukrainian society is determined by the scope of the national security of the modern state is in a state of rapid and constant change. In the article it is written about the problems of implementing legal reforms in Ukraine and its impact on the law formation.

Key words: *legal reform, state, national security, human rights.*

Вступ. Сьогодні Українська держава та її правова система переживають період різноманітних реформ, зумовлених потребою у виробленні нових підходів функціонування економічної системи до нових методів розвитку права й законодавства, а також формування правової держави. Сучасна ситуація в Україні показує неякісне функціонування правової системи, оскільки вона не здатна забезпечити соціальний захист й безпеку громадян держави. Тому державна влада має зосередити свої зусилля на розробці та утвердженні правових реформ у суспільстві.

Нинішній етап розвитку українського суспільства характеризується тим, що сфера забезпечення національної безпеки держави перебуває у стані стрімких та постійних змін, і в ній переплітаються практично всі сторони життєдіяльності суспільства та функціонування держави. Тому необхідні якісні правові реформи, які б забезпечили стабільний розвиток та

функціонування національної безпеки та захист прав громадян. Актуальність статті полягає в тому, що забезпечення національної безпеки, захист прав, свобод та законних інтересів особи і громадянина має бути першочерговим завданням державної влади. Правова охорона Конституції та законів України виступає одним із основних засобів забезпечення суспільної та державної безпеки. Недбале ставлення до Конституції та законодавства України, а також до громадян держави призводить до тих подій, які розпочались у 2014 році та тривають і досі. Вони показали необхідність стабілізації державно-правових відносин, а також реформування усього механізму держави, що наділений державно-владними повноваженнями. Тільки після здійснення радикальних дій українське суспільство почне розвиватися та наблизитися до європейських стандартів, використовуючи всі механізми забезпечення правових реформ.

Окремі аспекти проблематики національної безпеки відображались у працях М.Б. Левицької, І.М. Петріва, О.В. Совгирі, О.Ф. Фрицького та інших. Однак питанню впливу правових реформ на формування національної безпеки приділено недостатньо уваги, що і визначає актуальність дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження напрямів правових реформ в Україні, а також їх вплив на стан національної безпеки України та захисту прав людини.

Результати дослідження. Правова реформа є одним із найефективніших способом встановлення принципу верховенства права, законності та правопорядку, що особливо актуально для правових систем держав перехідного типу, до яких відноситься і правова система України. Це означає, що верховенства права можна досягнути, зокрема, здійснивши реформу правової системи України [1, с. 20].

Одним із перших вчених, хто визначив поняття правової реформи, був В.Д. Горобець. Відповідно до його визначення правова реформа – це якісне оновлення і вдосконалення законодавства, практики його застосування, підвищення ролі та значення судової влади, правоохоронних органів, досягнення необхідного рівня правової культури, що мають за свою мету створення основ правової держави [2, с. 6]. Аналізуючи це визначення, можна сказати, що правова реформа є специфічною формою правотворчості, яка безпосередньо здійснюється носіями державної влади та іншими суб'єктами правотворчих процесів у суспільстві задля захисту їх прав.

На думку В.В. Лемака, правова реформа – це державна політика, спрямована на системні перетворення за допомогою юридичних засобів сутності держави, її основних функцій, правових основ стосунків із суспільством та окремими індивідами на основі принципів конституційності правової держави [3, с. 18].

Отже, можна сказати, що метою правової реформи є побудова основ демократичної, соціальної, правової держави та створення дієвої системи державного забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також умов для досягнення правового прогресу та забезпечення в цілому національної безпеки. Реалізація цієї мети здійснюється шляхом вирішення трьох головних завдань:

– створення законодавчої бази, яка має визначити на основі Конституції організацію, соціальну спрямованість та зміст функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування;

– реорганізації державного апарату, органів прокуратури, органів державної влади на місцях та забезпечення їх функціонування відповідно до Конституції і нових законів, прийнятих на її основі;

– забезпечення конституційності, законності, справедливості та дотримання прав та свобод людини і громадянина, правозастосовної діяльності органів та посадових осіб державної влади [4, с. 38].

Забезпечення визначених завдань в Україні має відбуватися за дотриманням найважливіших конституційних принципів розбудови держави: принципу верховенства права і принципу демократизму. Застосування цих принципів у ході реформування органів державної влади, органів місцевого самоврядування їх посадових осіб і є передумовою правового прогресу в Україні.

Щодо принципу верховенства права, то відповідно до Конституції України це означає:

- реалізацію правотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності відповідно до норм законодавства та загальних людських цінностей;
- утвердження верховенства Конституції в усіх сферах життєдіяльності суспільства;
- забезпечення у законодавстві пріоритетності загальновизнаних норм і принципів міжнародного права;
- формування розвиненої системи захисту прав людини державою, забезпечення доступу населення до справедливого та неупередженого суду.

Саме за дотриманням цього принципу можна створити нове, засноване на засадах загальнолюдських цінностей державне, адміністративне, судове право, забезпечити єдність та внутрішню узгодженість законодавства, зміцнити правопорядок у державі та встановити принцип демократизму, основний зміст якого полягає в дотриманні прав та свобод людини та громадянина, у верховенстві права та народовладдя, тобто забезпечення широкої участі населення у вирішенні державних та суспільних справ, вільний доступ до інформації, окрім тієї, що становить державну таємницю, врахування думки громадськості під час вирішення важливих питань, забезпечення законної та легітимної виборчої системи, взаємна відповідальність особи перед державою та держави перед особою, рівність усіх учасників судового процесу, соціальної справедливості.

Розглянуті вище чинники мають загальнодержавне значення, тому потребують обов'язкового відображення в статтях Конституції України, на підставі яких у подальшому буде відбуватись законотворча діяльність. Деякі з вказаних чинників не є бажаними для правової держави з громадянським суспільством та негативно впливають на стан національної безпеки в цілому.

Також з огляду на те, що більшість цих чинників у сучасних умовах не дотримуються, важливим видається те, щоб система забезпечення національної безпеки якомога швидше адаптувалася до умов демократичного суспільства, до пріоритету інтересів людини, неухильного дотримання прав людини, розвивалася в напрямі пошуку та застосування нових форм забезпечення національних інтересів на шляху створення інститутів громадянського суспільства, стимулювання громадської активності, розвитку механізму зворотного зв'язку від держави до суспільства. Серед правових факторів слід відзначити падіння регулюючої ролі права, відсутність належної ефективної правоохоронної діяльності, низьку правову культуру населення і представників влади, наявність у суспільства правового нігілізму.

З точки зору концептуальних основ для забезпечення національної безпеки істотне значення має не лише наявність деталізованої та розробленої системи законодавства, а й рівень розвитку правової системи, важливими компонентами якої є ступінь відповідності функціонуючих правових норм правосвідомості та праворозумінню громадян. З огляду на це проблему забезпечення національної безпеки неможливо вирішити при низькому рівні правової культури громадян і некомпетентності представників органів державної влади та відсутності національних традицій у державі. Стан правової культури держави є показником ступеня зрілості її правової системи, відображає досягнутий рівень прогресивно-правового розвитку суспільства. Головними показниками є ступінь розвиненості правового простору; досконалість правових актів і законодавства в цілому; якість законодавчої та правозастосовної практики в країні; рівень усвідомлення прав, обов'язків і взаємної відповідальності держави і людини; ефективність правоохоронної системи. Наявність правового нігілізму у суспільстві свідчить про низький рівень правової культури. Він знаходить своє вираження в загальній недооцінці права, неповажному ставленні до права в цілому, законів, нормативного порядку, відсталості, правовій невихованості значної частини населення. Тому необізнаність у праві представників влади та населення є одним із факторів, який негативно впливає на забезпечення національної безпеки. І одним із найважливіших завдань правової реформи має бути підвищення рівня правової культури населення, поваги до законодавства, судової системи та ліквідації в цілому негативних факторів, які впливають на захищеність населення.

Також на стан забезпечення національної безпеки впливають соціально-економічні фактори. Особливо негативними є такі: непослідовність соціальної політики держави, збільшення безробіття; високий рівень криміналізації економіки; зрощування тіньового капіталу з державним апаратом. Важливим фактором є ступінь соціально-економічної та суспільно-політичної стабільності суспільства. Будь-яка система забезпечення національної безпеки в сучасному світі в складних міжнародних та внутрішніх умовах змушена рахуватися з можливістю значних змін у рівні її стабільності, що змушує створювати ті або інші стабілізуючі механізми. Наявність в сучасній Україні великої кількості соціальних протиріч, їх неврегульованість та існування тенденцій до подальшого загострення багатьох із них обумовлюють відносно тривале збереження нестабільності в широкому колі суспільних відносин і цілій низці регіонів країни при можливості розвитку її у бік формування нових кризових ситуацій. Ця особливість сучасного розвитку українського суспільства висуває перед механізмом забезпечення національної безпеки проблеми створення та розвитку механізму попередження явищ нестабільності у різних сферах суспільного життя, забезпечення ефективної діяльності системи забезпечення безпеки в умовах загострення нестабільності під впливом посилення соціальних суперечностей та конфліктів у суспільстві.

Національна безпека передбачає захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам. Аналізуючи слова А.В. Возженікова, можна відзначити, що національна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в усіх сферах їх життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх небезпек і загроз, що характеризується таким станом країни, при якому забезпечується її цілісність і внутрішня стабільність, суверенний і прогресивний розвиток, можливість виступати самостійним і повноправним суб'єктом міжнародних правовідносин [5, с. 38]. Н.Д. Матрусов розглядає національну безпеку як достатню за рівнем і характером захищеність національних ресурсів і цінностей, а також державних, громадських і особистих інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз [6, с. 92]. Згідно з рекомендаціями Фонду національної та міжнародної безпеки при ЮНЕСКО національна безпека визначається як система державних і громадських гарантій, що забезпечують стабільний розвиток нації, захист базових цінностей та інтересів, джерел духовного і матеріального добробуту від внутрішніх і зовнішніх загроз. Розглядаючи правові реформи в Україні, слід зазначити те, що вони потребують значних змін для кращої реалізації названих факторів.

Правова система в Україні, яка існує зараз, виявляється малоефективною, і вона дедалі частіше показує свою неспроможність у процесі охорони законності та правопорядку у суспільстві; вона не спроможна забезпечити необхідну правову захищеність життєво важливих інтересів суб'єктів правовідносин, наявність прогалин у праві, що призводить до збільшення кількості злочинів у державі та порушення загальнолюдських норм поведінки. Все це може призвести до незворотного процесу руйнування самої держави та недовіри народу до державної влади. Для того щоб відбулися глобальні зміни в суспільстві, необхідно усвідомити те, що правова реформа є насамперед формою проведення модернізації правової системи держави.

Модернізаційні процеси в українському суспільстві мають відбуватися у п'яти напрямках: реформа державного устрою України; судова реформа; адміністративна реформа та реформа державної служби; парламентська реформа; реформа в сфері місцевого самоврядування. Вищезазвані реформи можуть взаємодіяти між собою, але однозначно їх реалізація має бути автономною.

Виходячи із вище наведеного, можна виділити три основні напрями правової реформи, які мають бути реалізовані в українській державі, це: конституційна, законодавча та судова. На початковому етапі проведення правової реформи Україна повинна повністю зруйнувати існуючу нині анти-систему «ручного управління», групи «за інтересами» та всі елементи анти-системи. Наступним кроком має бути боротьба з корупцією на всіх рівнях органів дер-

жавної влади, а саме: забезпечення можливості і здійснення кримінального переслідування урядових чиновників і працівників всіх рівнів за участь в корупційних діях; прийняття прозорого законодавства, яке передбачало б проведення публічних слухань у Верховній Раді України для розгляду зауважень громадян; забезпечення обов'язкового подання посадовими і пов'язаними з ними особами регулярних податкових декларацій і декларацій про доходи; створення онлайн-бази даних і безкоштовного номеру телефону, за яким громадяни можуть повідомити про корупційні дії, що мають місце в органах держаної влади.

Щодо судової системи, то вона повинна формуватися на принципі верховенства права і закону, забезпечення реального виконання законів усіма суб'єктами правовідносин, підготовка суддів повинна забезпечувати прийняття ними рішень з урахуванням не лише технічних аспектів, але й принципів об'єктивності, законності і справедливості; прийняття законодавства про відкликання і судове переслідування всіх суддів (незалежно від рівня) за вчинення ними неправомірних дій [7, с. 19]. Таким чином, розвиток української правової держави та забезпечення захисту громадян можливий лише за дотриманням вищезазначених засад та ефективної їх реалізації на практиці.

Також одним із найважливіших завдань правової реформи в Україні є вдосконалення механізму захисту прав і свобод людини незалежно від ідеології, релігії, національності, статі та кордонів. Визнання, дотримання і захист прав і свобод людини є головним обов'язком тієї чи іншої держави. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а особа перед державою – за свої дії. Нагляд за додержанням прав людини в Україні покладається на Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Він має протидіяти свавілля, підтримувати принцип верховенства права, здійснювати захист порушених прав людини та громадянина [8, с. 16–20].

Отже, задля якісного функціонування суспільства правова реформа повинна здійснюватися комплексно, охоплюючи одночасно всі основні функції держави.

Під час здійснення правової реформи виникає велика кількість проблем. Як зазначають професори В.М. Бабкін та В.В. Селіванов, центральною проблемою модернізації пострадянських держав, у тому числі України, як і раніше, є оптимізація взаємодії народу і влади. Вона стає особливо актуальною при визначенні цілей, змісту і способів реформування суспільства, характеру політичної влади, її реальних джерел і носіїв.

Ігнорування головного джерела сили держави і суспільства – народу – не сприяє формуванню основи демократії – громадянського суспільства. Таке ставлення до народу сприяє створенню в ньому атмосфери недовіри та ворожнечі до держави. І цей процес посилюється все більше на сучасному етапі розвитку держави [9, с. 41–46].

Вихід із цієї ситуації полягає в тому, щоб забезпечити процес реального розвитку народовладдя, дотримання усіх вище зазначених засад та принципів розвитку суспільства та держави. Лише демократичний характер реформування, широка участь у ньому народу, відкритий характер прийняття владних рішень через представницькі органи, дотримання системи стримувань і противаг між різними гілками влади, стримування дій силових структур у рамках закону та парламентського контролю можуть забезпечити формування правової системи, орієнтованої на інтереси всього суспільства [10, с. 66].

Тому державна влада має якнайшвидше прийняти концепцію правової реформи та забезпечити її реалізацію у якомога коротший строк, адже від цього залежить стан захищеності прав і свобод людини та громадянина і розвиток держави в цілому.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що національна безпека – це захист інтересів особи та громадянина як від зовнішніх, так і від внутрішніх посягань, а також забезпечення прогресивного розвитку особи і суспільства в конкретних умовах від небезпек, джерелом яких є внутрішні і зовнішні суперечності. Врегульований стан суспільних відносин, за допомогою якого функціонують державні органи, установи, підприємства, організації, а також відбувається захист прав та свобод людини та громадянина на високому рівні, і можливість уникнути будь-яких політичних чи економічних загроз найбільшою мірою відо-

бражає суть національної безпеки, а її стан залежить уже від тих правових реформ, які проводить державна влада. Адже реалізація якісних та ефективних правових реформ – це зміна встановлених на законодавчому рівні основних засад, принципів, цілей правового регулювання певних суспільних відносин задля досягнення якісного, нового режиму правопорядку в державі та захисту прав, свобод і інтересів людини та громадянина. Це стане можливим тільки тоді, коли державна влада припинить діяти лише в своїх інтересах, почне розуміти реальне соціально-політичне становище країни і розпочне діяти в інтересах людини, виходячи з пріоритетності її прав та свобод.

Список використаних джерел:

1. Правова реформа: поняття, ознаки, види / Б.В. Малишев // Бюлетень Міністерства Юстиції України. – 2011. – № 3. – С. 19–23.
2. Горобець В.Д. Правовая реформа в Российской Федерации: состояние и перспективы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / В.Д. Горобець. – М., 1992. – 18 с.
3. Подорожна Т.В. Правова реформа як форма проведення модернізації правової системи України / Т.В. Подорожна // Віче. – 2014. – № 14. – С. 17–20.
4. Андрусишин Б.І. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи / Б.І. Андрусишин, О.В. Бучма // Публічне право. – 2013. – № 3. – С. 38–43.
5. Сердюк В.О. Судово-правова реформа в Україні та глобалізаційні процеси / В.О. Сердюк // Вісник Запорозького національного університету. Юридичні науки. – 2013. – № 3. – С. 38–42.
6. Ольхова Т.О. Адміністративний нагляд органів внутрішніх справ та правова реформа в Україні / Т.О. Ольхова // Митна справа. – 2013. – № Спец. вип. – С. 92–99.
7. Шевченко Д.В. Реформа трудового законодавства: правова модель вирішення колективних трудових спорів, конфліктів в Україні / Д.В. Шевченко // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 1. – С. 19–21.
8. Петришин О.В. Конституційно-правова реформа місцевого самоврядування в Україні: проблеми та перспективи / О.В. Петришин // Віче. – 2015. – № 16. – С. 16–20.
9. Колиба М.М. Свобода віросповідання як правова категорія у філософії мислителів епохи Відродження та Реформації / М.М. Колиба // Митна справа. – 2014. – № 2 (2.2). – С. 41–46.
10. Ющик О.І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні / О.І. Ющик. – К., 1997. – 191 с.

СЛИВКА С. С.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та філософії права
(Інститут права і психології
Національного університету
«Львівська політехніка»)

УДК 347.12

**ПАРАДИГМА «УРГЕНТНОГО» ПРАВА У ВИЩІЙ ШКОЛІ
(ДО 5-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ ПРАВА
І ПСИХОЛОГІЇ НУ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»)**

У статті висвітлено виникнення та наукове обґрунтування «ургентного» права у процесі приєднання інституту права та психології до національного університету «Львівська політехніка».

Ключові слова: «ургентне» право, внутрішній імператив, освітні завдання, «ургентна» правомочність, невідкладні норми.

В статті освіщено возникновение и научное обоснование «ургентного» права в процессе присоединения института права и психологии к национальному университету «Львовская политехника».

Ключевые слова: «ургентное» право, внутренний императив, образовательные задачи, «ургентная» правомочность, безотлагательные нормы.

The article appearance and scientific justification «urgent» rights in process of joining institute of law and psychology to National University «Lviv Polytechnic».

Key words: «urgent» law, internal imperative, educational objectives, «urgent» legality, urgent rules.

Вступ. Проблеми вищої школи різного рівня і складності супроводжують суспільство завжди. Однак у постреволюційній Україні визріла одна, видається, основна – збереження і творення навчального закладу, як сучасного конкурентоздатного взірця науково-навчальної установи. Одна із причин полягає в тому, що з досягненням Україною незалежності кількість навчальних закладів почала невпинно зростати без урахування якості навчальних послуг і можливості працевлаштування майбутніх спеціалістів. Звичайно, кон'юнктурні інтереси таких творців превальювали над якістю підготовки кадрів, наявністю матеріальної бази та науково-педагогічних кадрів, що не завжди відповідали освітнім стандартам. Міністерство освіти і науки України прийняло рішення про скорочення та ліквідацію таких вищих навчальних закладів. Однак це скорочення інколи здійснювалося без належного аналізу та врахування їхніх можливостей.

Проблема «ургентного права» є новою і малодослідженою у юридичній науці. У задекларованому напрямі з позиції першочерговості правозастосовної практики проводилися дослідження низкою теоретиків права. Такий підхід стосувався здебільшого теорії правотворення, правореалізації і правозастосування. Можна впевнено констатувати, що специфіку і

* В орфографічному словнику української мови зазначено, що ургентні обставини (стан) – це стан хворого, який загрожує життю і потребує проведення невідкладних лікувальних заходів. У даному випадку цими лікувальними заходами є «реанімаційний» пакет норм позитивного права вищої школи, який відображає основний зміст умовно названого «ургентного» права.

систему «першочерговості» застосування норм права зачіпали у своїх наукових пошуках ще Платон та Арістотель, Гегель, але, як правило, з підходу взаємозв'язку таких «ургентних» норм із вимогою моралі, справедливості та природно-правової гармонії.

Важливими в контексті нашого дослідження є наукові доробки психології, філософії антропології права.

Незважаючи на певні дотичні до окресленої проблематики публікації, проблема ургентного права у вищій школі, зокрема, у процесі соціальної еволюції, є актуальною та недослідженою.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати із філософсько-правового погляду парадигму «ургентного» права у вищій школі.

Результати дослідження. Абстрагуємося від конкретики та узагальнимо ситуацію: розглянемо випадок збереження «неперспективного» вищого навчального закладу шляхом приєднання його до національного університету А як ВНЗ іншого профілю на правах окремого інституту В. Філософський аналіз такої освітньої реформи передусім стосується аналізу організаційної процедури творення інституту В.

Інститут В на момент приєднання вважати неповнофункціональним, зачатковим, таким, який потребує умовного «медичного» втручання для повноцінного функціонування у складі національного університету А. Образно кажучи, інститут В потрапляє у своєрідний реанімаційний стан, в якому довго перебувати не дозволяється. Потрібні швидкі освітньо-правові реформи, які впливають із заданих організаційно «ургентних» обставин освітньої установи, яка реалізує професійні освітні програми вищої професійної освіти згідно з чинним законодавством про вищу освіту.

У семантику «ургентного» права вищої школи вкладаємо зміст, який стосується сукупності максимальних організаційних норм і відносин, створених невідкладними, інтенсивними втручаннями внутрішнього імперативу (обов'язку керівника) з метою вирішення освітнього завдання відповідно до встановленого державою порядку.

Запропонована дефініція «ургентного» права не претендує на вичерпність і наукову точність конкретизації. Сумніви стосуються того, чи «ургентне» право ВНЗ може претендувати не лише у жанрі наукової публіцистики на повноцінне життя і називатися взагалі «правом», тобто, чи відповідає воно ситуативно сформованому визначенню права (як система соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується державою) [1, с. 5]. Очевидно, що «ургентне» право є суб'єктивно сформованим, але таким, яке виникло об'єктивно, як окремий вид екстреної правомочності (як захищена законом можливість юридичної особи діяти певним чином для реалізації належних їй прав, як право на «власні», юридично значимі дії, як вияв соціальної свободи [2, с. 59]). Дилема «право» – правомочність потребує подальшого дослідження, тому ця парадигма й виносить на обговорення наукової спільноти (можливо, розв'язок знаходиться у понятті «ургентна правомочність»). Але вже можна сказати, що право і правомочність мають конкретні складові, які ми трактуємо так.

1. Законодавство про вищу освіту як специфічна норма запропонованих виявлених прав і 2. сформованих на цій основі природжених повноважень керівника вищої школи. Між цими групами існує взаємозв'язок: воля керівника, яка виражає інститутський інтерес науково-педагогічної спільноти, забезпечує прогресивну і швидку роль дії «ургентного» права. А «ургентне» право утворює (можливо, й пропонує чи провокує) активну дію щодо свого розвитку. Тільки одні керівники цими пропозиціями вміють і хочуть скористатись, а інші ні. Це залежить від їхніх особистих якостей, тобто від індивідуального природженого повноваження як лідера, який не тільки виховує послідовників, а й формує лідерів інтелектуальної еліти нашої держави.

У необхідності застосування інтенсивної умовної «терапевтичної» дії у системі оновлення вищого навчального закладу актуалізуються заходи виведення навчального закладу із кризового стану. Для цього використовуються організаційно-правові інструменти з метою виконання освітнього завдання. Це стосується кадрового комплектування кафедр із науко-

вими ступенями та вченими званнями (доктори й кандидати наук), отримання ліцензій на освітню діяльність (бакалавр, спеціаліст, магістр), затвердження навчального плану, розроблення навчальних програм, організація інформаційного повідомлення про функціонування навчального закладу і відповідної професійної орієнтації випускників шкіл із залученням студентів й аспірантів.

Крім навчально-методичної роботи, організаційно-діяльна «ургенція» сягає і науки: необхідно інтенсивно продукувати результати дослідницької діяльності, до якої можна віднести: створення вченої ради інституту, підготовку Вісника до видання, відкриття аспірантури, спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій. Для виконання навчальних і наукових завдань потрібно пасіонарних і потенційно активних півтора десятка науково-практичних працівників, серед яких принаймні 5 докторів та 10 кандидатів наук. Тоді виконати зазначені навчальні й наукові завдання можна за 4–5 місяців. Власне кажучи, створення спеціалізованої вченої ради є акмеологією вищого навчального закладу, це вершинне досягнення ургентно-правової діяльності, хоча й наявний певний аванс, сподівання на продовження інтенсивної діяльності у формуванні конкурентноздатного повноцінного навчального закладу.

Зокрема, йдеться про сучасну результативну наукову діяльність, випуск монографій, підручників, навчальних посібників, статей у фаховому виданні, в тому числі й науково-метричному. Нормою є видання кожною кафедрою щороку мінімум однієї – двох монографій (використання потенціалу науково-педагогічних працівників) на кафедральну тематику. Кожен доктор наук повинен бути одноосібним автором сучасного підручника чи навчального посібника. Повноцінно повинна працювати аспірантура, а згодом і докторантура. Магістратура має постійно поповнювати аспірантуру перспективними претендентами. Крім того, технічно оснащені кафедри, навчально-методичне забезпечення, відповідна документація, ґрунтовні знання студентів повинні бути спрямовані не лише на підготовку для отримання інститутом В відповідної акредитації, а й стати нормою.

Другою групою компонентів «ургентного» права вищої школи є природжена якість керівника. Це уміння сформувати кадровий потенціал та їхнє бажання працювати з цим керівником, призначення відповідальних осіб за діяльність кожного структурного підрозділу, які існують у самостійному вищому навчальному закладі, наявність дружніх стосунків із керівниками інстанцій, які мають вплив на формування вищого навчального закладу, володіння управлінським педагогічним досвідом вищої школи, проявом великого бажання невідкладно й інтенсивно втручатися у створення нового навчального закладу, наділення внутрішнім імперативом службового обов'язку, бачення перспектив та ін.

Таким чином, «ургентне» право ВНЗ не може існувати без правомочності, оскільки є його природним чинником, твірною (базою творення), що виводить вищий навчальний заклад із реанімаційного стану. Для цього процесу «ургентне» право ВНЗ виступає природним навчально-науковим регламентом інституту з синергетичним, природним управлінням. Перші природні організаційні кроки, невідкладні організаційні заходи може здійснити керівник із природними менеджерськими якостями.

Природжені якості керівника свідчать про організаційні нахили, здібності, вроджену якість бути діяльним, дбати про самоосвіту, знання й уміння, які не можуть з'явитися знезацька. Але ця вродженість має лише потенційні засади, їхня реалізація потребує умов, пошуку місця праці, відповідної посади, щоб творчо й активно пристосуватися до середовища, щоб рушійні сили духу забезпечили задоволення потреб душі. Протягом життя людина, яка ще не знайшла свого омріяного місця для реалізації природжених якостей, перебуває на різних щаблях, в різних трудових колективах і набуває додаткових якостей, але вони не мають достатнього відношення до чуттєво-праксеологізованого світу. Це пошуки себе. Як правило, минає багато років, протягом яких розвивалися чуттєві наміри на збагачення розуму і мудрості, проявлялася когнітивна активність, яка в «ургентному» праві ВНЗ відіграє провідну роль. Якість «ургентного» права також залежить від того, чи збігається сфера початкової трудової діяльності його творців із навчально-науковою діяльністю. Адже пройдений тру-

довий шлях під кутом зору результативної акмеїдїальності лише збагачувався необхідними педагогічними «ургентними» навичками для репрезентативної і якісної сфери діяльності вищого навчального закладу.

Для прикладу можна навести таку ситуацію: людина починала трудову діяльність робітником на заводі, а закінчила – директором того чи іншого заводу, хоча в цей період могли бути інші посади в інших сферах – це набуття також потрібне для «ургентного» права. Стає зрозумілою якість «реанімаційних» вказівок такого директора та дієвість «ургентного» права в даному випадку.

Висновки. Отже, дилема право–правомочність формує основне поняття «ургентного» права ВНЗ. Хоча «ургентне» право має поодинокі затребуваність у професійній діяльності, для ентузіастів вищої школи таких проявів може бути незлічена кількість. Вищий навчальний заклад в умовах постійних реформ (інколи не зовсім вдалих) потребує постійної «ургенції», що одвічно властиво людському розумові, щоб ставлення до права все-таки забезпечувалося системністю мисленнєвих потенцій працівників вищої школи, реалізацією її традицій та наступності.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 5: П–С. – 2003. – 736 с.
2. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. / За ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – Т. 9. – 1985. – 560 с.

СТЕФАНЧУК М. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального
права та процесу
(Національна академія Державної
прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького)

УДК 342

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ

Стаття присвячена огляду наукового і законодавчого підґрунтя розгляду проблем, пов'язаних із зловживанням правом. Розглядаються різні етапи цього тривалого процесу. Приділяється також увага неправомірній поведінці та забороні зловживання правом у публічних правовідносинах.

Ключові слова: влада, зловживання правом, правопорушення, інтерес, недобросовісність, неправомірна поведінка.

Статья посвящена обзору научной и законодательной базы рассмотрения проблем, связанных со злоупотреблением правом. Рассматриваются различные этапы этого длительного процесса. Уделяется также внимание неправомерному поведению и запрету злоупотребления правом в публичных правоотношениях.

Ключевые слова: злоупотребление правом, правонарушение, интерес, недобросовестность, неправомерное поведение.

This article is devoted to scientific and legal review of problems related to abuse of law. Various stages of this long process have been analysed. Attention is also given to unlawful behavior and prohibition of abuse of rights in public relations.

Key words: abuse of law, violation of law, interest, dishonesty, misconduct.

Вступ. Публічне право є регулятором суспільних відносин, який побудовано на загальних, абстрактних нормах. В абстрактності правових норм закладено багато сильних сторін права, але та ж абстрактність породжує і недоліки правового регулювання. Через абстрактні норми в приватному праві реалізується формальна рівність, сама система права стає логічною, стрункою, послідовною. Призначення публічного права, як регулятора відповідних суспільних відносин, – упорядкування цих відносин, що і досягається через жорсткі абстрактні норми. Але в той же час призначення права не в тому, щоб упорядкувати суспільні відносини хоч як-небудь, а в тому, щоб упорядкувати їх на основі справедливості. І тут уже потрібні не жорсткі, а гнучкі абстрактні норми, які можна було б по-різному застосувати залежно від конкретної ситуації. Адже суспільство шукає в праві не абстрактну справедливість, а справедливість конкретну. Зрозуміло, що справедливість вимагає індивідуального підходу до кожного випадку, що неможливо забезпечити тільки через позитивний закон.

Якщо завдання упорядкування суспільних відносин вирішується у публічному праві через його формальну визначеність, то завдання справедливого врегулювання цих відносин вимагає гнучкості правових норм, а тому – значного ступеня невизначеності, непередбачуваності регулювання і допустимості широкого розсуду правозастосовувача. Право одночасно повинне досягати двох протилежних цілей – упорядкувати суспільні відносини і врегулюва-

ти їх справедливим чином. А виходить, що протиріччя між упорядкованістю і справедливістю, між визначеністю і гнучкістю регулювання закладені в самій субстанції права.

Така діалектика правового регулювання суспільних відносин породжує безліч юридичних проблем, у тому числі і проблему зловживання правом. Таким чином, проблема зловживання правом є породженням абстрактності правових норм, діалектичного сполучення таких властивостей права, як формальна визначеність і справедливість. Проблема зловживання суб'єктивними правами є частиною більш загальної проблеми – проблеми пошуку оптимального балансу між передбачуваністю і гнучкістю правового регулювання [1, с. 31].

На сьогодні є чимало праць, присвячених цим питанням. Варто згадати, приміром, загальнотеоретичні та історико-правові дослідження, здійснені такими вченими, як: В.І. Крусс, І.І. Аносов, О.Я. Рогач, О.О. Малиновський, Н.Н. Вопленко, С.Г. Зайцева, К.О. Одегнал, Ф.В. Веніславський, К.М. Казбекова, А.П. Окусов, Н.О. Дурново, О.О. Мілетич (Українчук), О.І. Цибулевська, А.Я. Курбатов, С.Г. Зайцева, К.О. Одегнал, О.В. Соколов, В.В. Гур'янова, В.В. Водинеліч, О.Є. Наумов, М.М. Хміль. Попри такий стан наукових досліджень все одно лишається необхідність досліджень деяких питань, зокрема тих, що пов'язані із зловживаннями у публічних правовідносинах.

Постановка завдання. Мета статті полягає в огляді наукового і нормативно-правового підґрунтя розгляду проблем, пов'язаних із зловживанням правом у публічних правовідносинах.

Результати дослідження. Варто відмітити, що і сьогодні критичному аналізу піддається як саме поняття «зловживання правом», так і його зміст. Розширити наші уявлення про досліджуване явище можна лише у випадку правильної постановки проблеми. Тут мова повинна йти про те, чи мають місце в дійсності випадки зловживання правом чи це не більше, ніж теоретична конструкція, наукова омана деяких учених.

Ряд учених, не заперечуючи в принципі проти заборони дій, здійснюваних винятково з наміром заподіяти шкоди іншим особам, були супротивниками використання терміна «зловживання правом», стверджуючи, що він внутрішньо суперечливий і нелогічний. Вважається, що право, як регулятор суспільних відносин, що закріплює рівну для всіх міру волі, не дає можливість суб'єктам використовувати його на шкоду. А якщо правом не можна зловживати, то і саме поняття «зловживання правом» також позбавлене логіки, як, наприклад, словосполучення «суха вода» чи «гарячий лід», оскільки поєднує взаємовиключні поняття [2, с. 17].

На перший погляд професор М.С. Малєїн абсолютно точно відмітив, що багато зловживань є протиправними, а тому їх необхідно розглядати, як правопорушення. Інші не порушують діючого законодавства, тому повинні вважатися поведінкою правомірною. Але, як слушно відмітив В.М. Пашин, для того, щоб норми законодавства не надавали суб'єктам «такі права, використання яких завдавало б шкоди іншим громадянам, організаціям і державі», необхідно, щоб ці норми взагалі не надавали ніяких прав. За такого правового регулювання зловживання правом дійсно виключається [1, с. 32].

Таке явище, як зловживання правом, на думку В.Н. Протасова, полягає в тому, що шкода наноситься навколишнім специфічним чином, а саме через здійснення суб'єктивного юридичного права. Створюється така ситуація, коли надане законом право використовується суб'єктом, як засіб заподіяння шкоди. Вже одного цього досить, щоб оцінити певну поведінку, як зловживання правом. Однак для того, щоб воно стало явищем права, явищем юридично значимим, зловживання правом повинне бути юридичними нормами заборонено. В іншому випадку воно повинно визнаватися явищем правомірним, а його негативні оцінки і санкції можуть бути віднесені лише до області моралі [3, с. 241].

Одним із надзвичайно важливих питань залишається питання щодо правомірності чи неправомірності зловживання правом. Досліджуючи це питання, О.І. Екімов вказує на те, що суб'єктивне право, використане на шкоду суспільству, змінює свій соціальний зміст. Фактором, що приводить його в дію, стає корисливий, егоїстичний інтерес, що заперечує правомірність існування будь-якого іншого інтересу [4]. Підхід до зловживання правом за допомогою категорії інтересу знайшов своє відображення й у законодавстві. Згідно зі ст. 39 Конституції СРСР (1977 р.) здійснення громадянами прав і свобод не повинно завдавати

шкоди інтересам суспільства і держави, правам інших громадян. Ідея соціального призначення права має чимало прихильників. Так, В.Д. Горобец вважає, що зловживання правом являє собою здійснення суб'єктивного права в суперечності з його призначенням. У результаті зловживання правом заподіюється шкода правам і законним інтересам громадян, державі і суспільству в цілому [5, с. 324]. Аналогічно досліджував питання зловживання правом болгарський правознавець Янко Янев. На його думку, зловживанням правом слід вважати таке здійснення права, що знаходиться в протиріччі з цілями і призначенням, що ставляться і переслідуються правом. Будь-який вихід за рамки бажаних результатів і переслідуваних цілей, що містяться в правових нормах, із яких випливає суб'єктивне право, входження в протиріччя з його призначенням, його роллю в суспільстві, але не доведений до правопорушення, є зловживанням правом [6, с. 181–182]. Цілком очевидно, що в запропонованому визначенні зловживання правом визначається, як правомірна дія, що є здійсненням права в протиріччі з його цілями чи призначенням [2, с. 20].

Подібних поглядів дотримується і югославський правознавець Радмила Кавачевич-Куштрумович. Зловживання правом вона розуміє, як здійснення права у невідповідності із загальновизнаною і захищеною законом метою чи у протиріччі з пануючою мораллю суспільства. До зловживання правом, на її думку, також належать ненормальне (марне, незвичайне) здійснення прав, що заподіює шкоду іншій особі чи загрожує чужому праву [7, с. 122–124].

Ю.С. Васильєв питання про зловживання правом розглядав у рамках проблеми взаємодії права і моралі. На його думку, питання про зловживання правами виникає в результаті конфлікту між зовні правильним використанням громадянином правових можливостей і антигромадською поведінкою [8, с. 18–20].

На жаль, переважна більшість авторів схиляється до думки: оскільки за зловживання правом наступає цивільна відповідальність, то розглядати досліджуване поняття можна лише в аспекті правопорушення або правомірної поведінки, і чомусь забувають, що відповідальність у цивільному праві є досить специфічною і може наступати як за правомірну поведінку, так і за винну чи безвинну поведінку. Тому немає необхідності підлаштовувати такі ознаки відповідальності, як вина та протиправність до визначення поняття «зловживання правом».

Професор Я. Янев, наприклад, пропонує розрізняти зловживання правом, правомірне діяння і правопорушення, вважаючи неправильною позицію тих авторів, які вважають, що зловживання правом є правопорушенням. Пояснюючи свою позицію, він пише, що коли дії чи бездіяльність по здійсненню суб'єктивних цивільних прав і виконанню покладених юридичних обов'язків знаходяться у повній відповідності із нормами права і правом у цілому, із призначенням суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, у відповідності з загальним духом і принципами права, його призначенням у суспільстві і, як правило, з моральними принципами і правилами соціалістичного співжиття, то вони правомірні. Коли поведінка особи суперечить даним правовим нормам, здійснення суб'єктивних прав і виконання покладених обов'язків виходять за рамки результатів і цілей, що переслідуються правовими нормами, вступають у протиріччя з їх призначенням, то така поведінка протиправна і вважається правопорушенням. Коли поведінка ні прямо, ні опосередковано не порушує правових норм і принципів права, але суперечить принципам моралі і правилам соціалістичного співжиття, порушує ці правила, то в принципі це слід вважати зловживанням правом [6, с. 183-184].

Безумовно, позиція професора Я. Янева викликає ряд критичних зауважень. Суперечливою є теза про те, що «зловживання правом – це така дія, що прямо чи побічно не порушує правових норм, а порушує лише принципи моралі, дотримання яких встановлене законом». Таке зловживання є, користуючись термінологією Я. Янева, «прямим чи непрямим порушенням правових норм». Наприклад, цивільне законодавство більшості держав має норму, відповідно до якої правочини, вчинені з метою, яка свідомо суперечить основам правопорядку чи моральності є нікчемними. Таким чином, особа, зловживаючи суб'єктивним правом, укладаючи аморальний правочин, порушує моральну норму, дотримання якої вста-

новлено законом. У цілому, спробу Я. Янева з'ясувати сутність правомірних, але аморальних зловживань правом варто визнати невдалою [2, с. 22].

Призначення публічного права може бути розкрито через об'єктивну мету права і через суб'єктивний інтерес управомоченого, що повинні збігатися. Ціль права – це той результат, до якого повинно призвести здійснення права і який закладений у змісті норми права. Але призначення права – це не тільки суспільно корисна мета права, результат його здійснення, але і правильний за змістом розвиток самих правових відносин.

Правові відносини є в результаті лише засобом досягнення конкретних, визнаних суспільством цілей. Але вони мають і самостійне значення, оскільки виникають між особами, наділеними свідомістю, психологією, звичками, і покликані ще до досягнення мети впливати на свідомість і психологію. Крім того, правові відносини – це частина суспільних відносин у цілому, тому необхідно враховувати їх вплив на інші – «неправові» відносини. В зв'язку з цим держава, суспільство не можуть байдуже ставитись до того, якими засобами досягається визнана суспільством мета. Неналежні засоби, розвиток правових відносин із задалегідь визначеною шкідливою метою так само неприпустимо, як і прагнення до такої мети. Тому зловживання правом полягає в здійсненні визнаних законом цілей аморальними, антигромадськими способами.

Лише в окремих випадках, коли в управомоченій особі не залишається можливості вибору іншого способу здійснення суб'єктивного права, може виникнути питання про правомірність існування самого суб'єктивного права, але й тут слід іноді утриматися від здійснення права (наприклад, утриматися від виселення важко хворого наймача). Якщо управомочена особа може вибрати такий спосіб здійснення права, що не суперечить принципам моралі, немає необхідності застосовувати засоби відповідальності. Тому основною метою заборони зловживання, як зазначив Ю.С. Васильєв, є спонукання управомоченої особи відмовитися від аморальних способів здійснення права і вибрати один із припустимих у суспільстві способів [8, с. 18–20].

У цілому позиція Ю.С. Васильєва щодо зловживання правом зводиться до того, що за формою воно є правомірним, а за сутністю аморальним поведінням. Однак залишається не зовсім зрозумілим питання про те, чи будь-яке правомірне, але аморальне діяння варто розглядати як зловживання правом. Так, німецький цивіліст, професор Дернбург (ще на початку ХХ століття) порушував питання про те, як слід кваліфікувати купівлю одруженим чоловіком дорогого кольє своїй коханці. Дійсно, аморальність цього діяння не викликає сумнівів. У той же час зроблена покупка цілком законна. Тому неминуче виникає питання, чи є в даному випадку здійснення права на покупку зловживанням правом? Виходячи з аналізу позиції Ю.С. Васильєва, розглянуте діяння, мабуть, буде вважатися зловживанням правом [2, с. 27].

Якщо вести мову про зловживання правом, як про протиправні діяння, що караються, то варто зауважити, що це не будь-які правопорушення, а лише ті, які вчиняються суб'єктами, що здійснюють свої права, свободи чи владні повноваження. Звичайне порушення правової заборони не можна розглядати, як протиправне зловживання правом. Дійсно, вбивця чи грабіжник, нападаючи на жертву, жодним чином не здійснює тим самим своїх суб'єктивних прав. Інша справа, коли суб'єкт, здійснюючи свої законні права, виходить за рамки правових норм і скоює такі злочини, як «зловживання опікунськими правами» (стаття 167 КК України), «зловживання владою або службовим становищем» (стаття 364 КК України) і ін.

Протиправне зловживання правом відрізняється від правопорушення за змістом тим, що суб'єкт у даному випадку вчиняє протиправне діяння за допомогою здійснення свого суб'єктивного права і первісна стадія його поведінки перебуває в рамках закону.

Ю.С. Васильєв, досліджуючи дану проблему, дійшов висновку про те, що зловживання правом є свідомо перекрученим здійсненням суб'єктивного права. Уточнюючи підхід до зловживання, він формулює кілька ознак, за наявності яких зловживання правом має місце:

1) дії щодо здійснення права не повинні прямо порушувати правової норми, а можуть бути самі по собі припустимими, можливими;

2) такі дії в даному конкретному випадку відбуваються для досягнення цілей, що не відповідають цілям і функціям, які закріплені у тій правовій нормі, що передбачає конкретні суб'єктивні права;

3) ці дії відбуваються з наміром завдати шкоди іншим особам чи погіршити їх майнове чи суспільне становище;

4) дії, про які йде мова, відбуваються носіями суб'єктивного права, що не має при цьому виправданого інтересу [8, с. 18–20].

При цьому окремими авторами дається критика четвертої ознаки. Зокрема, А.А. Малиновський вважає, що вона значно обмежує можливість кваліфікувати ті чи інші дії, як зловживання правом. Виходить, що до зловживань відносяться лише умисні шкідливі вчинки носія суб'єктивного права, що здійснює своє право без виправданого інтересу [2, с. 24].

Висновки. Отже, як бачимо, на сьогодні досить актуальними є питання публічно-правових проявів зловживання правом. При цьому варто більше уваги привертати до особливостей публічних правовідносин, де зловживання найчастіше пов'язують із публічними інтересами, де державно-владний суб'єкт, зловживаючи своїми правами, виходить за межі наданих йому державою повноважень і компетенції.

Список використаних джерел:

1. Пашин В.М. Институт злоупотребления субъективными правами de lege ferenda / В.М. Пашин // Актуальные проблемы гражданского права: Сборник статей. – Вып. 7 / Под ред. О.Ю. Шиловцова. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – С. 28–62.
2. Малиновский А.А. Злоупотребление правом. – М.: МЗ-Пресс, 2002. – 128 с.
3. Протасов В.Н. Теория государства и права. Проблемы теории права и государства. – М.: Новый Юрист, 1999. – 240 с.
4. Экимов А.И. Интересы и право в социалистическом обществе. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та. – 1984.
5. Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юрист, 1994. – 360 с.
6. Янев Я.Г. Правила социалистического общежития (их функции при применении правовых норм). – М.: Прогресс, 1980. – 271 с.
7. Шрам В.П. Интересная книга о злоупотреблении правом // Государство и право. – 1997. – № 4. – С. 122–124.
8. Васильев Ю.С. Взаимодействие права и морали // Советское государство и право. – 1966. – № 11. – С. 18–20.

ЦИВІЛІСТИКА

ЗАБОТІН В. В.,
аспірант кафедри цивільного процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.921.8

**СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ВИТОКИ ПРАВА
НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

У статті розглянуто абстрактно-теоретичні підходи до розуміння правової допомоги та права на вказану допомогу в різних галузях права. Досліджено генезу цивільної процесуальної думки щодо цих правових явищ у цивільному судочинстві. З урахуванням наведеного сформовано визначення правової допомоги та права на правову допомогу в сфері відправлення правосуддя в цивільних справах.

***Ключові слова:** правова допомога, юридична допомога, право на правову допомогу, розвиток правової допомоги, цивільний процес.*

В статье рассмотрены абстрактно-теоретические подходы к пониманию правовой помощи и права на указанную помощь в различных отраслях права. Исследован генезис гражданской процессуальной мысли по этим правовым явлениям в гражданском судопроизводстве. С учетом приведенного даются определения правовой помощи и права на правовую помощь в сфере отправления правосудия по гражданским делам.

***Ключевые слова:** правовая помощь, юридическая помощь, право на правовую помощь, развитие правовой помощи, гражданский процесс.*

The article deals with the abstract and theoretical approaches to the understanding of legal aid and the right to the specified aid in various areas of the law. Genesis of civil procedural opinion on these legal phenomena in civil proceeding is studied. Based on the above mentioned, the definitions of legal aid and the right to legal aid in the area of justice in civil matters are given.

***Key words:** legal aid, legal assistance, right to legal aid, development of legal assistance, civil procedure.*

Вступ. Серед міжнародних зобов'язань України пріоритетним є забезпечення дотримання п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), який закріплює право на справедливий судовий розгляд. Виходячи з прецедентної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо тлумачення змісту цього права, можна зрозуміти, що воно включає серед іншого й право на доступ, яке розуміється як можливість ініціювати судовий розгляд цивільної справи. Вказане право не є абсолютним і може бути обмежено, але таким чином, щоб останнє переслідувало законну ціль та було дотримано розумне пропорційне співвідношення між вжитими засобами та досягнутою для цього метою. Одним із засобів забезпечення права на доступ виступає система правової допомоги [1; 2].

Право на зазначену допомогу трактується у рішеннях ЄСПЛ як один зі складових елементів права на доступ. Таким чином, щоб на національному рівні досягти належної реалізації останнього, необхідно усвідомлювати природу самого права на правову допомогу. Іншими словами, потрібно визначити, що собою представляє право на правову допомогу у цивільному судочинстві. Дати відповідь на це питання можна шляхом звернення до його соціальних, правових та доктринальних витоків формування та розвитку.

Окремі теоретичні аспекти правової допомоги у цивільному судочинстві розглядали такі науковці: Т.Є. Абова, С.Ф. Афанасьєв, Н. Балмер, С.С. Бичкова, Н.Л. Бондаренко-Зелінська, Є.В. Васьковський, Б. Гарт, А.Х. Гольмстен, К.В. Гусаров, Ю.С. Дацко, Д.В. Дрейзіна, І.Є. Енгельман, С.Ю. Кац, В.В. Комаров, М. Каппеллетті, В.А. Кройтор, Л.Я. Носко, Н.Ю. Сакара, Н. Рікман, О.Г. Тарло, С.Я. Фурса, В.В. Ярков, та інші.

Постановка завдання. На сьогодні не існує єдиної точки зору щодо права на правову допомогу як суб'єктивного права. Отже, метою статті є з'ясування сутності права на правову допомогу у цивільному судочинстві через дослідження поняття «правова допомога», визначення форм реалізації права на вказану допомогу та його змісту у відповідній сфері судочинства.

Результати дослідження. Так, у загальній теорії права поняття «правова допомога» розуміється по-різному. По-перше, її сутність вбачають в допомозі у використанні юридичних (встановлених законом) засобів захисту (як самозахисту, так і захисту за допомогою інших осіб), тобто допомозі у здійсненні захисту від можливого чи реального порушення будь-яких суб'єктивних прав [3, с. 377]. Вбачається, що наведена позиція має дещо обмежений характер, оскільки категорія «захист» пов'язується виключно з випадками, коли має місце порушення певних суб'єктивних прав. Однак, як слушно зазначається в літературі, правова допомога може надаватися і тоді, коли порушення таких прав ще не відбулося або існує тільки загроза їх порушення [4, с. 98–99]. Іншими словами, потреба в отриманні правової допомоги може виникати, якщо в особи з'являються труднощі в реалізації своїх прав, свобод чи законних інтересів, наприклад, внаслідок відсутності необхідної правової інформації.

По-друге, правова допомога розглядається як різновид юридичної діяльності щодо надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації як прав і свобод кожного, так і юридичних обов'язків, що закріплені законодавством [5, с. 8, 15]. Проте таке розуміння не розкриває повного змісту цього поняття, оскільки зазначена діяльність з надання певних видів правових послуг визначається лише через суб'єктів, які уповноважені її здійснювати, не враховуючи при цьому суб'єктів отримання вказаної допомоги. Більш того, в контексті теорії «суб'єктивних прав», виключається можливість осіб, які отримують вказану допомогу діяти самостійно як одна із правомочностей будь-якого суб'єктивного права. При цьому до інших складових такого права також відносять: можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб, можливість звертатися до компетентних органів держави з метою застосування державного примусу в разі невиконання контрагентом своїх обов'язків, можливість користуватися соціальними благами на основі певного суб'єктивного права [6, с. 145, 345].

По-третє, правова допомога, яка фактично визначається шляхом використання поняття «юридична допомога», – це сприяння реалізації правових можливостей суб'єкта права за допомогою засобів юридичного характеру з метою перетворення проблемної правової ситуації [7, с. 21]. З наведеною точкою зору можна погодитися. Так, зміст правової допомоги становлять дії з використанням правових засобів [7, с. 25], а її сутність полягає у сприянні (тобто діяльності, яка зводиться до конкретних дій) певній особі у реалізації її прав, свобод чи законних інтересів. Вказане сприяння може здійснюватися різними засобами (зокрема, засобами-установленнями чи засобами-діяннями (правові поради, консультування та інші), навіть шляхом формування у суб'єкта отримання правової допомоги готовності самостійно використовувати юридичні засоби, наприклад, інформування про права та свободи тощо [8, с. 86–87, 105–110]. Окрім того, ця позиція враховує теорію «суб'єктивних прав» та передбачає наявність у суб'єкта отримання правової допомоги правомочності на поведінку (діяти самостійно).

Окремо слід виділити точку зору Симона Райса (Simone Rice), який розширює межі правової допомоги за рахунок включення до її змісту також поняття «доступу до закону». Під останнім він розуміє право «розмовляти» з законом, мати можливість дізнатися і зрозуміти його, отримувати вигоду від нього та користуватися захистом відповідно до законодавчої норми [9, с. 15–26]. Тобто автором правова допомога не обмежується виключно інститутом представництва, а передбачає отримання правових знань. У зв'язку з наведеним зазначимо, що це відповідає одній з аксіом права: «закон повинен бути зрозумілим кожному для того, щоб кожен міг його застосовувати» [10, с. 28]. Тому глибоко правий був Гегель, коли писав, що оскільки кожен член громадянського суспільства має право шукати суд, то він має знати закони, бо інакше це право йому нічим не допоможе [11, с. 342].

Слід зазначити, що серед представників науки цивільного процесуального права також немає єдності у поглядах на поняття «правова допомога». Так, Н.Л. Бондаренко-Зелінська визначає вказану допомогу «як сукупність дій спеціального суб'єкта (адвоката або іншого фахівця у галузі права), фактичний порядок вчинення яких регламентується положеннями цивільного процесуального права, які спрямовані на реалізацію прав осіб, які беруть участь у справі, на судовий захист» [12, с. 206–207]. Такий висновок робиться на підставі етимологічного підходу щодо термінів «допомога» та «правовий». При цьому зміст правової допомоги зводиться до будь-яких дій, які характеризуються спрямованістю на сприяння та підтримку в реалізації та захисті. Однак, на нашу думку, наведена позиція не в повній мірі відображає змістовні характеристики цього правового явища, оскільки, як зазначалося вище, по-перше, сприяння здійснюється правовими засобами, а по-друге, не обмежується лише діями іншої особи, які доповнюють чи замінюють власні вчинки суб'єкта, який потребує правової допомоги.

Слушною є думка Н.Ю. Сакари про те, що «правова допомога – це сукупність заходів (як правового, так і фінансового характеру), які сприяють особі, що звертається за такою допомогою, в реалізації та захисті її прав, свобод та законних інтересів» [13, с. 742]. Такий висновок робиться на підставі виокремлення змісту та форм надання зазначеної допомоги. Так, змістом виступає сприяння шляхом використання юридичних (правових) засобів, а формами є консультації та роз'яснення з правових питань, складання документів правового характеру, представництва в судах і на всіх стадіях процесу, допомоги у внесенні судових витрат, повне або часткове звільнення від їх сплати, надання відстрочки чи розстрочки у сплаті судових витрат тощо.

На наш погляд, поняття «правова допомога» може розглядатися у двох значеннях: широкому та вузькому. Відповідно до першого значення вона є універсальною правовою категорією, міжгалузевим, найбільш теоретичним правовим явищем, яке притаманно будь-якій правовій державі. Під нею слід розуміти сприяння насамперед в отриманні правової інформації з питань чинного законодавства (як матеріального, так і процесуального) шляхом вчинення власних дій з використанням правових засобів (юридичного та/або фінансового характеру) безпосередньо особою, яка потребує такої допомоги, або через юридичну діяльність іншої, уповноваженої на здійснення таких дій, особи з метою забезпечення (реалізації та захисту) прав, свобод чи законних інтересів. У свою чергу, розуміння вказаного поняття в другому значенні (вузькому) буде розкрито нижче, виходячи з окремої галузі права, а саме «процесуальних юридичних наук», де воно набуває характерного, конкретного «забарвлення», змісту лише у певному виді відповідної галузі права, зокрема, у галузі цивільного процесу.

На сьогодні правова допомога як суб'єктивне право кожного на таку допомогу закріплено на конституційному рівні багатьох країн світу, при цьому Україна не є виключенням. Так, відповідно до ч. 1 ст. 59 Конституції України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [14] встановлено, що кожен має право на правову допомогу, а у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Це положення закріплено і у ст. 10 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI (в редакції Закону №192-VIII від 12 лютого 2015 року) [15], де воно доповнено нормами щодо відшкодування учасникам судового розгляду понесених витрат на вказану допомогу. А також у подальшому воно кон-

кретизовано у галузевих законодавчих актах, зокрема, ст. 20 Кримінального процесуального кодексу України [16], ст. ст. 268, 271 Кодексу України про адміністративні порушення [17], ст. 12 Цивільного процесуального кодексу України [18], ст. 16 Кодексу адміністративного судочинства України [19] та ст. 28 Господарського процесуального кодексу України [20].

Доцільність поширення конституційного права на правову допомогу на різні галузі права підтверджується й правовими позиціями Конституційного Суду України з цього питання. Так, у Рішенні від 30 вересня 2009 року у справі № 23-рп/2009 за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) [21] право на правову допомогу визначається ширше, ніж юридична допомога (сприяння адвоката), оскільки сама «правова допомога» є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом і формами та може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати. В той же час окреслена позиція Конституційного Суду України звужує зміст самого суб'єктивного права на правову допомогу, не враховуючи правомочність особи діяти особисто.

Науковці різних галузей права неоднаково визначають право на правову допомогу. Так, автори науково-практичного коментаря до Конституції України зазначене вище право зводять до права кожного отримати послуги юридичного характеру з метою забезпечення реалізації особистих (громадянських), політичних, економічних, соціальних та культурних інтересів, а також захисту прав і свобод особи [22, с. 288]. З таким визначенням не можна погодитися через те, що воно, по-перше, як було вище зазначено, звужує його зміст як суб'єктивного права кожного, а по-друге, обмежується лише юридичними послугами, які є тільки однією із форм надання юридичної допомоги [7, с. 21; 13, с. 741–742] та мають комерційний характер [23, с. 86].

Серед науковців галузі адміністративного права так само немає єдності думок щодо розуміння права на правову допомогу. Так, одні вважають, що ним є право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, тобто законодавчо закріплене та гарантоване державою суб'єктивне право особи, яка є учасником адміністративно-деліктного процесу, на отримання соціальних (спеціалізованих) послуг у правовій сфері, що мають на меті недопущення притягнення особи до адміністративної відповідальності тощо [24, с. 8, 12–13]. Інші вважають, що воно гарантує та забезпечує можливість сторонам довести до відома державного органу свою позицію відносно всіх аспектів справи. При цьому це право є необхідною умовою справедливого судового розгляду [25, с. 14]. Вбачається, що перша позиція є спірною з підстав, висловлених вище щодо погляду авторів науково-практичного коментаря до Конституції України, оскільки таке розуміння звужує зміст вказаного права та зводить його до однієї з форм юридичної допомоги. Певним чином заслуговує підтримки друга думка, яка акцентує увагу на забезпеченні можливості сторонам представити свою позицію в юрисдикційному органі, але в той же час ця думка є занадто широкою, що не дозволяє розкрити зміст права на правову допомогу.

У теорії кримінально-процесуального права одні науковці під правом на правову допомогу розуміють реальну, забезпечену державою можливість всіх заінтересованих у цьому суб'єктів скористатися правовою допомогою, тобто діяльністю, яка спрямована на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів вказаних суб'єктів, що здійснюється уповноваженими на це органами або особами на підставах, в порядку та у видах, незаборонених законодавством України. При цьому робиться висновок, що право на захист (як різновид права на правову допомогу) є комплексним явищем, яке включає: можливість користуватися передбаченими у законі засобами захисту, право користуватися допомогою адвоката та обов'язок слідчого, прокурора, суду забезпечити можливість участі захисника у справі [26, с. 11]. Інші вчені розглядають право на правову допомогу як принцип, під яким розуміють забезпечення державою права на одержання кваліфікованої правової допомоги, яку повинні надавати лише спеціально уповноважені суб'єкти (адвокати, на професійній осно-

ві), здійснюючи захист прав і законних інтересів громадян, а також їх представництво при провадженні у кримінальних справах [27, с. 16]. Уявляється правильною перша точка зору, оскільки її представники враховують як можливість особи самостійно вчиняти певні процесуальні дії, так і отримувати сприяння від інших, сторонніх осіб. Друга точка зору викликає сумніви, оскільки в ній обмежуються правомочності суб'єктивного права тільки можливістю звернення до іншої особи.

Виходячи з аналізу наведених точок зору, на наш погляд, можна виділити такі риси, які притаманні праву на правову допомогу (правова допомога у вузькому значенні): по-перше, воно закріплюється та забезпечується державою (гарантується певними нормативно-правовими актами); по-друге, зводиться до отримання правових (як вид соціальних) послуг; по-третє, суб'єктами, які можуть скористатися цим правом, є особи, які її потребують, зокрема учасники судочинства (мається на увазі не тільки цивільне судочинство) та особи, заінтересовані в розгляді справи; по-четверте, це право дозволяє захищати власні суб'єктивні права, а також відстоювати правову позицію під час провадження у справі; по-п'яте, його метою є недопущення свавільного обмеження правового становища особи, яка її потребує, та, як правило, захист прав такої особи; по-шосте, правова допомога надається спеціальними суб'єктами. Крім того, вважаємо, що наведений перелік ознак буде неповним без врахування того, що правова допомога втілюється у діяльності як спеціально уповноваженого суб'єкта з її надання, так і самої особи, яка потребує вказаної допомоги шляхом самостійного використання засобів захисту. Отже, по-сьоме, виражається в активних діях (поведінці) осіб, які беруть участь у розгляді та вирішенні справи.

В свою чергу, право на правову допомогу в науці цивільного процесуального права залишається дослідженим на неналежному теоретичному рівні. Тому з метою більш глибокого усвідомлення цієї проблеми необхідно «зануритися» до історичних витоків правової допомоги як явища. Так, в дореволюційний час у науці цивільного процесуального права проблема правової допомоги як така не підіймалася. В той же час, розглядаючи інститут судового представництва, науковці певним чином торкалися цього питання, виділяючи відмінності між правозаступництвом, під яким розуміли надання юридичної (вид правової) допомоги, та судовим представництвом, сутність якого зводили до замісництва [28, с. 64–67].

У подальшому питання надання правової допомоги вивчали в контексті безоплатної юридичної допомоги [29, с. 45–46]. В результаті законодавчої (1918–1919 роки), судово-правової (1922 рік) реформ, змін 1929 року, внесених до Цивільного процесуального кодексу УРСР від 30 липня 1924 року [30, с. 102–108], на законодавчому рівні було закріплено право на безоплатну юридичну допомогу, яке у науці цивільного процесуального права почали розглядати як засіб, необхідний для забезпечення рівноправного процесуального положення сторін у «змагальному» цивільному процесі, однак зміст вказаного явища не конкретизувався [31, с. 217–219]. Доктрина цивільного процесуального права, в свою чергу, виходила з широкого обсягу правової допомоги, відносячи до суб'єктів надання такої допомоги як адвоката, так і суд, оскільки останній, за загальним правилом, повинен був роз'яснювати сторонам їх процесуальні права тощо [32, с. 11, 18, 26]. Незважаючи на це, саме поняття «правова допомога» та право на правову допомогу не аналізувалися.

З прийняттям Конституції СРСР 1936 року, яка у ст. 111 закріпила право обвинуваченого на захист [33, с. 359], останнє в науці цивільного процесуального права стали розглядати як можливість мати судового представника в цивільному судочинстві [34, с. 5, 11, 13, 17, 40]. Але з 50–60-х років XX століття з'явилася думка про те, що праву обвинуваченого на захист у кримінальному процесі, у цивільному судочинстві відповідає праву особи захищатися особисто та/або мати представника в аспекті конституційного права на захист. Тим самим правову допомогу почали зводити до юридичної допомоги [35, с. 121–122], вважаючи її одним із засобів (спеціальною процесуальною гарантією [36, с. 92]) забезпечення права на вказаний захист.

Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1963 року [37] не передбачив суттєвих змін в частині надання правової допомоги. Однак у науці цивільного процесуального права поча-

ли поступово розглядати інститут прокуратури як певний «механізм», що сприяє особам у реалізації їх прав, свобод чи законних інтересів. Також змінився погляд і на судове представництво, яке стали вважати однією з форм здійснення сторонами та третіми особами права на захист своїх прав [38, с. 111–112, 121].

Проте прийнятий у 2004 році Цивільний процесуальний кодекс України [18] закріпив ряд новел, пов'язаних з наданням правової допомоги, а саме: ст. 12 передбачено, що особи, які беруть участь у розгляді справи, мають право на вказану допомогу (як платну, так і безоплатну), що надається адвокатами або іншими фахівцями у галузі права; в ст. 45 встановлена можливість звернення до суду органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших громадян; у ст. 56 визначено, що правову допомогу може надавати особа, яка є фахівцем у галузі права і за законом має на це право. Ці інститути почали розглядати як такі, що забезпечують надання правової допомоги [13, с. 743].

Слід зазначити, що на правову допомогу як на проблему звернули увагу лише в рамках руху «Доступу до правосуддя», відповідно до якого відбувався пошук шляхів ефективного надання вказаної допомоги, зокрема, бідним та найбільш уразливим категоріям населення з метою забезпечення безперешкодного доступу до суду. При цьому одним зі способів забезпечення такого доступу є правова допомога, яка може реалізовуватися у різних формах, наприклад, консультування до судового провадження, складання юридичних документів, юридичного представництва в суді, звільнення від сплати судового збору та судових витрат, досудове врегулювання спору (медіація) та інші [39, с. 6–18, 21–24]. Отже, до форм надання правової допомоги, як вбачається, також слід відносити і надання пільг щодо сплати судових витрат (звільнення, зменшення та інші). До речі такої позиції у своїх рішеннях дотримується і ЄСПЛ, зокрема, у справах «*Kreuz v. Poland*» [40], «*Jedamski and Jedamska v. Poland*» [41] та інші.

Таким чином, до інститутів, які забезпечують надання правової допомоги у цивільному судочинстві, необхідно відносити: судове представництво; участь у судовому розгляді справи органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб; отримання такої допомоги від особи, яка є фахівцем у галузі права та за законом має право на надання правової допомоги; надання пільг при внесенні судових витрат (зменшення, відстрочка, розстрочка чи звільнення від їх сплати).

Висновки. На підставі вищенаведеного вважаємо, що під правовою допомогою у цивільному судочинстві (вужке розуміння) слід розуміти гарантоване нормативно-правовими актами сприяння особам, заінтересованим у розгляді справи, в інформуванні про їх права та обов'язки як матеріального, так і процесуального характеру, що здійснюється правовими засобами або через юридичну діяльність інших осіб з метою формування власної правової позиції та захисту своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. В свою чергу, право на правову допомогу у цивільному процесі – це забезпечена в цивільному процесуальному законодавстві можливість осіб, які беруть участь у розгляді справи, володіти (знати й розуміти) правовою інформацією щодо чинного законодавства, що дозволяє їм безперешкодно, самостійно звернутися до суду з позовною заявою (заявою чи скаргою) та відстоювати свою правову позицію під час провадження у справі, а також просити вжити заходів фінансового характеру (звільнення від сплати судових витрат, їх розстрочку тощо), а в разі виникнення у них труднощів в самостійному здійсненні таких можливостей мати право вимагати їх реалізації від сторонніх зобов'язаних осіб через залучення судового представника, участь органів та осіб, яким законом надано право захищати права та законні інтереси інших, а також від особи, яка надає правову допомогу.

Список використаних джерел:

1. *Airey v. Ireland*, 09 October 1979 § 26 Series A no. 32.
2. *Ashingdane v. the United Kingdom*, 28 May 1985, § 57, Seria A no. 93.
3. Вільний вибір захисника своїх прав (проблеми офіційної інтерпретації ст. 59 Конституції України) / [[П.М. Рабінович, Д.А. Гудима, В.В. Гончаров] // *Право України*. – 2013. – № 3–4. – С. 376–384.

4. Фадеев П.В. Теоретические основы правовой помощи участникам уголовного судопроизводства : [монография] / под ред. докт. юрид. наук, проф., засл. деятеля науки РФ О.А. Зайцева. – М. : Юрлитинформ, 2014. – 280 с.
5. Личко В.С. Поняття та види правової допомоги в Україні: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В.С. Личко. – О., 2013. – 24 с.
6. Загальна теорія держави і права : [підручник] / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
7. Панченко В.Ю. Подходы к понятию «юридическая помощь» в современном отечественном правоведении / В.Ю. Панченко // Российский юридический журнал. – 2012. – № 1. – С. 18–27.
8. Панченко В.Ю. Правовая политика в сфере юридической помощи: общетеоретический анализ : [монография] / В.Ю. Панченко. – М. : РИОР: ИНФРА-М, 2014. – 269 с.
9. A Human Right to Legal Aid // Danish Institute for Human Rights. – 2010. – 264 p.
10. Воронов А.Ф. Гражданский процесс: эволюция диспозитивности : [монография] / А.Ф. Воронов. – М. : Статут, 2007. – 149 с.
11. Антология мировой правовой мысли : в 5 т. / Национальный общественно-научный фонд; рук. науч. проекта Г.Ю. Семигин. – М. : Мысль, – 1999– . Т. 3 : Европа. Америка: XVII – XX века. – 1999. – 829 с.
12. Бондаренко-Зелінська, Н.Л. Правові допомога як елемент доступності правосуддя / Н.Л. Бондаренко-Зелінська // Приватне право і підприємництво. – 2008. – Вип. 7. – С. 205–210.
13. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : [монографія] / за заг. ред. В.В. Комаров. – Х. : Харків юрид., 2008. – 928 с.
14. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72 (1). – Ст. 2598. – С. 15.
15. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55 (1). – Ст. 1900. – С. 7.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370. – С. 11.
17. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
18. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16. – Ст. 1088. – С. 11.
19. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV // Офіційний вісник України. – 2005. – № 32. – Ст. 1918. – С. 11.
20. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) : Справа від 30 вересня 2009 року № 1-23/2009 // Вісник Конституційного Суду України. – 2009. – № 6. – С. 32–40.
22. Конституція України: науково-практичний коментар / [В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.]; [ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін.]. – Х. : Право; К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 808 с.
23. Марчук І.Ф. Юридичні послуги і юридична допомога: проблеми розмежування / І.Ф. Марчук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 84–87.
24. Титикало Р.С. Захисна функція юридичної допомоги в адміністративно-деліктному процесі : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»/ Р.С. Титикало. – К., 2009. – 18 с.
25. Долгов И.М. Проблемы реализации права граждан на получение квалифицированной юридической помощи в административном процессе : автореферат дисс. ... канд.

- юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, административный процесс» / И. М. Долгов. – М., 2013. – 22 с.
26. Андрусів В.Г. Участь адвоката-захисника в суді першої інстанції у кримінальному процесі України : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.Г. Андрусів. – К., 2010. – 19 с.
27. Корчева Т.В. Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні та в суді першої інстанції : автореферат дис. ... канд. юрид. наук спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Т.В. Корчева. – Х., 2006. – 20 с.
28. Яблочков Т.М. Учебник русского гражданского судопроизводства : [учебник] / Т.М. Яблочков. – 2-е изд., доп. – Ярославль : Типо-литогр. Еллия Вахрамеева, 1912. – 326 с.
29. Долженко А.Н. Организация юридической помощи населению УССР в первые годы Советской власти (1917–1920 года) / А.Н. Долженко // Проблемы социалистической законности. – 1987. – Вып. 19. – С. 44–48.
30. Гельфанд И.А. Судебная реформа 1922 года в УССР / И.А. Гельфанд // Проблемы правознавства : Міжвід. наук. зб. / за ред. П.О. Недбайло та ін. – Вип. 7. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1967. – С. 102-112.
31. Гражданский процесс: хрестоматия : [учеб. пособие] / под ред. М.К. Треушников. – М. : Городец, 2005. – 896 с.
32. Кодекс гражданско-процессуальный / сост. Ф.М. Шостя ; под ред. А.И. Строева. – 2-е изд., испр. и доп. – Х. : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1925. – 364 с.
33. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / за заг. ред. В.Д. Гончаренко ; [уклад.: А.Й. Рогожин, В.М. Гончаренко, О.Д. Святоцький]. – К. : Ін Юре, 1997– . Т. 2 : Лютий 1917 року – 1996 рік. – 1997. – 800 с.
34. Ильинская И.М. Судебное представительство в гражданском процессе / И.М. Ильинская, Л.Ф. Лесницкая. – М. : Юрид. лит., 1964. – 161 с.
35. Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс : [учебник] / А.Ф. Клейнман. – М. : Моск. гос. ун-т, 1954. – 407 с.
36. Кац С.Ю. Конституционное право граждан СССР на судебную защиту / С.Ю. Кац, Л.Я. Носко // Проблемы социалистической законности. – 1980. – Вып. 6. – С. 89–95.
37. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР. – К. : Держ. вид-во політ. літ. УРСР, 1963. – 179 с.
38. Советское гражданское процессуальное право : [учеб. пособие] / отв. ред. М.А. Гурвич. – М. : Высш. шк., 1964. – 536 с.
39. Cappelletti M. Access to Justice: The Worldwide Movement to Make Rights Effective: A General Report / M. Cappelletti, B. Garth // Access to Justice. – 1979. – Vol. 1. – 1023 p.
40. Kreuz v. Poland, judgment of 19 June 2001, no. 28249/95, §§ 52–67, ECHR 2001-VI.
41. Jedamski and Jedamska v. Poland, no 73547/01, §§ 60–67, ECHR 2005.

ІЛЬЧЕНКО І. В.,
аспірант кафедри цивільного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.42

ЗАСТОСУВАННЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОРУШЕННЯМ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Стаття присвячена дослідженню застосування способів захисту у зв'язку з порушенням договірних зобов'язань. Проаналізовано основні наукові дослідження, присвячені способам захисту у зв'язку з порушенням договірних зобов'язань, які проводилися в межах вітчизняної та зарубіжної юридичної науки, а також чинне законодавство України з цього питання. Зроблено висновок про те, що виконання договірних зобов'язань, на практиці часто супроводжується існуванням допоміжних (додаткових) зобов'язань, які мають на меті стимулювання боржника до точного і неухильного виконання зобов'язання, а також запобігання або зменшення негативних наслідків, що можуть настати у разі його порушення. Автор пропонує вдосконалити окремі положення чинного законодавства України, які стосуються нормативного регулювання окремих способів захисту у зв'язку з порушенням договірних зобов'язань.

Ключові слова: договір, додаткові зобов'язання, неустойка, штраф, пеня, порука, притримання, обов'язок, кредитор, боржник.

Статья посвящена исследованию применения средств защиты в связи с нарушением договорных обязательств. Проанализированы основные научные исследования, посвященные средствам защиты в связи с нарушением договорных обязательств, которые проводились в рамках отечественной и зарубежной юридической науки, а также действующее законодательство Украины по этому вопросу. Сделан вывод о том, что выполнение договорных обязательств на практике часто сопровождается существованием вспомогательных (дополнительных) обязательств, которые имеют целью стимулирование должника к точному и неуклонному исполнению обязательства, а также предотвращение или уменьшение отрицательных последствий, которые могут наступить в случае его нарушения. Автор предлагает усовершенствовать отдельные положения действующего законодательства Украины, касающиеся нормативного регулирования отдельных средств защиты в связи с нарушением договорных обязательств.

Ключевые слова: договор, дополнительные обязательства, неустойка, штраф, пеня, поручительство, удержание, долг, кредитор, должник.

The article investigates the use of remedies for breach of contractual obligations. The basic scientific research on remedies in breach of contractual obligations which were carried out within the domestic and foreign legal science and current legislation of Ukraine on this issue. It is concluded that the contractual obligations, in practice, often accompanied by the existence of ancillary (additional) obligations that are intended to stimulate the debtor to accurate and strict fulfillment of the obligation and to prevent or reduce the negative consequences may occur in case of violation. The author proposes to improve certain provisions of the current legislation of Ukraine concerning the regulation of certain remedies for breach of contractual obligations.

Key words: contract, additional obligations, penalties, fines, penalties, surety, obligation, creditor, debtor.

Вступ. Актуальність дослідження обумовлена тим, що своєчасне і належне виконання взятих на себе договірних зобов'язань є одним з основних принципів договірного права. Його порушення не тільки негативно позначається на відносинах між контрагентами, а й зачіпає інших осіб, які в тій чи іншій мірі пов'язані з ними та виконанням відповідних договірних зобов'язань. Таким чином, порушення договірних зобов'язань як явище загрожує стабільності цивільно-правового обороту в цілому. Саме ця обставина обумовлює актуальність визначеної тематики, а зокрема змісту і конкретних заходів цивільно-правової відповідальності за прострочення виконання договірного зобов'язання.

Проблематика, пов'язана із виконанням договірних зобов'язань, була і є предметом багатьох фундаментальних досліджень. Так, дослідженню проблематики виконання договірних зобов'язань присвячені праці М.М. Агаркова, С.С. Алексєєва, Ю.Г. Басіна, В.А. Белова, М.І. Брагінського, Т.В. Боднар, В.В. Вітрянського, Ф.І. Гавзе, В.П. Грибанова, О.В. Дзери, А.Г. Діденка, А.С. Довгерта, О.С. Іоффе, В.І. Кисіля, А.С. Комарова, М.І. Краснова, З.І. Крилової, Н.С. Кузнецової, М.І. Кулагіна, Л.А. Лунца, В.В. Луця, К.С. Мая, Д.І. Мейєра, О.О. Мережка, С.В. Михайлова, Л.О. Новосолової, К.П. Победоносцева, Й.О. Покровського, Р. Саватсьє, Ч. Санфіліппо, С.В. Сарбаша, В.І. Синайського, М.М. Сибільова, М.К. Сулейменова, Є.О. Суханова, В.С. Толстого, Р.О. Халфіної, Л.О. Чеговадзе, Б.Б. Черепакіна, Я. Шаппа, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневича, В.Ф. Яковлевої та інших.

Постановка завдання. Метою статті є визначення способів захисту у зв'язку з порушенням договірних зобов'язань та їх застосування.

Результати дослідження. Варто відзначити те, що відповідно до ст. 15 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, а також на захист своїх інтересів, які не суперечать загальним засадам цивільного законодавства [1].

До основних способів забезпечення належного виконання зобов'язань ЦК України відносить такі види забезпечення виконання зобов'язань, як: неустойка, порука, гарантія, завдаток та притримання. Розглянемо окремі аспекти засобів забезпечення належного виконання зобов'язань.

Як вірно зазначає у своєму дисертаційному дослідженні Т.В. Боднар, виконання договірних зобов'язань часто супроводжується існуванням допоміжних (додаткових) зобов'язань, які мають на меті стимулювання боржника до точного і неухильного виконання зобов'язання, а також запобігання або зменшення негативних наслідків, що можуть настати у разі його порушення [2, с. 368].

Таке допоміжне зобов'язання, як вірно зазначає вчений, має специфічні, притаманні лише йому ознаки. До них належать такі:

– підставою (юридичним фактом) здійснення суб'єктивних прав і виконання суб'єктивних зобов'язань у забезпечувальних зобов'язаннях є, крім правової норми, порушення основного забезпечуваного зобов'язання боржником (винятком є завдаток, що застосовується також і в разі порушення зобов'язання з вини кредитора);

– забезпечувальні зобов'язання – це односторонні зобов'язання, в яких на стороні кредитора існує право вимоги, а на стороні боржника – певний зобов'язок, обумовлений змістом конкретного забезпечувального зобов'язання;

– на відміну від основних договірних зобов'язань, суб'єктами виконання яких за загальним правилом є сторони договору, сторони забезпечувальних зобов'язань, а відтак, і суб'єкти їх виконання, залежно від способу забезпечення або завжди співпадають зі сторонами основного зобов'язання (неустойка, завдаток, застава, притримання), або, навпаки, ніколи з ними не співпадають (гарантія, порука, застава майна майновим поручителем).

Відповідно до ст. 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенєю) є грошова сума або інше майно, що боржник повинен передати кредиторі у разі порушення ним (боржником) зобов'язання.

Аналізуючи цю норму, можна сказати, що неустойкою є як штраф, так і пеня, які досить широко застосовуються на практиці.

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Отже, є два основні види неустойки: грошова (штраф і пеня) та майнова. Результат аналізу договірної та судової практики свідчить про те, що найбільш поширеними видами неустойки є штраф і пеня, які з урахуванням змісту ч. 2 і ч. 3 ст. 549 ЦК України визначаються і стягуються винятково у вигляді грошових сум, які боржник зобов'язаний сплатити в разі порушення свого зобов'язання. Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання, а пеня нараховується за кожен день прострочення виконання грошового зобов'язання.

Отже, враховуючи положення п. 1 ч. 2 ст. 258 ЦК України про застосування позовної давності, зазначаємо, що в один рік до вимог про стягнення неустойки кредитор може стягнути пеню лише за один рік.

Проте, на нашу думку, немає ніяких законодавчих перешкод для повторного стягнення пені, якщо після ухвалення відповідного судового рішення зобов'язання продовжує існувати і боржник його не виконує. Водночас така заборона є також в господарських правовідносинах, оскільки ч. 6 ст. 232 Господарського кодексу України передбачає, що нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано [3].

Наступним видом забезпечення виконання зобов'язань законодавець визначає поруку. Відповідно до ст. 553 ЦК України за договором поруки поручитель поручається перед кредитором за виконання ним свого обов'язку. Таким чином, поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Оскільки порука є видом забезпечення виконання зобов'язань і при цьому водночас сама має зобов'язальний, договірний характер, на правовідносини поруки поширюються загальні положення про зобов'язання та про договори.

На практиці є випадки оспорювання договору поруки на тій підставі, що особа, яка є поручителем за відповідним цивільним договором, не підписувала і навіть не знала про його існування, доки фінансова установа не звернулася до неї з вимогою про виконання боргового зобов'язання боржника. Вирішуючи спори, суди визнають такі договори або недійсними, або нікчемними, а іноді – неукладеними.

При розгляді справ цієї категорії необхідно звернути увагу на те, що відповідно до ч. 2 ст. 215 ЦК України недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом. У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. При цьому у випадках, встановлених ЦК України, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним.

Крім того, ч. 3 ст. 215 ЦК України передбачено, що якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна зі сторін або заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним. У ч. 1 цієї ж статті зазначено, що підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною вимог, які встановлені ч. 1, ч. 2, ч. 3, ч. 5 та ч. 6 ст. 203 ЦК України. Так, наприклад, у справах про визнання договору поруки недійсним на підставі ст. 230 ЦК України позивачі зазвичай заявляють, що боржником та (або) працівниками банківських установ під час укладення кредитного договору замовчувались або неправдиво повідомлялись відомості, які, на думку позивачів, мали істотний вплив на їх волевиявлення при укладенні договорів поруки.

Цікавою в цьому випадку є судова практика. Так, наприклад, рішенням Апеляційного суду Вінницької області від 5 вересня 2012 р. скасовано рішення Ленінського районного суду м. Вінниці від 23 травня 2012 р. про відмову в задоволенні позову Н. до Г., ПАТ «Державний ощадний банк України» про визнання договору поруки недійсним та ухвалено нове рішення, яким позов задоволено. Підставою для звернення до суду Н. стало те, що між від-

повідачами було укладено кредитний договір. На забезпечення виконання цього договору між позивачем, банком та Г. був укладений договір поруки. Оскільки під час підписання цього договору Г. надав позивачеві сфальсифіковану довідку про заробітну плату і таким чином увів в оману стосовно своєї спроможності сплачувати кредит, у зв'язку з чим позивач вимагав визнати недійсним укладений договір поруки.

Відмовляючи у задоволенні позову, суд першої інстанції виходив із того, що договір поруки підписано особисто позивачем, при його підписанні він розумів його зміст та значення своїх дій. Оскільки позичальник не є стороною договору поруки, а стороною у зобов'язанні, забезпеченому порукою, то застосування ст. 230 ЦК України є неможливим, оскільки за цією статтею одна зі сторін правочину може ввести в оману іншу.

З такими висновками суд апеляційної інстанції не погодився, вказавши, що ч. 1 ст. 230 ЦК України передбачено, що якщо одна зі сторін правочину навмисно ввела другу сторону в оману щодо обставин, які мають істотне значення (ч. 1 ст. 229 ЦК України), то такий правочин визнається судом недійсним. Обман має місце, якщо сторона заперечує наявність обставин, які можуть перешкодити вчиненню правочину, або якщо вона замовчує їх існування.

З матеріалів справи видно, що при укладенні кредитного договору та договору поруки боржник Г. увів в оману кредитора та поручителя щодо своєї платоспроможності, надавши підроблену довідку про заробітну плату. При цьому представник банку визнала, що за наявності достовірної інформації про майновий стан Г. кредиту він би не отримав, а Н. наполягав на тому, що договору поруки за таких умов не підписав би.

Оскільки Г. навмисно увів в оману позивача та банк щодо обставин, які мають істотне значення і могли перешкодити вчиненню договору поруки, рішення суду першої інстанції обґрунтовано скасовано [4].

У разі непідписання договору особою, зазначеною в ньому як сторона за умови підтвердження цього факту належними доказами, при встановленні, що нею не вчинялись дії, спрямовані на виникнення відповідних правовідносин, такий договір за позовом цієї особи може бути визнаний недійсним у зв'язку з невідповідністю його до вимог ч. 3 і ч. 5 ст. 203 ЦК України, а саме: волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

На нашу думку, застосування поруки як забезпечення є не таким актуальним, як застосування неустойки чи застави, оскільки вона є не такою діючою. Також можна сказати що неустойка є більш широко застосованою на сьогоднішній день і, відповідно, більш діючою. Також оскільки поручитель має право на оплату своїх послуг, наданих ним відповідно до ст. 559 ЦК України, то з боржника ще додатково може бути стягнена грошова сума за оплату послуг, що ставить боржника у ще більш не вигідне становище.

Наступним видом забезпечення виконання зобов'язання є притримання. Відповідно до ст. 594 ЦК України кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання. Специфіка цього способу забезпечення виконання зобов'язання полягає у тому, що він є єдиним способом забезпечення виконання зобов'язань, який виникає безпосередньо із закону.

Тобто для реалізації притримання кредитор не потрібно, щоб можливість притримання була передбачена договором. Хоча, на нашу думку, було б більш ефективним закріплення того, що притримання може застосовуватися, якщо договором не передбачено інше, як це зазначено у Цивільному кодексу Російської Федерації та у Цивільному кодексі Білорусі [5; 6].

При цьому необхідно звернути увагу на те, що кредитор, який притримує річ, відповідає за її втрату, псування, або пошкодження, і не має права користуватися нею, оскільки вона є предметом притримання і належить на праві власності іншій особі.

Предметом притримання є річ. Згідно зі ст. 379 ЦК України річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки, в тому числі гроші

та цінні папери, інше майно. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що не можуть бути предметом притримання майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші об'єкти цивільних прав.

Отже, підставою виникнення права притримання є невиконання боржником у строк зобов'язання: а) щодо оплати речі; б) щодо відшкодування кредитором пов'язаних з річчю витрат та інших збитків; в) щодо інших вимог кредитора.

Характеризуючи притримання, варто звернути увагу на те, що за своєю суттю притримання – це встановлений законом засіб забезпечення виконання зобов'язань кредитора, підставою виникнення якого є невиконання боржником у строк зобов'язання.

Притримання як засіб забезпечення виконання зобов'язання стимулює боржника до виконання своїх обов'язків досить ефективно, оскільки задоволення інтересів боржника безпосередньо залежить від виконання останнім своїх обов'язків перед кредитором.

Вимоги кредитора у разі невиконання боржником зобов'язання задовольняються за рахунок речі, яка притримувалася, в повному обсязі.

Притримання може забезпечувати виконання боржником як зобов'язання щодо оплати утримуваної речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків, так і будь-яких інших вимог кредитора.

Чинне законодавство України фактично не містить обмежень ні щодо виду та характеру зобов'язань, виконання яких може забезпечуватися притриманням, ні щодо категорій учасників цивільних правовідносин, які мають право застосувати цей забезпечувальний засіб.

Висновки. Таким чином, в результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1) Виконання договірних зобов'язань на практиці часто супроводжується існуванням допоміжних (додаткових) зобов'язань, які мають на меті стимулювання боржника до точного і неухильного виконання зобов'язання, а також запобігання або зменшення негативних наслідків, що можуть настати у разі його порушення.

2) Чинне законодавство України надає контрагентам широкий вибір допоміжних (додаткових) зобов'язань, які вони можуть використати, виходячи із власних потреб та інтересів. До них належать: неустойка, порука, гарантія, завдаток та притримання.

3) На наш погляд, окремі з видів допоміжних зобов'язань потребують конкретизації на законодавчому рівні. Так, наприклад, щодо притримання як способу забезпечення виконання зобов'язання доречно було б закріпити правило про те, що притримання може застосовуватися, якщо договором не передбачено інше, як це зазначено у Цивільному кодексі Російської Федерації та у Цивільному кодексі Білорусі.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40/44. – Ст. 356.
2. Боднар Т.В. Теоретичні проблеми виконання договірних зобов'язань (цивільно-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид. наук / Т.В. Боднар. – К., 2005. – 441 с.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 144.
4. Рішення Апеляційного суду Вінницької області від 5 вересня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/119055erhovniy_sud_proanalizuvav_praktiku_zastosuvannya_norm_scho.html.
5. Гражданский кодекс Российской Федерации. Части первая и вторая (с алфавитно-предметным указателем). – М. : Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1996. – 560 с.
6. Гражданский кодекс Республики Беларусь / научн. ред. и предисловие докт. юрид. наук, проф., Заслуженного юриста РБ В.Ф. Чигира. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 1059 с.
7. Келимов Д.Г. Удержание как новый способ обеспечения кредиторов / Д.Г. Келимов // Банковский вестник. – 2002. – № 7. – С. 12–15.

8. Беяневич О.А. Господарський договір та способи його укладання : [навч. посібник] / О.А. Беяневич. – К. : Наукова думка, 2002. – 279 с.
9. Беяневич О.А. Принцип свободи договору за Цивільним та Господарським кодексами України / О.А. Беяневич // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2004. – Вип. 61. – С. 64–68.

МЕЛЬНИК Я. Я.,

кандидат юридичних наук, докторант
(Інститут законодавства
Верховної Ради України)

УДК 347.9

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ РЕЖИМУ ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена з'ясуванню методологічних питань формування системи цивільних процесуальних інститутів, які за своєю сутністю покликані забезпечувати правове регулювання режиму цивільної процесуальної безпеки. На підставі проведеного аналізу традиційних інститутів цивільного процесу з'ясовується що їх мета полягає й у додатковому завданні – сприяти реалізації права на безпеку в цивільному судочинстві чи регулювати її. Відстежується й взаємозв'язок охоронних та регулятивних норм із формуванням системи інститутів процесуальної безпеки. На підставі цього пропонується розділяти такі інститути на дві великі групи: за метою забезпечення права на безпеку (регулятивні та охоронні) і за порядком та способом забезпечення права на безпеку (присікальні, обмежувальні, заохочувальні та обтяжувальні).

Ключові слова: система цивільного процесуального права, режим цивільної процесуальної безпеки, цивільне процесуальне право, регулятивні та охоронні інститути права, цивільний процес.

Стаття посвящена выяснению методологических вопросов формирования системы гражданских процессуальных институтов, которые по своей сути должны обеспечивать правовое регулирование режима гражданской процессуальной безопасности. На основе проведенного анализа традиционных институтов гражданского процесса выясняется, что их цель заключается и в дополнительном задании – содействовать реализации права на безопасность в гражданском судопроизводстве или содействовать ей. Выделяется взаимосвязь охранных и регулятивных норм с формированием системы институтов гражданской безопасности. На основании этого предлагается разделять такие институты на две большие группы: по цели обеспечения права на безопасность (регулятивные и охранные) и по порядку и способу обеспечения права на безопасность (пресекающие, ограничительные, поощряющие и обтягивающие).

Ключевые слова: система гражданского процессуального права, режим гражданской процессуальной безопасности, гражданское процессуальное право, регулятивные и охранные институты права, гражданский процесс.

The article is devoted to the clarification of methodological issues of the system formation of civil procedure institutions, which, at their essence, are intended to provide legal regulation for civil procedure security. Based on the analysis of traditional institutions of civil procedure, it appears that their purpose is also lies in additional task – promote or to regulate the implementation of the right to security in civil proceedings. The interconnection of security and regulative standards with the system formation of the institutions of procedural security is tracked. On this basis, it is suggested that it's appropriate to divide such institutions into two groups (regulative and security) for legal regulation and civil procedure security action; and for the order of the right to security (terminative, restrictive, incentive and aggravating).

Key words: *system of civil procedure law, civil procedure security regime, civil procedure law, regulative and security institutions of law, civil procedure.*

Вступ. Впорядкування системи цивільного процесуального права правовими нормами, що об'єднуються в певні групи – інститути права, закладає найбільш оптимальне правове регулювання цивільних процесуальних правовідносин в силу їх однорідності та об'єднаності єдиною метою. Цим зумовлюється ефективність правозастосовного процесу та юридичної кваліфікації у правозастосуванні.

Право на безпеку в цивільному судочинстві не є виключенням, адже також повинно забезпечуватись у правовому регулюванні відповідним процесуальним інструментарієм та подібними за своєю метою і змістом процесуальними інститутами. Тому особливість його забезпечення неможливо уявити без відповідного комплексу, власне системи унікальних по своїй суті інститутів, що функціонально покликані забезпечити право на безпеку та його процесуальний режим.

Постановка завдання. Мета статті полягає в необхідності проведення аналізу та виокремлення тих цивільних процесуальних інститутів, які за своєю природою складають режим цивільної процесуальної безпеки, та виокремлення їх системи. Відповіді на ці питання нададуть можливість глибше пізнати сутність цивільного процесуального режиму безпеки, збалансувати ефективність цивільних процесуальних процедур зі здійснення цивільного судочинства, як і закладе фундамент для механізму реалізації права на безпеку в цивільному процесі.

Результати дослідження. Розглядаючи цю проблематику, варто насамперед відзначити, що серед наукових досліджень системи цивільного процесуального права не вдається відстежити в достатній мірі повноту розробки тієї групи правовідносин, які покликані забезпечувати належне правове регулювання цивільної процесуальної форми, правовідносин, як сутності самої ідеї правової безпеки в судочинстві. Звісно, цивільні процесуальні інститути, як і система права чи юридична конструкція, були значною мірою предметом наукового пошуку у правовій доктрині, а, зокрема, й в цивільній процесуалістиці. Серед дослідників, роботи яких становлять фундамент цієї проблематики, можливо відзначити С.С. Алексеєва [2, с. 137–141, 145–149], Д.Я. Малешина [11, с. 33–38], В.В. Чевичелова [24] та ін. Проте, на жаль, дослідження інститутів в цивільному процесі, які б охоплювали регулювання права цивільної процесуальної безпеки та складала б їх системність, не проводилось, чим і зумовлюється чималий як науковий, так і практичний інтерес до цієї проблематики.

Звісно, як справедливо відзначає за діалектичним підходом архітектоніки системи категорій розвитку В.А. Гаврилюк, нове завжди повинно звідкись взятись, тобто пройти відповідний етап становлення, процесу якого притаманна властивість переродження зі старого [8, с. 85]. Процес переродження та становлення притаманний і для юридичних конструкцій, зокрема і для цивільних процесуальних інститутів.

В.В. Чевичелов, досліджуючи питання юридичної конструкції як феномену у праві, вказує на те, що така конструкція насамперед постає як засіб правотворчої техніки та зумовлюється моделюванням, побудовою певного юридичного нормативного матеріалу, і,

як наслідок, окремо виступає методом пізнання та тлумачення норм права [24; 1, с. 55]. В широкому розумінні, на думку дослідника, тут можливо вести мову і про норми права, про правосвідомість, а також і про правові інститути [24; 1, с. 55]. У вузькому сенсі юридична конструкція – це засіб тої правотворчої техніки, яка якраз і полягає за своїм сенсом у моделюванні, певній логічній побудові нормативного матеріалу. Адже функціональна значимість юридичної конструкції повинна зводитись до можливості на цій підставі здійснювати конструктивне тлумачення норми права, виявляти її сенс [24; 1, с. 56]. Відповідно, коли йдеться про правове регулювання цивільних процесуальних правовідносин, що виникають в контексті забезпечення права на процесуальну безпеку в цивільному судочинстві, то для вироблення юридичної конструкції системи процесуальних інститутів, які б регулювали правовідносини з безпеки, основоположними повинні стати ті існуючі інститути, за допомогою яких відбувається ефективне здійснення цивільного судочинства.

А оскільки сутність вдосконалення юридичної конструкції не тільки полягає у підвищенні їх ефективності в правовій сфері, але й завжди націлене на усунення наявних, як і попередження «зароджуючих» дефектів в юридичній техніці, в її прийомах та методах [24; 1, с. 56], то забезпечення такого права повинні складати і ті *інститути*, які становлять зміст такої системи та *забезпечують механізм її регуляції* в цілому.

В той же час Д.Я. Малешин пропонує розглядати цивільну процесуальну систему як сукупність елементів та зв'язків між ними. До елементів системи вчений відносить законодавство, процесуальні дії, наукові погляди (доктрина – Я. М.), організацію судової влади. А до зв'язків – правову культуру, загальні соціокультурні умови суспільства та правозастосовчу практику [11, с. 34, 38]. Проте на нашу думку, елементами правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин є не тільки пункти переліченого цим вченим інструментарію, але й значною мірою інститут цивільної процесуальної форми. Адже за своєю суттю він визначається як «спеціальний порядок розгляду та вирішення цивільної справи, що характеризується стадійністю, окремими формами цивільних процесуальних правовідносин» [23, с. 11] тощо. А це є вкрай важливим для формування системи забезпечувальних інститутів «процесуального права на безпеку» у відповідній процесуальній формі, адже така є чи не центральною ланкою у «дії» тих чи інших інститутів, власне є майданчиком для їх побудови та реалізації.

Важливо взяти й до уваги й те, що цивільній процесуальній формі властивий режим цивільної процесуальної безпеки як її стан, властивість, як набір процесуально-правового інструментарію, що складається також із тих чи інших інститутів, що «задіюються» у цій же формі. Тому такий режим *«забезпечує порядок правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин на будь-якій стадії та провадженні в цивільному процесі з метою усунення загроз та небезпек щодо порушення прав, свобод та інтересів, як і уникнення обставин, які б спричиняли ускладнення цивільного судочинства, задля повної охорони й своєчасного захисту цивільних прав та інтересів їх учасників»*.

Однак сам правовий інститут, як відзначає С.С. Алексеев, – це завжди основа галузі права, в якій норми права її формують [2, с. 137]. За концепцією специфіка інститутів проявляється і в тому, що кожним окремим інститутом регулюються не всі, а лише однорідні суспільні відносини [10, с. 214]. У теорії права правові інститути доволі різноманітні, та поділяються на *загальні, матеріально-правові* чи, наприклад, *процедурно-процесуальні* [2, с. 138]. Виділяють й змішані інститути, як охоронні, регулятивні та субінститути [18, с. 136].

А оскільки «право на безпеку передбачає собою захист від протиправних посягань з боку інших [6, с. 90]», то зв'язок такого права у регулюванні з охоронними правовідношеннями зводиться до того, що в них явно відстежується охоронна функція права. Це пояснюється охоронними нормами, за допомогою яких і здійснюються міри юридичної відповідальності, міри захисту суб'єктивних прав, а також превентивні засоби державного примусу [2, с. 263]. Тобто забезпечується в цивільному судочинстві дотримання процесуальної форми, дотримання належного правового регулювання, як і забезпечується по суті саме право на процесуальну безпеку.

Тому в рамках сутності змісту права на безпеку та його процесуально-правового режиму здійснення ми схилиємось до того, що їх слід розглядати «як цілеспрямовані заходи протидії чи нейтралізації негативних наслідків актів неправомірної поведінки, а скоріше як одну з обов'язкових умов реалізації права-претензії [6, с. 90]». І що особливо важливо, це необхідно робити в рамках тих конкретних цивільних процесуальних інститутів, що повинні складати відповідний комплекс чи систему, власне тих, які й націлені за своєю суттю на захист та охорону матеріальних та процесуальних прав.

Проте цивільне процесуальне право як самостійна галузь права, як відомо, характеризується рядом процесуальних інститутів, за допомогою яких відбувається комплексне правове регулювання цивільних процесуальних правовідносин, що виникають, змінюються та припиняються між їх учасниками. Натомість регулювання правовідносин, що забезпечують право на безпеку в цивільному судочинстві, зумовлюється дещо іншим, унікальним комплексом тих процесуальних інститутів та процедур, які можуть забезпечувати особливу мету цивільного судочинства – реалізацію права на процесуальну безпеку в силу дії його режиму.

Слід відзначити, що серед основних ознак правового режиму виділяють те, що він є не тільки встановленим законом чи забезпеченим державою порядком регулювання правовідносин специфічним чином, але й те, що він виражає певну ступінь *благоприятливості* чи то *неблагоприятливості* задоволення інтересів суб'єктів чи їх об'єднань [22, с. 8], зокрема ступінь *благоприятливості* та *неблагоприятливості* (загроз, небезпек) щодо реалізації права на процесуальну безпеку та дії його режиму. Тому система інститутів в режимі цивільної процесуальної безпеки повинна закріплювати той необхідний комплекс інститутів, за допомогою яких би забезпечувалось саме право на безпеку. Власне забезпечувалась і *благоприятливість* «системи цивільного судочинства, реалізація належної процесуальної поведінки та правозастосовчої практики (за Д.Я. Малешиним).

В той же час слід взяти до уваги позицію М.Д. Баркінхоева в тому, що система юридичних гарантій формує забезпечення прав та законних інтересів у сфері правосуддя. Серед них показовим видається вказати на такі складові елементи, як конституційні, міжнародні та галузеві гарантії [3, с. 14–15]. Наприклад, до *конституційних* дослідник відносить права, які націлені на захист, реалізують можливість звернення за захистом, недопущення використання доказів, які здобуті з порушенням закону, неможливість бути притягненим двічі до відповідальності, право на оскарження; а до міжнародних – міжнародно-правові норми, процедури, відповідальність та міжнародно-правовий контроль [3, с. 14–15]. Тому в контексті галузевої приналежності гарантій забезпечення прав та інтересів у сфері правосуддя можливо першочергово виділяти ті, які дістають поширення (проникнення) на галузь цивільного процесуального права.

Водночас Ю.О. Гурджі, будучи солідарною з деякими вченими, відзначає, що механізм правового захисту завжди структурується завдяки охороні прав, їх захисту та юридичної допомоги. При чому предметно дослідник відзначає, що *охорона прав* виступає як самостійний структурний елемент механізму правового захисту, власне як механізм безпосередньої дії охоронних норм права та організаційно-правової діяльності органів державної влади. А *захист прав* визначається лише як компонент правового захисту, що охоплює примусову правову (в тому числі матеріально-правову та процесуальну) діяльність органів державної влади з метою підтвердження або відновлення оскарженого або порушеного права [15, с. 39, с. 66–67; 21, с. 270–271; 9, с. 49–50]. Н.М. Оніщенко ж відводить особливу роль в системі захисту прав категорії «цілей», яка, на її думку є ключовою [19; 9, с. 51]. Але на нашу думку, в той же час слід погодитись із тим, що ціль у праві характеризується певною метою, яка завжди фокусується на реалізації саме тих чи інших правових цінностей. Цінності, на думку М.М. Алексєєва, – це завжди певний рід ідеальних об'єктів, і їм притаманна ієрархія, а також будь-яка позитивна цінність протиставляється відповідною негативною цінністю [7, с. 96–98]. Це дозволяє виділити *благоприятливі* умови та *неблагоприятливі* цілі учасників цивільного процесу, де останні здатні призвести до порушення прав, свобод та інтере-

сів інших. А тому реалізація тих чи інших інститутів усупереч меті цивільного судочинства здатна знівеліювати його цілі.

Адже *ціллю* системи саме цивільного судочинства в межах дії режиму процесуально-правової безпеки є не тільки *охорона, захист прав, свобод та інтересів учасників цивільного процесу, інтересів держави*, але й *попередження та стримування негативних чинників під час реалізації судовою владою своїх повноважень, які і повинні бути націлені і на дотримання правопорядку і на забезпечення реалізації прав та свобод учасників цивільного процесу* [12, с. 252]. А відтак, інститути режиму цивільної процесуальної безпеки повинні характеризуватися націленістю на забезпечення права на безпеку, бути спроможними усунути негативні (загрозливі чи небезпечні) умови, наслідки посеред правового регулювання процесуальних правовідносин. Одночасно вони повинні характеризуватися чіткою організацією механізму, його системністю та єдністю. Цим самим ефективність забезпечення судочинства при його реалізації повинна зводитись до певних *превентивних заходів* (попереджувальних, запобіжних, стримувальних) щодо ймовірних негативних наслідків процесуальних ускладнень. Адже превентивний спосіб полягає в тому, що саме «превентивні міри мають таку основну мету, як гарантія ненастання неблагосприятливих наслідків [17, с. 27]» (як форми державного примусу в цивілістичному процесі за Д.Г. Нохріном).

Наведене дає можливість вказати на те, що цивільно-процесуальна «платформа» розташування інститутів у цивільній процесуальній формі вимощує унікальну систему тих *превентивних інститутів*, що здатні об'єднатися в єдиний процесуальний механізм, власне «*надінститут*» – комплексний інститут цивільної процесуальної безпеки, який і зумовлює дію самого режиму цивільної процесуальної безпеки.

В одній зі своїх робіт О.В. Ніколайченко вказує на те, що регулювання цивільних процесуальних правовідносин забезпечується завдяки таким способам та засобам, як способи та засоби дозвільного типу (що засновані на диспозитивній волі сторін), імперативного типу (що засновані на необхідності конкретного вибору), заборон, приписів та конкретних доручень. В той же час їх ефективність залежить від конкретного процесуального інституту [16, с. 18–19]. Як представляється, саме їх основа генетично пов'язується із сутністю забезпечення права на безпеку. Більше того, такі умови (заборони, приписи тощо) вказують на ознаку диспозитивних та імперативних начал реалізації права на безпеку, оскільки можуть бути реалізовані завдяки волевиявленню того чи іншого учасника процесу. Адже для цивільних процесуальних інститутів якраз і притаманні ознаки диспозитивної та імперативної регуляції правовідносин, кожна з яких виконує різні *функції* для відправлення цивільного судочинства.

У правовій науці під *функціями права* прийнято розуміти основу шляху (каналів) правової дії, які виражають роль права у впорядкуванні суспільних відносин [25, с. 95; 21, с. 121]. Одночасно функції права становлять собою основні напрями правового впливу на суспільні відносини з метою їхнього впорядкування [24, с. 225; 21, с. 121]. А суб'єктивне право в механізмі правового регулювання має не одну, а цілий ряд функцій [25, с. 94; 21, с. 121]. Відтак, серед превентивних заходів забезпечення права на безпеку в контексті дії того чи іншого інституту якраз і можливо охарактеризувати останні за функціональною роллю у механізмі правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин чи забезпеченості його режимом безпеки. *Наприклад*, інститут заходів процесуального примусу, який ґрунтується на імперативній вимозі та має присікальну та обмежувальну функції, в зв'язку зі своїм застосуванням обмежує право доступу до судового процесу, до доказування чи присікає протиправну поведінку або віктимну. Або ж інститут забезпечення позову, який ґрунтується на прояві диспозитивної волі позивача, обмежує можливість скористатися правом власності сторони у справі, при чому за своєю метою націлений на забезпечення у такий спосіб та гарантування виконання рішення суду тощо.

Виділяючи інститут заходів процесуального примусу (попередження, видалення із зали судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід (стаття 91 Цивільного процесуального кодексу України)), розуміємо, що завдяки їх реалізації іс-

нує можливість забезпечити охорону тих чи інших процесуальних прав, забезпечити порядок в судовому засіданні тощо, більше того, такий інститут виконує і превентивні функції.

На тому, що такі превентивні заходи є заходами забезпечення примусу, через які досягається мета правосуддя, наполягає Д.Г. Нохрін. Однак, на думку вченого, застосування заходів превенції забезпечення відбувається через негативний момент – через недопущення виникнення негативного явища. Тому, на його думку, логічно цьому завжди протистоять заходи «позитивного забезпечення», якими є гарантування настання бажаної сприятливої події. Адже заходи забезпечення по своїй суті спрямовані на досягнення регулятивних, а не охоронних, завдань процесу [17, с. 27–28].

Наприклад, С.С. Алексєєв звертає увагу на те, що регулятивні та охоронні правовідносини принципово відрізняються один від одного завдяки ряду особливих ознак. Зокрема, вони різні не тільки за підставами виникнення (щодо ознаки правомірної (щодо регулятивних ознак – Я. М.) чи неправомірної (щодо охоронних ознак – Я. М.) поведінки суб'єктів), але й за змістом суб'єктивних юридичних прав та обов'язків між собою, де охоронні правовідносини завжди є владовідносинами, а їх юридичні обов'язки за такими правовідносинами вимагають від особи, насамперед, «перетерпіння» (знання незручностей – Я. М.), адже у їх зміст входять санкції [2, с. 264].

Звідси можемо виділити системні інструменти режиму забезпечення права на безпеку в цивільному судочинстві через відповідний процесуальний інститут, який характеризуватиметься охоронною чи регулятивною функцією.

Зокрема, щодо *регулятивних*, то такими в контексті взаємозв'язку з реалізацією права на безпеку та дією режиму цивільно-процесуальної безпеки можуть бути:

Інститут принципів у цивільному судочинстві (статті 3, 6, 10, 11, 13, 14, 213 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)) – властивість регулятивної функції процесуального права пояснюється завдяки інституту принципів тим, що право на безпеку засновується на основоположних засадах цивільного судочинства, які гарантують об'єктивність, всебічність, законність тощо при захисті цивільних прав судом та гарантують непорушність та охорону у такий спосіб, у спосіб чітких та безпечних основ регуляції процедури захисту.

Інститут відкриття провадження у справі (частини 1, 3, 4 статті 122, статті 127, 297, 328 ЦПК України) – регуляційна функція забезпечує реалізацією тих правовідносин, що пов'язані чітким та послідовним відкриттям провадження у справі в рамках дотримання вимог процесуально- та матеріально- обґрунтованих й доцільних підстав, порядку.

Інститут підготовки справи до судового розгляду (стаття 360¹ ЦПК України) – спрямованість на забезпечення врегулювання процедури «своєчасного розгляду справи (повідомлення суду всіх відомих сторонам обставин справи, уточнення позовних вимог; якщо ж є забезпечення проти позову, важливо, щоб суд вже на стадії підготовки чітко визначив обсяг питань, які він повинен вирішити, щоб уникнути ускладнень процесу) [5, с. 138]; забезпечення завдяки такій регуляції і «прийняття у справі рішення на користь відповідної сторони (клопотання про виклик свідків, які б давали свідчення на користь відповідної сторони, та витребування доказів, які б обґрунтовували позовні вимоги або заперечення проти них тощо)»; врегулювання процесуальних дій, що спрямовані на використання процесуальних засобів захисту (клопотання про забезпечення доказів, позову) [5, с. 138]; забезпечення процесуальних дій, спрямованих на призначення справи до судового розгляду (вибору оптимального часу та місця проведення судового засідання у справі) [5, с. 138]. В той же час, на думку Я.Х. Бекова, забезпечення економії процесу на стадії підготовки справи до судового розгляду стосується, насамперед, таких засобів (ресурсів), як грошові засоби, які витрачаються на учасників процесу (витрачених із прибуттям до суду учасників процесу), здоров'я громадян (переживання, що тягнуть за собою необхідність витрачати час на відновлення організму, використання лікарських засобів). При цьому, на думку дослідника, слід враховувати і те, що час, який був витрачений на судові засідання, міг би бути витрачений на виконання трудових обов'язків [4, с. 30].

Інститут допущення рішення суду до негайного виконання (стаття 367 ЦПК України) – врегулювання правовідносин, які характеризуються першочерговою потребою забезпечення матеріальних прав сторін спору. Право на процесуальну безпеку гарантує швидке відновлення соціально значущих прав, інтересів, тощо.

Інститут забезпечення єдиної судової правозастосовчої практики (статті 355, 360⁷ ЦПК України) – регулювання відносин із досягнення єдиних стандартів захисту прав, свобод та інтересів учасників цивільного процесу, забезпечуючи стабільність та ефективність цивільного судочинства, його процесуальної форми.

Інститут мирової угоди (частина 4 статті 130, частина 1 статті 173, стаття 175, пункт 4 частини 1 статті 205, частина 5 статті 235, стаття 373 ЦПК України) – правове регулювання права на процесуальну безпеку полягає в тому, аби учасники цивільного процесу, які перебувають у процесуально-правовому статусі осіб, що визначені статтею 45 ЦПК України, не могли нівелювати свої службові повноваження та принципи діяльності, як і не могли порушити принципи цивільного процесу та інтереси осіб, яких вони представляють. Водночас при реалізації права на мирову угоду регуляційна функція цього інституту полягає в тому, аби була забезпечена можливість у недопущенні нівелювання суті окремого провадження через непритаманність інституту мирової угоди саме цьому провадженню, оскільки відсутній спір про право.

Інститут режиму відеофіксації судового засідання (стаття 158¹ ЦПК України) – правове регулювання права на процесуальну безпеку в цьому інституті, як і правової безпеки (його режиму), полягає у «забезпеченні належної якості зображення і звуку» (частина 6), аби реалізувався принцип гласності у своїй суті.

Звісно, до регулятивного інституту можливо віднести і деякі інші інститути, що забезпечують право на безпеку завдяки чіткій та послідовній регуляційній процедурі, а саме: інститут клопотань, в тому числі відводів (стаття 27 ЦПК України); інститут забезпечення доказів (статті 133–135 ЦПК України); інститут забезпечення позову (статті 151–154 ЦПК України); інститут зберігання речових доказів (стаття 139 ЦПК України); інститут огляду речових доказів за їх місцезнаходженням або таких, що швидко псуються, а також їх повернення (статті 140–142 ЦПК України); інститут залишення позову без розгляду (в контексті пунктів 5–7 частини 1 статті 207 ЦПК України); інститут відмови від позову, визнання позову відповідачем (стаття 174 ЦПК України); інститут порядку ухвалення та постановлення ухвал, рішень та їх форми (частина 5 статті 122, статті 209, 210, 215, 219–221, 255, 259, 262, 267, 273, 278, 282, 286, 290 ЦПК України); інститут набрання рішення законної сили (статті 223, 233 ЦПК України); інститут добросовісного виконання процесуальних обов'язків (частина 3 статті 27 ЦПК України); інститут нововиявлених обставин (стаття 361 ЦПК України) тощо.

Серед охоронних інститутів можливо виділити такі, як:

Інститут заходів процесуального примусу (статті 91–94 ЦПК України) – сутність охоронних функцій цього інституту зводиться до забезпечення права на безпеку в цивільному судочинстві через «міри юридичної відповідальності, міри захисту суб'єктивних прав, міри превентивних заходів державного примусу [2, с. 263]».

Інституту відмови від визнання в попередньому судовому засіданні обставин внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або обставини, визнаної в результаті зловмисної домовленості її представника з іншою стороною (частина 1 статті 178 ЦПК України) – охорона процесуальних та матеріальних прав учасників процесу шляхом реалізації права на процесуальну безпеку.

Інститут залишення позову без руху (частина 1 статті 121 ЦПК України), *повернення позову* (частини 2–3 статті 121 ЦПК України), *без розгляду* (з підстав, передбачених пунктами 1–4, 8–9 частини 1 статті 207 ЦПК України), *відмови у відкритті провадження у справі* (пункти 1–5 частини 2 статті 122 ЦПК України); *закриття провадження у справі* (з підстав, передбачених пунктом 1 частини 1 статті 205 ЦПК України) – всі вони забезпечують охорону прав сторін та дотримання процесуальної форми завдяки недотримання вимог процесуального законодавства.

Інститут окремої ухвали (статті 211, 320, 350 ЦПК України) – забезпечення можливості впливу у процесуальний спосіб специфічним рішенням суду з усунення порушень закону, які призвели до звернення в суд за захистом прав, свобод та інтересів. Превентивні функції цього інституту дозволяють забезпечити персоніфікований вплив на осіб, поведінка яких сприяла або сприяє ускладненню розгляду цивільної справи, порушенню закону.

Інститут відхилення доказів, які отриманні з порушенням чи які не стосуються предмета доказування (частина 1 статті 59, частина 3 статті 58 ЦПК України) – забезпечення стабільності в процесі доказування в рамках предмету спору та мети цивільного судочинства.

Інститут відмови в екзекватурі (в контексті визнання рішення з підстав загроз національної безпеки – пункт 7 частини 2 статті 396 ЦПК України) – забезпечення публічного порядку.

Водночас до охоронних інститутів, що забезпечують право на процесуальну безпеку в цивільному судочинстві, можливо віднести інститут відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, та повернення предмета застави (стаття 155 ЦПК України); інститут перегляду справи Верховним Судом України (стаття 354 ЦПК України) тощо.

Варто відзначити, що в силу очевидної специфічної інституційної будови забезпечення права на безпеку, названі інститути характеризуються не тільки охоронними та регулятивними функціями, але й і *присікальними, обмежувальними, заохочувальними та обтяжувальними*. Ці функції співвідносяться з режимом цивільної процесуальної безпеки за його метою, пояснюють спосіб забезпечення права на безпеку. А сукупність таких інститутів за функціональними характеристиками утворює (формує) єдину монолітну систему інститутів режиму цивільної процесуальної безпеки. Їх монолітність пояснюється єдністю цивільної процесуальної форми як відповідним послідовним порядком розгляду і вирішення цивільної справи.

Висновки. Таким чином, можливо дійти висновку, що система цивільних процесуальних інститутів складається з ряду охоронних та регулятивних інститутів цивільного процесуального права, а їх мета полягає у додатковому завданні: сприяти реалізації права на безпеку в цивільному судочинстві чи регулювати її. Таким чином, за своєю природою вони націлені на забезпечення права на процесуальну безпеку у той чи інший спосіб, а також націлені на охорону правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, цивільної процесуальної форми. Їх системність та функціональна спрямованість дає підстави розрізняти їх за метою забезпечення права на безпеку (*охоронні та регулятивні*); за способом та порядком забезпечення права на безпеку (*присікальні, обмежувальні, заохочувальні, обтяжувальні* тощо). Відтак, ці інститути зводяться в єдиний *комплексний* інститут – *інститут цивільної процесуальної безпеки*.

Список використаних джерел:

1. Баранова М.В. Актуальные проблемы теории государства и права: хрестоматия / М.В. Баранова, О.Б. Купцова. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 368с.
2. Алексеев С.С. Собрание сочинений : в 10 т. [+ Справочный том] / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 2010– . Т. 3 : Проблемы теории права: Курс лекций. – 2010. – 781 с.
3. Баркинхоев М.Д. Юридические гарантии обеспечения правового статуса личности в сфере правосудия (теоретико-прикладной аспект) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / М.Д. Баркинхоев. – СПб., 2002. – 20 с.
4. Беков Я.Х. Подготовка дела к судебному разбирательству в гражданском судопроизводстве : [монография] / Я.Х. Беков. – Х. : Волтерс Клувер, 2010. – 176 с.
5. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду : [монография] / Н.Л. Бондаренко-Зелінська. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 188 с.
6. Боднар О.Б. Поняття та зміст права людини на безпеку та його співвідношення із суміжними правами / О.Б. Боднар // Форум права. – 2011. – № 1.
7. Ветютнев Ю.Ю. Аксиология правовой формы : [монография] / Ю.Ю. Ветютнев. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 200 с.

8. Гаврилюк В.А. Теория развития. Выпуск 1. Методологические основоположения системы категории развития / В.А. Гаврилюк. – К. : Изд-во Европ. Ун-та, 2009. – 175 с.
9. Гурджи Ю.А. Процессуальное обеспечение прав личности: вопросы теории : [монография] / Ю.А. Гурджи. – О. : Пальмира, 2006. – 173 с.
10. Марченко М.Н. Теория государства и права : [учебник для бакалавров] / Н.М. Марченко, Е.М. Дерябина. – М. : Проспект, 2013. – 432 с.
11. Малешин Д.Я. Гражданская процессуальная система России / Д.Я. Малешин. – М. : Статут, 2011. – 496 с.
12. Мельник Я.Я. Деякі питання визначення мети цивільного судочинства як передумови встановлення режиму процесуально-правової безпеки в доктрині цивільного процесуального права України / Я.Я. Мельник // Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених (20 травня 2014 року). – К., 2014. – С. 250–252.
13. Мельник Я.Я. До питання про м'якість та жорсткість режиму цивільної процесуальної безпеки / Я.Я. Мельник // Третя Всеукраїнська науково-практична конференція «Права людини в Україні і світі: охорона, реалізація, захист». – К., 2015. – С. 18–20.
14. Актуальні проблеми інновацій в наукових технологіях сьогодення : [монографія] / [М.Я. Мельник, С.М. Мигаль, О.О. Смірнов, О.Ф. Єасюков, Ю.А. Романенко, В.В. Нечипоренко, Т.В. Яковенко, І.В. Крючкова, О.Л. Познякова, Ю.С. Сілявіна, Н.М. Гордієнко]. – Кіровоград : КП «Поліграфія», 2014. – 642 с.
15. Наливайко О.І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О.І. Наливайко ; Інститут держави і права імені В.М.Корецького НАН України. – К., 2002. – 178 с.
16. Николайченко О.В. Последствие несоблюдения гражданских процессуальных норм : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / О.В. Николайченко. – Саратов, 2007. – 35 с.
17. Нохрин Д.Г. Государственное принуждение в гражданском судопроизводстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Д.Г. Нохрин ; науч. рук. М.К. Треушников. – М., 2006. – 29 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1246248>.
18. Теорія держави і права. Державний іспит / [Ю.М. Оборотов, Н.М. Крестовська, А.Ф. Крижанівський, Л.Г. Матвеев]. – Х. : Одиссей, 2010. – 256 с.
19. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії : [монографія] / Н.М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
20. Алексеев Н.Н. Основы философии права / Н.Н. Алексеев. – СПб. : Юридический ин-т, 1998. – 256 с.
21. Особливості дії цивільних процесуальних обов'язків в Цивільному процесуальному праві України : [монографія] / [М.Б. Мельник, Я.Я. Мельник, М.М. Ясинюк] ; за заг. ред. М.М. Ясинюк]. – К. : Алерта, 2014. – 336 с.
22. Парламентаризм в Україні: теорія та практика : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. – К., 2001. – 315 с.
23. Правовые режимы: общетеоретический и отраслевые аспекты : [монография] / под ред. засл. деятеля науки РФ, докт. юрид. наук, проф. А.В. Малько и докт. юрид. наук, проф. И.С. Барзиловой. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 416 с.
24. Скаун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скаун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2006. – 656 с.
25. Хохлова Е.М. Субъективное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Е.М. Хохлова. – Саратов, 2008. – 169 с.
26. Чернооченко С.І. Цивільний процес : [навчальний посібник] / С.І. Чернооченко. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.
27. Чевычелов В.В. Юридическая конструкция: проблемы теории и практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В.В. Чевычелов. – Нижний Новгород, 2005. – 24 с.

НЕЧИТАЙЛО Т. О.,
аспірант кафедри цивільного права
юридичного інституту
(Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника)

ЛУЦЬ В. В.,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
Заслужений діяч науки
і техніки України

УДК 364.44 + 347.72

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЯК УЧАСНИКА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Стаття присвячена комплексному розкриттю поняття «корпоративні права держави». Проаналізовано теоретико-правові підходи щодо участі держави у цивільних та корпоративних відносинах, визначено статус держави, як учасника корпоративних відносин, а також обґрунтовано питання правосуб'єктності держави, як учасника корпоративних правовідносин.

Ключові слова: корпоративні права держави, цивільна правосуб'єктність, корпоративні правовідносини.

Статья посвящена комплексному раскрытию понятия «корпоративные права государства». Проанализированы теоретико-правовые подходы относительно участия государства в гражданских и корпоративных отношениях, определен статус государства, как участника корпоративных отношений, а также обоснован вопрос правосубъектности государства, как участника корпоративных правоотношений.

Ключевые слова: корпоративные права государства, гражданская правосубъектность, корпоративные правоотношения.

The article deals with complex reveal concept of «corporate rights of state». The theoretical and legal approaches to state's participation in civil and corporate relationships defined status as a member of corporate relations and legal issues grounded state, as a member of corporate relations.

Key words: corporate law of State Civil legal, corporate relationship.

Вступ. Держава завжди виступає активним та надійним партнером у цивільних правовідносинах. Зокрема, вступаючи в корпоративні правовідносини, вона все-таки залишається, в першу чергу, владним суб'єктом, що володіє особливими публічними функціями.

Держава впливає на ці відносини не тільки через реалізацію своєї законотворчої функції, але також через придбання та відчуження власних корпоративних прав. Такі права можуть виникати у держави в результаті: закріплення за державою акцій відкритих акціонерних товариств, створених у процесі приватизації; корпоратизації державних підприємств; придбання корпоративних прав у діючих господарських товариствах на основі гос-

подарсько-правових договорів, а також інших правочинів, у тому числі в сфері спадкування; участі в створенні нових господарських товариств тощо.

Ряд вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема Ю.М. Дзера, О.І. Грищенко, О.О. Кравчук, Д.І. Погрібний, І. Б. Саракун, І. В. Спасибо-Фатєєва, М.В. Шелест, Н.В. Щербаков розглядали окремі аспекти участі держави в корпоративних правовідносинах. Однак проблема визначення правосуб'єктності держави залишається актуальною для подальшого дослідження.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у комплексному визначенні цивільної правоздатності та дієздатності держави, як учасника корпоративних правовідносин.

Виходячи із зазначеної мети, доцільно розглянути такі питання:

1) щодо поняття «корпоративні права держави»;

2) обґрунтувати виникнення та зміст цивільної правосуб'єктності держави в корпоративних відносинах.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають із приводу виникнення та реалізації корпоративних прав держави.

Предметом дослідження є, з одного боку, правові норми, що регулюють корпоративні відносини, а з іншого – правова політика держави в контексті її спрямування на забезпечення відповідних державних інтересів у корпоративному секторі.

Результати дослідження. Законодавче визначення корпоративних прав держави міститься у ст. 3 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», а саме як корпоративні права, що належать державі у статутних капіталах господарських організацій [1, ст. 3].

Дещо ширше визначає дане поняття Д.І. Погрібний – як корпоративні права держави, як права, об'єм яких визначається пропорційно частці уповноважених державою органів у статутному фонді товариства, що включає право на управління цим товариством, отримання певної частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації – відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами [2, с. 8].

Відповідно до ст. 167 (ГК) корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [3, ст. 167].

Як зазначає О.О. Кравчук, дане законодавче визначення корпоративних прав містить ключовий термін «господарська організація». У положеннях частини 2 ст. 55 ГК господарські організації визначаються, як юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку.

Із цього випливає, що корпоративні права держави виникають не лише стосовно господарських товариств, оскільки держава чи відповідна громада може володіти корпоративними правами і в інших господарських організаціях – державних і комунальних підприємствах, організаціях, установах (у таких випадках держава чи громада володіє 100% у майні відповідної господарської організації).

Відповідно до ст. 63 ГК підприємства, що діють в Україні, поділяються на унітарні та корпоративні залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду. Отже, на думку О.О. Кравчука, держава або територіальна громада можуть мати корпоративні права не лише в корпоративних, але і в унітарних підприємствах (організаціях, установах). Автор розглядає корпоративні права держави, як права держави, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації (юридичної особи, яка здійснює господарську діяльність), що включають правомочності на участь держави в особі відповідних органів в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [4, с. 207].

Загальновідомо, що для участі в майнових відносинах суб'єкт має бути наділений відповідним обсягом правосуб'єктності, який включає в себе правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. У силу існуючої правоздатності держава має можливість набувати права та нести обов'язки. Правоздатністю визначається також і те, які саме права та обов'язки може мати держава. Водночас характер правоздатності держави суттєво відрізняється від правоздатності як фізичної, так і юридичної особи.

У теорії права існують різні позиції щодо правоздатності держави. У радянській доктрині цивільного права вважалося, що цивільна правоздатність держави не може бути обмежена, а тому вона може здійснювати будь-які види діяльності. Близькою за змістом до цієї точки зору є позиція російського вченого М.І. Багрінського, згідно з якою «Російська Федерація, суб'єкти федерації та муніципальні утворення володіють загальною правоздатністю, а значить вправі укладати будь-які цивільно-правові договори, крім випадків, коли інше передбачено законом» [5, с. 288]. Потрібно зазначити, що в сучасних умовах дані твердження не знайшли підтримки в українській правовій думці.

Інші цивілісти визначають правоздатність держави, як спеціальну. Наприклад, О.М. Клименко стверджує, що правоздатність держави у цілому носить спеціальний, а не загальний (універсальний) характер, що становить визначену законом можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків, умовою реалізації якої (на відміну від інших осіб) є не індивідуальне волевиявлення, спрямоване на реалізацію суб'єктивного права, а обов'язок щодо виконання державних функцій, що у рамках позитивного права збігається з її суб'єктивним правом та означає міру можливої поведінки зобов'язаного державного суб'єкта [6, с. 9].

Деяко по-іншому підходить до характеристики цивільної правоздатності держави та інших публічно-правових утворень російський учений О.О. Иванов. На його думку правоздатність держави не може бути загальною, оскільки природа держави не дозволяє їй набувати ряд прав та брати на себе деякі обов'язки. Однак вона, вважає він, не може вважатися спеціальною, обмеженою лише тими можливостями, що прямо перелічені законом, оскільки держава, приймаючи закони, сама може встановити більш широкий обсяг правоздатності. Головною перешкодою такого розширення має стати громадянське суспільство, яке має вводити державу в певні рамки, вказуючи їй на цілі, на досягнення яких вона має спрямовувати свою діяльність. Тому правоздатність держави можна назвати цільовою, що впливає з тієї функції носія публічної влади, яку в інтересах усього суспільства виконує держава [7, с. 175].

Що стосується дієздатності, то вона, навпаки, надає державі можливість вчиняти через свої органи дії з набуття майнових прав і покладення в зв'язку з цим на себе відповідних обов'язків.

Водночас Ю.М. Дзера зазначає, що держава, беручи участь у приватноправових відносинах на рівних засадах поряд з іншими учасниками таких відносин (ст. 1 та ст. 2 ЦК України), хоча й не втрачає своїх владних повноважень, проте залишається одночасно носієм двох видів правосуб'єктності: адміністративної (публічної) та цивільно-правової (приватної) [8, с. 68, 70].

У свою чергу Н.В. Щербаков пов'язує подвійну природу держави в корпоративних відносинах з існуванням, з одного боку, юридично рівного статусу з іншими учасниками цивільних правовідносин, з іншого – наявністю широких владних повноважень в управлінні суспільними процесами в рамках публічного права [9, с. 91].

Однак принцип формальної юридичної рівності суб'єктів корпоративних правовідносин скоріше має декларативний характер, оскільки держава, як суверен, має такі властивості, які перетворюють її в особливого суб'єкта права: держава сама приймає закони, якими повинні керуватися всі інші суб'єкти підприємницького, корпоративного та цивільного права, та зберігає владні функції при вступі до корпоративних правовідносин.

Українській державі притаманні всі ознаки, необхідні для самостійної участі у корпоративних правовідносинах: організаційна єдність, наявність відокремленого майна, самостійна майнова відповідальність, право від свого імені набувати і здійснювати майнові права, нести обов'язки, бути позивачами і відповідачами в суді.

Дане твердження не означає відсутності в правовому становищі держави деяких передбачених законом особливостей, що відмежовують її від юридичних осіб. Так, держава Україна не вправі відмовитися від права власності (ст. 347 ЦК України); не може бути й стороною за багатьма договорами, звичайними в практиці юридичних осіб (підрядником за договором підряду, перевізником, довірчим керуючим) [10, ст. 347].

У правовій літературі немає єдиного підходу до цього питання, оскільки одні науковці визначають державу як юридичну особу, інші ж це твердження відкидають. Це архіважливе і складне питання в Україні не вирішене ні на законодавчому, ні на доктринальному рівні, що має наслідком невизначеність із багатьма напрямками участі держави в цивільних правовідносинах.

І.В. Спасибо-Фатєєва стверджує, що для участі в цивільних правовідносинах держава має набути певної форми, притаманної суб'єктам приватного права. При цьому, як наголошує автор, стати таким самим суб'єктом, якими є суб'єкти цивільного права – це єдина можливість для держави брати участь у цивільних правовідносинах. У той же час такий статус необхідний державі лише для цивільних правовідносин [11, с. 95–96].

Також слід враховувати, що у фаховій літературі пропонуються й інші варіанти обґрунтування участі держави у цивільних відносинах. Так, Д.В. П'ятковим висловлена думка стосовно того, що держава бере участь як господарська публічна організація, яка є самостійним суб'єктом (у формі юридичної особи), що не тотожний іншому суб'єкту – державі як публічно-владній організації [12, с. 680].

З поняттям правосуб'єктності держави пов'язане поняття компетенції. За загальним правилом, компетенція розглядається, як сукупність повноважень держави у тих чи інших сферах суспільного життя. Компетенція держави в основному закріплена у її Конституції, законах та інших нормативно-правових актах і використовується державою у будь-яких правовідносинах, у тому числі й тих, де владні повноваження держави взагалі не фігурують. Таким чином, компетенція держави та її владні повноваження є різними правовими категоріями. А оскільки компетенція охоплює в собі можливість здійснення як владних повноважень, так і повноважень невідного характеру, то з огляду на це вбачається, що владні повноваження, які входять до складу компетенції держави, надають такий же владний характер участі держави у цивільних правовідносинах [8, с. 68].

Отже, участь держави в корпоративних правовідносинах має свою специфіку, враховуючи те, що така участь обумовлена необхідністю реалізації тих цілей і завдань, які держава виконує від імені суспільства.

Висновки. У зв'язку з тим, що держава володіє владними повноваженнями, в неї наявна спеціальна правосуб'єктність, яка складається з таких елементів, як цивільно-правова правосуб'єктність (правоздатність, дієздатність, деліктоздатність) та адміністративно-правова правосуб'єктність (компетенція). Держава шляхом прийняття нормативних правових актів сама визначає межі правоздатності учасників корпоративних правовідносин, але в той же час виступає на засадах рівності з фізичними та юридичними особами. Також держава не є єдиним суб'єктом корпоративних правовідносин на відміну від фізичних та юридичних осіб, а характеризується, як сукупність органів різних рівнів, які є незалежними один від одного і виступають як самостійні учасники. Саме через створювані органи державної влади і визначається обсяг цивільних прав і обов'язків, порядок їх реалізації й захисту для всіх учасників корпоративних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 01.05.2015 № 319-VIII. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/185-16>.
2. Погрібний Д.І. Корпоративні права держави: поняття, підстави виникнення, механізм реалізації: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Д.І. Погрібний. – Харків, 2008. – 22 с.

3. Господарський кодекс України: Офіційний текст: Прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003р. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре». – 2003. – 204 с.
4. Кравчук О.О. Корпоративні права держави й територіальних громад, державні і комунальні підприємства, як об'єкти управління державною та комунальною власністю / О.О. Кравчук // Держава і право. – 2010. – Вип. 49. – С. 206–212.
5. Брагинский М.И. Договорное право: в 2 кн. / М.И Брагинский, В.В. Витрянский. – Кн. 1 : Общие положения. – М.: Статут, 1998. – 800 с.
6. Клименко О.М. Особливості правового становища держави як суб'єкта приватного (цивільного) права: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец.: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / О.М. Клименко. – 2006. – 17 с.
7. Цит. Борденюк В.В. Деякі підходи до визначення сутності цивільної правоздатності територіальних громад / В.В. Борденюк // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 66. – С. 173–182.
8. Дзера Ю.М. Теоретико-правові підходи щодо участі держави у цивільних відносинах та її правосуб'єктності / Ю.М. Дзера // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 66–71.
9. Щербакова Н.А. Учреждение хозяйственных обществ с участием публично-правовых образований // Хозяйство и право. – 2002. – № 6. – 91 с.
10. Цивільний кодекс України: Офіційний текст / Міністерство юстиції України. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 464 с.
11. Спасибо-Фатєєва І.В. Деякі проблеми, пов'язані з участю держави Україна в цивільно-правових відносинах / І.В. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук ISSN 1995-6134 684 України. – 2006. – № 4 (47). – С. 96–107.
12. Пятков Д.В. О гражданской правосубъектности Российской Федерации, ее субъектов и муниципальных образований / Д.В. Пятков // Ежегодник российского права. – М.: Норма, 2000. – С. 126–135.

ПАРАСЮК В. М.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права та процесу
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ГРАБАР Н. М.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права та процесу
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

БАЛІЦЬКА О. Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права та процесу
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.157

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА МАЛОЛІТНІХ ОСІБ

Висвітлюється питання, пов'язане із захистом цивільних прав та інтересів неповнолітніх та малолітніх осіб. З'ясовано, що проблема захисту цивільних прав та інтересів неповнолітніх та малолітніх осіб визначається тим, що для сучасної цивілістики необхідним є дослідження форм і способів цивільно-правового захисту майнових прав та інтересів фізичних осіб, вироблення концепцій та практичних рекомендацій удосконалення роботи органів, на яких державою покладений відповідний обов'язок.

Ключові слова: захист, інтереси, неповнолітні, малолітні, особи, способи, форма.

Освещается вопрос, связанный с защитой гражданских прав и интересов несовершеннолетних и малолетних лиц. Выяснено, что проблема защиты гражданских прав и интересов несовершеннолетних и малолетних лиц определяется тем, что для современной цивилистики необходимым является исследование форм и способов гражданско-правовой защиты имущественных прав и интересов физических лиц, выработка концепций и практических рекомендаций совершенствования работы органов, на которых государством возложена соответствующая обязанность.

Ключевые слова: защита, интересы, несовершеннолетние, малолетние, лица, способы, форма.

Addresses the issue associated with protection of civil rights and interests of children and young persons. It was found that one of problems of protection of civil rights and interests of minors and of minors is determined by fact that modern civil law is necessary to study forms and methods of civil law protection of property rights and interests of individuals, development of concepts and practical recommendations for improving the work of authorities on which government imposed a corresponding obligation.

Key words: protection, interest, juvenile, young, person, ways, form.

Вступ. Із проголошенням незалежності Україна стала на шлях розвитку правової і соціальної державності. Головним завданням і обов'язком будь-якої сучасної цивілізованої держави є забезпечення реалізації суб'єктивних прав кожної особи. Цілком зрозуміло, що запорукою розвитку цивільно-правових відносин та однією з гарантій непорушності прав і свобод їх учасників є правовий захист.

На сучасному етапі правового розвитку особливо важливою є проблема забезпечення захисту цивільних прав та інтересів таких категорій суб'єктів суспільних відносин, як неповнолітні та малолітні особи. Актуальність цієї проблеми у більшій мірі зумовлена тим, що неповнолітні та малолітні особи з огляду на певні властивості їх правосуб'єктності відносяться до найбільш вразливих категорій населення.

В умовах розвитку сучасної цивілістики та удосконалення цивільного законодавства правове регулювання захисту прав та інтересів неповнолітніх та малолітніх осіб перебуває у процесі становлення та розвитку. Цивільний кодекс України 2004 року істотно розширює можливості неповнолітніх осіб щодо активного включення їх у сферу цивільного обороту шляхом надання їм повної дієздатності, а також щодо способів захисту порушених майнових прав. Однак задля досягнення високих правових стандартів і стабільного демократичного розвитку соціальної і правової держави важливою є орієнтація на міжнародні стандарти у галузі охорони прав особи та приєднання до важливих міжнародних нормативно-правових актів.

Ми погоджуємось із думкою М.К. Галянтича про те, що охорона без захисту самостійно існувати не може, а захист виявляється тільки в момент порушення встановленого режиму охорони прав і законних інтересів громадян [1, с. 424].

Отож доцільність наукової розробки проблем захисту цивільних прав та інтересів неповнолітніх та малолітніх осіб визначається тим, що для сучасної цивілістики необхідним є дослідження форм і способів цивільно-правового захисту майнових прав та інтересів фізичних осіб, вироблення концепцій та практичних рекомендацій удосконалення законодавства, яке регулює суспільні відносини, що виникають у цій сфері.

Теоретична основа дослідження викладена у працях таких знаних вітчизняних та зарубіжних учених, як: В.Д. Андрійцьо, М.К. Галянтич, Л.М. Горбунова, С.В. Богачов, С.В. Клименко, С.П. Коталейчук, Т.М. Підлубна, О.Ф. Скакун, В.П. Грібанов, Я.М. Шевченко, З.В. Ромовська, О.В. Дзера та інші.

Постановка завдання. Метою статті є науковий аналіз правового становища малолітніх і неповнолітніх осіб у відносинах із захисту цивільних прав та інтересів за цивільним законодавством України.

Результати дослідження. Під поняттям цивільно-правового захисту слід розуміти передбачені законом вид і міру можливого або обов'язкового впливу на суспільні відносини, які зазнали протиправного впливу, з метою поновлення порушеного, невизнаного чи оспореного права [2, с. 356].

У тлумачних словниках термін «захист» розкривається, зокрема, як: активна протидія негативному впливу; те, що слугує обороною або рятує від чогось неприємного, небезпечного; охорона, заступництво, підтримка [3].

Дослідивши юридичну природу захисту, Т.М. Підлубна виділяє такі її особливості:

– правозастосовча діяльність – здійснюється компетентним органом чи уповноваженою особою самостійно;

– механізм реалізації діяльності гарантується державою;

– мета діяльності – відновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного права або інтересу;

– підставою застосування захисту прав та інтересів є їх порушення, невизнання чи оспорювання;

– обов'язкова наявність суб'єкта – особи, суб'єктивне право або інтерес якої порушено, невизнано чи оспорюється;

– захист цивільних прав та інтересів містить диспозитивний характер [4, с. 14].

Цивільне законодавство забезпечує захист цих прав за допомогою засобів та способів захисту на підставі загальних засад, які включають: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя; неприпустимість позбавлення права власності на житло, крім випадків, встановлених Конституцією та законами України; свободи договору; судового та адміністративного захисту цивільного права та інтересу; справедливості, добросовісності та розумності [5].

В юридичній літературі розрізняють форми, способи та засоби захисту цивільних прав. Відповідно до чинного цивільного законодавства існують такі форми захисту цивільних прав: юрисдикційна та неюрисдикційна.

За загальним правилом юрисдикційна форма захисту цивільних прав та інтересів – це діяльність уповноважених державою органів – суду, Президента України, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та нотаріусів, спрямована на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав та інтересів [6, с. 282].

Відповідно до Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом (частина 1 статті 55), і юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (частина 2 статті 124).

Відповідно до частини 1 статті 18 СК України кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу. Сестра, брат, мачуха, вітчим мають право звернутися за захистом прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних братів, сестер, пасинка, падчерки до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень (стаття 262 СК України). За захистом прав та інтересів малолітніх осіб у судовому порядку звертаються їхні батьки (усиновлювачі), опікун, прокурор, орган опіки та піклування.

Важливу роль в адміністративному захисті особистих немайнових та майнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб відіграють органи опіки та піклування. На підставі аналізу чинного сімейного законодавства України можна виділити такі форми участі органів опіки та піклування в захисті особистих та майнових прав дітей:

- а) самостійне прийняття рішень у межах своєї компетенції, включаючи згоду (дозвіл) на які-небудь дії;
- б) направлення відповідних вимог до суду в порядку позовного провадження;
- в) участь у судовому розгляді [7, с. 21].

Незважаючи на певну обмежену компетенцію органів опіки та піклування у розгляді спорів щодо дітей, законодавство не містить жодних обмежень для можливості безпосереднього звернення дитини до органів опіки та піклування за захистом будь-яких своїх прав. Судова практика давно визнала участь органів опіки і піклування неодмінною умовою правильного розгляду питань щодо судового розгляду справ, в яких зачіпаються інтереси неповнолітніх. Часто відсутність представника органу опіки і піклування є підставою для скасування судового рішення суду першої інстанції.

До адміністративної форми захисту цивільних прав та інтересів належить і захист прокурором. Аналіз чинного законодавства та процесуальної практики свідчить про те, що прокурор є особливим представником у справах щодо захисту порушених прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб, особливо у сфері неналежного виховання дітей, захисту їх життя, здоров'я, честі і гідності, недоторканності та безпеки. Так, безнаглядність за дітьми з боку їх батьків дає право прокурору поставити питання про відібрання неповнолітніх дітей з поміщеннями їх до шкіл-інтернатів з притягненням батьків до кримінальної відповідальності.

Слушно підтверджується З.В. Ромовською єдність і взаємозв'язок усіх способів захисту, яка зазначає, що відібрання дитини за рішенням органу опіки та піклування чи прокурора – це тимчасовий засіб захисту прав дитини. Тривалим засобом захисту прав дитини буде рішення суду [8, с. 261].

Дедалі більшого значення набуває не юрисдикційна форма захисту, до якої приймають відповідні дії громадян і організацій по захисту цивільних прав та інтересів, які охороняються законом, котрі здійснюються ними самостійно, тобто без звертання за допомогою до державних чи компетентних органів [9, с. 35].

Відповідно до ч. 5 ст. 55 Конституції України учасники правовідносин мають можливість будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [10]. Задля розвитку цього конституційного принципу виникло положення ст. 19 Цивільного кодексу України про самозахист цивільних прав.

О.І. Антонюк у своїх працях зазначає, що заходи, спрямовані на самозахист, мають відповідати загальним критеріям правомірності, а саме:

- 1) не повинні бути заборонені законом та суперечити моральним засадам суспільства;
- 2) повинні відповідати змісту права (інтересу), яке порушено чи щодо якого існує реальна загроза порушення; характеру дій, завдяки яким воно порушено чи створена реальна загроза порушення; наслідкам порушення, які настали або реально могли настати [11, с. 116].

Зокрема неповнолітня особа може захищати свої права в порядку самозахисту. Законними представниками малолітніх та неповнолітніх осіб є батьки (усиновлювачі) [5]. В ч. 1 ст. 154 Сімейного кодексу України (далі СК) визначається, що батьки мають право на самозахист своєї дитини, неповнолітніх дочки та сина [12]. Однак досить важко уявити собі ситуацію, яким чином малолітня чи неповнолітня особа може здійснювати самозахист стосовно своїх батьків, опікунів чи піклувальників, якщо вони порушують її права. Один з раніше невідомих способів захисту прав дитини – це закріплена в ст. 56 СК України можливість самостійно захищати свої права у разі порушення їх батьками або особами, що їх замінюють. У цих випадках дитина може звернутися до органу опіки і піклування, а після досягнення 14 років – у суд [12]. Проте на даний час чинне цивільно-процесуальне законодавство не визначає положення неповнолітнього учасника цивільного процесу, що втратив батьківське піклування. Саме тому в сучасних умовах особливо важливим є законодавче закріплення та розроблення чіткого механізму здійснення самозахисту цивільних прав та інтересів неповнолітніх та малолітніх осіб.

З метою ефективного здійснення захисту окремих цивільних прав та інтересів неповнолітніх та малолітніх осіб чинне законодавство передбачає окремі норми, які регулюють правовідносини у сфері захисту цих прав. Це стосується особливостей захисту особистих немайнових та майнових прав, зокрема захисту майнових прав при спадкуванні, житлових прав, прав інтелектуальної власності та ін.

Висновки. Питання захисту цивільних прав та інтересів неповнолітніх та малолітніх осіб в Україні регулюється великою кількістю нормативно-правових актів як національного, так і міжнародного рівня. Дослідивши чинне цивільне законодавство України та проаналізувавши спеціальну літературу з даної тематики, ми дійшли висновку, що право на захист може здійснюватися як за допомогою безпосередніх дій неповнолітньої чи малолітньої особи (їх законних представників), так і за допомогою владних дій компетентних державних чи недержавних правозахисних органів. Таким чином, на теперішній час сформувалися дві форми захисту цивільних прав: юрисдикційна та неюрисдикційна.

Юрисдикційна форма захисту цивільних прав та інтересів – це діяльність суду, уповноважених державних органів, органів місцевого самоврядування та нотаріусів, спрямована на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав та інтересів.

Неюрисдикційна форма захисту забезпечується наявністю в особи права на самозахист своїх законних прав та інтересів.

Отже, ми погоджуємося із думкою більшості вчених-цивілістів про те, що існуючі форми і способи захисту цивільних прав та інтересів неповнолітніх та малолітніх осіб потребують удосконалення відповідно до вимог сучасного правового суспільства, запозичення і впровадження кращого світового досвіду, поєднаного із особливостями національної правосвідомості.

Список використаних джерел:

1. Галянтич М.К. Житлове право України: навч. посібник [Текст] / М.К. Галянтич. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – Ст. 528.
2. Скакун О.Ф. Теорія права і держави, 4-те видання: підручник [текст] / О.Ф. Скакун. – К.: Алерта, 2016. – Ст. 524.
3. Новий тлумачний словник української мови: В 4-х т. [Текст] / Укладачі: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – К., 2015. – Т. 2. – Ст. 507.
4. Право на захист цивільних прав та інтересів: автореф. дис. канд. юрид. наук [текст] / Т.М. Підлубна; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2009. – Ст. 20.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Голос України 2003. – № 45.
6. Гражданское право. В 4 томах. – Том 1. – Общая часть [текст] / Под. ред. Е.А. Суханова. – М., 2007. – Ст. 720.
7. Цивільне право України. Академічний курс : підручник. У 2 т. [текст] / за заг. ред. Я.М. Шевченко. – К. : Ін юре, 2003. – Ст. 21.
8. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: погляд у майбутнє [текст] / З.В. Ромовська // Право України. – 2001. – № 2. – Ст. 63–69.
9. Свердлык Г.А. Способы самозащиты гражданских прав и их классификация [Текст] / Г.А. Свердлык, Свердлык Г.А. Способы самозащиты // Хозяйство и право. – 1999. – № 1. – С. 35–44.
10. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
11. Антонюк О.І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист: дис. канд. юрид. наук [текст] / О.І. Антонюк. – Харків, 2004. – Ст. 212.
12. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 7. – Ст. 70.

УСТИМЕНКО О. А.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін
(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна)

УДК 347.215

ОБОРОТОЗДАТНІСТЬ ТВАРИН ЯК ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

У статті проаналізована оборотоздатність тварин як об'єктів цивільних прав, визначено основні ступені такої оборотоздатності. Запропоновано внести доповнення у чинне законодавство і визнати об'єктами цивільних прав, обмеженими в обороті, екзотичних тварин.

Ключові слова: оборотоздатність, тварина, об'єкт цивільних прав, ступені оборотоздатності.

В статье проанализирована оборотоспособность животных как объектов гражданских прав, определены основные степени такой оборотоспособности. Предложено внести дополнения в действующее законодательство и признать объектами гражданских прав, ограниченными в обороте, экзотических животных.

Ключевые слова: оборотоспособность, животное, объект гражданских прав, степени оборотоспособности.

This article analyzes transferable animals as objects of civil rights, main rate this transferable. A make additions to existing legislation and recognize objects of civil rights, limited in circulation, exotic animals.

Key words: transferable, animal, object of civil rights, degrees transferable.

Вступ. Конституцією України встановлено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Здійснення прав забезпечується наявністю чіткого та належного регулювання правовідносин нормами закону. Особливості цивільно-правового регулювання відносин із приводу того чи іншого об'єкта цивільних прав формуються через визначення законом підстав набуття, здійснення та припинення цивільних прав та обов'язків учасників цивільних правовідносин. Істотне розширення можливостей суб'єктів права у приватноправовій сфері зумовило нагальну необхідність більш чіткого визначення відносин, що виникають стосовно тварин. З одного боку, закон не забороняє мати у власності тварин (у тому числі диких), з іншого – в суспільстві виникає проблема належного ставлення до тварини, як до особливого об'єкта права – біологічної істоти. До того ж, окремі тварини, що перебувають у власності, можуть створювати потенційну небезпеку для оточення, що висуває додаткові вимоги до їх утримання власниками.

Щодо досліджень цивільно-правової природи тварини як об'єкта права, на цей час вони є поодинокими. В Україні не проводилось спеціального комплексного дослідження, спрямованого на теоретичне обґрунтування оборотоздатності тварини як об'єкта цивільних прав.

Постановка завдання. Однією з властивостей, іманентних об'єктові цивільних прав, виступає оборотоздатність. Законодавчо оборотоздатність об'єктів цивільних прав трактується, як можливість вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи [1]. Суттєвим є визначення оборотоздатності тварин саме як об'єктів цивільних прав, адже завдяки цьому тварина може бути залучена в цивільний оборот та набути правового статусу об'єкта як такого.

Результати дослідження. У традиційній цивілістичній доктрині оборотоздатність, як характерна ознака, притаманна переважно об'єктам матеріального світу, до яких належать тварини із законодавчо поширеним на них правовим режимом речі. Оборотоздатність властива всім матеріальним об'єктам за певними винятками (вилучення з цивільного обороту, обмеження в обороті, невід'ємність від фізичної чи юридичної особи). Право не тільки допускає участь тих або інших благ (об'єктів) у цивільному обороті, але й водночас може забороняти або обмежувати їхній оборот. Для цього застосовуються відповідні методи, засоби регулювання (приписи, дозволи та заборони), обумовлені міркуваннями економічної політики, ідеології та публічного порядку [2, с. 27].

У цивілістиці існують різні точки зору щодо класифікації об'єктів цивільних прав відповідно до ступеня їх оборотоздатності. Енциклопедія цивільного права України пропонує за ступенем оборотоздатності всі об'єкти цивільних прав поділяти на три види: 1) об'єкти, які вільно обертаються;

2) об'єкти, які обмежені в обороті; 3) об'єкти, які вилучені з обороту [3, с. 559].

Що стосується ступеня оборотоздатності тварин, то їх вільний оборот є узагальненим правилом, яке виступає одним із важливих елементів в економіці кожної країни. Тварини, за винятком законодавчо встановлених обмежень, вільно передаються у спадок, виступають предметом різноманітних договорів (міни, дарування, купівлі-продажу тощо) та іншими дозволеними способами залучаються у цивільний оборот. Підставами, за яких неможливе вільне відчуження відповідного об'єкта, є його вилучення з цивільного обороту, обмеження в обороті та невід'ємність від фізичної чи юридичної особи. Слід зауважити, що вказані обмеження в обороті або вилучення з нього не є довільними, варіативними окремими випадками, а мають бути чітко регламентовані в законі.

Вилученими з цивільного обороту є такі види об'єктів цивільних прав, перебування яких у цивільному обороті не допускається, про що наявна відповідна заборона, прямо встановлена у законі. Наприклад, постановою Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17 червня 1992 р. затверджено перелік видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та

юридичних осіб інших держав на території України, та спеціальний порядок набуття права власності громадянами на окремі види майна [4]. Тварини до цього переліку не включені.

Існує думка щодо необхідності повного виключення з цивільного обороту трансгенних тварин (тварин, генетичну програму яких було змінено), які не відповідають вимогам екологічної безпеки, санітарним нормам, фармакопейним статтям, обов'язковим вимогам державних стандартів або стосовно яких відсутні достовірні відомості про їх екологічну безпеку [5, с. 101]. Не можна погодитись із цією позицією і внаслідок недосконалості вітчизняного законодавства – недостатньої урегульованості статусу трансгенних тварин, і тому, що такі об'єкти скоріше мають бути прирівняні до хворих тварин, проходити карантинно-лікувальні заходи, за таких обставин обмежуватись у цивільному обороті, а не вилучатись із нього.

Об'єктами цивільних прав, обмеженими в обороті, є об'єкти, що: а) можуть належати лише певним учасникам обороту або б) перебування яких у цивільному обороті допускається за спеціальним дозволом. Обмеження стосовно такого об'єкта права як тварина, містяться в окремих нормативно-правових актах. Зокрема, у ЦК України наявна норма, яка містить інформацію про те, що тварини, занесені до Червоної книги України, можуть бути предметом цивільного обороту лише у випадках та в порядку, встановленому законом. Червоною книгою України є офіційний державний документ, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення [6]. Станом на 2013 рік – це 382 види тварин, які залежно від стану та ступеня загрози для популяції поділено на такі категорії: зниклі, зникаючі, вразливі, рідкісні, неоцінені, недостатньо відомі [7, с. 286].

Отже, певні категорії тварин є об'єктами цивільних прав, обмеженими в обороті, а саме:

1) згідно зі статтею 7 Закону України «Про Червону книгу» об'єкти Червоної книги України, надані відповідно до закону з дозволу центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища у приватну власність, розведені (отримані) у штучних умовах від законно набутих у приватну власність об'єктів Червоної книги України, а також ввезені в Україну з-за кордону або набуті в Україні в осіб, які мають право приватної власності на ці об'єкти, є приватною власністю юридичних або фізичних осіб.

Тобто, тварини, які занесені до Червоної книги, можуть набуватися у приватну власність тільки в разі наявності вищеназваних підстав, перелік яких є закритим та містить також серед інших отримання спеціального дозволу. Обмежень на перебування цієї категорії тварин у державній або комунальній власності законом не передбачено.

Дослідниця Л.А. Белих висловлює позицію щодо неможливості віднесення об'єктів тваринного світу ані до вилучених із цивільного обороту об'єктів, ані до обмежено оборотоздатних об'єктів. Нею зазначається також про неточність застосування терміну «оборотоздатність» до диких тварин, що належать до видів, занесених до Червоної книги, оскільки здобуття означених тварин допускається у виключних випадках, а утримання диких тварин у неволі та перехід права користування ними від однієї особи до іншої є видами користування об'єктами тваринного світу, а не видами оборотоздатності майна [8, с. 8]. Українське законодавство в частині врегулювання означених питань є більш гнучким та дозволяє за дотримання встановлених умов оборотоздатність об'єктів, занесених до Червоної книги України;

2) відповідно до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, підписаної у Вашингтоні 03 березня 1973 р. (Україна приєдналася до Конвенції у 1999 р.), передбачено отримання необхідних дозвільних документів для експорту тварин, що належать до видів, названих в окремих додатках до Конвенції. Наприклад, дозвіл на експорт зразків, перерахованих у додатку II, видається лише при виконанні таких вимог: а) науковий орган держави, яка експортує, зробив висновок про те, що такий експорт не загрожує виживанню цього виду; б) адміністративний орган держави, яка експортує, переконався в тому, що даний зразок не був придбаний з порушенням законів цієї держави, які мають відношення до захисту фауни та флори; в) адміністративний орган

держави, яка експортує, переконався в тому, що будь-який живий зразок буде підготовлений і відправлений таким чином, щоб звести до мінімуму ризик пошкодження, загрози здоров'ю та жорстокого поводження [9]. У цьому разі, оскільки Конвенція врегульовує саме торгівлю, що передбачає оборот, також можна вести мову про обмеження оборотоздатності тварини як об'єкта права власності (дикої тварини, що перебуває під загрозою знищення);

3) відповідно до статті 37 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» не можуть передаватися у приватну власність водні біоресурси з числа видів, що становлять особливу природоохоронну, наукову та естетичну цінність, а також види, занесені до Червоної книги України (крім випадків, коли вони одержані шляхом розведення, вирощування в неволі або в передбаченому законодавством порядку придбані за межами України [10]. Терміном «біоресурси» охоплюються відповідні види тварин, зокрема, до біоресурсів означеним законом віднесено: прісноводних, морських, анадромних та катадромних риб на всіх стадіях розвитку, круглоротих, водних безхребетних, у тому числі молюсків, ракоподібних, черв'яків, голкошкірих, губок, кишковопорожнинних, наземних безхребетних у водній стадії розвитку, водорості та інші водні рослини. Таким чином, означеним нормативно-правовим актом до обмежено оборотоздатних водних біоресурсів (окрім, відповідно до загального правила, занесених до Червоної книги України) віднесено біоресурси з числа видів, що становлять особливу природоохоронну, наукову та естетичну цінність.

Вочевидь, аналізуючи перелік тварин, які належать до обмежено оборотоздатних об'єктів цивільних прав, не можна припускати фактора його закритості з урахуванням різноманіття видів тварин і стрімкого розвитку наукових знань в означеній сфері.

Слід зауважити, що законодавством України не передбачено певних особливостей обігу екзотичних тварин. Проблема полягає в тому, що їх безконтрольний обіг може завдати шкоди як інтересам окремих індивідів, суспільства в цілому, так і екосистемі країни. Наприклад, учені-біологи повідомляють про наявність нетипових для України тварин (піраній у річці Дніпро), які є потенційно небезпечними для людини [11]. У статті 86 Закону України «Про ветеринарну медицину» передбачено, що для ввезення на територію України екзотичних тварин (які за звичайних умов не зустрічаються в Україні) імпортер зобов'язаний, якщо цього вимагають відповідні міжнародні договори, надати від компетентного органу країни походження з питань захисту природних ресурсів документи, які підтверджують, що цей орган дозволяє вивезення з її території таких тварин [12]. Що стосується обігу таких тварин безпосередньо на території України, в національному законодавстві наявні тільки узагальнені відомості та згадки про існування такої категорії тварин. Наприклад, у Законі України «Про природно-заповідний фонд» згадується про можливість тримання таких тварин в умовах зоологічних парків: «...зоологічні парки створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі» [13].

У правовій доктрині О.Є. Куш до екзотичних тварин відносить киришевих котів, хижих птахів, змії, ящірок, крокодилів тощо [14, с. 238]. Вважаємо, що правове регулювання обігу екзотичних тварин, тобто тварин, які за звичайних умов не зустрічаються на території України, вимагає прийняття спеціального законодавства, яке б детально врегулювало означені питання. В якості приклада можна навести пропозиції, що висловлюються в науковій літературі щодо привіняння процедури набуття права власності на собаку «агресивної породи» до процедури набуття права власності на вогнепальну зброю (необхідність отримання довідки з психоневрологічного та наркологічного диспансерів, дозвіл з органів внутрішніх справ, проходження спеціального навчання та обов'язок стати на облік до кінологічного клубу, де вестимуть спостереження за собакою та консультуватимуть її власника) [15]. Погоджуємось із означеною пропозицією, оскільки вона є раціональною, в тому числі з позицій міжнародного досвіду врегулювання подібного роду питань. Зокрема, в Швейцарії, відповідно до законодавчих приписів власник певних порід собак повинен відповідати та-

ким вимогам: вік не менше 20 років, відсутність судимості, наявність сертифіката про кінологічну підготовку тощо. У Польщі для придбання собаки «небезпечної породи» необхідно мати довідку лікаря-психіатра [16, с. 47].

Висновки. На підставі проведення аналізу судових рішень та інформації, що надається у засобах масової інформації, враховуючи зростання кількості випадків спричинення шкоди життю та здоров'ю громадян тваринами, у тому числі тими, які віднесені до категорії екзотичних, вважаємо за необхідне прийняття спеціального нормативно-правового акту, який би детально врегулював означені питання і встановлював можливість перебування в обороті такого роду тварин тільки за спеціальним дозволом.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 461.
2. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / За ред. проф. І. Спасибо-Фатеевої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х. : ФО-П А. Колісник, 2010. – 768 с.
3. Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; відп. ред. Я. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2009. – 952 с.
4. Про право власності на окремі види майна : постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 № 2471-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 35 (01.09.1992). – Ст. 517.
5. Копылов Д., Мелихов А. Трансгенные животные как объекты гражданских правоотношений / Д. Копылов, А. Мелихов // Вестн. Саратовской гос. акад. права. – Саратов, 2007. – № 3. – С. 99–102.
6. Про Червону книгу України : Закон України // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10 (22.03.2002). – Ст. 462.
7. Екологічне право : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А. Гетьмана. – Х. : Право, 2013. – 432 с.
8. Белых Л. Административно-правовое регулирование охраны и использования животного мира в Российской Федерации: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 – административное право; финансовое право; информационное право / Белых Л.; Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2005. – 26 с.
9. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення від 03.03.1973 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_129/page?text=%E2%EB%E0%F1%ED.
10. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : закони України // Офіційний вісник України. – 2011. – № 59 (12.08.2011). – Ст. 2351.
11. Климов О. В Днепре завелись голландские крабы, креветки и пирании / О. Климов // Комсомольська правда в Україні. – 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dp.kp.ua/dp/444529-v-dnepre-zavelys-hollandskiye-kraby-krevetky-y-piranyu>.
12. Про ветеринарну медицину : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36 (25.06.1992). – Ст. 531.
13. Про природно-заповідний фонд : Закони України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34 (25.08.1992). – Ст. 502.
14. Куц О. Правове регулювання тримання тварин у населених пунктах: аспекти вдосконалення / О. Куц // Проблеми законності. Вип. 107. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – 2010. – С. 238–244.
15. Радзівілл А. Чи доцільно в нашій державі собак агресивної породи прирівнювати до вогнепальної зброї? / А. Радзівілл // Юридичний журнал. – 2006. – № 10. – С. 132–133.
16. Савчина Ю. Люди і собаки / Ю. Савчина // Віче : журн. Верхов. Ради України. – 2011. – № 11. – С. 46–49

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КИРИЧЕНКО М. С.

студент юридичного факультету
(Донецький юридичний інститут МВС України)

АЛЛАХВЕРДЯН А. В.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри цивільного
та господарського права
(Донецький юридичний інститут МВС України)

УДК 349.3(477)

ОЦІНКА СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті висвітлено проблематику реформи у сфері пенсійного страхування громадян. Особлива увага приділяється економічним та соціальним аспектам системи пенсійного забезпечення, а також оцінці його правового регулювання. Розкрито основні перспективи розвитку недержавних пенсійних фондів у пенсійній системі України.

***Ключові слова:** пенсійна система, солідарна система, накопичувальна система, недержавне пенсійне забезпечення, пенсійна реформа.*

В статье раскрывается проблематика реформ в сфере пенсионного страхования граждан. Особое внимание уделяется экономическим и социальным аспектам системы пенсионного обеспечения, а также оценке его правового регулирования. Раскрыты основные перспективы развития негосударственных пенсионных фондов в пенсионной системе Украины.

***Ключевые слова:** пенсионная система, солидарная система, накопительная система, негосударственное пенсионное обеспечение, пенсионная реформа.*

The article deals with the problems of reforms in the sphere of pension insurance. Particular attention is paid to the economic and social aspects of the pension system, as well as the evaluation of its legal regulation. It outlines the main prospects for the development of private pension funds in the pension system of Ukraine.

***Key words:** pension system, solidarity system, funded system, private pension provision, pension reform.*

Вступ. Історично в Україні склалась однорівнева схема пенсійного забезпечення на засадах солідарності поколінь, яка певним чином узгоджувалася з командно-адміністративною системою. За ринкових умов така система не забезпечує громадянам адекватного розміщення пенсією заробітку, втраченого ними у зв'язку зі старістю, та запобігання бідності серед людей похилого віку. Внаслідок цього чинною пенсійною системою незадоволені як платники пенсійних внесків, так і переважна більшість пенсіонерів. Зволікання з усуненням зазначених суперечностей може призвести до гострої та затяжної соціальної напруженості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові та практичні проблеми, пов'язані з вітчизняною системою пенсійного забезпечення, розкрито у роботах фахівців та науковців Т.М. Кір'яна, М.С. Шаповала, Е.М. Лібанової, С.І. Пирожкова, М.Д. Бойко, В.І. Грушко, М.Б. Ріппа, М.М. Руженського, Л.М. Князькової, І.О. Гуменюка. Проте реформування системи пенсійного забезпечення в Україні поки що не має ефективних результатів, що підтверджує актуальність теми дослідження.

Постановка завдання. Метою даної роботи є здійснення аналізу функціонування складових української системи пенсійного забезпечення, виокремлення проблемних аспектів та оцінка можливостей їх вирішення.

Результати дослідження. Пенсійна система в кожній країні – це важлива складова соціального захисту населення. Від ефективності цієї системи залежить добробут населення та рівень стабільності в суспільстві. Проте пенсійна система України не відповідає вимогам сьогодення. Їй властиві складні проблеми, спричинені певною мірою недоліками чинної системи пенсійного забезпечення, недосконалістю механізму її фінансування [1].

На сьогодні, відповідно до законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [2] і «Про недержавне пенсійне забезпечення» [3], система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів (рисунок 1).

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Пенсії виплачуються з коштів державного Пенсійного фонду, а їх розмір залежить від розміру заробітної плати, з якої сплачувалися страхові внески, та страхового стажу.

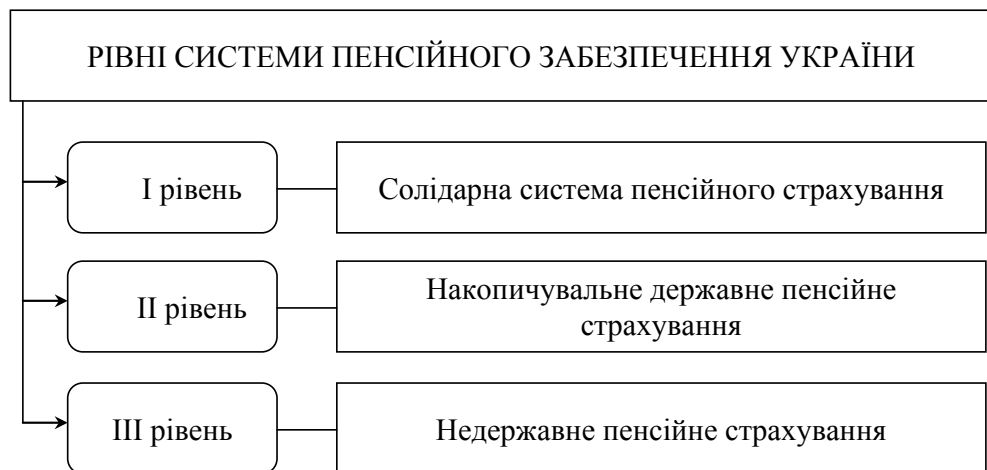

Рисунок 1. Структура пенсійного забезпечення України

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Вона ґрунтується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді на індивідуальних пенсійних рахунках. Ці кошти інвестуються в економіку країни з метою отримання доходу. Усі накопичені кошти є власністю громадян, а виплати з Накопичувального фонду здійснюються додатково до загальнообов'язкових пенсійних виплат.

Третій рівень – система добровільного недержавного пенсійного забезпечення. Вона здійснюється недержавними пенсійними фондами, страховими компаніями та банками. Розмір пенсійних виплат залежить від розміру пенсійних внесків, терміну, протягом якого ці внески накопичувалися, і розміру отриманого на них інвестиційного доходу. Ці виплати здійснюються незалежно від отримання виплат за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням [4].

Сьогодні в Україні в повному обсязі функціонують лише перший та третій рівні пенсійного забезпечення, тоді як другий досі не запроваджено.

Виявлені в результаті проведеного комплексного загальнотеоретичного аналізу системи пенсійного забезпечення проблеми вітчизняного пенсійного забезпечення можна згрупувати за трьома напрямками:

- 1) проблеми економічного характеру;
- 2) проблеми соціального характеру;
- 3) проблеми правового характеру.

Чинна система пенсійного забезпечення є економічно необґрунтованою та фінансово неспроможною. Надмірно високі ставки пенсійних внесків спричиняють додаткове навантаження на економіку. Роботодавці змушені сплачувати до пенсійної системи третину фонду заробітної плати, що підвищує собівартість продукції та знижує її конкурентоспроможність, стримує зростання заробітної плати, не сприяє залученню інвестицій, легалізації тіньового сектору економіки та доходів населення.

Надмірне пенсійно-страхове навантаження на економіку звужує платіжну базу та джерела пенсійних надходжень. Не враховуються особливості перехідного періоду, значна частина фізичних та юридичних осіб не сплачує пенсійні внески. Глибока та затяжна економічна криза поглибила тіньову економіку та безробіття, суттєво підірвала і деформувала фінансову базу пенсійної системи. З 28,3 млн людей працездатного віку в офіційному секторі економіки зайнято лише 18,7 млн, а систематично сплачують внески лише 15,3 млн. У 2014 році 130 тисяч підприємств взагалі не сплачували страховий збір, звітуючи про відсутність господарської діяльності [5].

Не сплачують зовсім або сплачують не повністю пенсійні внески багато громадян, які займаються підприємництвом, ведуть особисте підсобне господарство, здають в оренду землю, майно та житло, працюють без договору. За оцінками експертів, від незареєстрованої підприємницької діяльності та незадекларованих доходів населення Пенсійний фонд щорічно недоодержує близько 2 млрд гривень [5].

Низький рівень оплати праці та щомісячна заборгованість з її виплати звужують базу нарахування пенсійних внесків та призводять до збою в процесі обігу державних коштів.

Про соціальні проблеми пенсійної системи свідчить невиконання державою функції соціального захисту та соціального забезпечення окремих верств населення. Так, за останні роки темпи інфляції в Україні у багато разів перевищували темпи підвищення пенсій. Оцінюючи середній розмір пенсій, слід зазначити, що Україна посідає одне з останніх місць у світі за розміром пенсійних нарахувань.

Економічний дискусійний клуб здійснив порівняння середніх пенсій у країнах, де оприлюднюється інфляція, зокрема в Росії, Білорусі, Азербайджані, Молдові, Латвії та Польщі. В усіх порівнюваних країнах у минулому році спостерігалася аналогічна тенденція до збільшення пенсій в національних валютах і зменшення їх в доларовому еквіваленті. Однак темпи таких змін різняться (Таблиця 1) [6].

Таблиця 1

Темпи збільшення середніх розмірів пенсій в національних валютах країн, %.

Країна	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік
Польща	5,4	5,5	3,6	2,9
Латвія	1,2	1,0	2,7	2,8
Азербайджан	28,5	4,8	12,2	1,7
Молдова	7,8	9,6	6,6	6,6
Білорусь	2,0	17,0	19,8	6,1
Росія	8,9	10,6	9,6	8,6
Україна	8,8	17,3	3,8	3,6

Рівень середніх пенсій в Україні у доларовому еквіваленті суттєво поступається їх рівням у досліджуваних країнах. Навіть після підвищення з вересня 2015 року середній роз-

мір трудових пенсій складає близько 43% прожиткового мінімуму для непрацевдатних осіб. Так, у 2015 році середні пенсії в Росії, Білорусі та Азербайджані перевищували українські в 2,5 рази, у Латвії та Польщі – у 4 та 7,5 рази відповідно. Молдавські пенсіонери в середньому отримували пенсію на 20% меншу за українську.

Особливо обділені пенсіонери, які одержували високі заробітки та сплачували великі суми страхових внесків, але не належать до пільгових категорій і одержують пенсії відповідно до Закону «Про пенсійне забезпечення».

Також залишається невирішеним питання пенсійного забезпечення громадян України, які тимчасово проживають та працюють за кордоном.

У міжнародному праві, зокрема в тексті Конвенції про захист прав і основних свобод громадян, право громадянина на пенсію прямо не гарантується, але практика Європейського суду з прав людини все ж свідчить про наявність такого права. Згідно з рішеннями Європейського суду, зокрема у справі «Байлер проти Італії», поняття власності або майна (ст. 1 Протоколу № 1) трактується дуже широко і може включати в себе як рухоме і нерухоме майно, так і майнові та немайнові інтереси. Пенсія також вважається майном, яке підпадає під захист ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції [7], яка передбачає, що «кожна особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства, і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права».

Виходячи з вищесказаного, хотілося б проаналізувати норми чинного законодавства України у сфері пенсійного забезпечення і з'ясувати, чи відповідають вони ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції.

Закони України «Про пенсійне забезпечення» і «Про обов'язкове державне пенсійне страхування» передбачають, що виплати пенсії особам, які виїхали на постійне місце проживання за кордон, припиняються. Пенсія за час перебування за кордоном виплачується тільки в тому разі, якщо це передбачено міжнародним договором, ратифікованим Верховною Радою України. На сьогодні, на жаль, такі договори не укладені з країнами, де постійно проживає більшість громадян України (Німеччина, Ізраїль).

Чинна солідарна система пенсійного забезпечення є соціально несправедливою – насамперед і найбільшою мірою стосовно найбідніших верств населення.

Метою реформування пенсійної системи є забезпечення належного рівня життя людей похилого віку на засадах соціальної справедливості, гармонізації відносин між поколіннями та сприяння економічному зростанню. Пенсійна реформа має здійснюватися на системних засадах, перевірених досвідом інших країн та адаптованих до українських умов, а саме:

- соціальної справедливості, прийнятності, розуміння та підтримки реформи широкими верствами населення;
- свободи вибору, підвищення зацікавленості та відповідальності громадян за свій добробут у старості;
- економічної обґрунтованості та фінансової спроможності й стійкості пенсійної системи;
- сприяння зростанню національних заощаджень та економічному розвитку країни; захищеності від політичних ризиків.

Пенсійні системи удосконалюються практично в усьому світі, насамперед у країнах з високорозвиненими суспільними відносинами. Це зумовлено тенденціями старіння населення. Тому, крім підвищення пенсійного віку, запроваджуються інші, побудовані на принципово нових засадах системи пенсійного забезпечення, які розосереджують ризики та послаблюють їхній вплив. Перехід до ринкових відносин, високий ступінь диференціації доходів громадян потребують докорінної перебудови системи пенсійного забезпечення шляхом впровадження поряд із системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування інституту додаткового пенсійного страхування як перспективної форми соціального самозахисту громадян похилого віку. Це один із видів майбутньої тривірневої системи пенсій (трудова, соціальна та додаткова), яка забезпечуватиметься за допомогою недержавного

пенсійного страхування. У світовій практиці його здійснюють недержавні пенсійні фонди та страхові організації.

У новій структурі відносин між державою, роботодавцем та працівником система недержавного пенсійного забезпечення повинна вирішувати наступні завдання: підвищення соціальної захищеності громадян шляхом створення і функціонування ефективних соціально-фінансових інститутів, які дозволять акумулювати кошти громадян, підприємств, нарощувати їх шляхом інвестування і спрямовувати на виплату додаткових до державних пенсій; цільове використання коштів в інтересах громадян, включаючи право на успадкування; вирішення проблеми пільгових пенсій працівникам певних професійних категорій шляхом їх переведення у сферу недержавного пенсійного забезпечення та створення професійних пенсійних систем як важливої ланки соціального та економічного партнерства держави, роботодавця працівника; акумуляція в інститутах недержавного пенсійного забезпечення значних фінансових ресурсів, створення ефективних організаційно-правових форм взаємодії різних державних і недержавних інститутів з метою максимального використання інвестиційних ресурсів недержавного пенсійного забезпечення, що сприятиме покращанню інвестиційного клімату в Україні [9].

Впровадження недержавного пенсійного страхування в Україні пов'язане з певними труднощами: відсутність історичних коренів застосування цього інституту, нестабільність економічних відносин, недовірливе ставлення населення до реформ у державі. Тому на шляху до недержавного соціального страхування необхідно подолати значний психологічний бар'єр громадян. Також відіграють роль недостатнє наукове вивчення даного інституту, відсутність правової бази.

Проект Закону «Про недержавні пенсійні фонди» визначає недержавний пенсійний фонд як юридичну особу, створену роботодавцем, яка має право провадження діяльності з недержавного пенсійного забезпечення.

Недержавні пенсійні фонди можуть бути відкриті (доступні для усіх суб'єктів) або закриті (корпоративні), причому останні – як добровільні, так і обов'язкові. Професійні пенсійні системи (пенсійні системи, які формуються за ознакою належності їх суб'єктів до певної професійної групи) можуть реалізовуватись лише через корпоративні пенсійні фонди, які створюватимуться роботодавцем або групою роботодавців з метою додаткового пенсійного забезпечення громадян, які перебували у трудових відносинах з цим роботодавцем за певною професійною ознакою.

С.М. Сивак вважає, що кардинальним вирішенням проблеми пільгових пенсій є переведення їх у систему недержавних пенсійних фондів, які утворюватимуться за професійною ознакою. Це, по-перше, посилить відповідальність роботодавця за створення безпечних умов праці, які б запобігали передчасній професійній непрацездатності працівників і, відповідно, виникненню у них права на пільгове пенсійне забезпечення його коштом, а по-друге, звільнить державний Пенсійний фонд від виплат за пільговим пенсійним забезпеченням, що позитивно вплине на рівень забезпечення всіх пенсіонерів, а також дозволить економічно обґрунтувати тарифи страхових внесків окремо для кожної професійної пенсійної системи. Правовою підставою проведення такої реформи є закріплені законодавцем принципи повної відповідальності власника за створення безпечних та нешкідливих умов праці [8].

Відносини в системі недержавного пенсійного забезпечення мають бути договірними, що передбачає добровільну участь і рівність прав суб'єктів цих відносин. Водночас на корпоративні пенсійні фонди покладатиметься обов'язок виплачувати пільгові пенсії у зв'язку з особливими умовами праці, що передбачає поєднання як добровільної, так і обов'язкової участі роботодавця.

Всупереч цьому проект Закону «Про недержавні пенсійні фонди» [3] не встановлює чітких критеріїв розмежування названих двох форм. Обов'язковість професійного пенсійного страхування повинна передбачатися не в рамках цілої економіки, а лише в певних галузях для працівників окремих професій.

Висновки. Створення недержавних пенсійних фондів потребуватиме певних правових гарантій їх надійності, тобто спроможності відповідати за своїми зобов'язаннями перед

учасниками та забезпечувати повну реалізацію пенсійних прав громадян. Першою такою гарантією має стати закріплення на законодавчому рівні правової природи фонду як некомерційної організації. Метою його інвестиційної діяльності має бути не збагачення засновників, а реалізація статутних цілей фонду, тобто фінансування пенсійного забезпечення громадян.

Певною гарантією стало б і нормативно-правове регулювання умов та порядку створення недержавних пенсійних фондів: державна реєстрація як самих фондів, так і пенсійних схем, які ними використовуватимуться, а також ліцензування цього виду діяльності. Процедура реєстрації та ліцензування забезпечить реалізацію функцій державного контролю за створенням та діяльністю фондів, що зменшить можливість правопорушень у системі.

Слушні й пропозиції економістів щодо необхідності законодавчого закріплення системи економічних нормативів: розміру статутного фонду, норми страхового резервування коштів, мінімального відсотка вкладення активів у державні цінні папери.

Список використаних джерел:

1. Линдюк О.А. Сутність пенсійної системи та її місце в забезпеченні соціальної безпеки суспільства / О.А. Линдюк // Вісник Національної академії державного управління. – 2009. – Вип. 4. – С. 290–298.
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 02.03.2015 р., № 213-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
3. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
4. Пенсійна реформа: як справляються інші країни і що робити в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uarp.org.ua/news/1424784278#.VT-OW_D9yz8.
5. Кашуба Я.М. Тенденції зайнятості в неформальному секторі економіки України / Я.М. Кашуба // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2015. – Вип. 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4233>.
6. Економічний дискусійний клуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.edclub.com.ua>.
7. Европейская конвенция: О защите прав человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.ru/documents/doc/2440801/2440801.htm#1>.
8. Кодекс законів про працю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
9. Сивак С.М. Організаційно-правові основи недержавного пенсійного забезпечення в Україні / С.М. Сивак // Право України. – 1999. – № 1. – С. 119–121.

СОБАКАРЬ А. О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри тактико-спеціальної
підготовки
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.2

СТРУКТУРА ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Статтю присвячено визначенню структури трудо-правового інституту охорони праці. В останній пропонується виділяти: загальні положення охорони праці; норми та правила техніки безпеки та виробничої санітарії; норми, що регулюють організаційні відносини у сфері охорони праці; норми, що забезпечують диференційоване правове регулювання охорони праці окремих категорій працівників.

Ключові слова: *трудо-правовий інститут охорони праці, спеціальні правила охорони праці окремих категорій працівників, нагляд і контроль за дотриманням законодавства про охорону праці, юридична відповідальність за порушення законодавства про охорону праці.*

Статья посвящена определению структуры трудо-правового института охраны труда. В последней предлагается выделять: общие положения охраны труда; нормы и правила техники безопасности и производственной санитарии; нормы, регулирующие организационные отношения в сфере охраны труда; нормы, обеспечивающие дифференцированное правовое регулирование охраны труда отдельных категорий работников.

Ключевые слова: *трудо-правовой институт охраны труда, специальные правила охраны труда отдельных категорий работников, надзор и контроль за соблюдением законодательства об охране труда, юридическая ответственность за нарушение законодательства об охране труда.*

The paper is devoted to determination of labour-law institute of labour protection structure. The last it is suggested to contain: generals of labour protection; norms and rules of safety measures and occupational sanitation; legal rules which regulating organizational relationships in field of labour protection; legal rules providing differentiated legal regulation of labour protection of certain categories of employees.

Key words: *labour-law institute of labour protection, special rules of labour protection for certain categories of employees, oversight and control of labour protection legislation observance, legal responsibility for violation of labour protection legislation.*

Вступ. Однією з ключових проблем трудо-правової теорії охорони праці є проблема розуміння структури трудо-правового інституту охорони праці. Разом із питанням широкого і вузького розуміння охорони праці ця проблема має визначальне світоглядно-методологічне значення для трудо-правового дослідження охорони праці. Висловлювані в літературі наукові погляди на структуру трудо-правового інституту охорони праці є різноманітними, неоднозначними, і не всі з них можуть бути сприйняті однозначно. Трудо-правовим дослідженням

інституту охорони праці та його структури присвячені праці, зокрема, таких науковців, як: М.Г. Александров, Н.Д. Гетьманцева, С. А. Голошапов, Ю. Ю. Івчук П. О. Ізуїта, А. С. Кашлакова, Я. Л. Кісельов, О. М. Обушенко, А. М. Сокольский, І. І. Шамшина та ін.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначити несуперечливу структуру трудо-правового інституту охорони праці.

Результати дослідження. Слід погодитися із узагальненням Н. Д. Гетьманцевої, яка зазначає, що до інституту охорони праці «всі без винятку автори відносять: загальні норми з охорони праці, правила і норми з техніки безпеки та виробничої санітарії (єдині, галузеві та міжгалузеві); норми, що встановлюють забезпечення працівників засобами індивідуального захисту і нейтралізацію шкідливого впливу на працівників виробничих факторів (норми, що передбачають організацію лікувально-профілактичного харчування, видачу молока, мила, спецодягу і т. д.); спеціальні норми про працю жінок, неповнолітніх і осіб зі зниженою працездатністю» [2, с. 74]. Так, З.Я. Козак до цього інституту відносить норми, що встановлюють загальні вимоги охорони праці; профілактичні норми, спрямовані на попередження виникнення виробничого травматизму і професійних захворювань; норми, що встановлюють обов'язки роботодавців та працівників із питань охорони праці; норми, що містять додаткові заходи охорони праці окремих категорій працівників [19, с. 393]. На думку П.О. Ізуїти, «охорона праці, як інститут трудового права, представлений сукупністю правових норм, що регулюють відносини по забезпеченню безпечних та здорових умов праці, а також спеціальних умов праці жінок, неповнолітніх, інвалідів та осіб, які працюють на роботах зі шкідливими, важкими і небезпечними умовами праці» [7, с. 37, 159]. О.М. Обушенко узагальнено зазначає, що у науці трудового права до інституту охорони праці належать норми: 1) про правила та інструкції з охорони праці; 2) з організації охорони праці; 3) про компенсацію для осіб, працюючих на роботах зі шкідливими та небезпечними умовами праці; 4) що встановлюють порядок розслідування й обліку нещасних випадків та професійних захворювань; 5) про особливі умови захисту окремих категорій працівників (жінок, неповнолітніх, інвалідів) [14, с. 57].

Щодо норм, які стосуються спеціальних правил охорони праці окремих категорій працівників (жінок, неповнолітніх, інвалідів), слід зробити наступне застереження. Подекуди автори занадто широко розуміють цю групу норм інституту охорони праці, включаючи до нього ті норми, які хоча і встановлюють диференційоване регулювання трудових відносин цих категорій осіб, однак не пов'язані безпосередньо із охороною праці. Наприклад, Ю.Ю. Івчук вказує, що «у законодавстві України правовідносини у сфері охорони праці неповнолітніх регулюються главою XIII Кодексу законів про працю України» [5, с. 277]. Але ж ціла низка норм глави XIII КЗпП України [10] не стосується охорони праці; це, зокрема, норми про працевлаштування (ст. ст. 196, 197), припинення трудового договору (ст. ст. 198, 199). Спеціальні норми про робочий час та час відпочинку неповнолітніх спрямовані не лише на збереження їх життя, здоров'я і працездатності, але і на доцільне суміщення трудової діяльності та навчання, самоосвіти, розвитку неповнолітнього. Те саме стосується норм про вік прийняття на роботу, які Ю.Ю. Івчук також відносить до охорони праці неповнолітніх [5, с. 277]. Обмеження віку прийняття на роботу пов'язане, крім того, на нашу думку, із загальною неповнотою дієздатності неповнолітніх. Правильно зазначає О.В. Михайлов, що відносити до інституту охорони праці «всі норми, пов'язані з підвищеними гарантіями для працюючих матерів (наприклад, норми, що встановлює підвищені гарантії при прийомі на роботу і звільненні, а також додаткові пільги у зв'язку з материнством: додаткові відпустки жінкам, що усиновили дитину і так далі), не зовсім коректно. До охорони праці слід відносити лише ті норми, які безпосередньо спрямовані на забезпечення безпечних і здорових умов праці в процесі виконання працівником трудової функції чи в тісному зв'язку з цим» [12, с. 17–18].

Тому слід окремо наголосити, що до інституту охорони праці відносяться саме норми, які встановлюють спеціальні правила охорони праці окремих категорій працівників, а не «правила про жіночу і дитячу працю» [17, с. 7], «спеціальні норми про працю жінок, неповнолітніх і осіб із пониженою працездатністю» [2, с. 74], чи «норм, що регулюють відносини ... по забезпеченню спеціальних умов праці жінок, неповнолітніх, інвалідів» [7, с. 37, 159].

Однак значна частина вчених не обмежується наведеною вище «мінімальною» структурою інституту охорони праці. З тими чи іншими формулюваннями до нього відносять норми про робочий час і час відпочинку, норми про нагляд і контроль за дотриманням законодавства про охорону праці (а подекуди – і взагалі нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства), норми, що встановлюють відповідальність за порушення законодавства про охорону праці.

Так, А.М. Сокольський розглядав охорону праці, як сукупність правових умов праці, що регулюють питання техніки безпеки, промислової санітарії, питання, пов'язані з оздоровленням обстановки праці на підприємствах, тривалістю нормального і скороченого робочого дня, чергової і додаткової відпустки, правила про жіночу і дитячу працю, про спеціальний захисний одяг, спеціальне харчування та ін. [17, с. 7]. М.Г. Александров визначав охорону праці, як сукупність правил, що забезпечують виконання робітниками і службовцями своїх трудових обов'язків в умовах, безпечних для життя і здоров'я, а також організацію нагляду за дотриманням цих правил [1, с. 220–221]. Я.Л. Кисельов у структурі інституту охорони праці виділяв норми і правила з техніки безпеки і виробничої санітарії; норми, що регулюють планування та організацію охорони праці; норми і правила із спеціальної охорони праці жінок і підлітків; норми, які регулюють діяльність органів державного нагляду і громадського контролю в галузі охорони праці [9, с. 26]. О.І. Процевський до інституту охорони праці свого часу зараховував, крім правил і норм з охорони праці, також норми, що визначають нагляд та контроль за дотриманням законодавства про працю й правил по охороні праці та відповідальність посадових осіб за їх порушення» [16, с. 110]. С.А. Голощапов до інституту охорони праці включав, серед іншого, норми, які регулюють відносини з контролю, що здійснюється адміністрацією підприємства, установ та організацій, за дотриманням інструкцій з охорони праці працівниками цих підприємств, а також з контролю і нагляду, який здійснюється профспілковими та спеціальними органами, за дотриманням правил з охорони праці адміністрацією підприємства; та норми, які передбачають скорочення робочого часу, надання додаткових відпусток для відпочинку та встановлення підвищених ставок і окладів за роботу з важкими та шкідливими умовами праці або в особливих кліматичних умовах [3, с. 51]. Г.С. Гончарова до інституту охорони праці відносить норми, що регулюють: 1) організацію охорони праці на виробництві; 2) здійснення заходів з індивідуального захисту від виробничих ушкоджень та професійних захворювань; 3) охорону праці жінок, неповнолітніх та інвалідів; 4) нагляд та контроль за дотриманням норм з охорони праці; 5) відповідальність працівників за порушення норм з охорони праці [4, с. 6]. На думку С.П. Мавріна, охорона праці включає: правила й інструкції по охороні праці; спеціальні правила охорони праці працівників, зайнятих на важких роботах і роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці; спеціальні норми про охорону праці жінок, неповнолітніх(підлітків) і осіб зі зниженою працездатністю; норми про організацію системи управління охороною праці, про планування і фінансування заходів з охорони праці; норми, що регулюють діяльність федеральних органів виконавчої влади, уповноважених на проведення державного контролю і нагляду за дотриманням трудового законодавства та інших нормативних правових актів, що містять норми трудового права, а також відповідальність роботодавців і посадових осіб за порушення законодавства про охорону праці [11, с. 303]. Л.В. Могілевський до змісту інституту охорони праці відносить: 1) правила з охорони праці та виробничої санітарії; 2) норми, що встановлюють права та обов'язки роботодавця і працівника з питань безпеки праці; 3) норми, що регулюють планування й організацію роботи з охорони праці; 4) спеціальні норми з охорони праці осіб, які працюють у важких, шкідливих та небезпечних виробничих умовах; 5) спеціальні норми з охорони праці жінок, неповнолітніх і осіб із зниженою працездатністю; 6) норми, що регулюють діяльність органів державного нагляду та громадського контролю, а також встановлюють відповідальність за порушення законодавства про охорону праці [18, с. 333]. Ю.Ю. Івчук вважає, що охорона праці, як самостійний інститут права, невід'ємний елемент галузі трудового права містить такі норми права: норми, що гарантують право працівника на працю в умовах, які відповідають вимогам безпеки та гігієни,

захист працівника в разі отримання травми чи захворювання у період роботи, а також травм та захворювань, які пов'язані з виконанням його трудових обов'язків; норми, що містять вимоги щодо забезпечення здорових і безпечних умов роботи, запобігають виробничому травматизму, загальним та професійним захворюванням; норми, що забезпечують участь працівників та професійних спілок у встановленні умов праці; норми, що забезпечують здійснення нагляду та контролю за реалізацією зазначених вимог у сфері охорони праці; норми, що визначають відповідальність за порушення у сфері охорони праці [6, с. 53].

Включення таких «додаткових» елементів до інституту охорони праці знаходить і критичні відгуки. І.І. Шамшина зазначає, що інститут охорони праці повинен включати в себе лише ті норми, які безпосередньо встановлюють, регулюють, забезпечують здійснення діяльності, спрямованої на захист здоров'я працівників від шкідливих виробничих факторів [20, с. 10]. М.В. Молодцов щодо включення норм про робочий час і час відпочинку до інституту охорони праці зазначав, що у цьому випадку без достатніх підстав до змісту інституту охорони праці відносять норми, що мають інший предмет регулювання. Це пояснюється низкою методологічних прорахунків при дослідженні даної проблеми: недостатньо чітко визначений предмет інституту, допускається суміщення різних аспектів охорони праці, не проводиться різниця між системою трудового права і системою законодавства про працю. Норми про скорочений робочий час, додаткові відпустки за роботу у шкідливих умовах праці мають дещо інший предмет регулювання і відносяться до відповідних інститутів трудового права [13, с. 100]. Як правильно зазначає А.С. Кашлакова, при дослідженні інституту охорони праці у вузькому сенсі визначальним аспектом у розумінні охорони праці є не загальна спрямованість норм трудового права, а характеристика умов праці, як безпечних [8, с. 145]. Правильно зазначає О.В. Михайлов, що норми, які встановлюють скорочений робочий час, додаткові відпустки і підвищену зарплату, слід віднести до відповідних інститутів, оскільки вони виражають, у першу чергу, міру праці, міру винагороди за працю, і через ці категорії в диференційованому виді виражають заходи охорони праці [12, с. 18].

Погоджуючись із вказаними міркуваннями, вважаємо за доцільне зазначити додаткові застереження щодо включення розглядуваних груп правових норм до інституту охорони праці:

1. Загальні зауваження. Робочий час та час відпочинку, нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства, трудо-правова відповідальність у цілому визнають самостійними інститутами трудового права, мають відносно відокремлені предмети правового регулювання та своєрідні особливості методу правового регулювання, які не мають достатньої дотичності та подібності до таких характеристик охорони праці.

2. Щодо робочого часу та часу відпочинку. Цей інститут трудового права спрямований не тільки і не стільки на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі праці, скільки на визначення міри праці (а через неї – і міри оплати праці), забезпечення захисту людини праці від надмірної експлуатації, забезпечення повноцінного особистого та суспільного життя працівника, його можливості розвиватися і повноцінно виконувати інші соціальні ролі, аніж роль найманого працівника. Безумовно, для збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності має значення і нормування робочого часу та часу відпочинку; однак тут, на нашу думку, слід вести мову про взаємодію інститутів охорони праці та робочого часу і часу відпочинку, а не про поглинання одним інститутом іншого.

3. Щодо нагляду і контролю за дотриманням законодавства про охорону праці, то тут слід окремо підкреслити, що нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства та нагляд і контроль за дотриманням законодавства про охорону праці співвідносяться як родові та видові явища; в обох випадках сутність нагляду та контролю єдина, і різняться лише безпосередній предмет контрольно-наглядової діяльності. Тому не вбачається підстав для штучного виокремлення і включення норм про контроль і нагляд за дотриманням законодавства про охорону праці до інституту охорони праці. З огляду ж на деякі відмінності у безпосередньому предметі контрольно-наглядової діяльності, суб'єктах контрольно-наглядових відносин, порядку проведення перевірок тощо видається за доцільне в межах єдиного

інституту нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства виділяти субінститут нагляду і контролю за дотриманням законодавства про охорону праці.

4. Щодо відповідальності за порушення законодавства про охорону праці. Спершу слід зазначити, що позиція щодо включення норм про юридичну відповідальність до інституту охорони праці чомусь не супроводжується логічною в такому випадку пропозицією включати до цього інституту також і норми стосовно застосування інших заходів трудо-правового примусу за порушення норм про охорону праці. Крім того, з незрозумілих причин частина авторів у цьому контексті пише лише про відповідальність роботодавця, а частина – лише про відповідальність працівника.

Відповідно до ст. 44 Закону України «Про охорону праці» [15] за порушення законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці, створення перешкод у діяльності посадових осіб органів державного нагляду за охороною праці, а також представників профспілок, їх організацій та об'єднань винні особи притягаються до дисциплінарної, адміністративної, матеріальної, кримінальної відповідальності згідно із законом. Отже, належна реалізація норм інституту охорони праці забезпечена охоронними нормами найрізноманітнішої галузевої належності. Видається неможливим та таким, що суперечить вченню про систему права, включення до галузевого трудо-правового інституту норм кримінального чи адміністративно-деліктного права. Інакше доведеться визнати, що норми загальноохоронних галузей права належать практично до кожної галузі і кожного інституту національної системи права. Це, у свою чергу, знецінює саму ідею виокремлення галузей та інститутів права як відносно самостійних, відокремлених та стійких елементів системи права. Те саме в значній мірі стосується і галузевої трудо-правової відповідальності. Заходами дисциплінарної та матеріальної відповідальності забезпечується належна реалізація достатньо великої частини норм трудового права, які належать практично до всіх інститутів трудового права. При цьому слід окремо акцентувати увагу на тому, що заходи трудо-правової відповідальності (як, власне, і заходи кримінальної чи адміністративної відповідальності) є узагальненими, типовими і не знаходяться у цілковитій залежності від характеру порушуваних норм. І, знову ж таки, якщо включати норми про дисциплінарну та матеріальну відповідальність до інституту охорони праці, доведеться визнати, що вони в той же час присутні і в інших інститутах трудового права.

Безперечно, все вказане не означає ізольованого характеру інституту охорони праці. Як елемент системи трудового права, останній перебуває в різноманітних, багаторівневих, складних зв'язках і взаємодії чи не з усіма трудо-правовими інститутами, в тому числі і з інститутами трудового договору, робочого часу та часу відпочинку, контролю та нагляду за дотриманням трудового законодавства, дисциплінарної та матеріальної відповідальності.

Як впливає із аналізу наукової літератури, визначення структури трудо-правового інституту охорони праці передусім послуговується, так би мовити, предметним критерієм: в якості окремих його елементів виділяють групи норм, які регулюють ту чи іншу відносно відокремлену групу суспільних відносин, які складають предмет цього інституту. Водночас слабо представлений ієрархічний підхід до структури інституту охорони праці. Лише подекуди зустрічається вказівка на щось подібне до «загальної частини» цього інституту [2, с. 74; 19, с. 393]. У той же час, на нашу думку, є всі підстави для виокремлення в межах інституту охорони праці такої частини, як «загальні положення охорони праці», до якої варто включати норми, які визначають загальні засади правового регулювання охорони праці, найбільш загальні (статусні) права та обов'язки працівника та роботодавця.

Висновок. До структурних елементів трудо-правового інституту охорони праці слід включати лише групи таких норм, які безпосередньо спрямовані на виконання завдання охорони праці – збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності. Зокрема, до елементів структури трудо-правового інституту охорони праці слід відносити: 1) загальні положення охорони праці (загальні засади правового регулювання охорони праці, найбільш загальні (статусні) права та обов'язки працівника та роботодавця); 2) технічні в своїй основі норми та правила техніки безпеки та виробничої санітарії; 3) нор-

ми, що регулюють організаційні відносини у сфері охорони праці (зокрема, щодо локального управління охороною праці); 4) спеціальні правові норми, що забезпечують диференційоване правове регулювання охорони праці окремих категорій працівників.

Список використаних джерел:

1. Александров Н.Г. Советское трудовое право / Н.Г. Александров, Г.К. Москаленко. – М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1947. – 368 с.
2. Гетьманцева Н.Д. Правове поняття охорони праці в сучасних умовах / Н.Д. Гетьманцева // Науковий вісник Чернівецького університету. – 1999. – Вип. 62. – Правознавство. – С. 74–77.
3. Голощапов С.А. Правовые вопросы охраны труда в СССР / С.А. Голощапов. – М. : Юрид. лит., 1982. – 200 с.
4. Гончарова Г.С. Охрана праці : Текст лекції / Г.С. Гончарова. – Харків: ХП «НУА», 1995. – 28 с.
5. Івчук Ю.Ю. До питання охорони праці неповнолітніх / Ю.Ю. Івчук // Держава і право. – 2012. – Вип. 56. – С. 276–279.
6. Івчук Ю.Ю. Правове визначення поняття «охорона праці» / Ю.Ю. Івчук // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. – «Право». – 2012. – Випуск 18. – С. 51–57.
7. Ізюта П.О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / П.О. Ізюта. – Х., 2008. – 177 с.
8. Кашлакова А.С. Понятие охраны труда по российскому трудовому праву : монография / А.С. Кашлакова. – Барнаул : Азбука, 2012. – 154 с.
9. Киселев Я.Л. Охрана труда по советскому трудовому праву / Я.Л. Киселев. – М. : Госюриздат, 1962. – 224 с.
10. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
11. Маврин С.П. Трудовое право России: учебник / С.П. Маврин, М.В. Филиппова, Е.Б. Хохлов. – СПб.: СПбГУ, 2005. – 448 с.
12. Михайлов А.В. Правовое регулирование охраны труда в Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / А.В. Михайлов. – М., 2013. – 25 с.
13. Молодцов М.В. Система советского трудового права и система законодательства о труде / М.В. Молодцов – М., 1985. – 237 с.
14. Обушенко О.М. Правове регулювання охорони праці в Україні: проблеми теорії та практики : монографія / О.М. Обушенко. – К. : Хай-Тек Прес, 2014. – 372 с.
15. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.
16. Процевский А.И. Предмет советского трудового права / А.И. Процевский. – М. : Юрид. лит., 1979. – 244 с.
17. Сокольский А.М. Охрана труда в условиях развития промышленности / А.М. Сокольский. – Х., 1926. – 86 с.
18. Трудове право : підручник / М.І. Іншин, В.І. Щербина, Д.І. Сіроха та ін. ; за ред. проф. М.І. Іншина та доц. В.І. Щербина. – Х. : НікаНова, 2012. – 560 с.
19. Трудове право України: Академічний курс : підручник / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, З.Я. Козак та ін.; за ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – 544 с.
20. Шамшина І.І. Правові проблеми регулювання відносин у сфері охорони праці в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / І.І. Шамшина. – Х., 2002. – 18 с.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ПРАВДЮК А. Л.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Вінницький національний
аграрний університет)

УДК 349.6:35.072.2

МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ

У статті аналізується поняття «механізм правового регулювання», на підставі чого визначається поняття «механізм правового регулювання державного екологічного контролю». Розглянуто проблеми функціонування механізму правового регулювання державного екологічного контролю, його особливості, елементний склад та поділ на стадії.

Ключові слова: *правове регулювання, механізм правового регулювання, державний екологічний контроль, елементи, стадії.*

В статье анализируется понятие «механизм правового регулирования», на основании чего определяется понятие «механизм правового регулирования государственного экологического контроля». Рассмотрены проблемы функционирования механизма правового регулирования государственного экологического контроля, его особенности, элементный состав и разделение на стадии.

Ключевые слова: *правовое регулирование, механизм правового регулирования, государственный экологический контроль, элементы, стадии.*

The article analyzes concept of «regulatory mechanism», which is determined on basis of concept of «legal regulation mechanism of state environmental control». The problems of mechanism of legal regulation of state environmental control, its features, and elemental composition of separation step.

Key words: *legal regulation, mechanism of legal regulation, state environmental control elements, stage.*

Вступ. Вибір європейського вектору розвитку нашої держави, різноманіття форм власності в умовах функціонування ринкової економіки спонукає до формування особливої специфіки законодавства країни стосовно державного екологічного контролю, яка, з одного боку, обумовлює мінімально необхідний рівень втручання держави в процес поточного управління діяльності підприємств, з іншого – вимагає максимального дотримання загальнообов'язкових для спільноти «екологічних» правил виробництва. У такій ситуації офіційне закріплення в нормативно-правових актах чітких екологічних стандартів, тобто граничних меж забруднення довкілля для всіх об'єктів господарювання є особливими функціями держави. Регулювання державою екологічної ситуації відбувається через здійснення нею відповідного контролю за дотриманням встановлених правил, усунення виявлених порушень та застосування каральних санкцій до порушників.

Актуальність проблеми, що розглядається, пояснюється тим, що правовий механізм державного регулювання екологічного контролю є одним із найважливіших у системі дер-

жавного управління захисту довкілля. Правові відносини в екологічній сфері охоплюють як суб'єктів, так і об'єктів державного управління. Гармонізація цих відносин, а іноді й просто функціонування, потребують чітких правових методів та інструментів.

Механізм правового регулювання, у тому числі державного екологічного контролю, був і залишається предметом наукових досліджень значної когорти вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: С.С. Алексєєва, Т.Г. Альберта, О.В. Басай, А.П. Гвоздика, А.П. Гетьмана, Я.О. Герасименко, О.Б. Головкина, Н.М. Заславської, О.С. Заржицького, Ю.В. Кривицького, М.Т. Солохи, В.В. Стрельника, О. П. Хамходери, К.В. Шунді-кова та багатьох інших провідних науковців юридичного спрямування. Проте окремі аспекти дослідження його проблематики у сфері юридичної науки, які виникли у зв'язку зі змінами суспільних відносин в Україні, її євроінтеграційним курсом, є недостатньо обґрунтованими та залишаються актуальними.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз існуючих наукових поглядів щодо сутності поняття «механізм правового регулювання екологічного контролю», встановлення особливостей його функціонування, складових елементів та оцінки його сучасних тенденцій.

Результати наукового дослідження. Протягом тривалого часу проблема механізму правового регулювання продовжує представляти значний науковий інтерес завдяки своїй фундаментальності, а також у зв'язку із природним процесом накопичення нових знань, що спонукають дослідників до уточнення, а в низці випадків – і перегляду тих чи інших поглядів на це явище. Пізнання є нескінченним, як нескінченні світ, життя, буття, в тому числі і буття права [1, с. 7].

Ключовою формою мислення, що відображає конкретно-загальну природу явища, є поняття. Для з'ясування особливостей, завдань та сутності механізму правового регулювання державного екологічного контролю необхідно визначити насамперед поняття термінів «механізм», «механізм правового регулювання» та встановити їх етимологію.

У тлумачному словнику знаходимо як пряме (технічне) значення терміну «механізм» (від грец. «Mechane» – машина) – це внутрішній устрій машини або приладу, що приводить машину, прилад в експлуатацію, так і переносне значення – це внутрішній устрій, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності, система функціонування чого-небудь, апарат якого-небудь виду діяльності [2, с. 341].

Провідний фахівець радянської юридичної науки С.С. Алексєєв вважав, що механізм правового регулювання – це сукупність правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини [3, с. 267].

При цьому він звертав увагу на те, що поняття механізму правового регулювання є похідним від самого поняття правового регулювання, що в більшій мірі і визначає місце і значення першого в загальній теорії права: «... як і поняття правового регулювання, воно в рамках правознавства є методологічною категорією, конкретизовано виражає послідовно наукові вимоги до явищ правової дійсності ... В той же час поняття механізму правового регулювання ... має самостійне релевантне місце в категоріальному апараті загальної теорії права. Воно покликане відобразити анатомію правової дійсності з її динамічного боку і, отже, окреслити саму субстанцію права, тобто елементи правової системи, через які здійснюється правове регулювання» [3, с. 267].

Розглядаючи сутність правового регулювання держави, провідні науковці нашої країни наголошують, що воно має різні ознаки. Так, В.М. Соловійов зазначав, що правове регулювання – це владний вплив на суспільні відносини, який здійснюється державою за допомогою всіх юридичних засобів із метою їх закріплення, упорядкування, розвитку та охорони, спрямований на відображення та узгодження суспільних інтересів задля розвитку основних сфер суспільних відносин [4, с. 27–33].

При цьому «владний вплив» держави реалізується через державне управління, яке є діяльністю, що спрямована на виконання законів та інших нормативно-правових актів шляхом використання різних форм організуючого впливу на суспільні явища та процеси [5, с. 4–14].

У публікаціях юридичного спрямування останніх років учені характеризують правове регулювання, як вплив на суспільні відносини за допомогою норм позитивного права й інших правових засобів, наголошуючи при цьому, що норми права й інші правові засоби становлять механізм правового регулювання [4, с. 27–33]. При цьому, на думку С.В. Бобровника, механізм правового регулювання є лише однією з частин (елементів) правового регулювання поряд із предметом правового регулювання та способами правового регулювання суспільних відносин [6, с. 104].

В.Д. Сорокін вбачає у механізмі правового регулювання систему тісно взаємодіючих елементів – предмета, метода та процесу правового регулювання [7, с. 34]. Підтримуючи цю думку, Ю.В. Кривицький вважає, що до цієї системи елементів механізму правового регулювання необхідно також віднести такі правові засоби: 1) норми права; 2) правовідносини; 3) акти застосування; 4) акти тлумачення норм права [9, с. 74–79].

Своє бачення структури механізму правового регулювання висловлює Ю.С. Жаріков, на думку якого механізм правового регулювання повинен складатися не з системи елементів, а з системи стадій, кожна із яких представляє собою складний, багатоаспектний зміст, що потребує окремого аналізу [8, с. 37].

Характерні особливості, характерні ознаки механізму правового регулювання, на нашу думку, найбільш повно визначив К.В. Шундіков, який зазначав, що першою відмінною рисою механізму правового регулювання є те, що це не просто сукупність правових засобів, а їх особлива система, в якій одні елементи відносяться до числа основних, інші – розглядаються вже під їх кутом зору, й ті, й інші організовані «особливим чином, збудовані так, щоб діяти узгоджено, послідовно, поетапно» і результативно. Друга характерна риса механізму правового регулювання, – підкреслював він, – це його «функціональна, динамічна сутність». Механізм правового регулювання – це механізм «поетапного розгортання об'єктивного права зовні в область реальних суспільних відносин. У правовій системі він грає роль своєрідного постійно діючого «приводу», «регулятивного ланцюга», що зв'язує право (належне) і життя (суще), ідеальні моделі, реальні процеси і явища». І далі науковець наголошував, що основне призначення, кінцевий результат механізму правового регулювання – це третя його особливість. З формальної точки зору він спрямований на втілення в життя правил поведінки, встановлених правовими нормами. У той же час цей механізм «характеризує його здатність по досягненню не всяких, а тільки соціально корисних результатів» [10, с. 54–56].

Механізм правового регулювання, на думку певної когорти науковців, має певні особливості: а) складової соціального регулювання; б) системи взаємодіючих між собою елементів, зокрема правових засобів (норми, суб'єктивні права та юридичні обов'язки тощо), способів (дозволи, заборони і зобов'язання) та форм (дотримання, виконання і використання); в) забезпечення регулювання суспільних відносин і динамічної частини правової системи; г) цілеспрямованого та результативного впливу [11, с. 120–125].

Отже, у сучасній юридичній науці склалися різні підходи до трактування сутності механізму правового регулювання та його структури. Ми поділяємо погляди вчених, які вважають, що кожний з них має право на існування та свій подальший розвиток лише за умови, якщо він ґрунтується на таких положеннях:

1) критерієм виокремлення елементів механізму правового регулювання є стадії правового регулювання;

2) до елементів механізму правового регулювання належать не всі правові явища правової системи, але лише ті з них, які є правовими засобами;

3) кожній стадії правового регулювання відповідає один ключовий елемент, «пункт зосередження», до якого можуть приєднуватися інші правові засоби, що пов'язані з ним, утворюючи підсистеми (механізми) механізму правового регулювання у межах тієї чи іншої стадії правового регулювання;

4) аналіз структури механізму правового регулювання передбачає фокусування уваги на основних засобах правового регулювання, що дозволить зробити висновок про головне функціональне призначення цього механізму [9, с. 74–79].

У правовій літературі екологічного спрямування в числі інших виділяють механізм правового регулювання державного екологічного контролю, розуміючи під екологічним контролем найважливіший правовий захід забезпечення раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища від шкідливих дій, функція державного управління і правовий інститут права навколишнього середовища.

Грунтуючись на ролі екологічного контролю в механізмі охорони навколишнього середовища, науковці вважають, що його можна оцінювати, як найважливіший правовий захід. Саме за допомогою екологічного контролю, на думку М.М. Бринчук, в основному забезпечується примушення відповідних суб'єктів права навколишнього середовища до виконання екологічних вимог [12, с. 306].

Механізм правового регулювання державного екологічного контролю, вважає А.К. Голіченков, «як і будь-який інший механізм, володіє кількома ознаками. Перш за все, він складається з певних елементів. Очевидно також, що ці елементи повинні взаємодіяти між собою за певними правилами. До того ж, навряд чи хто буде заперечувати, що серед цих взаємодіючих елементів один повинен виконувати роль рушія, свого роду пружини, джерела живлення і т. п., приводячи в рух інші. Нарешті все це діє, працює з певною метою, для досягнення якої зокрема і створювався. Такий механізм у свою чергу може складатися з більш простих або більш дрібних механізмів, кожен з яких можливо охарактеризувати за тими ж параметрами: елементи, правила їх взаємодії, рушій, мета» [13, с. 73].

Сукупність правових засобів, за допомогою яких встановлюються певні правила поведінки – це статика такого механізму, динамікою ж є суспільні відносини, на які здійснюється вплив, за допомогою встановлення названих правил.

Аналіз стану правового регулювання екологічного контролю в нашій державі свідчить, що його статика і динаміка – це його полярні елементи. З одного боку – це існуючі правила поведінки, встановлені чинним законодавством, а з іншого – фактична поведінка, що має прояв в їх ігноруванні.

Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України. Відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку в Україні сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості [14, с. 31–32].

Серед першопричин екологічних проблем України називають [15] існуючу систему державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища (складовою частиною якої є система державного екологічного контролю), регулювання використання природних ресурсів, відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій, а також недотримання природоохоронного законодавства.

Проблеми функціонування механізму правового регулювання екологічних відносин не є новими. Про протиріччя між екологічним правом паперовим (як сукупності норм) і екологічним правом реальним (як сукупності правовідносин) було відзначено В.В. Петровим ще у дев'яності роки двадцятого століття.

«З точки зору паперового права, – писав В.В. Петров, – екологічне право ... існує. Воно виражене в діючих (у сенсі не скасованих) законах... З точки зору реального права, то такого права у нас практично немає, бо багато і багато норм зафіксовано в досить значній кількості законів і постанов, які не знайшли реалізації в житті, не стали реальністю, залишилися тільки ідеєю» [16, с. 3–4].

Для усунення цього протиріччя, відзначав науковець, необхідно відмовитися від традиційного розуміння права, як сукупності норм. На його думку, право (в тому числі екологічне) слід трактувати, як єдність таких форм його прояву, як норми і правовідносини [16, с. 3–4].

В іншій науковій роботі В.В. Петрова [17, с. 53] ми знаходимо обґрунтування такого підходу, а також запропоновану концепцію «еколого-правового механізму», в основу якої покладено загальнотеоретичні підходи до питання механізму виконання правових норм, в

той же час вона має ряд особливостей, що є наслідком особливостей самих екологічних відносин.

Відповідно до цієї концепції «еколого-правовий механізм, будучи складовим елементом управління якістю навколишнього природного середовища, знаходить свій вияв у системі юридичних норм і правовідносин, за допомогою яких держава, використовуючи свої матеріально-технічні, організаційні, ідеологічні засоби, забезпечує виконання еколого-правових приписів». Мета такого механізму – «забезпечити матеріалізацію еколого-правової норми», його структура – система юридичних норм і правовідносин. У свою чергу система юридичних норм у такому механізмі має свою структуру, яка відображатиме специфіку екологічних відносин. Вона триланкова: перша ланка – природоохоронні норми права, що закріплюють базові вихідні екологічні імперативи, які в свою чергу поділяються на норми-принципи, норми-пріоритети і норми-імперативи; друга ланка – екологізовані правові норми, вони конкретизують екологічний імператив, прив'язують його до певної господарської та іншої діяльності, що впливає на природне середовище; третя ланка – норми-гарантії, покликані забезпечити виконання як базових, так і екологізованих норм [18, с. 161–162].

Висновки. Під механізмом правового регулювання екологічного контролю слід розуміти системну сукупність правових екологічних заходів, за допомогою яких держава здійснює правовий вплив на екологічні відносини у необхідному їй (державі) та суспільству напрямі.

Механізм правового регулювання державного екологічного контролю повинен функціонувати таким чином, щоб екологічний контроль виконував своє задеклароване завдання по забезпеченню виконання правових вимог щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища від забруднення всіма державними органами, підприємствами, організаціями та громадянами, яким такі вимоги адресовані. При цьому, державний екологічний контроль у зазначеному механізмі є однією з організаційних гарантій ефективності як регулятивних, так і охоронних правових приписів екологічного спрямування.

Державний екологічний контроль є самостійним інститутом екологічного права, механізм правового регулювання якого має кілька стадій (сформовано автором за [3; 10; 20]), зокрема : 1) стадію формування юридичних норм, на якій в якості основного елемента його механізму виступає правова норма, яка покликана закріпити загальнообов'язкове для всіх у певній ситуації правило поведінки, визначити модель такої поведінки, встановити суб'єктів, на яких це правило поширюється, їх права та обов'язки, визначити підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин і т. д.; 2) стадію виникнення прав та обов'язків (правовідносин), на якій елементами механізму правового регулювання державного екологічного контролю виступають відповідні правовідносини. На цій стадії між конкретними суб'єктами суспільних відносин встановлюється певний зв'язок, що виражається в їх взаємних правах та обов'язках, відбувається конкретизація положень правової норми; 3) стадію реалізації прав і обов'язків, на якій нормативно закріплені правила поведінки, втілюються в життя, реалізуються в поведінці суб'єктів, на яких ці правила поширюються; 4) стадію застосування права. Ця стадія в механізмі правового регулювання екологічного права є обов'язковою, вона може виникати не тільки між стадіями (першою та другою або другою і третьою), але і всередині них; 5) акти застосування права, як владні рішення компетентних органів, які забезпечують або виникнення прав та обов'язків, або їх здійснення.

Вивчення, аналіз і осмислення механізму правового регулювання державного екологічного контролю є передумовою успішного функціонування й розвитку як законодавчого забезпечення екологічного контролю, так і ефективного функціонування механізмів його державного регулювання. Подальший авторський науковий пошук буде зосереджений на розгляді питань підвищення ефективності дії цього механізму.

Список використаних джерел:

1. Керимов Д.А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права / Д.А. Керимов. – 4-е изд. – М.: Изд-во, 2008. – 7 с.

2. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – Издание 4-е, доп. – М.: Издательство: ИТИ Технологии, 2006. – 944 с.
3. Алексеев С.С. Общая теория права. – В двух томах. – Т.1 / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит. – 1981. – 361 с.
4. Соловйов В.М. Поняття і сутність правового регулювання державного управління України / В.М. Соловйов // Університетські наукові записки. – 2007. – № 3. – С. 27–33. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_3_7.
5. Андрейцев В.І. Гармонізація як форма оптимізації українського законодавства: проблеми методології (еколого-правовий контекст) // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. – Юрид. науки. – 2000. – № 38. – С. 4–14.
6. Бобровник С.В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права / С.В. Бобровник // Правова держава. – Вип. 7. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1996. – 104 с.
7. Сорокин В.Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс / В.Д. Сорокин // Правоведение. – 2000. – № 4(231). – 34 с.
8. Жариков Ю.С. Механизм правового регулирования: понятие и система / Ю.С. Жариков // Вестник Московского университета МВД России. – 2008. – № 5. – 37 с.
9. Механізм регулювання в сучасній теорії права / Ю.В. Кривицький // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 74–79.
10. Шундигов К.В. Механизм правового регулирования: учебное пособие / [К.В. Шундигов]; Под. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.В. Малько. – Саратов: СГАП, 2001. – 104 с.
11. Шишка Р.Б. Механізм правового регулювання перевезень / Р.Б. Шишка. – Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2014. – № 3. – С. 120–125. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npnau_2014_3_25.pdf.
12. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды) : учеб. для высш. юрид. учеб. завед. / М.М. Бринчук. – М. : Юристъ, 1999. – 688 с.
13. Голиченков А.К. Экологический контроль: теория и практика правового регулирования / А.К. Голиченков. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 75 с.
14. Черкашина М.К. Юридичні гарантії права природокористування (за ред. проф. А.П. Гетьмана). – Харків: Вид. «Фінн», 2010. – С. 31–32.
15. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 р.: Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.
16. Петров В.В. Экологическое право и реальность / В.В. Петров // Вестн. Моск. ун-та // Сер.11 // Право. –1990. – № 3. – С. 3–4.
17. Петров В.В. Экология и право / В.В. Петров. – М.: Юрид. лит., 1981. –224 с.
18. Петров В.В. Экологическое право России: учебник / В.В. Петров. – М.: Изд-во БЕК, 1995.
19. Науково-практичний коментар Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» / І.В. Бригадир та ін.; заг. ред. О.М. Шуміло; Харків. міська громад. орг. «ЕкоПраво-Харків», ОБСЄ. – Х.: Фактор, 2006. – 579 с.
20. Заславская Н.М. Правовое регулирование государственного экологического контроля в Российской Федерации / Н.М. Заславская. – М.: Издательский дом «Городец», 2012. – 208 с.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БОРОВИКОВ Г. М.,
аспірант кафедри адміністративного
права, процесу та адміністративної
діяльності
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.795.3

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПЕРЕВІЗНИКА
ЗА ДОГОВОРОМ МОРСЬКОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ**

Наукова стаття присвячена дослідженню теоретичних аспектів відповідальності перевізника за договором морського перевезення (коносамент як товаророзпорядчого цінного папера), розглядається характер взаємозв'язку, що існує між коносаментом та представленим ним майном, і аналізуються питання колізійного регулювання правовідносин, які виникають у сфері морських перевезень. Акцентується увага на проблемі визначення процедури притягнення до відповідальності та меж відповідальності перевізника відповідно до міжнародних конвенцій, якими врегульовуються питання щодо речових прав на товар, який перебуває в дорозі за договором морського перевезення.

Ключові слова: відповідальність, коносамент, товаророзпорядчий цінний папір, договір морського перевезення.

Научная статья посвящена исследованию теоретических аспектов ответственности перевозчика по договору морской перевозки (коносамент как товарораспорядительной ценной бумаги), рассматривается характер взаимосвязи, существующей между коносаментом и представленным им имуществом, и анализируются вопросы коллизионного регулирования правоотношений, возникающих в сфере морских перевозок. Акцентируется внимание на проблеме определения процедуры привлечения к ответственности и пределов ответственности перевозчика в соответствии с международными конвенциями, которыми регулируются вопросы, касающиеся прав на товар, который находится в пути по договору морской перевозки.

Ключевые слова: ответственность, коносамент, товарораспорядительная ценная бумага, договор морской перевозки.

The scientific article is devoted to research of theoretical aspects of liability of carrier under a contract of affreightment (bill of lading as security of title), considered nature of relationship that exists between consignment and presented his property, and examines issues of legal regulation of conflicts arising in maritime sector. The attention is focused on problem determination procedures for liability and limits of liability of carrier pursuant to international conventions which regulated matters concerning real rights to a product that is in way contract of affreightment.

Key words: responsibility, bill of lading, security of title, contract of affreightment.

Вступ. Метою даної статті є визначення теоретичних аспектів відповідальності перевізника за договором морського перевезення (коносамент як товаророзпорядчого цінного папера), розглядається характер взаємозв'язку, що існує між коносаментом та представленим ним майном, і аналізуються питання колізійного регулювання правовідносин, які виникають у сфері морських перевезень.

Окремі аспекти адміністративної діяльності досліджуваної теми розглядали в наукових працях С.С. Алексєєва, А.Г. Биков, М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, Г.С. Гуревич, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, Н.С. Ковалевська, В.В. Луць, О.Л. Маковський, Д.А. Медведєв, М.Р. Наапєтян, Г.Д. Отнюкова, Д.І. Половинчик та ін., але глибокого аналізу щодо особливостей відповідальності в сфері перевезення вантажів морським транспортом у межах діючого законодавства зроблено не було.

Постановка завдання. Вивчення відповідальності перевізника у сфері перевезення вантажів морським транспортом.

Результати дослідження. Актуальність теми обумовлена недосконалістю правового регулювання відповідальності в сфері морських вантажних перевезень та відсутністю у вітчизняній юридичній науці комплексних досліджень із даної проблематики.

Серед нормативних актів України у сфері морських перевезень безперечно важливе значення має Кодекс торговельного мореплавства України 1995 р. [2]. Відповідно до цього акта право на здійснення торговельного мореплавства мають суб'єкти підприємницької діяльності за наявності у них спеціального дозволу (ліцензії). При укладенні договорів сторони керуються нормами кодексу. Іноземним законодавством та звичаями торговельного мореплавства вони можуть керуватися тільки у випадку, якщо норми кодексу дозволяють таке. Для регулювання більшості правовідносин, визначених у кодексі, застосовують законодавство України. Відносини за договорами морського перевезення вантажів, фрахтування судна на термін, фрахтування судна без екіпажу, лізингу, буксирування, морського страхування регулюються законодавством держави за згодою сторін та за договором морського перевезення.

За договором перевезення вантажу морським транспортом одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату (ст. 909 ЦК).

Юридичні ознаки договору: взаємний, реальний або **консенсуальний** (на морському транспорті) та відплатний.

Договір перевезення вантажу має публічний характер, однак за умови дотримання умов, які впливають зі змісту ст. 915 ЦК України: а) перевізником повинна виступати спеціалізована юридична особа, яка здійснює перевезення транспортом загального користування; б) згідно із законом, іншими нормативно-правовими актами або ліцензією, виданою цій організації, вона має здійснювати перевезення за зверненням будь-якої особи [5]).

Сторонами договору є перевізник і відправник. Перевізники – це ті транспортні організації, які мають права юридичної особи та яким надано право укладати договори перевезення безпосередньо або через свої підрозділи транспортними статутами (кодексами), а відправниками вантажів можуть бути як організації (юридичні особи), так і фізичні особи, яким вантаж належить або на праві власності, або на іншій підставі, передбаченій законом чи договором. Особа, яка має право на одержання вантажу від перевізника, є одержувачем. Одержувачем може бути сам відправник або третя особа, на користь якої укладено договір. Договір перевезення вантажу належить до договорів на користь третьої особи (ст. 636 ЦК).

Істотною умовою договору є умова про предмет.

Предметом договору є послуги щодо доставки ввірених перевізникові матеріальних цінностей (вантажу) до пункту призначення. До таких послуг належать не лише саме розміщення вантажу, а й інші дії, зокрема, збереження, видача вантажу одержувачеві, завантаження та вивантаження.

У нашому дослідженні ми розглядаємо систему єдиного документа, а саме систему коносаменту, яка застосовується на морському транспорті, та в деяких випадках систему чартеру, яка застосовується на морському та повітряному транспорті.

Договір перевезення вантажу належить до строкових договорів. За правилами ст. 919 ЦК строк встановлюється договором, якщо інший строк не встановлено транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них, а якщо таких строків немає – у розумний строк.

Крім того, законодавець надає можливість укладення довгострокового договору в разі необхідності здійснення систематичних перевезень (ст. 914 ЦК).

Змістом договору є сукупність прав та обов'язків сторін. При цьому відповідному обов'язку однієї сторони кореспондує відповідне право іншої.

Основним обов'язком одержувача є обов'язок прийняти вантаж та вивезти його з території пристані. У разі порушення цієї умови одержувач повинен оплатити зберігання вантажу, причому плата може бути в декілька разів збільшена за наявності його вини. Відповідно, одержувач має право вимагати від перевізника передачі йому вантажу в пункті призначення. У разі невиконання перевізником обов'язку доставити вантаж на адресу його одержувача, останній має право пред'явити йому вимогу з приводу втрати вантажу, а у разі неналежного виконання ним обов'язку – вимогу з приводу нестачі, псування або пошкодження вантажу (ст. 924 ЦК), а також вимогу з приводу прострочення доставки вантажу (ст. 923 ЦК) [5].

Сторони за договором перевезення вантажу несуть відповідальність у формі відшкодування збитків та (або) сплати неустойки (штрафу, пені).

Цивільний кодекс передбачає окремі випадки покладення відповідальності на перевізника за порушення зобов'язань, що випливають із договору перевезення вантажу:

- за ненадання транспортного засобу (ст. 921 ЦК);
- за прострочення доставки вантажу (ст. 923 ЦК);
- за втрату, нестачу, псування або пошкодження вантажу (ст. 924 ЦК) [5].

Крім того, законодавець передбачив правило про відповідальність відправника за невикористання наданого перевізником транспортного засобу (ст. 921 ЦК).

У разі довгострокового прострочення доставки вантажу, тобто протягом 30 днів після спливу строку його доставки, якщо більш тривалий строк не встановлено договором, транспортними кодексами (статутами), вантаж вважається втраченим (ч. 2 ст. 919 ЦК). Одержувачеві у цьому разі надається право вимагати відшкодування фактичної шкоди через незбереження вантажу (ч. 2 ст. 924 ЦК). Однак одержувач вантажу повинен прийняти вантаж, що прибув після спливу зазначених вище строків, і повернути суму, виплачену йому перевізником за втрату вантажу, якщо інше не встановлено договором, транспортними кодексами (статутами) [5].

Перевізник відповідає за збереження вантажу після прийняття його до перевезення та до видачі одержувачеві, якщо не доведе, що втрата, нестача, псування або його пошкодження сталися внаслідок обставин, яким перевізник не міг запобігти та усунення яких від нього не залежало (ч. 1 ст. 924 ЦК), а саме сталися не з його вини (презумпція вини перевізника). Тобто, перевізник повинен довести свою невинуватість шляхом посилення на обставини: по-перше, яким не міг запобігти та, по-друге, усунення яких від нього не залежало.

На відміну від ЦК, транспортні кодекси (статути) допускають поряд із презумпцією вини перевізника також презумпцію відсутності вини перевізника. За останньою перевізник не зобов'язаний доводити відсутність своєї вини, оскільки вона є явною.

Відповідно до ч. 2 ст. 924 ЦК перевізник відповідає за втрату, нестачу, псування або пошкодження прийнятого до перевезення вантажу в розмірі фактичної шкоди. А це означає, що перевізник не зобов'язаний відшкодувати доходи, які одержувач або відправник міг би реально одержати за звичайних обставин, якби їх право не було б порушено (упущену вигоду) [5].

Після прибуття вантажу до пункту призначення відповідальність перед перевізником за одержання конкретного вантажу несе одержувач. Однак він може перекласти на відправ-

ника всі суми штрафів, зборів та збитків, які сплачені перевізникові внаслідок неправильних дій відправника за цим перевезенням.

Претензії та позови, що випливають із договору перевезення, порядок і строки їх пред'явлення та розгляду встановлено транспортним законодавством. Відповідно до ст. 925 ЦК, по-перше, передбачено обов'язкове пред'явлення до перевізника претензії до пред'явлення йому позову, однак строк для пред'явлення не встановлено; по-друге, позов до перевізника може пред'явити відправник вантажу або його одержувач за наявності двох необхідних умов: а) якщо має місце повна або часткова відмова перевізника задовольнити претензію; б) якщо перевізник не дав відповідь на претензію у місячний строк.

Щодо пред'явлення позову, то, по-перше, застосовується позовна давність у 1 рік з моменту, що визначається відповідно до транспортних кодексів (статутів) (ч. 3 ст. 925 ЦК); по-друге, позовна давність, порядок пред'явлення позовів у спорах, пов'язаних із перевезеннями у закордонному сполученні, встановлюються міжнародними договорами України, транспортними кодексами (статутами) (ст. 926 ЦК), тобто ця норма має відсилочний характер.

Характерною рисою відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором перевезення вантажу морським транспортом є її необмежений характер, що регулюється рядом міжнародних конвенцій.

Укладено п'ять головних міжнародних актів щодо перевезення товарів, а саме: 1) Брюссельська конвенція про встановлення єдиних правил про коносамент 1924 р. (Гаазькі правила). У Брюссельській конвенції беруть участь порівняно мало держав, однак Гаазькі правила широко застосовують як типовий договір морського перевезення товарів. У 1968 році в Брюссельську конвенцію були внесені зміни. Нова редакція отримала назву «Правила Гаага-Вісбі»; 2) Гамбурзька конвенція 1978 р. про морські перевезення вантажів. Конвенція набрала чинності, але на практиці не застосовується;

3) Варшавська конвенція 1929 р. для уніфікації деяких правил щодо міжнародних повітряних перевезень [3, 4]).

Треба мати на увазі, що зміст цих конвенцій охоплює широке коло проблем. Основні вимоги конвенцій стосуються таких питань:

- на які перевезення поширюється дія Конвенції;
- на які вантажі поширюється дія Конвенції;
- роль вини перевізника при встановленні його відповідальності і обставин, які впливають на його відповідальність;
- межі відповідальності перевізника, визначені Брюссельською конвенцією про встановлення єдиних правил про коносамент 1924 р. (Гаазькі правила) [3]).

Основні положення Брюссельської конвенції (Гаазьких правил), що встановлює єдині правила про коносамент у сфері морських перевезень, передбачають таке:

- дія правил поширюється на будь-які договори перевезення (у тому числі не міжнародні), засвідчені коносаментом або іншим подібним документом, що є підставою для морського перевезення вантажів, але тільки якщо коносамент було видано у країні-учасниці Конвенції;

– дія правил поширюється на будь-які товари, крім: живих тварин; вантажів, що за договором мають перевозитися на палубі й дійсно перевозяться в такий спосіб;

– перевізник повинен відшкодувати збиток, якщо вантажовідправник доведе, що шкода була заподіяна із вини перевізника. Якщо вантажовідправник це доведе, перевізник винний у заподіянні шкоди (за умови, якщо не доведе інше). Перевізник не несе відповідальності, якщо доведе, що шкоду було завдано не з його вини і не з вини його агентів або службовців. Перевізник не несе відповідальності, якщо збиток є наслідком навігаційної помилки;

– межа відповідальності перевізника визначається відповідними умовами договору (за 1 кг ваги бруто) відповідно втраченого або ушкодженого вантажу залежно від того, яка сума більша. Перевізник не може включити в договір положення, що звільняють його від відповідальності, встановленої Гаазькими правилами.

Брюссельська конвенція визначає встановлення єдиних правил про коносамент 1924 року зі змінами, внесеними в 1968 році (Правила Гаага-Вісбі). Хочемо зазначити в контексті дослідження, що найбільш істотні відмінності Правил Гаага-Вісбі від Гаазьких правил полягають у тому, що:

– Правила Гаага-Вісбі не застосовуються, якщо під час перевезення був виданий не коносамент, а будь-який інший документ;

– якщо позов до перевізника або його агента про відшкодування збитку під час перевезення пред'явлений, і службовець або агент не є незалежним підрядчиком, цей службовець або агент має право скористатися положеннями про звільнення від відповідальності та про межі відповідальності, на які згідно з Конвенцією вправі посилатися перевізник. Суми, відшкодовані перевізником і такими службовцями й агентами, ні в якому разі не повинні в сукупності перевищувати межу, передбачену дійсною Конвенцією [3, 4]).

Ще одним міжнародним актом є Гамбурзька конвенція 1978 р. про морське перевезення вантажів («Гамбурзькі правила»). Гамбурзькі правила були результатом зусиль вантажовідправників розширити свої права по договорах морського перевезення. Вони встановили дуже великі межі відповідальності перевізників.

Хоча формально Гамбурзька конвенція і набрала сили, тобто була здійснена необхідна кількість ратифікацій, на практиці вона не застосовується.

Основні положення Варшавської конвенції (зі змінами, внесеними Гаазьким протоколом 1955 року):

1) дія конвенції поширюється на будь-яке перевезення (як за винагороду, так і на безкоштовне), місце відправлення і місце призначення якого, незалежно від того, є або немає перерви в перевезенні або перевантаженні, знаходиться на території двох сторін – учасниць Конвенції або на території однієї країни-учасниці, якщо передбачене припинення на території іншої держави, навіть якщо ця держава не є учасником Конвенції. Декілька послідовних перевезень вважається одним перевезенням за погодженням держав-членів;

2) дія Конвенції поширюється на будь-які вантажі, крім поштової кореспонденції і поштових відправлень;

3) перевізник повинен відшкодувати збиток, якщо вантажовідправник доведе, що збиток був заподіяний із вини перевізника. Якщо вантажовідправник це доведе – перевізник винен у збитку, якщо не доведе іншого. Перевізник не несе відповідальності, якщо він доведе, що ним і поставленими особами були вжиті всі необхідні заходи для того, щоб уникнути шкоди. У випадку, якщо перевізник доведе, що провина особи, що потерпіла, була причиною шкоди або сприяла цьому, суд може відповідно до постанови свого власного закону усунути або обмежити відповідальність перевізника;

4) межі відповідальності перевізника (умовної грошової одиниці, що містить 65,5 мг золота проби 900/1000) за одного пасажира у випадку його смерті [5]).

Таким чином, наше дослідження порушує питання недосконалої правового регулювання відповідальності перевізників у сфері морських вантажних перевезень. Важливість імплементації міжнародних норм до нашого законодавства шляхом внесення відповідних норм у Кодекс торговельного мореплавства України для визначення критеріїв та меж відповідальності перевізника за відповідними договорами, що є необхідністю в світі провідних тенденцій сучасного економічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кодекс торговельного мореплавства України: Закон України від 23.05.1995 р. // Голос України. – 1995. – 07. – № 127128.
3. Міжнародна конвенція про уніфікацію деяких правил про коносамент 1924 року // Міжнародна морська організація; Конвенція, протокол, міжнародний документ від 25.08.1924 // Документ 995_221, чинний, поточна редакція – Редакція від 21.12.1979-http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_221.

4. Протокол об изменении Международной конвенции об унификации некоторых правил о коносаменте, подписанный в Брюсселе 25 августа 1924 года (Правила Висби) // (Брюссель, 23 февраля 1968 года) Міжнародна морська організація; протокол, міжнародний документ від 23.02.1968-http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_22.

5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356 (Редакція від 01.01.2016, підстава 1709-18, 835-19).

6. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. (Редакція від 20.09.2015, підстава 701-19) – № 31. – Ст. 268.

7. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.

8. Агарков М.М. Основы банковского права: курс лекций; Учение о ценных бумагах: науч. исслед. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 349 с.

9. Неверов О.Г. Товарораспорядительные документы в торговом обороте: Дис. ... к. ю. н.: 12.00.03. – М., 2001.

ВЕДЬКАЛ В. А.,

кандидат історичних наук, доцент
(Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара)

УДК 341.1/7

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

У статті розглянуто співпрацю України з міжнародними універсальними і регіональними організаціями, зокрема, ООН та Радою Європи у сфері запобігання й протидії корупції з метою вироблення основних напрямів удосконалення правового механізму держави.

Ключові слова: корупція, міжнародні конвенції, моніторинг, адаптація, антикорупційні заходи.

В статье рассмотрено сотрудничество Украины с международными универсальными и региональными организациями, в частности, ООН и Советом Европы в сфере предотвращения и противодействия коррупции с целью разработки основных направлений усовершенствования правового механизма государства.

Ключевые слова: коррупция, международные конвенции, мониторинг, адаптация, антикоррупционные меры.

The article discusses Ukraine's cooperation with international universal and regional organizations, including UN and Council of Europe on preventing and combating corruption to develop main directions of improving legal framework of state.

Key words: corruption, international conventions, monitoring, adaptation, anti-corruption measures.

Вступ. Одним із важливих аспектів сучасної державної політики України є реформування системи запобігання і протидії корупції, приведення її законодавства у відповідність із вимогами міжнародних стандартів. Це обумовлено незадовільним станом справ у сфері антикорупційної політики, особливостями якої є фрагментарність і недосконалість законодавства та інституційної антикорупційної інфраструктури, що загрожує нормальному розвитку суспільства, євроінтеграційним процесам [1].

У всесвітньому рейтингу індексу сприйняття корупції за 2015 р. Україна посіла 13 місце зі 168 позицій, а індекс СРІ України склав 27 балів зі 100 можливих [2].

Корупція в нашій країні за даними досліджень, які проводилися компаніями Transparency International, Gallup International та Центром Разумкова, у 2013–2015 р. р. не зменшилася, а в деяких сферах навіть зросла на 5–18% [3]. У зв'язку з цим Українська держава повинна визнати боротьбу з корупцією своїм пріоритетним завданням.

Окремі міжнародно-правові аспекти співробітництва України у сфері запобігання та протидії корупції досліджували А.М. Візір, М.В. Буроменський, В.М. Гребенюк, С.Ф. Константинов, М.І. Мельник та інші.

У той же час у сучасних умовах розбудови антикорупційного законодавства недостатньо вивченими залишаються особливості участі України у міжнародному антикорупційному співробітництві, створення відповідної інституційної антикорупційної інфраструктури та забезпечення її ефективного функціонування.

Постановка завдання. Метою даної статті є оцінка відповідності законодавства України міжнародно-правовим нормам, перспектив участі України у міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії корупції, розробка пропозицій по вдосконаленню антикорупційного законодавства.

Результати дослідження. Проблема боротьби з корупцією носить не лише внутрішньодержавний, а й міжнародний характер, що зумовлює співпрацю України з міжнародними універсальними і регіональними організаціями, зокрема, ООН, Радою Європи, Європейським союзом та приведення національного законодавства у відповідність із прийнятими зобов'язаннями.

Ця співпраця регламентується значною кількістю конвенцій, учасницею яких є Україна. Так, 18 жовтня 2006 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року, цілями якої є сприяння вжиттю і посиленню заходів, спрямованих на ефективне і дієве запобігання корупції та боротьбу з нею, заохочення, сприяння та підтримка міжнародного співробітництва й технічної допомоги в запобіганні корупції та боротьбі з нею; заохочення чесності, непідкупності, відповідальності і належного управління публічними справами і публічним майном. Конвенція містить норми, де визначено основні засади політики держав-учасниць у сфері запобігання й протидії корупції, а саме: створення органу або органів із запобігання та протидії корупції (ст. 6); оптимізація функціонування публічного й приватного секторів (ст. 7 та 12); запровадження кодексів поведінки державних посадових осіб (ст. 8); забезпечення доступу громадськості до процесів протидії корупції (ст. 13) тощо [4]. Формами міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії корупції відповідно до Конвенції ООН проти корупції є: взаємна правова допомога, що полягає в обробці запитів, що надходять від органів, які відповідно до національного законодавства мають право розслідувати чи переслідувати за вчинення корупційного правопорушення; надання інформації за власною ініціативою; обмін інформацією; передача карної справи; спільні розслідування; спеціальні методики розслідування, підготовка кадрів і технічна допомога.

Одночасно з ратифікацією цієї конвенції була заснована Конференція держав-учасниць Конвенції з метою проведення моніторингу і підготовки рекомендацій по реалізації універсального антикорупційного документа. На третій сесії Конференції держав-учасників Конвенції ООН проти корупції в листопаді 2009 р. був схвалений механізм огляду ходу здійснення Конвенції, який передбачає, що всі держави-члени надають у секретаріат Робочої групи інформацію про відповідність положень Конвенції, заснованих на методиці самоо-

цінки. Далі держави члени, що проводять оцінку, разом із державою, яку оцінюють, готують повний звіт і висновки, які підлягають публікації. Процес моніторингу був поділений на два етапи. Перший (2010–2015 р. р.) передбачав огляд ходу здійснення Конвенції з питань криміналізації корупції і правозастосування, другий (2015–2020 р. р.) – із питань превентивних заходів і заходів із повернення активів. Відповідно до графіку проведення оцінювання Україна стала однією з перших країн, щодо якої проводиться оцінка стану імплементації згаданої Конвенції ООН.

З питань запобігання та протидії корупції наша держава співпрацює не лише з універсальними, а й регіональними організаціями, зокрема Радою Європи, яка розробила кілька міжнародно-правових документів у цій сфері: Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією; Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією; Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією; Двадцять принципів боротьби з корупцією.

У 2005–2006 роках Україна ратифікувала Кримінальну та Цивільну конвенції Ради Європи по боротьбі з корупцією, які набули чинності для України 1 березня 2010 року і стали невід’ємною частиною її національного законодавства.

Кримінальна конвенція від 27 січня 1999 р. визначила міжнародно– правові підстави криміналізації корупційних дій, види та обсяг міжнародно-правової допомоги, передбачила уніфікацію законодавства щодо криміналізації корупційних злочинів і створення у державах спеціалізованих антикорупційних органів, які матимуть необхідну самостійність відповідно до основоположних принципів правової системи сторони. До змісту корупційних дій конвенція відносить хабарництво національних державних посадових осіб (ст. 2), одержання хабара національними державними посадовими особами (ст. 3), хабарництво іноземних державних посадових осіб (ст. 5), хабарництво членів іноземних представницьких органів (ст. 6), хабарництво у приватному секторі (ст. 7, 8), хабарництво посадових осіб міжнародних організацій (ст. 9), хабарництво суддів і посадових осіб міжнародних судів (ст. 11), зловживання впливом (ст. 12), відмивання доходів, отриманих від злочинів, пов’язаних із корупцією (ст. 13), фінансові злочини (ст. 14) [5].

Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 4 листопада 1999 року зазначила, що обов’язковим завданням сторін є сприяння боротьбі з корупцією шляхом надання особам, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, можливості отримати компенсацію за заподіяну шкоду.

Згідно зі ст. 3 цієї конвенції сторони зобов’язані у своєму внутрішньому законодавстві передбачити для осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, право на порушення судової справи з метою отримання повної компенсації за заподіяну шкоду. Така компенсація може охоплювати матеріальні збитки, втрачену вигоду та немайнову шкоду [6].

Ратифікація конвенцій ООН та Ради Європи вимагала від України внесення змін до діючого законодавства і ухвалення низки нових законів.

З метою приведення українського законодавства у відповідність до вимог Конвенцій Ради Європи було ухвалено ряд антикорупційних законів.

Особливої уваги заслуговує Закон «Про запобігання корупції», схвалений 14 жовтня 2014 року.

Саме цей закон визначив правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції, порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, умови щодо відшкодування завданих збитків внаслідок вчинення корупційних правопорушень, умови поновлення порушених прав чи інтересів фізичних осіб і юридичних осіб, інтересів держави [7].

На його основі було сформовано Національне агентство з питань запобігання корупції – центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом та сферою відповідальності. На НАПЗ покладено відповідальність формування та реалізації антикорупційної політики, а саме, підготовка проектів Антикорупційної стратегії та державної програми з її виконання, здійснення моніторингу та оцінки ефективності її виконання; підготовка та подання до Кабінету Міністрів України проекту національної доповіді щодо реалізації засад

антикорупційної політики; розроблення проектів нормативно-правових актів із цих питань; забезпечення ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили правопорушення, пов'язані з корупцією; залучення громадськості до формування, реалізації та моніторингу антикорупційної політики.

Члени НАЗК призначаються урядом після проведення конкурсного відбору, який є відкритим для громадськості, включаючи неурядові організації. Законодавство визначає ступінь «громадського контролю» за роботою НАЗК. На думку міжнародних експертів саме фактичний склад НАЗК матиме вирішальне значення для функціонування цього органу.

Для удосконалення правових засобів боротьби з корупцією 14 жовтня 2014 р. Верховна Рада України схвалила Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія на 2014–2017 р. р)», а Кабінет Міністрів України 29 квітня 2015 р. розробив механізм виконання завдань щодо реалізації державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 р. р., метою яких є створення ефективної загальнодержавної системи запобігання та протидії корупції на основі результатів аналізу достовірних даних про корупцію та чинників, які до неї призводять, зокрема статистичних спостережень, моніторингу виконання цих рішень та їх впливу на стан справ із питань запобігання корупції незалежним спеціалізованим органом із залученням представників громадського суспільства, а також формування суспільної підтримки у подоланні корупції [8; 9].

Антикорупційна стратегія передбачає створення добросовісної та професійної публічної служби відповідно до міжнародних стандартів, запровадження ефективних антикорупційних програм у центральних органах виконавчої влади, усунення ризиків корупції та впровадження прозорої системи проведення державних закупівель, подолання корупції у судочинстві, усунення корупційних передумов ведення бізнесу, створення системи інструментів, які б дозволили ефективно виявляти та розслідувати корупційні злочини тощо.

Слід зазначити, що дана програма була прийнята у відповідності з основними антикорупційними документами, схваленими ООН і Радою Європи.

Для виконання взятих на себе зобов'язань та імплементації в українське законодавство норм міжнародних конвенцій Верховна Рада внесла зміни до деяких законодавчих актів України, спрямованих на виконання рекомендацій, наданих Україні в рамках огляду стану імплементації конвенції ООН проти корупції. В 2014 році було внесено зміни до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Окремі механізми протидії корупції були визначені в Законі «Про прокуратуру» (набув чинності 25 квітня 2015 р.)

Відповідно до антикорупційних законів в Україні були сформовані і розпочали свою діяльність відповідні державні інституції – Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) та Спеціалізована антикорупційна прокуратура (СПУ). Решта необхідних інституцій, зокрема Державне бюро розслідування (ДБР), поки що знайшли своє відображення лише у прийнятих законах.

18 лютого 2016 р. Верховна Рада України ухвалила три закони [10, 11, 12], основна мета яких полягає у виконанні критеріїв у сфері боротьби з корупцією, необхідних для скасування віз із Європейським Союзом, зокрема процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації, діяльності Національного агентства України з питань виявлення, розшуку і управління активами, отриманими від корупційних і інших злочинів. Закон надає право не тільки на збереження активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, але і на володіння, користування та/або розпорядження такими активами, або реалізацію чи передачу. 15 березня 2016 р. був ухвалений Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру в 2016 році», згідно з яким вносяться зміни до таких законодавчих актів України: Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Закону України «Про запобігання корупції». Парламент доповнив ст. 172-6

Кодексу про адміністративні правопорушення й передбачив штраф від 1 до 2,5 тис. неоподатковуваних доходів громадян за подачу завідомо недостовірних відомостей у декларації про доходи чиновників, ст. 366-1 Кримінального кодексу, згідно з якою за подання недостовірної інформації або умисне неподання суб'єктом декларування зазначеної декларації передбачається покарання у вигляді штрафу від двох тисяч п'ятисот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот со- рока годин, або позбавлення волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Окрім того, Рада внесла зміни в ст. 50 Закону «Про запобігання корупції» і встановила, що повна перевірка декларації про доходи може проводитися в період здійснення чиновником своїх повноважень, а також протягом 3 років після припинення такої діяльності [13]. Саме цей закон вважається останнім законом, необхідним для запровадження безвізового режиму з Європейським Союзом.

Важливу роль у боротьбі з корупцією відіграє група держав Ради Європи проти корупції (GRECO), до якої Україна приєдналася 1 січня 2006 р.

Метою даної організації є удосконалення компетентності її членів у боротьбі з корупцією для вжиття заходів через динамічний процес спільного оцінювання методів проведення та однакового впливу згідно з їхніми зобов'язаннями в цій сфері, і стала учасником моніторингу цієї організації за дотриманням керівних принципів боротьби з корупцією, які прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 6 листопада 1997 року та впровадженням міжнародних законодавчих документів, прийнятих відповідно до Програми дій боротьби з корупцією згідно з положеннями, які містяться в цих документах [14]. GRECO проводить оціночні процедури щодо кожного свого члена. Моніторинг допомагає визначити прогалини в національній антикорупційній політиці, ініціює проведення змін національного законодавства та інституціональних реформ.

У червні 2015 р. на пленарному засіданні GRECO в Страсбурзі було затверджено 5 додатковий звіт про виконання рекомендацій Україною за результатами 1 та 2 раундів оцінювання. GRECO прийшов до висновків, що з 25 рекомендацій Україна 20 – виконала задовільно чи продемонструвала значний прогрес, 4 – виконала частково, 1 – не виконала [15].

У звіті зазначається, що Україна досягла значного прогресу стосовно криміналізації корупційної діяльності в рамках Кримінального кодексу, відповідальності юридичних осіб за вчинення корупційної діяльності, режимів конфіскації та арешту майна, процедур держзакупівель. Разом із тим GRECO висловив стурбованість стосовно створення нового контрольного органу – Національного агентства з питань запобігання корупції, наголосив на необхідності збалансованої структури НАЗК, включаючи як представників державних органів, так і представників громадянського суспільства. Існує потреба розширення зовнішнього незалежного аудиту органів місцевої влади з метою його поширення на всі види діяльності цих органів, а також забезпечення при аудиті використання таких же принципів незалежності, прозорості і контролю, які застосовуються Рахунковою палатою.

Аналіз проведеного дослідження дозволяє зробити **висновок**, що незважаючи на прийняття антикорупційних законів, які вимагають тривалих зусиль щодо їх реалізації, та утворення інституціональної інфраструктури у сфері запобігання та протидії корупції на сьогодні залишається цілий ряд не врегульованих проблем:

- не розпочала роботу електронна система подання та оприлюднення декларацій чиновників;
- не вирішена проблема повернення в Україну з-за кордону грошових коштів, отриманих корупційним шляхом;
- не сформовано Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні;
- відсутня практична імплементація прийнятого законодавства щодо застосування до юридичних осіб кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення;
- у повній мірі не імplementовано на практиці закони у сфері забезпечення прозорості та підзвітності, серед яких найважливішими є закони про відкриття реєстрів прав власності на нерухоме та рухоме майно.

У зв'язку з цим у рамках реалізації антикорупційної стратегії необхідно:

- забезпечити функціонування та співпрацю Національного антикорупційного бюро, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Національної агенції з питань запобігання корупції та Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, передбачити належне фінансування цих органів у бюджеті;
- впровадити системи електронного урядування та декларування доходів чиновників;
- важливо забезпечити відповідне представництво громадянського суспільства у процесі напрацювання державної антикорупційної політики, оскільки корупція в Україні впливає на суспільство в цілому і не може розглядатись, як окрема проблема (як наголошено в Оціночному звіті GRECO);
- імплементувати закони про прозоре фінансування політичних партій та публічні закупівлі;
- забезпечити принцип невідворотнього покарання для посадовців, що вчинили корупційний злочин, у тому числі за подання неправдивої інформації в декларації.

Список використаних джерел:

1. Державна програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні. (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017р. р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4rada.gov.ua ukurier/gov/uf.
2. Індекс корупції CPI-2015 / Transparency International. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ti-ugain.org/CPI-2015.
3. За останні 2 роки рівень корупції в Україні зріс на 18%: дослідження. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/poslednie-goda-uroven-korruptsii-ukraine-1428572826.html>.
4. Конвенція ООН проти корупції (ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 року № 251-V). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4rada.gov.ua.
5. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27 січня 1999 року // Офіц. вісник України, 2006 р. – № 44. – 41 с. – Ст. 2939.
6. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 4 листопада 1999 р. // Офіц. вісник України, 2006 року. – № 94. – 252 с. – Ст. 592.
7. Про запобігання корупції // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 49.
8. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія на 2014–2017р. р.) // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 46. – Ст. 2047.
9. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3rada.gov.ua//laws/show/265-2015-п.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у 6 доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України стосовно вдосконалення засад діяльності Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів // Голос України, 27.02. 2016. – № 37.
11. Про внесення змін до Закону «Про прокуратуру» щодо забезпечення прозорості в організації діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури з метою виконання рекомендацій МВФ // Голос України, 27.02.2016. – № 37.
12. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у 6 доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації // Голос України, 27.02. 2016. – № 37.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінан-

сового характеру в 2016 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon5rada.gov.ua//laws/show/1022-19.

14. Статут групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_144.

15. П'ятий Додатковий звіт про виконання рекомендацій Україною для затвердження GRECO на 68 пленарному засіданні (Страсбург, 15–19 червня 2015 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: old.minjust.gov.ua/file//47347.

ГОРБАЧ О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

КУЧЕРЧУК Ю. С.,

студентка IV курсу
юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 351.743

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ В АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОМУ ПРОЦЕСІ

У науковій статті розкрито деякі питання реалізації права на захист в адміністративно-деліктному процесі. Акцентовано увагу на існуючих колізіях в адміністративно-деліктному законодавстві, що стосуються захисту прав та законних інтересів особи, які викликані недосконалістю і суперечністю правових норм.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, принципи адміністративної відповідальності, адміністративно-деліктна політика, адміністративний проступок, захисник, право на захист.

В научной статье раскрыты некоторые вопросы реализации права на защиту в административно-деликтном процессе. Акцентируется внимание на существующих коллизиях в административно-деликтном законодательстве, касающихся защиты прав и законных интересов лица, которые вызваны несовершенством и противоречивостью правовых норм.

Ключевые слова: административная ответственность, принципы административной ответственности, административно-деликтная политика, административный проступок, защитник, право на защиту.

In the research article reveals some of the issues of the right to defense in administrative tort process. The attention to existing conflicts in the administrative and tort legislation concerning the protection of rights and legal interests of a person caused by imperfect and contradictory legal norms.

Key words: administrative responsibility, principles of administrative liability, administrative tort policy, administrative offense, defender, right to protection.

Вступ. Стаття 3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. А утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1], виконання якого досягається проведенням відповідної державної політики, одним з видів якої є адміністративно-деліктна політика. Як свого часу зазначив В.К. Колпаков, адміністративно-деліктна політика – це цілеспрямована діяльність держави щодо визначення і теоретичного обґрунтування потреб у введенні і скасуванні заборон на діяння фізичних і юридичних осіб; у встановленні відповідальності за їх порушення, а також науковому забезпеченні адміністративно-деліктного законодавства відповідно до державної правової політики [2]. Ефективність же реалізації адміністративно-деліктної політики держави, насамперед, пов'язується з оновленням законодавства про адміністративну відповідальність як необхідного заходу юридичного забезпечення змін, що відбуваються у суспільстві.

Проблематика оновлення адміністративно-деліктного законодавства як в цілому, так і в аспектах діяльності захисника в провадженні в справах про адміністративні правопорушення, привертала увагу таких фахівців, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, В.В. Гордєєв, Т.О. Гуржій, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.Л. Міленін, Т.О. Коломоєць, Р.С. Титикало та інші. Однак дослідження вказаних науковців обмежувалися або констатацією чинних законодавчих положень, або формуванням окремих пропозицій щодо вдосконалення статусу захисника в адміністративно-деліктному процесі в контексті розгляду іншої, як правило, більш широкої теми. Крім того, не дивлячись на постійні зміни, що відбуваються в адміністративному законодавстві стосовно правових норм, якими регламентується порядок отримання правової допомоги в адміністративно-деліктному провадженні, слід констатувати, що на жаль, вони залишаються незмінними. Навіть серед юристів-практиків, з чим ми аж ніяк не можемо погодитись, зустрічаються думки про те, що адміністративно-деліктні норми, які забезпечують громадянам реалізацію права на захист у провадженні в справах про адміністративні правопорушення, носять більш декларативний характер і на практиці не застосовуються, оскільки реальної потреби в отриманні юридичної допомоги учасники адміністративно-деліктних відносин не потребують.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз законодавства, практики діяльності суб'єктів владних повноважень і наукової літератури та уточнення теоретичних положень стосовно засад діяльності захисника в адміністративно-деліктному процесі як однієї з правових гарантій реалізації громадянами свого права на захист.

Результати дослідження. Особливе місце в переліку прав і свобод громадян займає право кожного громадянина на захист своїх прав, свобод та законних інтересів в інституті юридичної відповідальності, яке може бути реалізоване як у формі самозахисту, так і шляхом отримання кваліфікованої правової допомоги, задеклароване в Основному Законі держави. Так, згідно з частиною 1 статті 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу, а також кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [1], яке більш детально конкретизоване та регламентоване у правових нормах різних галузей українського законодавства, в тому числі й адміністративного.

Частина 1 статті 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) визначає, що у розгляді справи про адміністративне правопорушення можуть брати участь адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Ці особи мають право знайомитися з матеріалами справи; заявляти клопотання; за дорученням особи, яка його запросила, від її імені подавати скарги на рішення органу (посадової особи), який розглядає справу, а також мають інші права, передбачені законами України [3]. Як вбачається з цього положення, чинне адміністративно-процесуальне законодавство лише в загальних рисах окреслює права захисника в провадженні по справах про адміністративні правопорушення, не конкретизуючи їх, а також абсолютно не визначає його обов'язків в такому провадженні. Більш того, подібне формулювання прав останнього у зазначеній статті більше відноситься до процесуальних прав представника особи. Відповідаючи на питання, ким виступає адвокат у провадженні

по справах про адміністративні правопорушення: захисником чи простим представником особи, Т.О. Коломоєць зазначає, що процесуальний статус адвоката має подвійний характер: по-перше, він є уповноваженою особою, а по-друге – самостійною процесуальною фігурою [4, с. 164]. Ми повністю погоджуємось з наведеною теоретичною позицією науковця, однак, положення КУпАП дають змогу стверджувати, що законодавець не розмежує повноваження представника та захисника особи в адміністративно-деліктному провадженні, оскільки у статті 270 КУпАП зазначається, що законні представники та представники (представник: адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи) мають право знайомитися з матеріалами справи; заявляти клопотання від імені особи, інтереси якої вони представляють; приносити скарги на рішення органу (посадової особи), який розглядає справу. Тобто закріплені нормами адміністративно-деліктного законодавства права законних представників та представників учасників провадження в справах про адміністративні правопорушення у повному обсязі збігаються з правами особи, яка, згідно з законом, зобов'язана надавати кваліфіковану правову допомогу. Таким чином, складається враження, що діяльність зазначених суб'єктів у провадженні в справах про адміністративні правопорушення є виразом двох різних видів представництва: законного та договірною.

Дійсно, враховуючи положення теорії правової науки та процесуальних норм різних галузей права, можна зробити висновок, що мета представництва та юридичної допомоги співпадають між собою і полягають у здійсненні захисту прав, свобод та законних інтересів осіб, які його потребують. В той же час кожен з цих інститутів має свої особливості, які і виступають критерієм розмежування зазначених понять: представник, який має право на ведення справи, може вчиняти від імені особи, яку він представляє, лише ті процесуальні дії, що їх може вчинити ця особа. Особа ж, яка надає юридичну допомогу, хоча і діє за дорученням особи, яка потребує юридичної допомоги, але не замість нього, а в його інтересах і разом з ним. У зв'язку з викладеним хотілося б навести слова І.А.Ільїна, який, визначаючи професійну правосуб'єктність адвоката, зазначив: «Это значит, что каждая правовая норма объявляет: тот, кто обладает такими-то внешними или внутренними свойствами, или кто совершает такие-то внешние поступки, или принадлежит к таким-то группам людей – должен быть признан субъектом таких-то полномочий, или таких-то запретностей, или таких-то обязанностей. Отсюда ясно, что не всякий, конечно, является субъектом всех полномочий, запретностей и обязанностей; мало того, право может установить, что некоторые полномочия, запретности и обязанности совсем не могут принадлежать некоторым субъектам права» [5, с. 259–260].

Зупинимося більш детально на визначених правами захисника в провадженні в справах про адміністративні правопорушення, оскільки вони виступають одним із засобів надання кваліфікованої юридичної допомоги учасникам адміністративно-деліктного провадження, метою якої є: недопущення притягнення невинної особи до адміністративної відповідальності; відстоювання прав, свобод та законних інтересів особи в адміністративно-деліктному процесі; недопущення порушень особистих майнових чи немайнових прав особи при застосуванні до неї заходів забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення тощо. Перше право – це можливість захисника знайомитися з матеріалами справи. Одразу виникає ряд запитань. По-перше, з якими саме матеріалами справи може знайомитися захисник, по-друге, з якого моменту він може реалізувати надане право, оскільки це чітко не визначено в законі. З урахуванням стадійності адміністративно-деліктного провадження (наявність стадій адміністративного розслідування; розгляду справи та винесення по ній рішення; оскарження рішення по справі та його виконання) логічно припустити, що потреба ознайомлення з матеріалами справи у захисника може виникнути щонайменше двічі: перед прийняттям рішення про можливість надання юридичної допомоги та вироблення певної позиції захисту, а також у момент направлення матеріалів до органу (посадової особи), уповноваженого розглядати справи про адміністративні правопорушення, з метою з'ясування повноти зібраних матеріалів та підготовки до безпосереднього розгляду справи. Відсутність чіткого переліку матеріалів, з якими може знайомитись захисник (чи, навпаки, зазначення

матеріалів, що заборонені для ознайомлення), дозволяє суб'єктам владних повноважень надавати такі матеріали на власний розсуд, що, на наш погляд, не зовсім сприяє здійсненню ефективного захисту. До того ж, необхідно враховувати фактор чисельності органів (посадових осіб) адміністративної юрисдикції, що мають право вирішувати відповідні справи, та відсутність у більшості з них фахової юридичної освіти.

Що ж стосується прийняття рішення захисником про можливість надання юридичної допомоги в конкретній справі про адміністративне правопорушення, то складається враження, що останній позбавлений такого права, оскільки незрозуміло з якого моменту він може стати самостійним учасником провадження. Однак у статті 268 КУпАП «Права особи, яка притягається до адміністративної відповідальності», визначено, що така особа має право «при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права», що, в свою чергу, дає змогу стверджувати, що захисник в адміністративно-деліктному провадженні може здійснювати захист, лише починаючи зі стадії розгляду справи про адміністративне правопорушення. Хоча, на нашу думку, особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, найбільше потребує захисту своїх прав та законних інтересів на стадії адміністративного розслідування, оскільки саме на ній фіксуються обставини вчинення протиправного діяння, збираються докази, а також можуть застосовуватися заходи примусового характеру, що обмежують пересування особи чи транспортного засобу або фактичного володіння річчю. В цьому аспекті цікавим є факт присутності захисника під час адміністративного затримання особи, яка підозрюється у вчиненні адміністративного проступку, оскільки ні КУпАП, ні інші законодавчі акти, якими регламентуються підстави та порядок застосування адміністративного затримання, не містять посилення на можливість реалізації громадянами свого права на захист в результаті обмеження їх права на вільне пересування. Так, статті 261–263 КУпАП визначають виключно підстави, порядок та строки адміністративного затримання, перелік суб'єктів владних повноважень, які можуть його здійснювати, та зобов'язують останніх негайно повідомляти родичів затриманої особи про її місце перебування, а на її прохання – власника відповідного підприємства, установи чи організації. Але подібна прогалина усувалася положеннями Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1991 р., який на сьогодні втратив чинність. Цей Закон містив вказівку на те, що орган, який здійснив адміністративне затримання особи, повинен негайно, але не пізніше як через дві години після затримання або арешту (взяття під варту) осіб повідомити про їх місцеперебування родичам та у разі усної або письмової вимоги – захиснику, а також адміністрації за місцем роботи чи навчання. Крім того, якщо затримані або заарештовані (взяті під варту) особи усно або письмово вимагають залучити захисника, працівники міліції не мають права вимагати відповідних надань будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника. Чинний же Закон України «Про національну поліцію» від 2 липня 2015 р. також містить виключно посилання на те, що працівники поліції в межах виконання своїх службових обов'язків із забезпечення публічного порядку та публічної безпеки у випадках, передбачених Конституцією України, Кримінальним процесуальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення, мають право застосовувати адміністративне затримання [6]. Стосовно кримінально-процесуального законодавства, то тут не виникає певних проблем, оскільки питання залучення захисника під час взяття під варту особи, яка скоїла кримінальне правопорушення, врегульовано досить детально, чого не можна сказати про норми адміністративно-деліктного законодавства.

Єдине виключення становить Закон України «Про безоплатну правову допомогу», який, надаючи перелік осіб, що мають право на правову допомогу, включає до їх числа осіб, до яких застосовано адміністративне затримання або адміністративний арешт. При цьому законодавець чітко встановлює види правової допомоги, на які останні мають право, а саме:

– здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

– складання документів процесуального характеру.

Тобто вказаний Закон передбачає присутність захисника лише під час та на строк адміністративного затримання особи. Але враховуючи той факт, що адміністративне затримання особи за загальним правилом може тривати не більше трьох годин з моменту фактичного обмеження пересування особи, говорити про ефективність надання кваліфікованої юридичної допомоги не представляється можливим. Так, за свідченнями адвокатів, які надають правову допомогу через центри надання безоплатної вторинної правової допомоги, на практиці досить часто виникають ситуації, коли адвокат прибуває до органу національної поліції, а особа, затримана за вчинення адміністративного проступку, після складання відповідних процесуальних документів відпущена після закінчення строків адміністративного затримання. Наступна ж участь адвоката в такому адміністративному провадженні не передбачена зазначеним законодавчим актом, не дивлячись на те, що частина 3 статті 271 КУпАП визначає, що якщо особа є суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу, то у розгляді справи про адміністративне правопорушення може брати участь адвокат, який призначений Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Зазначений адвокат має права, передбачені частиною першої цієї статті.

Висновки. Отже, як вбачається з наведеного, існують колізії в адміністративно-деліктному законодавстві, що стосуються захисту прав та законних інтересів особи, викликані недосконалістю і суперечністю правових норм.

Окрім того, положення Кодексу України про адміністративні правопорушення містить ряд норм, які взагалі унеможливають реалізацію права на захист шляхом отримання кваліфікованої правової допомоги. Йдеться про так зване спрощене провадження, коли протокол про адміністративне правопорушення не складається, а рішення по справі виноситься на місці вчинення протиправного діяння (стаття 258 КУпАП). В розрізі цього питання неабиякий інтерес серед науковців викликало прийняття Закону України від 14 липня 2015 р. № 596-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху», яким були внесені зміни та доповнення до статті 258 КУпАП, згідно з якими: якщо під час складання постанови у справі про адміністративне правопорушення особа осперить допущене порушення і адміністративне стягнення, що на неї накладається, то уповноважена посадова особа зобов'язана скласти протокол про адміністративне правопорушення, крім випадків притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 185-3 КУпАП, та правопорушень у сфері забезпечення дорожнього руху, в тому числі зафіксованих в автоматичному режимі. Тобто за наявності зазначених випадків вчинення адміністративних проступків особа взагалі позбавляється свого права на захист, оскільки така постанова не може бути оскаржена захисником в адміністративному порядку, оскільки згідно зі статтею 287 КУпАП постанова по справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржено прокурором, особою, щодо якої її винесено, а також потерпілим. Цікавим є факт, що відповідно до статті 294 КУпАП постанову судді у справі про адміністративне правопорушення може оскаржити особа, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, її законним представником, захисником, потерпілим та його захисником. Крім того, законодавець не передбачає можливості оскарження захисником застосування заходів провадження в справах про адміністративні правопорушення, надаючи таку можливість виключно заінтересованій особі, при цьому не визначаючи, хто ж саме з учасників провадження відноситься до заінтересованих осіб.

Отже, дослідження норм адміністративного законодавства в цілому та адміністративно-деліктного законодавства зокрема в контексті реалізації громадянами свого права на захист шляхом отримання кваліфікованої правової допомоги з боку захисника дає змогу стверджувати, що роль останнього на сучасному етапі є факультативною. Деякі положення законодавства є застарілими та містять ряд неузгоджень. Окрім того, не сприяє ефективності захисту прав та свобод особи в адміністративно-деліктному процесі, на наш погляд, наявність відсилок до інших законодавчих актів. Така ситуація не лише не сприяє, а й створює додаткові перешкоди на шляху забезпечення конституційних гарантій кожного громадянина на реалізацію свого права на захист в адміністративно-деліктному провадженні.

Вирішення цього питання, на наш погляд, можливе шляхом внесення змін та доповнень до Кодексу України про адміністративні правопорушення як єдиного кодифікованого акту, що регламентує підстави та порядок притягнення особи до адміністративної відповідальності, норм, які б деталізували та конкретизували участь захисника в адміністративно-деліктному провадженні за аналогією з кримінальним процесом. Зокрема, необхідно чітко закріпити момент залучення та допуску захисника в провадження в справі про адміністративне правопорушення, передбачити чіткий перелік його прав та обов'язків, визначити підстави обов'язкової участі захисника в такому провадженні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 5 листопада 2015 р. (Офіц. текст). – К. : А.В Паливода, 2015. – 64 с.
2. Колпаков В.К. Кодекс України про адміністративні правопорушення: пошук нової парадигми / В.К.Колпаков // Право України. – 2004. – № 7. – С. 85–88.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 2 січня 2016 р. (Офіц. текст). – К. : А.В. Паливода, 2016. – 312 с.
4. Коломоєць Т.О. Штрафи за законодавством про адміністративні правопорушення України / Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя : Верже, 2000. – 240 с.
5. Ильин И.А. Теория права и государства / И.А. Ильин ; под ред. с биографическим очерком В.А. Томсинова. – 2-е изд., доп. – М. : Зерцало, 2008. – 550 с.
6. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
7. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

КАНДУЄВ Д. В.,
аспірант кафедри адміністративного
і кримінального права
(Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара)

УДК 342.9

**АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

Стаття присвячена визначенню основних понять та особливостей адміністративної відповідальності військовослужбовців за чинним законодавством України. Окрема увага приділяється питанню розмежування понять дисциплінарна та адміністративна відповідальність. Розглядаються спірні моменти щодо визначення та призначення відповідальності за адміністративні правопорушення у Дисциплінарному статуті Збройних Сил України та у Кодексі України про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: правопорушення, відповідальність, військовослужбовці, адміністративне стягнення, Дисциплінарний статут Збройних Сил України, Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Статья посвящена определению основных понятий и особенностей административной ответственности военнослужащих по действующему законодательству Украины. Особое внимание уделяется вопросу разграничения понятий дисциплинарная и административная ответственность. Рассматриваются спорные моменты по определению и назначению ответственности за административные правонарушения в Дисциплинарном уставе Вооруженных Сил Украины и в Кодексе Украины об административных правонарушениях.

Ключевые слова: правонарушение, ответственность, военнослужащие, административное взыскание, Дисциплинарный устав Вооруженных Сил Украины, Кодекс Украины об административных правонарушениях.

The article is devoted to definition of basic concepts and features of administrative responsibility of servicemen under the current legislation of Ukraine. Special attention is given to the distinction between disciplinary and administrative responsibility. We consider the controversies regarding the definition and assignment of responsibility for administrative violations in the disciplinary regulations of the Armed Forces of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offences.

Key words: offence, responsibility, military, administrative penalty, the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offences.

Вступ. В сучасних умовах в Україні проголошено початок створення армії нового зразка, яка відповідала б сьогоденним потребам, була б орієнтована на захист своєї території й керована з боку цивільних органів влади. У зв'язку з цим змінюється становище самого військовослужбовця, який за своїм правовим статусом наближається або повинен наближатися до інших громадян.

Важливість і масштабність завдань з охорони життя і здоров'я, прав та інтересів громадян, відповідно до ст. 3 Конституції України, реформування адміністративного законодавства, а також поширеність адміністративних проступків, їхня структура, причини й динаміка зумовлюють необхідність предметного дослідження інституту адміністративної відповідальності, зокрема специфіки відповідальності військовослужбовців.

Провідні теоретики права та вчені-адміністративісти ґрунтовно досліджували проблему відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України. Найбільш вагомий внесок зробили С.А. Авак'ян, Ю.П. Битяк, С.Н. Братусь, А.С. Булатова, В.Н. Дубровіна, А.О. Кондрашова, О.О. Косована, А.В. Кудашкіна, А.І. Стахов, В.Г. Стрекозова, М.С. Строгович, Р.Л. Хачатуров, С.О. Шапаренко, І.Б. Цимбаренко та інші.

Проте активне реформування держави у період особливого стану в Україні зумовлює більш детальне та глибоке вивчення зазначеного питання.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та висвітлення основних аспектів адміністративної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил за законодавством України.

Результати дослідження. Сфера юридичної відповідальності взагалі та відповідальності військовослужбовців зокрема завжди привертала увагу науковців та військових, які небайдужі до воєнної проблематики. Адже зазначена сфера є досить важливою не лише у військовій галузі, а й в адміністративно-правовій. Курс адміністративного права передбачає вивчення управління обороною, у межах якого, крім організаційно-правових засад управління обороною, комплектування Збройних Сил України, військовою службою, розглядається адміністративна відповідальність за порушення законодавства про військовий обов'язок і військову службу.

У військовому юридичному словнику зазначається: «Адміністративна відповідальність військовослужбовця – це форма юридичної відповідальності військовослужбовця за

правопорушення, яке не пов'язане з виконанням службових обов'язків та не є кримінально караним. Вона розповсюджується також на військовозобов'язаних у період проходження ними військових зборів. Адміністративні стягнення накладаються повноважними органами державного управління (органами внутрішніх справ, державними інспекціями, посадовими особами, уповноваженими на те законодавчими актами держави)» [1]. На відміну від адміністративної відповідальності, дисциплінарна відповідальність є «особистою відповідальністю військовослужбовців за проступки, пов'язані з порушенням військової дисципліни, норм моралі та військової честі». Притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності здійснюється їх безпосередніми начальниками, а також начальниками гарнізонів, старшими морськими начальниками, військовими комендантами, районними (міськими) військовими комісарами. При цьому порушників може бути піддано дисциплінарному стягненню. Проступки військовослужбовців можуть також розглядатися на зборах особового складу та товарицькими судами честі [1].

З наведеного вбачається, що адміністративна відповідальність настає за порушення, які не стосуються службової діяльності, а дисциплінарна відповідальність – за порушення, пов'язані з виконанням службових обов'язків.

Деякі вчені зазначають, що військові правопорушення є підставами для виникнення правовідносин між особою, яка скоїла правопорушення, та державою в особі органів управління (відповідного командування), правоохоронних органів, суду з приводу притягнення до передбаченої законом відповідальності. Чинне військово законодавство передбачає такі види відповідальності:

- 1) дисциплінарна відповідальність за скоєння проступків;
- 2) адміністративна відповідальність за скоєння адміністративних правопорушень;
- 3) матеріально-правова відповідальність за скоєння проступків, злочинів під час виконання службових обов'язків, наслідком яких є спричинення матеріальної шкоди;
- 4) кримінально-правова відповідальність за скоєння злочинів. Військовослужбовці на загальних підставах несуть цивільно-правову відповідальність за спричинення шкоди третім особам [2, с. 113].

За загальним правилом адміністративну відповідальність передбачає ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Проаналізувавши цю норму права, можна дійти висновку, що вона спеціально присвячена питанням адміністративної відповідальності військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень.

Згідно з нею військовослужбовці, військовозобов'язані й резервісти під час проходження зборів, а також особи рядового та начальницького складів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів внутрішніх справ, служби цивільного захисту й Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами [3].

Новий КУпАП уперше запровадив адміністративну відповідальність за вчинення військових адміністративних правопорушень. Зокрема, запроваджено відповідальність за відмову від виконання наказу або інших законних вимог командира (начальника), самовільне залишення військової частини або місця служби, необережне знищення або пошкодження військового майна, зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, недбале ставлення до військової служби, бездіяльність військової влади, порушення правил несення бойового чергування, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил поведіння зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв військовослужбовцями. Також унесено зміни щодо процесуального оформлення вчинення військових адміністративних правопорушень: так, командирам (начальникам) військових частин надано право складати адміністративні протоколи. Військовослужбовці за вчинення військових адміністративних правопорушень несуть відповідальність, передбачену гл. 13-Б

КУпАП, за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність [4].

Частина 1 статті 15 КУпАП дає перелік адміністративних правопорушень, за вчинення яких військовослужбовці притягуються до адміністративної відповідальності. При цьому законодавець уживає словосполучення «несуть адміністративну відповідальність» [4]. До таких правопорушень зараховують порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, учинення правопорушень, пов'язаних із корупцією, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання й використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію [3; 5, с. 12].

Водночас антикорупційне законодавство дещо уточнює суб'єктів відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією. До адміністративних правопорушень належать такі: порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків, порушення вимог фінансового контролю, порушення вимог щодо запобігання й урегулювання конфлікту інтересів, незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень, невжиття заходів щодо протидії корупції. Важко уявити, що за перелічених проступки буде притягнутий до відповідальності військовослужбовець строкової служби. Саме тому, відповідно до пп. «г» п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», до суб'єктів, на яких поширюється дія цього Закону, належать військові посадові особи Збройних Сил України, крім військовослужбовців строкової військової служби [6]. Військовослужбовці – громадяни України, які проходять дійсну військову службу у складі Збройних Сил України та інших військах відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [7]. До військовослужбовців належать особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани, військовослужбовці строкової служби й військової служби за контрактом Збройних Сил України, прикордонних військ України, Служби безпеки України, військ цивільної оборони, а також інших військових формувань, створених відповідно до законодавства України, військовослужбовці-жінки, курсанти військово-навчальних закладів.

При розгляді цього питання нас також цікавить можливість застосування адміністративних стягнень до військовослужбовців. Стаття 24 КУпАП установлює систему стягнень за вчинення адміністративних правопорушень [3]. Однак не всі з передбачених цією статтею адміністративних стягнень можуть застосовуватися до військовослужбовців. До зазначених осіб не може бути застосовано громадські роботи, виправні роботи й адміністративний арешт, а до військовослужбовців строкової служби – водіїв транспортних засобів Збройних Сил України або інших утворених відповідно до законів України військових формувань у разі порушення правил дорожнього руху, крім того, не може застосовуватися штраф.

Водночас згідно зі змінами чинного законодавства до військовослужбовців за вчинення військових адміністративних правопорушень може бути застосована така санкція, як арешт із утриманням на гауптвахті. Відповідно до ст. 32-1 КУпАП «арешт з утриманням на гауптвахті встановлюється і застосовується лише у виключних випадках за окремі види військових адміністративних правопорушень на строк до десяти діб. Арешт з утриманням на гауптвахті призначається районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею). Арешт з утриманням на гауптвахті не може застосовуватися до військовослужбовців-жінок» [3]. Це покарання відбувається на гауптвахтах Служби правопорядку в спеціальних приміщеннях, які обладнано в органах управління Служби правопорядку з метою виконання покарання для військовослужбовців, засуджених до арешту [8].

Водночас ст. 15 КУпАП передбачено, що військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а також особи рядового й начальницького складів Дер-

жавної кримінально-виконавчої служби України, органів внутрішніх справ, служби цивільного захисту й Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами [3].

Так, п. 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України [9] передбачено, що за вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність, за винятком випадків, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Зазначені акти не встановлюють чітких меж між адміністративною й дисциплінарною відповідальністю та конкретне стягнення за окреме адміністративне правопорушення. Дисциплінарним статутом Збройних Сил України наводиться лише перелік стягнень, одне з яких може застосувати на свій розсуд конкретний уповноважений суб'єкт до правопорушника. Підтвердженням цього слугує п. 5 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, яким передбачено: «Щодо кожного випадку правопорушення командир зобов'язаний прийняти рішення щодо необхідності притягнення винного до відповідальності залежно від обставин скоєння правопорушення, ступеня вини, попередньої поведінки порушника та розміру завданих державі та іншим особам збитків» [9].

У Дисциплінарному статуті Збройних Сил України позначається, що на рядових (матросів) строкової та контрактної військової служби може бути накладено такі стягнення:

- зауваження;
- догана;
- сувора догана;
- позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи корабля на берег;
- призначення поза чергою наряду на роботу (до 5 нарядів);
- позбавлення військового звання «старший солдат» («старший матрос»);
- звільнення з військової служби за контрактом за службовою невідповідністю [11, с. 20].

На сержантів (старшин) строкової військової служби може бути накладено такі стягнення:

- зауваження;
- догана;
- сувора догана;
- позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи корабля на берег;

– пониження в посаді;

- пониження у військовому званні на один ступінь;
- пониження у військовому званні на один ступінь із переведенням на нижчу посаду;
- позбавлення сержантського (старшинського) звання [10, с. 262].

Така позиція є надто засуб'єктивованою та може виявитися необ'єктивною під час призначення стягнення. Спроба знайти відповідь на питання про те, за які адміністративні правопорушення за Дисциплінарним статутом Збройних Сил України військовослужбовці несуть відповідальність, вбачається марною, оскільки цей документ таких положень не містить. Загальне висловлювання про те, що військовослужбовці за скоєння адміністративних правопорушень несуть дисциплінарну відповідальність, не дає чіткої відповіді.

У Дисциплінарному статуті Збройних Сил України оговорюється, що якщо під час службового розслідування буде з'ясовано, що правопорушення військовослужбовця містить ознаки адміністративного корупційного правопорушення, або отримано інформацію про вчинення такого правопорушення військовослужбовцем, командир військової частини зобов'язаний у межах своїх повноважень вжити заходів щодо припинення такого правопорушення та негайно письмово повідомити про його вчинення відповідному прокуророві й спеціально уповноваженому суб'єктові у сфері протидії корупції.

На важливість розмежування адміністративних і дисциплінарних правопорушень вказує В.В. Зуй, зазначаючи при цьому, що адміністративна відповідальність відмежовується від дисциплінарної тим, що суб'єкт адміністративного проступку не знаходиться в службо-

вій залежності від органу або посадової особи, яка притягує його до адміністративної діяльності. Дисциплінарний проступок є обставиною для притягнення особи до дисциплінарної відповідальності – це протиправна дія працівника, що порушує трудовий розпорядок, який встановлений на підприємстві, установі, організації. Цей проступок може проявлятися в порушенні службової, в тому числі трудової, дисципліни та спричиняти дисциплінарну відповідальність, яка виражається в накладенні дисциплінарного стягнення. Дисциплінарне правопорушення в більшості випадків пов'язане зі службовими, трудовими обов'язками особи [12, с. 180–181].

Слід зауважити; що Дисциплінарний статут Збройних Сил України не містить переліку адміністративних правопорушень, за вчинення яких військовослужбовець має нести відповідальність.

Статутом також встановлено, що дисциплінарне стягнення може бути накладене на військовослужбовця, який порушує військову дисципліну або громадський порядок. Звідси виходить, що існує лише дві обставини (умови) для накладення дисциплінарного стягнення: порушення військової дисципліни та порушення громадського порядку. Про адміністративні стягнення взагалі не йдеться.

Кодекс України про адміністративні правопорушення містить норму про те, що за вчинення корупційних діянь або інших правопорушень, пов'язаних із корупцією, військовослужбовці несуть відповідальність згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Крім цього, за порушення правил, норм і стандартів, які стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм, правил полювання, рибальства й охорони рибних запасів, митних правил, вчинення корупційних правопорушень, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду чи окремої постанови судді або подання прокурора, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку; зберігання й використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, ці особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах.

Для порівняння можна вказати, що в Дисциплінарному статуті органів внутрішніх справ України позначено, що особи рядового й начальницького складу, яких в установленому законодавством порядку притягнуто до адміністративної, кримінальної або матеріальної відповідальності, водночас можуть нести й дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом. У Дисциплінарному статуті служби цивільного захисту зазначається, що за порушення службової дисципліни військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом, а також цивільну, адміністративну, кримінальну відповідальність згідно із законом. Крім того, якщо в разі порушення службової дисципліни наявні ознаки адміністративного чи кримінального правопорушення, начальник зобов'язаний одночасно з накладенням на особу рядового чи начальницького складу дисциплінарного стягнення подати відповідні матеріали до органу, уповноваженого розглядати справи про адміністративні правопорушення, або до органу досудового розслідування.

Висновки. Військовослужбовці поряд з іншими громадянами визнаються суб'єктами адміністративної відповідальності. Однак їхній правовий статус суттєво відрізняється від загального. Це визначається можливістю, а в більшості випадків й обов'язковістю трансформації їхньої загальної відповідальності у специфічну. Така нормативна регламентація була успадкована з часів існування радянського адміністративного та військового законодавства й пояснювалася тим, що в інтересах обороноздатності країни, підтримання дисципліни у військах юрисдикція цивільних органів мала поширюватися на військовослужбовців лише за окремі адміністративні проступки.

На сьогодні масовий характер мають випадки грубого порушення військової дисципліни. Зокрема, набуло поширення вживання алкогольних напоїв у місцях розташування бойових

підрозділів і районах проведення антитерористичної операції військовослужбовцями Збройних Сил України. Крім того, з початком оголошення мобілізації самовільно залишили військові частини або місця служби понад 10 тисяч військовослужбовців. Також виявлено факти непокори чи невиконання наказів стосовно понад 2 тисяч військовослужбовців. Така ситуація негативно впливає на обороноздатність держави й авторитет Збройних Сил України. Тому з метою посилення відповідальності військовослужбовців за порушення військової дисципліни, для забезпечення правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах України був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» від 5 лютого 2015 р. № 158-УІІ [13].

Єдиною фактичною підставою притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності є вчинення ними адміністративного проступку. Усі адміністративні правопорушення, за вчинення яких притягуються до адміністративної відповідальності військовослужбовці, можна умовно поділити на кілька груп. Перша група: проступки, передбачені ст. 15 КУпАП. Друга група: військові адміністративні правопорушення, передбачені гл. 13-Б КУпАП. Третя група: вчинення правопорушень, пов'язаних із корупцією.

Отже, вважаємо за необхідне рекомендувати внести зміни до ст. 15 КУпАП з метою уточнення суб'єктів відповідальності саме за правопорушення, пов'язані з корупцією, оскільки термін «військовослужбовець» має ширше значення і включає в себе об'ємний перелік суб'єктів, а «несуть адміністративну відповідальність» за ці дії тільки військові посадові особи Збройних Сил України.

Список використаних джерел:

1. Военный энциклопедический словарь. – М. : Эксмо, 2007. – 1024 с.
2. Богуцький П.П Основи військового права України: курс лекцій / П.П Богуцький, С.М. Скуріхія. – О. : Фенікс, 2010. – 340 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х (зі змінами від 12 вересня 2015 р., підстава 183-19). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
4. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення / [Р.А. Калюжний, М.І. Іншин, І.М. Шопіна] – 5-те вид. із змінами і доп. станом на 10 вересня 2013 р. – К. : Правова єдність, 2013. – 976 с.
5. Шапаренко С.О. Доцільність використання ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення / С.О. Шапаренко // Проблеми розвитку та модернізації податкових і правоохоронних органів України, боротьба з корупцією та злочинністю : збірник наукових праць (за матеріалами міжвузівської науково-практичної конференції). – Ірпінь : Національна академія державної податкової служби України, 2005. – С. 11–12.
6. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII (зі змінами від 9 серпня 2015 р., підстава 576-19, 631-19). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
7. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-XII (зі змінами від 30 липня 2015 р., підстава 567-19). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.
8. Про затвердження Інструкції про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту, та затриманих військовослужбовців : Наказ Міністерства оборони України від 26 вересня 2013 р. № 656. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1775-13>.
9. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. № 551-XIV (зі змінами від 5 березня 2015 р., підстава 158-19). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.
10. Мота А.Ф. Адміністративна відповідальність військовослужбовців (окремі питання) / А.Ф. Мота // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ : збірник наукових праць /

за ред. проф. В.Л. Регульського. – Львів : Львівський інститут внутрішніх справ, 2001. – № 1. – С. 261–263.

11. Шапаренко С.О. Дисциплінарний примус та дисциплінарна відповідальність за адміністративним правом України / С.О. Шапаренко // Науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія: Право. – 2006. – № 2. – С. 19–22.

12. Административное право Украины / под ред. Ю.П. Битяка. – 2-е изд, перераб. и доп. – Х. : Право, 2003. – 576 с.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 158-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/158-19>.

КОВАЛЕНКО Л. А.,
аспірант кафедри конституційного
та адміністративного права
(Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана)

УДК 342.9

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНИХ АГЕНТСТВ ЯК ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Стаття присвячена дослідженню правової природи державних агентств як центральних органів виконавчої влади України. Автором сформульовано власне визначення державних агентств України; виокремлено їхні специфічні ознаки; акцентовано увагу на підходах до класифікації державних агентств та наведено власні критерії для класифікації державних агентств України.

Ключові слова: орган виконавчої влади, державне агентство, управлінська діяльність, класифікація, реалізація державної політики, компетенція.

Статья посвящена исследованию правовой природы государственных агентств как центральных органов исполнительной власти Украины. Автором сформулировано собственное определение государственных агентств Украины; выделены их специфические признаки; акцентировано внимание на подходах к классификации государственных агентств и приведены собственные критерии для классификации государственных агентств Украины.

Ключевые слова: орган исполнительной власти, государственное агентство, управленческая деятельность, классификация, реализация государственной политики, компетенция.

The article investigates the legal nature of public agencies as central authorities of Ukraine. The author formulates his own definition of State Agency of Ukraine; singled out their specific features; the attention is focused on the approaches to the classification of government agencies and are given their own criteria for the classification of government agencies Ukraine.

Key words: executive authority, public agency, management activity, classification, implementation of state policy competence.

Вступ. В умовах послідовного реформування органів державної влади, пошуків оптимальної моделі державного управління, перспектив євроінтеграції та наближення засад побудови вітчизняних владних інституцій до європейських чільне місце займає дослідження засад організації та діяльності органів виконавчої влади. Незважаючи на ряд позитивних здобутків, що спостерігаються у сфері реформування органів виконавчої влади (прийняття Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», розбудова професійного державного апарату, підвищення прозорості діяльності органів державної влади, запозичення позитивного досвіду світових держав у підході до принципів надання адміністративних послуг тощо), мусимо визнати, що вдаль завершення адміністративної реформи в Україні гальмується через наявність низки негативних факторів, серед яких слід виділити корупційні чинники, дублювання функцій між органами виконавчої влади різних рівнів, відсутність уніфікованого підходу до понятійно-категоріального апарату державного управління.

Науковий аналіз поняття, характерних ознак, класифікації, основних засад діяльності органів виконавчої влади є предметом досліджень багатьох вчених, зокрема В.Б. Авер'янова, Д.В. Журавльова, А.В. Макаренко, С.Я. Вавженчука, І.Б. Коліушка та інших. Однак окремі теоретичні аспекти цього питання потребують актуалізації у зв'язку з постійним стрімким розвитком відносин державного управління.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правової природи державних агентств України як центральних органів виконавчої влади. Наукова новизна дослідження полягає у формулюванні терміну «державне агентство», систематизації загальних та специфічних ознак державних агентств України як центральних органів виконавчої влади та визначенні критеріїв їх класифікації.

Результати дослідження. Аналіз значної кількості праць теоретиків адміністративного права дає змогу виокремити основні ознаки органів виконавчої влади.

1) Підзаконний характер діяльності. Органи виконавчої влади здійснюють свою діяльність на основі та на виконання нормативно-правових актів Верховної Ради України, Президента України, вищестоящих органів виконавчої влади. Тому діяльність органів виконавчої влади має похідний, «вторинний» характер відносно органів державної влади, які ці нормативно-правові акти видають.

2) Органи виконавчої влади покликані здійснювати діяльність виконавчого та розпорядчого характеру, тобто реалізувати завдання та функції державного управління.

3) Їхня діяльність охоплює практично весь спектр суспільних відносин (соціальні, економічні, культурні, політичні тощо).

4) Ще однією характерною ознакою органів виконавчої влади, про яку пише Л.В. Коваль, є неперервність їх управлінської діяльності. Дійсно, виходячи зі специфіки органів виконавчої влади, їхнього «виконавчого» призначення, діяльність цих органів має відбуватися повсякденно, адже суспільні відносини не можуть нормально функціонувати без ефективного своєчасного регулювання. Саме ця ознака відрізняє органи виконавчої влади від подібної діяльності, яка лише епізодично здійснюється в органах, що представляють інші влади [1, с. 14].

5) Органи виконавчої влади характеризуються організаційною відокремленістю та оперативною самостійністю прийняття рішень, межі якої встановлюються їх компетенцією [2, с. 56].

6) Органи виконавчої влади наділені правом видавати акти правозастосування, спрямовані на виконання норм законів та інших нормативно-правових актів вищих органів влади. Ці акти не підміняють акти вищих органів влади, вони спрямовані на оперативну їх реалізацію.

7) Підзвітність і підконтрольність нижчестоящих органів вищестоящим. Тобто у системі цих органів влади чітко простежується ієрархічна підпорядкованість.

8) Фінансуються за рахунок державного бюджету. Для високої ефективності органів виконавчої влади необхідне належне матеріальне підґрунтя їхньої діяльності. Оскільки органи виконавчої влади створюються державою і діють в інтересах держави, то саме держава здійснює їхнє фінансове забезпечення з коштів Державного бюджету.

9) На ще одну характерну ознаку органів виконавчої влади вказує Ю.А. Дмитрієв: вони засновані на принципах професіоналізму. Відповідальні посади в цих органах займають, як правило, особи, наділені спеціальним адміністративно-правовим статусом державного службовця [3, с. 75].

10) Нарешті, як відзначає Л.В. Коваль, органу управління властиві трудові відносини його особистого складу, кожний член такого органу включається у складну сітку (мережу) запрограмованих організаційних зв'язків, що є офіційно встановленою структурою статусів, алгоритмом діяльності [2, с. 15].

Таким чином, на підставі вищевикладеного запропонуємо визначення органів виконавчої влади. Орган виконавчої влади – це державний орган, покликаний від імені та за дорученням держави здійснювати практичну реалізацію норм законодавчих актів в процесі здійснення державного управління економічною, соціально-культурною, адміністративно-політичною сферами, діяльність якого має повсякденний, неперервний характер.

Оскільки державні агентства є складовими системи органів виконавчої влади, то, очевидно, що їм притаманні всі вищезазначені ознаки. Однак, беручи до уваги специфіку державних агентств України, можна виділити їх характерні риси.

1) Державні агентства належать до центральних органів виконавчої влади (відповідно до статті 16 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [4]).

2) Більшість функцій державних агентств складають функції з управління об'єктами державної власності (відповідно до статті 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади») [4].

3) Ці центральні органи виконавчої влади є єдиноначальними, тобто їх очолює одна особа – Голова агентства, який має право особисто приймати рішення з усіх основних питань компетенції цього органу.

4) Назва «державні агентства» не закріплена в Конституції. Нормативною підставою їх створення виступає Закон України «Про центральні органи виконавчої влади. В Основному Законі України згадується лише про Кабінет Міністрів України та про місцеві державні адміністрації, хоча Конституція передбачає існування «інших органів виконавчої влади».

5) У підпорядкуванні більшості державних агентств перебувають державні підприємства, установи та організації, основним завданням яких є створення матеріальних цінностей, надання послуг (наприклад, у безпосередньому підпорядкуванні Державного лісового агентства України знаходиться Державне підприємство «Український лісогосподарський центр консалтингу та логістики «Укрлісконсалтинг»», яке здійснює, зокрема, виробництво лісогосподарської та сільськогосподарської техніки); або реалізація соціальних цілей (так, до сфери управління Державного агентства з питань електронного урядування належить Державне підприємство «Державний центр інформаційних ресурсів України»).

Зазначені нами специфічні риси державних агентств як центральних органів виконавчої влади України дозволяють запропонувати їх визначення. Державні агентства – центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідного міністра або безпосередньо міністром і які покликані реалізувати державну політику у відповідній сфері та здійснювати управління об'єктами державної власності в межах наданої їм компетенції.

Підвалини організації та діяльності державних агентств базуються на основоположних керівних засадах – принципах. З'ясування правових принципів державного регулювання діяльності та організації державних агентств має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки дає змогу визначити закономірності їх розвитку та функціонування, цільову спрямованість діяльності та спрогнозувати подальші шляхи їх вдосконалення. Підтримуємо думку Д.В. Журавльова, який відзначив, що специфіка принципів полягає в тому, що вони закріплюють вихідні, нормативні положення, що визначають поведінку посадових осіб центральних органів виконавчої влади та виступають критерієм правомірності поведінки учасників таких правовідносин [5, с. 13].

Принципи організації та діяльності державних агентств – це основні засади, вихідні ідеї, відповідно до яких визначаються сутність та цільова спрямованість організації та діяльності державних агентств.

Як видно зі сформульованого нами визначення, за цільовою спрямованістю принципи можна поділити на дві групи: принципи організації державних агентств та принципи їх діяльності.

До першої групи віднесемо принципи єдиноначальності та відповідальності, оскільки вони визначають вимоги до системи державних агентств, їх структури та організації.

До другої групи належать принципи верховенства права, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, безперервності, законності, забезпечення єдності державної політики, відкритості та прозорості, відповідальності, адже вказані принципи покладені в основу діяльності державних агентств.

С.Я. Вавженчук серед конституційних принципів організації і функціонування виконавчої влади в Україні виділяє, зокрема, принцип науковості, суть якого полягає в тому, що органи виконавчої влади у своїй діяльності спираються на наукове обґрунтування здійснюваної ними державної політики, активно використовують досягнення наукових досліджень, прогресивні організаційно-технічні засоби та інформаційні технології [6, с. 44].

Класифікація державних агентств допомагає як встановити спільні риси всередині системи цих органів, так і наголосити на їхніх відмінностях, незважаючи на те, що державні агентства належать до одного рівня органів державної влади. В основу класифікації державних агентств покладено критерії, за допомогою яких можна виділити найбільш типові їх властивості.

Так, в залежності від генезису створення державних агентств їх можна поділити на декілька видів.

1) правонаступники державних комітетів (Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство резерву України, Державне агентство рибного господарства України, Державне агентство лісових ресурсів України).

2) правонаступники міністерств (Державне агентство України з питань кіно).

3) правонаступники національних та державних агентств (Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України, Державне агентство з питань електронного урядування України).

4) правонаступники державних служб (Державне агентство автомобільних доріг України).

5) правонаступники урядових органів державного управління (Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України, Державне агентство України з управління зоною відчуження).

6) Такі, що перейменовані (Державне космічне агентство).

7) Новостворені агентства (Державне агентство України з питань відновлення Донбасу).

На нашу думку, видається можливим класифікувати державні агентства за територіальною спрямованістю діяльності на такі, метою діяльності яких є реалізація державної політики у певній сфері (галузі) на всій території України, та агентства, діяльність яких спрямована на реалізацію державної політики на частині території України. Виходячи з положень чинного законодавства України, можна зробити висновок, що державні агентства належать до центральних органів виконавчої влади, а значить, їх діяльність має розповсюджуватись на територію всієї держави. Однак аналіз правової основи діяльності Державного агентства України з питань відновлення Донбасу дозволяє дійти висновку, що мета діяльності цього агентства полягає у відновленні інфраструктури, промисловості, житлового фонду та систем життєдіяльності частини території України, а саме Луганської та Донецької областей. Таким чином, вважаємо, що Державне агентство з питань відновлення Донбасу має правову природу територіального органу влади. Розглядаючи зарубіжний досвід, можна провести паралель з Великобританією, де діє Міністерство у справах Шотландії, Міністерство у справах Північної Ірландії і Міністерство у справах Уельсу. Слід наголосити на тому,

що вказані міністерства розташовані на територіях, з метою забезпечення інтересів яких вони функціонують (так, Міністерство у справах Шотландії розташоване саме в Шотландії, що дає змогу більш оперативно виконувати покладені на вказаний орган влади завдання). Однак відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 655 «Деякі питання Державного агентства з питань відновлення Донбасу» [7] вказане агентство розміщується в Києві. На нашу думку, така локація органу, що покликаний відновлювати Донецьку та Луганську області, не є продуманою. Та й сам факт створення державного агентства, що опікуватиметься питаннями Донбасу, не вважається обґрунтованим, адже правова природа вказаного органу не відповідає правовій природі центрального органу виконавчої влади. На нашу думку, для вирішення питання відновлення території Донецької та Луганської областей було б доцільніше створити відповідний департамент у складі Кабінету Міністрів України та наділити більшим обсягом повноважень органи влади Донецької та Луганської областей на місцях.

За характером підпорядкованості державні агентства поділяються на декілька видів.

1. Агентства, діяльність яких спрямовується і координується безпосередньо Кабінетом Міністрів України (Державне космічне агентство України).

2. Агентства, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства (Державне агентство з питань електронного урядування України, Державне агентство України з питань відновлення Донбасу, Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України).

3. Агентства, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України (Державне агентство рибного господарства України, Державне агентство лісових ресурсів України).

4. Агентства, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів (Державне агентство України з управління зоною відчуження, Державне агентство водних ресурсів України).

5. Агентства, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економічного розвитку і торгівлі (Державне агентство резерву України).

6. Агентства, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра інфраструктури (Державне агентство автомобільних доріг України).

7. Агентства, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури (Державне агентство України з питань кіно).

Аналіз Постанови Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 року № 442 [8] дає змогу виділити ще один критерій класифікації державних агентств – *наділення агентств повноваженнями зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності*. За цим критерієм агентства можна поділити на:

– такі, що наділені повноваженнями зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності (Державне агентство автомобільних доріг України, Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України, Державне агентство з питань електронного урядування України, Державне агентство України з питань відновлення Донбасу, Державне агентство резерву України, Державне агентство України з управління зоною відчуження, Державне космічне агентство України);

– такі, що не наділені повноваженнями зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності (Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство України з питань кіно, Державне агентство водних ресурсів України).

Нарешті, державні агентства можна класифікувати *за предметною спрямованістю компетенції* на такі, що здійснюють діяльність у сфері транспорту, у сфері культури, в аграрній сфері, в паливно-енергетичній сфері тощо.

Висновки. Отже, державні агентства є складовою системи центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України

через відповідного міністра або безпосередньо міністром і які покликані реалізувати державну політику у відповідній сфері та здійснювати управління об'єктами державної власності в межах наданої їм компетенції. Державним агентствам притаманні як загальні ознаки органів виконавчої влади, так і специфічні риси, які вказують на їхні характерні особливості. Діяльність державних агентств базується на основоположних началах-принципах, які за цільовою спрямованістю поділяються на дві групи: принципи організації державних агентств та принципи їх діяльності. Видається правильним навести декілька класифікацій державних агентств залежно від таких критеріїв, як генезис створення державних агентств; територіальна спрямованість діяльності; характер підпорядкованості; здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності; предметна спрямованість компетенції.

Список використаних джерел:

1. Коваль Л.В. Адміністративне право: Курс лекцій для студентів юрид. вузів та факультетів / Л.В. Коваль. – 3-тє вид – К. : Вентурі., 1998. – 208 с.
2. Макаренко А.В. Адміністративне право : [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / А.В. Макаренко. – К. : КНЕУ, 2008. – 264 с.
3. Административное право Российской Федерации / [Ю.А. Дмитриев и др.]. – М. : Система ГАРАНТ, 2008. – 340 с.
4. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 року № 3166– VI // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 66.
5. Журавльов Д.В. Теоретико-правові засади оптимізації функціонування центральних органів виконавчої влади України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Д.В. Журавльов ; Відкритий міжнар. ун-т розв. людини «Україна». – К., 2014. – 32 с.
6. Вавженчук С.Я. Конституційні основи розвитку виконавчої влади в Україні : [монографія] / С.Я. Вавженчук ; за ред. О.В. Скрипнюк. – К. : Атіка, 2011. – 216 с.
7. Деякі питання Державного агентства з питань відновлення Донбасу : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 655 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/655-2014-p>.
8. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442 // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 169.

МІХРОВСЬКА М. С.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри
адміністративного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

ЧОРНОУС А. Г.,
магістрант юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.951:351.82

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

У статті висвітлені етапи та сучасний стан впровадження електронного урядування в Україні та за кордоном. Визначені останні тенденції та проблемні аспекти функціонування електронного урядування на міжнародному та національному рівнях. Запропоновано шляхи покращення поточного стану е-урядування в Україні на прикладі зарубіжного досвіду.

Ключові слова: електронне урядування, е-урядування, адміністративні послуги, інформаційне суспільство.

В статье освещены этапы и современное состояние внедрения электронного управления в Украине и за рубежом. Определены последние тенденции и проблемные аспекты функционирования электронного правительства на международном и национальном уровнях. Предложены пути улучшения текущего состояния е-управления в Украине на примере зарубежного опыта.

Ключевые слова: электронное управление, э-управление, административные услуги, информационное общество.

The article deals with stages and the current implementation status of e-governance both in Ukraine and abroad. The recent developments and problem aspects of e-governance functioning at the international and national levels are defined. The ways of improving the current status of e-governance in Ukraine in the light of its international experience are proposed.

Key words: electronic governance, e-governance, administrative services, information society.

Вступ. Актуальність теми обумовлена тим, що в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, постійних трансформаційних перетворень в діяльності органів публічної адміністрації та їх взаємодії з користувачами адміністративних послуг і власними співробітниками електронне урядування є одним з визначальних факторів розвитку інформаційного суспільства та необхідним кроком на шляху до побудови демократичного суспільства.

Ми прагнемо визначити особливості впровадження та функціонування електронного урядування за кордоном з метою використання позитивного зарубіжного досвіду задля підвищення якості, оперативності та ефективності становлення е-урядування в Україні.

Питаннями дослідження правового забезпечення електронного урядування присвятили праці такі провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, як Ю.Ю. Абраменко, Є.О. Архипова, Л.В. Гонюкова, В.В. Єганов, Д.В. Дубов, А.І. Семенченко, М.С. Міхровська, В.С. Цимбалюк, М.М. Новікова, В.М. Бабаєв, а також інші науковці, що досліджували методологічні та практичні питання розвитку електронного урядування у своїх роботах.

Постановка завдання. Основним завданням статті є аналіз процесу становлення електронного урядування в зарубіжних країнах, пошук найбільш типових проблем, загроз та організаційно-технічних перешкод.

Метою статті є виокремлення найбільш оптимальних шляхів усунення потенційних перепон, що стоять на заваді успішного становлення е-урядування в Україні.

Результати дослідження. В умовах глобалізації та розбудови інформаційного суспільства одним із пріоритетних завдань України, яке визначається в багатьох державних нормативно-правових актах, концепціях, програмах та стратегіях розвитку, артикулюється на чисельних наукових та професійних заходах, стало здійснення інвестиційно-інноваційної політики у сфері розвитку інформаційного суспільства та, зокрема, впровадження електронного урядування.

Останні кризові явища в економіці країни стали своєрідним каталізатором, що надали можливість остаточно переконатися у недостатній ефективності діяльності органів публічної адміністрації в ході здійснення їх поточної діяльності. Очевидно, що для створення нових, більш зручних методів доступу до інформації та адміністративних послуг необхідним є застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ).

Одним із таких інструментів розвитку інформаційного суспільства, ефективність якого підтверджується позитивним досвідом США та країн ЄС, є електронне урядування як особлива форма організації публічного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів публічної адміністрації (органів державної влади та органів місцевого самоврядування) в ході надання адміністративних послуг людині та громадянину, суспільству, державі та бізнесу.

Такий спосіб організації публічного управління дозволяє громадянам, юридичним особам та неурядовим організаціям звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування дистанційно, в режимі реального часу, що суттєво спрощує процес комунікації суб'єктів та об'єктів публічного управління шляхом використання глобальної та локальних інформаційних мереж, що забезпечує відносну доступність та оперативність спілкування органів державної влади з користувачами адміністративних послуг. Таким чином, розвиток електронного урядування сприяє становленню електронної демократії в Україні, за якої громадяни та суб'єкти господарювання залучаються до процесу публічного управління та державотворення, а також до місцевого самоуправління за допомогою інформаційно-телекомунікаційних технологій [3, с. 298].

Основні засади становлення електронного урядування в Україні визначені в таких нормативно-правових актах, як Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 року № 537-V, Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 року № 74/98-ВР, Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» від 13 грудня 2010 року № 2250-р, а також Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 15 травня 2013 року № 386-р.

При цьому реалізація «Концепції розвитку електронного урядування в Україні» розраховувалася на 3 етапи (1-й: 2011–2012 роки, 2-й: 2013–2014 роки, 3-й: 2014–2015 роки) [5]. Сьогодні ж в Україні спостерігається фактичний перехід від першого до другого етапу становлення е-урядування, а розробка нормативно-правової та нормативно-технічної бази, необхідної для надання адміністративних послуг в електронній формі, триває.

Відповідно до міжнародної класифікації етапів впровадження технологій е-урядування у зарубіжних країнах можна виділити п'ять основних етапів його становлення.

1) Перший етап впровадження е-урядування передбачає змістовне наповнення офіційних веб-порталів органів публічної адміністрації, міністерств, комітетів, відомств ін-

формацією про мету їх створення, завдання, функції та основоположні напрями діяльності. Подібні портали органів публічної адміністрації зазвичай є децентралізованими та не об'єднаними в єдиний інформаційно-ресурсний центр. Характеристикою цього етапу є наявність лише одностороннього зв'язку.

2) На другому етапі розвитку з'являються перші ознаки інтерактивності, виникає можливість отримання довідкової інформації через електронне вікно на офіційному веб-порталі або шляхом надсилання інформаційних запитів на електронну адресу органу публічної адміністрації; виникає можливість отримання зразків деяких довідок та бланків. Таким чином, на відповідних веб-порталах органів публічної адміністрації виникають можливості двостороннього спілкування.

3) Третій етап передбачає повноцінну інтерактивність користувачів веб-порталів та органів публічної адміністрації, тобто встановлює можливість здійснення деяких операцій безпосередньо в онлайн-режимі. Наприклад, виникає можливість сплати штрафів, замовлення паспортів, продовження дії деяких ліцензій і патентів тощо. Цей етап передбачає необхідність створення спеціальних веб-порталів для надання адміністративних послуг суб'єктами публічної адміністрації всіх рівнів.

4) Четвертий етап передбачає створення об'єднаних порталів міністерств, комітетів, служб тощо, за допомогою яких можливим стане здійснення будь-яких видів Інтернет-операцій, для отримання яких раніше необхідно було звертатися безпосередньо до певного органу публічної адміністрації.

5) На п'ятому етапі відбувається створення електронної системи публічної адміністрації на основі єдиних стандартів, а також урядового порталу як єдиної точки доступу для отримання будь-яких адміністративних послуг (як для громадян, так і для бізнесу). Цей етап передбачає наявність порталу, що інтегрує весь комплекс адміністративних послуг і забезпечує доступ до них, виходячи з потреб і функціональних аспектів, а не з існуючої структури департаментів чи інших відомств [1].

Таким чином, в контексті вищезазначеної періодизації етапів впровадження електронного урядування нині Україна перебуває лише на другому етапі, що підтверджується запуском численних пілотних проектів веб-сайтів органів публічної адміністрації (Державне агентство з питань електронного урядування України, Єдиний веб-портал використання публічних коштів, Єдиний веб-портал адміністративних послуг та інші).

Сучасний стан впровадження електронного урядування в Україні та використання державних інформаційних ресурсів характеризується безсистемністю, некоординованістю, непостійністю та неузгодженістю, що суттєво зменшує ефективність, результативність та гнучкість публічного управління національними електронними інформаційними ресурсами. Як результат, в органах публічної адміністрації України на сьогоднішній день впроваджена значна кількість комплексних інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем, в тому числі державних реєстрів, систем відомчого електронного документообігу, автоматизації типової діяльності та систем підтримки прийняття управлінських рішень, які несумісні між собою, використовують різні технології, стандарти та формати діяльності. Так прикладом подібної неорганізованості є суцільна неузгодженість структурної побудови веб-порталів органів судової влади, виконавчої та законодавчої влади, що навіть на перший погляд мають абсолютно різну побудову, працюють з використанням різних систем управління контентом, при чому кожен веб-портал має власні унікальні можливості та функції [2, с. 186].

Окрім цього, з-поміж існуючих проблем здійснення публічного управління в Україні варто виділити непрозорість та високий рівень корумпованості органів державної влади та місцевого самоврядування, низький рівень довіри громадян до інститутів та посадовців органів публічної адміністрації, а також централізацію повноважень щодо розробки та реалізації державної політики у сфері інформатизації.

З метою усунення зазначених перешкод, для забезпечення існування належних умов надання електронних адміністративних послуг громадянам, бізнесу, оптимізації процесів

публічного управління, забезпечення інтероперабельності та електронної взаємодії інформаційних систем, які створюються та використовуються в органах публічної адміністрації, пропонується запозичення зарубіжного досвіду з питань впровадження та реалізації державної політики у сфері електронного урядування та інформатизації.

Так, міжнародний досвід провідних країн світу вказує на те, що технології електронного урядування сприяють покращенню ефективності та якості адміністративних послуг, зниженню корупції, зменшенню адміністративного тягаря, що покладається на громадян та бізнес-структури, а також посиленню демократії та конкурентоспроможності.

За результатами одинадцятирічного дослідження, проведеного директором Інституту е-урядування токійського університету Васеда Тошіо Обі, за підтримки Міжнародної Академії Менеджменту з інформаційних технологій, на початку 2015 року визначено рейтинг становлення електронного урядування у світі [7]. У цьому рейтингу Сінгапур посідає перше місце, другими йдуть США, далі – Данія, Великобританія на 4-му місці, на 5-му – Корея, Японія на 6-му, на 7-му – Австралія, Естонія на 8-му, на 9-му – Канада, а Норвегія на 10-му.

Сінгапур – це країна, на теренах якої вперше виник прообраз електронного уряду у 1980 році із прийняттям «Програм комп'ютеризації цивільних служб» (The Civil Service Computerisation Programme). Звісно, вона завжди приділяла особливу увагу інформаційним технологіям. Мета її урядового плану полягає в тому, щоб перетворити Сінгапур в «інтелектуальний острів», де державне управління, бізнес, освіта, наукові дослідження, дозвілля та інші сфери життєдіяльності взаємодіють на основі інформаційних технологій. На це виділяється щорічно більш 400 мільйонів доларів США. Комп'ютерна техніка широко використовується у сфері освіти: від дитячих садків до університетів. Сінгапур посідає перше місце у світі за ступенем обладнання шкіл сучасними комп'ютерами і програмами: на сімох учнів початкових шкіл припадає один ПК, у середніх школах ця пропорція становить 5:1.

Ключовою ідеєю здійснення публічного управління в Сінгапурі є така теза: «Будь-яка державна послуга, якщо це можливо, має бути надана в електронному вигляді». Саме цією тезою керується сінгапурський уряд з 1980 року, коли формування майбутнього електронного уряду було розпочато створенням Національної ради з комп'ютерів та Плану національної комп'ютеризації. Саме завдяки подібній ідеології організації діяльності органів публічної адміністрації нині Сінгапур є одним із світових лідерів у міжнародних рейтингах впровадження електронного урядування.

З приводу позитивних показників рівня впровадження е-урядування в США варто зазначити, що в цьому випадку успішність інформаційної політики країни зумовлена повною готовністю органів влади до впровадження інноваційних ІТ-проектів. Якщо ж рівень такої готовності низький, то використовуються спеціальні програми, направлені на її підвищення за рахунок усунення організаційних недоліків (проведення тренінгів, запозичення рішень, акумуляція фінансування, участь у партнерських відносинах). Ще однією особливістю англо-американської моделі електронного урядування є здатність влади реально оцінювати власні можливості та ресурси, оскільки постійний високий громадський тиск змушує уряди бути більш обережними з публікаціями інформації та відстеженням відкритості рішень, прийнятих органами публічної адміністрації.

Так, доступність посадовців федерального уряду Президента США для населення і країни забезпечується за допомогою системи Comlink, що розроблена в Масачусетському інституті технологій (MIT). Ця система сприяє наданню послуг, дозволяє публікувати урядові документи і відкрита для доступу всім користувачам Інтернету. Матеріали брифінгів, тексти виступів, звіти, проекти законів, що надаються канцелярією Білого Дому, розміщуються на сервері розповсюдження електронної інформації системи Comlink. За оцінками оглядачів, більше мільйона користувачів щоденно отримують документи, що їх цікавлять.

Друга система – Open Meeting – була створена в рамках обговорення національної ініціативи підвищення підконтрольності уряду громадянам (ППУ). Вона дозволяє подавати пропозиції та одержувати відгуки на них в інтерактивному режимі електронною поштою. Однією з головних цілей створення цієї системи є спрощення процедури опитування

та одержання пропозицій з різноманітних джерел. Зазначена система передбачає виключно вільний обмін думками, без дебатів і прийняття кінцевих рішень.

Впровадження електронного урядування у Великобританії ґрунтується на положеннях Білої книги модернізації уряду (Modernising Government White Paper) і оформлене у «Стратегічну концепцію обслуговування суспільства в інформаційну добу» (E-citizen, e-business, e-government. A strategic framework for public service in the Information Age). Основна мета цієї концепції полягає в конкретизації процесу переходу до уряду Інформаційної Доби. У програму включені такі питання, як структура і перелік послуг, які підлягають запровадженню для звичайних користувачів та неурядових організацій, спектр послуг, які надаються органами влади та мають на меті максимальне охоплення населення, а також конкретні заходи, які забезпечать реалізацію запропонованих змін.

Естонський досвід ефективної побудови функціонуючого електронного уряду свідчить про необхідність першочергового впровадження індивідуальних ID-карток, необхідних для авторизації фізичних та юридичних осіб на веб-сайтах органів публічної адміністрації та інших органах. Так, з 2000 року всі державні структури в Естонії були зобов'язані приймати цифрові підписи нарівні зі звичайними, а сьогодні жодна організація не може запросити паперову версію у випадку надання електронної, засвідченої персональним цифровим підписом.

Окрім цього, в Естонії функціонує Інтернет-портал під назвою «Сьогодні вирішую я» (Täna otsustan mina), за допомогою якого будь-який громадянин республіки може взяти участь в управлінні державою, висловивши власну думку з приводу поточних процесів у країні (наприклад, запропонувати поправки до законопроекту або висловити пропозицію щодо необхідності проведення парламентського слухання) [4, с. 277]. Так, якщо ідея поправки чи іншої пропозиції є раціональною та підтримується іншими Інтернет-користувачами, естонський прем'єр-міністр відсилає цю пропозицію зі своєю резолюцією до відповідного міністерства. В Україні тотожну роль інструмента волевиявлення відведено електронним петиціям, що функціонують в порядку, передбаченому Законом України «Про звернення громадян» з урахуванням певних процедурних особливостей.

Окремо варто виокремити досвід впровадження електронного урядування в Грузії, яка відповідно до рейтингу, складеного Світовим банком у 2014 році, посіла 8-ме місце в світі за легкістю ведення бізнесу, обійшовши Норвегію, Великобританію та Німеччину [6]. При цьому особливого успіху Грузія досягла в раніше проблемній сфері реєстрації власності, і вже декілька років поспіль є стабільним лідером в зазначеній сфері. Варто відзначити, що таких результатів Грузія змогла досягти значною мірою завдяки переходу на електронний тип надання державних послуг. При цьому Грузія є найбільш близькою до України з точки зору технологічного розвитку та досвіду вирішення аналогічних інформаційних проблем, що є напрощуд важливим для України.

Висновки. Таким чином, доцільними для запозичення в Україні, на нашу думку, є такі аспекти зарубіжного досвіду впровадження електронного урядування:

1) Впровадження ID-карток в Україні на виконання вимог Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 року № 5492-VI [6]. Так, останні мають замінити національні паспорти та містити в собі біометричні дані про власника. Ці картки матимуть унікальну функцію – електронно-цифровий підпис користувача, необхідний засіб авторизації та підпису електронних документів через спеціальні зчитувальні пристрої, встановлені в точках надання е-послуг. За допомогою їх можливим буде проведення е-виборів, е-референдумів, а також інших способів е-волевиявлення за допомогою інформаційно-телекомунікаційних технологій.

2) Інтеграції інформаційних ресурсів на шляху до становлення електронного урядування в Україні шляхом автоматизації державних управлінських процесів, забезпечення принципу інтероперабельності органів публічної адміністрації різних рівнів в ході їх діяльності, а також оновлення відповідної законодавчої бази.

3) Розробка та затвердження єдиних вимог (стандартів, форматів, протоколів), що визначатимуть організаційні засади, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства, зокрема забезпечать законодавчу регламентацію порядку впровадження і правил використання електронних засобів ідентифікації користувачів в інформаційному суспільстві та в інформаційних системах для отримання електронних послуг, що надаватимуться органами публічної адміністрації.

4) Заохочення та підтримка інноваційних пропозицій у сфері впровадження електронного урядування з метою мінімізації бюрократизованого та морально застарілого державного устрою.

5) Кадрове забезпечення впровадження та функціонування електронного урядування в Україні шляхом використання спеціальних навчальних програм та проведення спеціальних тренінгів та семінарів.

Окрім цього, напрочуд важливу роль в ході становлення е-урядування відіграє людський фактор, оскільки впровадження електронного урядування спрямоване й на мінімізацію можливостей вчинення корупційних діянь посадовими та службовими особами органів публічної адміністрації, що надають відповідні адміністративні послуги.

Саме тому, на нашу думку, створення сприятливих умов впровадження е-урядування в Україні варто розпочати саме з реорганізації кадрового складу центрів надання адміністративних послуг; проведення спеціальних навчальних курсів та семінарів з роботи зі спеціальним програмним забезпеченням для співробітників; залучення ІТ спеціалістів задля встановлення найновішого програмного забезпечення, що сприятиме прозорості надання якісних та оперативних електронних адміністративних послуг; технічного та нормативно-забезпечення функціонування електронно-цифрового підпису за допомогою спеціальних ІД, впровадження яких нині триває в Україні.

Список використаних джерел:

1. Архипова Є.О. Електронне урядування як форма організації державного управління / Є.О. Архипова // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2015. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=855>.

2. Брижко В.М. Е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право / В.М. Брижко. – К. : НДЦПІ АПрН України, 2007. – 233 с.

3. Міхровська М.С. Розвиток електронного урядування як пріоритетне завдання становлення публічної адміністрації в Україні / М.С. Міхровська // Учёные записки Таврического нац. ун-та им. В. Вернадского. Сер.: «Юрид. Науки». – 2012. – № 1. – С. 298–304. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://science.crimea.edu/zapiski/2012/law/25_1law/045_mixr.pdf.

4. Олійченко І.М. Шляхи удосконалення процесу управління в органах місцевого самоврядування / І.М. Олійченко, М.Ю. Дітковська // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2014. – № 1. – С. 275–281. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vcndtue_2014_1_42.pdf.

5. Про схвалення Концепції електронного урядування в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 року № 2250-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-%D1%80>.

6. Doing Business Economy Rankings [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/rankings>.

7. IAC International e-Government Ranking Survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://e-gov.waseda.ac.jp/pdf/2015_Waseda_IAC_E-Government_Press_Release.pdf.

ПИЛАЄВА В. М.,аспірант кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна)

УДК 342.9(477): 342.51

**НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ
ТРАНСПАРЕНТНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ
У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА**

Стаття присвячена дослідженню питання визначення змісту принципу транспарентності в діяльності органів виконавчої влади на теренах вітчизняної науки адміністративного права. У статті проведено аналіз наукових підходів щодо визначення принципу транспарентності та названо основні проблеми сучасної науки адміністративного права в сфері забезпечення вказаного принципу.

Ключові слова: транспарентність, право доступу до публічної інформації, відкритість, прозорість, гласність.

Статья посвящена исследованию вопроса определения содержания принципа транспарентности в деятельности органов исполнительной власти в отечественной науке административного права. В статье проведен анализ научных подходов к определению принципа транспарентности и названы основные проблемы современной науки административного права в сфере обеспечения указанного принципа.

Ключевые слова: транспарентность, право доступа к публичной информации, открытость, прозрачность, гласность.

The article explores determination of transparency principle's content in executive power activities in national administrative law. The article analyzes scientific approaches for transparency principle's determination and reflects main problems of providing principle in modern science of administrative law.

Key words: transparency, right of access to public information, clarity, openness, publicity.

Вступ. За останні десятиріччя в світі відбуваються глобальні реформаторські зрушення у сфері державного управління, що в свою чергу викликано зміною індустріальної формації, формацією інформаційного суспільства. В умовах розвитку інформаційного суспільства головними продуктами виробництва стають інформація і знання. Сьогодні під інформацією розуміють не просто відомості, які передаються усно чи письмово, а «універсальну субстанцію, що пронизує всі сфери людської діяльності, слугує провідником знань та думок, інструментом спілкування, взаєморозуміння та співробітництва, утвердження стереотипів мислення та поведінки» [10]. Поряд із цим найбільшим попитом сьогодні у суспільстві користується доступ саме до публічної інформації про діяльність органів державної влади. В свою чергу це призводить до того, що в провідних демократичних країнах Заходу розвинулась та була впроваджена в практику правозастосування доктрина нового респонсивного публічного управління. Термін «responsive» означає чутливе управління, здатне реагувати на інтереси різних груп та діяти, враховуючи ці інтереси [7, с. 158], одним із базових та

ключових принципів публічного респонсивного управління стає принцип прозорості діяльності органів виконавчої влади.

З іншого боку, провідні неурядові міжнародні організації, такі як Edelman Trust Barometer та Transparency International, наголошують у своїх дослідженнях на актуальності визначення та необхідності врахування принципу прозорості в діяльності виконавчої влади та пропонують розглядати прозорість, як головний чинник забезпечення довіри громадськості до складних державних інституцій. Згідно з порівняльним міжнародним соціологічним дослідженням рівня довіри «Edelman Trust Barometer», що проводиться щорічно у більш ніж 25 країнах світу комунікаційною компанією Edelman протягом останніх 15 років, по всьому світу спостерігається зниження довіри до державної влади [21]. При цьому у своєму 2010-му Trust Barometer Едельман пропонує новий спосіб для побудови суспільної довіри, який вбачається в побудові тісних взаємовідносин між довірою та прозорістю – суспільні інститути мають взяти багатовимірний підхід до їх взаємодії із зацікавленими сторонами [21].

Постановка завдання. Враховуючи актуальність та значення принципу прозорості в умовах сучасних реформаторських зрушень у сфері державного управління, необхідно відмітити, що спектр можливих контекстів дослідження прозорості є доволі різноманітним, при цьому спеціального вивчення сутності, моделі, структури, факторів та ролі прозорості, як принципу діяльності органів виконавчої влади в Україні, досі не проводилося. Поряд із цим у науковій практиці сформувалося декілька підходів до тлумачення принципу прозорості.

Результати дослідження. Перш за все існує розуміння «прозорості» у зв'язку з правом громадян на доступ до інформації про діяльність органів державної влади. Крім того, в науці адміністративного права сформувався науковий підхід, відповідно до якого принцип прозорості ототожнюють із принципами гласності, прозорості та відкритості, які разом розглядаються, як синонімічні поняття, наділені єдиним змістом. З іншого боку, існує третя група вчених, які вважають, що «прозорість» є більш ширшою за змістом та об'єднує в собі такі категорії, як «прозорість», «відкритість», «гласність», «публічність», «право доступу до публічної інформації», «підзвітність» та інші. Також існує ряд науковців, які розглядають прозорість, відкритість та гласність як окремі, не тотожні поняття, а до категорії прозорості не звертаються взагалі.

Відповідно до першої наукової течії вчені розглядають принцип прозорості крізь призму інституту доступу до публічної інформації. Серед науковців прихильниками такого підходу є: Н.А. Грищенко, Р.А. Стадник, О.В. Щербанюк та інші.

Р.А. Стадник, розглядає відкритість органів влади як принцип законодавства про свободу інформації та зазначає, що принцип максимальної відкритості – це складова частина доступу до інформації, що виявляється, по-перше, в тому, що державні органи зобов'язані розкривати інформацію, по-друге, кожен член суспільства має відповідне право отримувати її [14]. В свою чергу, Н.А. Грищенко головною умовою забезпечення прозорості виконавчої влади вбачає доступ до інформації, який, на думку автора, може бути безпосереднім та опосередкованим [2]. О.В. Щербанюк розглядає конституційно-правовий інститут прозорості, як відкритість органів державної влади, що полягає в визнанні інформації про діяльність органів влади власністю народу [20].

Такий науковий підхід розуміння принципу прозорості є історично першим, адже першим етапом у процесі утвердження відкритості та прозорості державної влади була зміна форми секретності та дискреційності діяльності її органів, закріпленням на законодавчому рівні права доступу до офіційних актів та документів. За останні роки відмічається тенденція зниження кількості вчених, які розглядають принцип прозорості, як спосіб реалізації права доступу до публічної інформації, що пов'язано, в першу чергу, із розвитком самого принципу та розширенням його регулятивного впливу в секторі державного управління.

Окрім доступу до інформації, дуже часто у науковій літературі прозорість не відмежовують від прозорості, відкритості або гласності. Відповідно до другого напрямку,

який склався в наукових колах, вчені прирівнюють прозорість, гласність та відкритість до транспарентності. До представників даного наукового підходу відносяться, серед інших: Д.П. Співак, Б.М. Шевчук, Л.М. Челомбійко, Ю.М. Тодика.

Д.П. Співак, розглядаючи інститут транспарентності у діяльності органів державної влади, оперує поняттями «відкритості» та «прозорості». При цьому відкритість визначається як принцип розвитку системи надання адміністративних послуг, та є суто інформаційною в актах, які стосуються саме забезпечення цієї характеристики публічного врядування, а прозорість є принципом організації державного управління у сфері надання послуг. На думку автора, окремі спроби відокремлення прозорості та відкритості не є достатньо переконливими [13].

У свою чергу Б.М. Шевчук також не розрізняє принципи відкритості та прозорості, говорячи про них як про спільну категорію. Науковець зазначає, що принцип відкритості та прозорості є інструментом забезпечення верховенства права та захисту інтересів суспільства та окремих осіб, передбачає відкритість державного управління для зовнішніх перевірок із будь-яких питань, за винятком національної безпеки [19].

Л.М. Челомбійко, розкриваючи зміст принципу гласності роботи місцевих рад, не бачить різниці між поняттями прозорості, відкритості та гласності і визначає, що принцип гласності знаходить свій прояв у відкритому характері роботи цих органів, їх структурних підрозділів і посадових осіб, у відкритості процесу підготовки і прийняття рішень, а також у можливості отримання широкою громадськістю повної й достовірної інформації про різні аспекти діяльності владних інституцій на місцевому рівні [17 с. 65].

На переконання Ю.М. Тодики, гласності – це конституційно-правовий принцип, відповідно до якого на органи державної влади покладається обов'язок постійного інформування населення про всі сторони життєдіяльності держави та оперативного сприйняття і реагування її органів на звернення і пропозиції з боку громадян. Гласність, на думку автора, – це комплексний принцип, який поєднує в собі вимоги відкритості та прозорості [15 с. 24].

Відповідно до третього підходу, який бере витоки із зарубіжної доктрини адміністративного права і останніми роками набирає обертів у колах вітчизняних адміністративістів, «транспарентність» розглядається як комплексне поняття, яке об'єднує в собі такі категорії, як «прозорість», «відкритість», «гласність», «публічність», «доступ до публічної інформації», «підзвітність» та інші. Представниками такого підходу є: О.В. Крет, Е.А. Афонін, О.В. Суший, Т. Є. Кагановська, Є.О. Романенко, Є.Б. Тихомирова, О.А. Кудіна та інші.

Вітчизняний науковець Є.О. Романенко розглядає транспарентність, як комплексне поняття, до складу якого входять: прозорість діяльності органів державної влади та відкритість, як форма громадської участі у формуванні та реалізації державної політики [11]. Е.А. Афонін та О.В. Суший розглядають відкритість, прозорість та гласність, як самостійні характеристики демократичної виконавчої влади, які органічно поєднуються у транспарентних відносинах [1]. О.В. Крет визначає, що транспарентність державної влади характеризується через поняття відкритості, прозорості, гласності, публічності та підзвітності процесу формування, розвитку та функціонування органів державної влади та процесу прийняття ними рішень [5, с. 4]. Т.Є. Кагановська зазначає, що атрибутивними параметрами категорії «транспарентності системи державного управління» є відкритість, гласність і прозорість [4]. На думку Є.Б. Тихомирова неодмінними сутнісними характеристиками транспарентності є гласність, відкритість, прозорість, публічність та підзвітність [16]. О.А. Кудіна зазначає, що прозорість та відкритість процесу здійснення влади, наявність механізмів залучення до нього громадян, відповідальність та підзвітність як основні принципи співпраці влади та суспільства – все це є складовими транспарентного урядування [6].

З іншого боку, існує ряд учених, які наголошують на відмінності між принципами відкритості, прозорості та гласності, при цьому до категорії транспарентності науковці не звертаються взагалі: Н.В. Гудима, А.О. Чернякова, О. В. Совгиря, Г. С. Лопушняк, Н. М. Мельтюхова, Л. В. Набока, Ю.В. Дідок.

Н.В. Гудима досліджує категорії відкритості та прозорості, як окремі та основні характеристики демократизації державного управління, до категорії транспарентності автор не звертається

взагалі. Науковець зазначає, що відкритість і прозорість виступають, як принципи діяльності органів державного управління, та за своїм змістовим навантаженням у діяльності цих органів мають чітке розмежування, а їх прояви зумовлені відповідними правилами цієї діяльності [3, с. 9].

А.О. Чернякова наголошує на тому, що відкритість не повинна ототожнюватися із прозорістю: прозорість визначається, як принцип організації державного управління у сфері надання послуг, відкритість – як принцип розвитку системи надання адміністративних послуг [18].

О.В. Совгіря аналізує гласність, прозорість та відкритість, як незалежні окремі принципи діяльності уряду [12]. Г.С. Лопушняк визначає принципи прозорості та відкритості, як взаємоузгоджені, але змістовно по-різному наповнені принципи державної соціальної політики [8]. Як зазначають Н.М. Мельтюхова, Л.В. Набока та Ю.В. Дідок, поняття «відкритість» має ширше значення, ніж широкоживаний термін «прозорість», адже передбачає ще два аспекти – «доступність» та «чутливе реагування» [9, с. 26–27].

Висновки. Проаналізувавши наукові підходи до визначення принципу прозорості державного управління, які склалися до цього часу в вітчизняній доктрині адміністративного права, приходимо до висновку, що прозорість розглядається науковцями, як один із головних принципів системи нового сучасного респонсивного управління, як чинник підвищення суспільної довіри та ефективності державного управління. Поряд із цим хотілось би відмітити, що існування декількох підходів до розуміння принципу прозорості в державному управлінні призводить до того, що визначення змісту принципу викликає складність для розуміння. Поряд із терміном «прозорість» використовують терміни «відкритість», «гласність», «підзвітність» та «доступ до інформації». При цьому існування цілого ряду суміжних понять не завжди дозволяє визначити чіткі межі між ними.

Як висновок, відсутність єдиного розуміння принципу прозорості в діяльності органів виконавчої влади на теренах вітчизняної науки адміністративного права є причиною відсутності нормативного закріплення принципу прозорості в нормах чинного законодавства. Сьогодні вітчизняне законодавство, зосереджуючи в собі велику кількість актів, регулюючий вплив яких направлений на забезпечення прозорих відносин влади та суспільства, при цьому закріплює лише базові засади розвитку принципу прозорості, зосереджує в собі безліч суперечностей та колізій, а також невідповідностей певних норм стандартам права ЄС. З огляду на це одним із головних завдань адміністративної науки сьогодні постає необхідність надання єдиного розуміння та такого визначення поняття принципу прозорості в діяльності органів виконавчої влади, яке б належним чином відображало необхідний зміст цього принципу та було здатним забезпечити належним чином механізм його реалізації на практиці правозастосування.

У свою чергу ми пропонуємо розглядати принцип прозорості як комплексний принцип діяльності органів виконавчої влади в Україні. Пройшовши довгу історію становлення від забезпечення простого доступу до публічної інформації до комплексного принципу сучасної доктрини демократичного публічного управління, принцип прозорості є більш ширшим за змістом та не може ототожнюватися з категоріями права доступу до публічної інформації, гласності, прозорості, відкритості або публічності, кожна з яких наділена власним змістом. Більш того, враховуючи цілі, які покликаний виконувати принцип прозорості в сфері публічного управління, ми схильні підтримувати точку зору науковців – представників третьої течії, які визначають прозорість, як багатоаспектну категорію, яка змістовно охоплює та органічно поєднує в собі принципи відкритості, прозорості, гласності, підзвітності та право доступу до публічної інформації.

На нашу думку, принцип прозорості – це саме той принцип, який покликаний забезпечити комунікацію органів та посадових осіб виконавчої влади з населенням шляхом інформування та надання роз'яснення стосовно мети, напрямків, завдань, цілей, досягнень та недоліків діяльності органів виконавчої влади, а також забезпечення прямої та опосередкованої участі та контролю громадськості за формуванням державної політики органами виконавчої влади. При цьому основними функціями прозорості є: правова визначеність, інформування та контроль (підзвітність).

Список використаних джерел:

1. Афонін Е.А., Суший О.В. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України [Текст]: конс. лекції до короткотермінового семіну у системі підвищення каліф. кадр. / Е.А. Афонін, О.В. Суший. – К.: НАДУ, 2010. – 48 с.
2. Грищенко Н.А. Транспарентність влади: нема патрициїв – нема васалів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/982/>.
3. Гудима Н.В. Принципи відкритості та прозорості в діяльності органів державного управління України [текст]: автореф. дис. ... канд. наук із держ. управ. / Н.В. Гудима / Ін-т. законод. ВРУ. – К., 2008. – 22 с.
4. Кагановська Т.Є. Проблеми забезпечення транспарентності діяльності системи державного управління України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.visnyknapu.gr.gov.ua/visnyk/pdf/5_2014.pdf.
5. Крет О.В. Інституалізація транспарентності державної влади [текст]: автореф. ... канд. політ. наук, спец.: політичні інститути та процеси / О.В. Крет. – Ч., 2010. – 20 с.
6. Кудіна О.А. Транспарентність влади в Україні: проблеми становлення та чинники забезпечення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2013_21_23\(4\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2013_21_23(4)_8).
7. Лахижа М.І. Модернізація публічної адміністрації: теоретичні та практичні аспекти [Текст]: монографія / М.І. Лахижа. – Полтав. ун-т спожив. кооперації України. – П.: РВВ ПУСКУ, 2009. – 289 с.
8. Лопушняк Г.С. Принципи формування та реалізації державної соціальної політики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2010_1_12.
9. Методичні підходи до організації діяльності з публічного адміністрування [текст]: наук. розробка / Н.М. Мельтюхова [та ін.]; за заг. ред. Н.М. Мельтюхової. – К.: НАДУ, 2011. – 48 с. – С. 26–27.
10. Програма «Інформація для всіх» на 2008–2013 г. г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifap.ru/ofdocs/unesco/sp813.pdf>.
11. Романенко Є.О. Відкритість та прозорість як структурні рівні транспарентності державного управління та їх комунікативні функції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/tppd_2014_14_4.pdf.
12. Совгіря О.В. Принципи відкритості, прозорості та гласності діяльності уряду: визначення змісту і співвідношення понять. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2011/2/sovgiria.pdf>.
13. Співак Д.П. Інститут транспарентності у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Polzap_2011_4_48.pdf.
14. Стадник Р.І. Відкритість органів влади в контексті законодавства про доступ до публічної інформації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-2/doc/2/02.pdf>.
15. Тодика Ю.М. Конституційний принцип гласності як гарантія основних прав і свобод громадян / Ю.М. Тодика, В.О. Серьогін // Право України. – 1998. – № 6. – С. 22–24.
16. Тихомирова Є.Б. Транспарентність бюджету України: методики оцінки Держдепартаменту США та міжнародного бюджетного партнерства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2502.
17. Челомбитько Л.В. Гласність роботи місцевих рад: нормативне закріплення та практика реалізації [Текст] / Л.В. Челомбитько. Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. – Х. – 2008. – Вип. 99. – С. 60–66.
18. Чернякова А.О. Публічне управління XXI ст.: від соціального діалогу до суспільного консенсусу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/conf/2014-2/doc/7/17.pdf>.
19. Шевчук Б.М. Європейські принципи належного врядування та реформа системи органів виконавчої влади в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/visnik9/fail/Shevchuk_B.pdf.
20. Щербанюк О.В. Принципи транспарентності та гласності як реальні конституційні умови здійснення народовладдя [Текст] / О.В. Щербанюк. – Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 98–101.
21. 2015 Edelman Trust Barometer. [Electronic resource]. Access mode: <http://www.edelman.com/2015-edelman-trust-barometer/>.

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

ГАРКУША Ю. О.,
аспірант кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.983:004.056.5

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається проблема зростаючого впливу соціальних мереж на національну безпеку країни, акцентується увага на інформаційну безпеку особистості, держави, суспільства; пропонується бачення дій української влади щодо захисту вітчизняного сегмента інформаційного простору.

Ключові слова: соціальні інтернет-мережі, інформаційна безпека, інформаційне суспільство, інформаційно-психологічний вплив, державна інформаційна політика.

В статье рассматривается проблема растущего влияния социальных сетей на национальную безопасность страны, акцентируется внимание на информационной безопасности личности, государства, общества; предлагается введение действий украинской власти по защите отечественного сегмента информационного пространства.

Ключевые слова: социальные интернет-сети, информационная безопасность, информационное общество, информационно-психологическое воздействие, государственная информационная политика.

The problem of growing influence of social networks on national security of country, focus is on information security of individual, state, society; it proposes introduction of Ukrainian government action to protect domestic segment of information space.

Key words: social online networks, information security, information society, information and psychological impact, state information policy.

Вступ. Сучасне суспільство не може існувати без безперервного обміну інформацією та використання інформаційних технологій. Більш того, підвищення важливості інформації в житті суспільства і зростання числа людей, зайнятих у сфері інформаційної індустрії, стають не просто черговим етапом науково-технічного прогресу, а новою ерою в розвитку людства. У зв'язку з цим не може не змінюватися ситуація щодо дослідження ціннісної орієнтації особистості, її інформаційного обґрунтування та інформаційної безпеки. Багато країн світу почали співвідносити свої державні інтереси з розвитком інформаційної інфраструктури, активною інформаційною взаємодією з громадянським суспільством і засобами масової інформації. Але в той же час на державному рівні прийшло і розуміння того, що зловживання свободою масової інформації в сучасних умовах може представляти загрозу для національної безпеки країни. Будучи важливим фактором життя суспільства, інформа-

ційна сфера має суттєвий вплив на стан політичної, оборонної та економічної складових безпеки України. Від забезпечення інформаційної безпеки істотно залежить національна безпека України, і ця залежність буде значно зростати в ході технічного прогресу і проникнення інформаційних технологій в усі сфери діяльності сучасного суспільства. У зв'язку з цим інформаційна безпека стає найважливішим базовим елементом всієї системи безпеки Української держави.

Так, найбільш популярним прикладом комунікації в мережі Інтернет є соціальні мережі, які донедавна стали засобом вираження активної громадянської позиції, формування суспільної думки, впливу на політичні рішення влади. З одного боку, вони є одним із небезпечних інструментів інформаційно-психологічного впливу й маніпулювання масовою свідомістю, що становлять загрозу стабільності та національній безпеці будь-якої країни, у тому числі України. З іншого боку, не можна забувати про свободу слова, без якої не може існувати громадянське суспільство. Однак, незважаючи на позитивні сторони цього явища, прикладом є інформаційно-експансіоністська кампанія, що була розв'язана між Росією та Україною під час незаконної анексії АР Крим та агресії на південному сході України, яка досягла своїх певних цілей, перш за все, завдяки активному використанню соціальних інтернет-мереж.

Проведений аналіз вивчення проблеми інформаційної безпеки показав, що, незважаючи на величезний інтерес до проблеми, її вивчення має переважно техніко-прикладний характер і орієнтоване на рішення конкретних науково-технічних завдань. Лише в небагатьох роботах актуалізується кримінологічний аспект проблеми інформаційної безпеки. Інформаційна безпека в контексті кримінології лише починає досліджуватися, і цілі галузі знання, пов'язані з функціонуванням різних соціальних інститутів, залишаються мало вивченими. Здебільшого у роботах аналізуються в основному причини виникнення інформаційних загроз, їх характерні особливості, розглядаються окремі технічні питання [1–3]. Окремі автори аналізують зміст і сутність інформаційного протистояння, вибудовують моделі протидії інформаційним операціям, деструктивним інформаційним впливам та інформаційним потокам [4]. Низку робіт присвячено уточненню існуючих та наведенню нових визначень форм інформаційної боротьби в рамках запровадження єдиної термінології [5], досліджується еволюція інформаційно-психологічного протистояння, спеціальних інформаційних операцій та акцій інформаційного впливу [6].

Постановка завдання. Метою статті є розгляд проблеми активного поширення і розвитку соціальних мереж у контексті їх використання для диференційованого впливу на суспільство, розкриття технологій та механізмів їх маніпулятивного застосування, визначення заходів для захисту національного інформаційного простору.

Результати дослідження. Однією з умов формування інформаційного суспільства є розгортання єдиного для України інформаційного простору. В рамках інформаційного суспільства створюється інформаційна економіка, пов'язана з автоматизованою обробкою, обміном по каналах зв'язку і практичним використанням, насамперед, формалізованої інформації. Наступною умовою формування інформаційного суспільства є впровадження та підтримання в актуальному стані єдиного інформаційного простору формалізованих даних України. Третьою умовою розвитку інформаційного суспільства є наявність інформаційно-комунікаційних технологій, що реалізують інформаційний обмін між усіма елементами інформаційного суспільства, основою яких в сучасних умовах служить глобальна інформаційна мережа Інтернет.

Фактори безпеки держави завжди безпосередньо співвідносилися зі стійкістю його внутрішнього і зовнішнього становища. У суспільних науках стійкість країни пов'язувалася, насамперед, з економічним зростанням або стабільністю. Питання інформаційного благополуччя суспільства привернули пильну увагу вітчизняних учених тільки в останні роки, і викликаний цей відсоток саме зростанням ролі інформаційних технологій. Однак усвідомлення того факту, що інформаційне благополуччя означає безпеку, прийшло не відразу.

У зв'язку з цим політичні і наукові кола в Україні довгий час не розглядали проблеми економічної та інформаційної безпеки, як такої. Сама постановка питань, що стосуються да-

ної теми, що не була актуальна в теорії і практиці аж до 1991 року, коли стало очевидно, що соціально-економічна система українського суспільства не може ефективно чинити опір зовнішнім загрозам. Такі терміни, як «безпека» [7, с.90-98], «державна безпека» [8, с. 7–9] вживалися лише в сенсі «громадська безпека» і тільки в службових та офіційних документах.

Термін же «інформаційна безпека» взагалі стає актуальним тільки останнім часом, що вимагає глибокого наукового аналізу та кримінологічного опрацювання основних елементів даного явища. Інформаційна безпека входить у структуру загальної національної безпеки держави. Під інформаційною безпекою України, як частиною системи загальної безпеки держави, розуміється стан захищеності її національних інтересів в інформаційній сфері, що визначаються сукупністю збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави [9].

Разом із тим у науковій літературі термін «інформаційна безпека» визначається аж ніяк не однозначно. Наприклад, ряд дослідників відзначає, що інформаційна безпека – це стан захищеності особистості, суспільства і держави в інформаційній сфері від можливих внутрішніх і зовнішніх загроз. Існують також й інші точки зору на саме поняття «інформаційна безпека» [10–12].

Сьогодні популярним явищем, що стрімко розвивається в системі інформаційних технологій, є соціальні мережі. І хоча для більшості нинішніх «споживачів» їх благ це, в основному, лише засіб спілкування, для частини особливо «просунутих» користувачів – це не тільки пристойний заробіток, але і майданчик для досягнення конкретних економічних, соціальних і політичних завдань. Соціальні мережі з наявним ресурсом соціальної довіри наразі досить успішно використовуються для просування власних інтересів, для введення в суспільний обіг тенденційної та відверто шкідливої для суспільної свідомості інформації, а також для організації і керівництва соціальними заворушеннями в інших країнах шляхом:

- розпалювання протестних настроїв серед населення з використанням блогів, форумів та розсиланням повідомлень користувачам соціальних мереж;
- визначення часу початку акцій протесту, що приурочуються до знакових подій, зокрема: оголошення результатів виборів; резонансних інцидентів; світських і релігійних свят тощо;
- розсилання (анонімно або від імені відомих осіб, опозиційних організацій) закликів вийти на мітинги та демонстрації з визначенням точного місця і дати їх проведення. Залежно від ситуації заклики можуть надсилатись на адресу визначених груп осіб (певної національності або віросповідання, молоді тощо);
- керівництва ходом проведення протестних акцій через розсилання повідомлень про зміну місць і часу проведення мітингів та напрямів зосередження зусиль.

Існує справедлива думка, що надлишок інформації та простота її поширення призводять до того, що цінністю стає зовсім не отримання нами інформації, а її доведення до нас тими, хто в цьому зацікавлений. Тому змінюється економічна модель роботи з інформацією. За інформацію платить той, хто хоче її поширювати, а не той, хто хоче її отримувати [13]. І в цьому полягає загроза. Той, хто володіє засобами, володіє і шляхами поширення «своєї» інформації, а значить і можливостями впливати на рішення людей. Так, сьогодні соціальні мережі активно використовуються провідними країнами світу, у першу чергу такими, як США, Росія, Китай та іншими для просування власної ідеології та посилення свого впливу на ситуацію в певних країнах.

Серед великої кількості існуючих на сьогодні соціальних мереж необхідно відмітити такі, які завдяки накопиченому інтелектуальному потенціалу, високому професіоналізму команди розробників, створеним ними технологіям та можливості швидко розв'язувати складні проблеми є інформаційними ресурсами, що мають значний вплив на суспільство. Найбільш відомими мережами, в яких спілкується більшість населення, у тому числі українців, є Facebook, Twitter, «В контакте», Live Journal, You Tube та «Однокласники». Багато вже пророкують, що протягом останніх п'яти років соціальні мережі в корені змінять роль і місце звичних інформаційних агентств та інтернет-ресурсів. Адже соціальна мережа – це не просто клуб віртуальних друзів, це – нове інформаційне поле, простір нових протистоянь і конфліктів, які вже почалися.

Сьогодні в багатьох країнах місце вираження протесту перенесено з «вулиці» у віртуальний простір. Соціальні мережі стають не тільки «притулком» людей, які активно виступають із конкретними політичними вимогами, але і майданчиком для підготовки державних переворотів. Практично з 2010 року на тлі хвилювань у цілому ряді країн Північної Африки і Близького Сходу тривають події, які отримали назву «арабської весни» [14]. Під впливом цих подій було повалено кілька правлячих режимів, а у випадку з Лівією – навіть убитий керівник держави. Всі ці події об'єднувала одна важлива риса – в їх підготовці активно був задіяний Інтернет, а точніше – соціальні мережі. Група активістів опозиційного руху (як правило, представники молоді), створювали віртуальні спільноти незадоволених політикою чинної влади, де за підтримки ззовні поширювали заклики до зміни політичного ладу і організовували акції опозиції. Зокрема, в організації революцій в арабському світі широко використовувалися можливості таких соціальних мереж, як Twitter і Facebook. Взагалі аналіз останніх «інтернет– революцій» у Північній Африці і на Близькому Сході дає вражаючі результати. Можна сказати, що вперше соціальні мережі були не просто постачальниками кібер-послуг, а основними розповсюджувачами «революційної» іскри.

У період єгипетських подій влади країни з введенням спеціальних поліцейських підрозділів і армії в місто, прагнучи придушити виступи ще в зародку, відключали доступ до Інтернету і мобільний зв'язок. Однак учасники протесту за допомогою все тих же соціальних мереж, а вірніше їх власників, «зуміли» обійти обмеження, введені єгипетським урядом, і отримати доступ до соціальних мереж [15]. На сторінках користувачів цих соціальних мереж стали з'являтися інструкції для протестуючих, що пояснювали, як скористатися модемним доступом до Інтернету в обхід обмежень, введених урядом. «Перейшовши» на бік воюючої опозиції, Google і Twitter об'єднали зусилля і відкрили три телефонні лінії – в США, Італії та Бахреїні, зателефонувавши на які люди могли записати свої твітти, як голосові повідомлення. Фактично вперше провідні пошукові системи і соціальні мережі об'єдналися, щоб підтримати інформаційний потік під час масових заворушень усупереч зусиллям уряду сформувати «потрібну» громадську думку.

Практично такий же сценарій зараз розвивається і в Сирії, де за повідомленнями «проурядових» сирійських блогерів в інтернет-просторі була організована антисирійська кампанія шляхом викиду великої кількості брехливих статей та інформаційних бюлетенів, аналітичних матеріалів і повідомлень «Твіттер», які тут же з'являлися в «Google-пошуковик». На їхню думку, соціальні мережі активно використовували аудіозаписи невідомих свідків із місць подій, відеозаписи, зняті в інших країнах регіону і при інших обставинах. Ці голосові повідомлення і відео видавалися за «сирійські» і масштабно розсилалися по мережі через Facebook, Youtube і мікроблоги в Twitter з метою нагнітання страху, створюючи певну світову громадську думку.

Після 2010 року хвиля акцій, підготовлених у соціальних мережах, пройшла і по страдянському простору. Несанкціоновані пікети і мітинги в Азербайджані, Вірменії, Білорусі, Росії, Україні та інших країнах. Практично в кожному випадку в підготовці до цих акцій були використані соціальні мережі.

Останнім вагомим прикладом агресивного інформаційного впливу з активним залученням соціальних мереж слід вважати їх використання Російською Федерацією в ході підготовки та здійснення агресії в Криму. Адже дестабілізація обстановки на півострові почалася із зовнішньої інформаційної агресії в соціальних мережах. Це була особлива форма ведення інформаційної війни з використанням заздалегідь заготовленого дезінформаційного контенту, спеціально підготовлених інформаційних груп у соціальних мережах, що використовували методи масової психологічної обробки інтернет-користувачів і населення АР Крим. Соціальні мережі використовувалися як інформаційна зброя, як засіб для проведення акцій дезінформації. Ще до подій березня 2014 року пропаганда з боку Росії велася із залученням усіх інформаційних систем: ЗМІ (телеканали НТВ, Россия-24, РТР та інші), різноманітні портали новин (Итар-ТАСС, РИА Новости), онлайн-додатки для мобільних пристроїв («Становление империи», «Мировое господство»), соціальні мережі («В Контакте», «Одноклассники», Facebook, Twitter) [16]. Нинішньою особливістю політики РФ у контексті

використання соціальних мереж є те, що російська влада активно вживає заходів, щоб узяти їх під повний контроль та зробити інструментом впливу як на внутрішнє, так і на зовнішнє інформаційне середовище. Протягом останнього року Держдумою та урядом РФ було прийнято низку законів і постанов щодо контролю за ресурсами, які поширюють інформацію в мережі Інтернет (пошукові системи, блоги, соціальні мережі, форуми).

На сьогодні уряди багатьох країн уже усвідомили, що неконтрольоване використання соціальних мереж становить безпосередню загрозу національній безпеці та стабільності держави, тому владні структури вживають дієвих заходів із забезпечення безпеки власного інформаційного простору. Суспільна небезпека, яку несуть деструктивні дії з використанням соціальних мереж, вимагає ефективної організації протидії цим процесам та явищам. З огляду на це створюються та впроваджуються національні комплексні системи кібербезпеки, що дозволяють оперативно відстежувати процеси зростання соціальної напруженості, провокування безладу, протестні й електоральні настрої в соціальних медіа щодо основних політичних партій, діяльність екстремістських і терористичних угруповань, прояви комп'ютерної злочинності та злочинів проти суспільної моралі тощо, оперативно реагувати на них. Окремі країни захищають свій національний інформаційний простір шляхом постійного моніторингу соціальних мереж та їх негайного блокування у разі виявлення загроз національній безпеці від цих сервісів.

Показовим прикладом у цьому плані є державна політика сучасної КНР стосовно національної стратегії у забезпеченні інформаційної безпеки країни. Китай, як і інші провідні країни світу, намагається протистояти противнику безкровними методами, замість зброї використовувати сучасні інформаційні ресурси й технології, дотримуючись відомого вислову китайського великого стратега і мислителя Сунь Цзи: «Воювати без зброї, перемагати без бою» [17]. Китай на сьогодні впевнено зберігає пальму першості в інформаційній війні. За оцінками американських експертів у китайській армії є спеціальні підрозділи, що спеціалізуються на кібервійнах, які навіть здатні в разі потреби вивести з ладу більшість об'єктів інформаційної інфраструктури США.

Також необхідно підкреслити ту важливу роль, яка відводиться соціальним мережам у діяльності іноземних розвідувальних структур. З урахуванням того, що Інтернет у свій час створювався на замовлення Міністерства оборони США, не виключено, що і створення соціальних мереж із самого початку передбачало їх використання з розвідувальною метою. Ні для кого не є таємницею, що спецслужби деяких країн давно і цілеспрямовано використовують соціальні мережі, як специфічні розвідувальні канали. Підтвердженням цього є вислів Джозефа Фістанакіса з IntelNews.org, співавтора доповіді Intelligence Studies Yearbook у 2012 році, підготовленої Середземноморською Радою з досліджень у галузі розвідки: «Ми пояснюємо, що Facebook, Twitter, YouTube і ціла низка інших соціальних мереж все більше розглядаються спецслужбами як безцінні канали отримання інформації» [18].

Висновки. Проаналізувавши фактично всі події, що відбулися за останній рік, слід говорити про «перехід» соціальних мереж від інформаційного поля в бік політичного лобіювання, а іноді – і просто політичної перебудови конкретно взятого суспільства. Проблеми інформаційної безпеки сучасного українського суспільства, держави, особистості, їх захисту від різного виду погроз як зовнішніх, так і внутрішніх мають сьогодні безсумнівно теоретичну і практичну актуальність. Однак сьогодні можна запропонувати такі пропозиції щодо вирішення даного питання:

- розвиток власних ефективних засобів інформаційного впливу на громадську думку за кордоном;
- формування основ державної системи протидії акціям інформаційно-психологічного тиску в блогосфері і соціальних мережах проти керівництва та населення України;
- вироблення нормативно-правових механізмів захисту інформаційного простору України від негативного інформаційного впливу в блогосфері і соціальних мережах;
- вдосконалення національного законодавства, спрямованого на підвищення рівня комунікаційного суверенітету, правових заходів щодо захисту громадян країни від негативного інформаційно-психологічного впливу;

- моніторинг діяльності та виявлення негативних комунікаторів, які прагнуть підірвати інформаційний суверенітет держави;
- моніторинг соціальних мереж із метою блокування поширення в інформаційному просторі негативної інформації, спрямованої на підрив національного суверенітету та територіальної цілісності України;
- поширення в соціальних мережах повної і точної інформації про зовнішньополітичні ініціативи і дії, внутрішній соціально-економічний розвиток країни, досягнення культури і науки;
- активізація інформаційного обміну та міжнародного співробітництва в інформаційній сфері.

Метою подальших наукових досліджень має бути розроблення сучасних методів захисту національного інформаційного простору в українському сегменті мережі Інтернет із метою контролю та управління діяльністю соціальних мереж, механізмів їх використання для просування внутрішньої та зовнішньої політики України.

Список використаних джерел:

1. Почепцов Г.Г. Контроль над разумом / Г.Г. Почепцов. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2012. – 350 с.
2. Супрунов Ю.М. Напрями та окремі проблеми використання соціальних сервісів Інтернету в контексті інформаційної безпеки держави / Ю.М. Супрунов // ЖВІ НАУ. – 2013. – № 7. – С. 145–159.
3. Петрик В.М. Сугестивні технології маніпулятивного впливу / В.М. Петрик, М.М. Присажнюк, Л.Ф. Компанцева. – Київ: ВІПОЛ, 2011. – 248 с.
4. Горбулін В.П. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання : монографія / В.П. Горбулін, О.Г. Додонов, Л.Ф. Присяжнюк. – Київ: Інтертехнологія, 2009. – 163 с.
5. Левченко О.В. Форми ведення інформаційної боротьби: практичний підхід до понятійного апарату / О.В. Левченко. – Київ: МО. – Наука і оборона : зб. наук. праць, 2013. – 21 с.
6. Жарков Я.М. Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція та сучасність) / Я.М. Жарков, В.М. Петрик, М.М. Присяжнюк. – Київ: ПАТ Віпол, 2013. – 201 с.
7. Заплатинський В.М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «Безпека» / В.М. Заплатинський // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – № 5. – 248 с.
8. Труды Высшей школы КГБ СССР. – 1975. – № 9.
9. Князев А.А. Информационная война // Энциклопедический словарь СМИ / А.А. Князев. – Бишкек: Издательство КРСУ, 2002.
10. Кисляковский А.В. Административно-правовое обеспечение информационной безопасности : дис. канд. юр. наук / А.В. Кисляковский. – Москва, 2003.
11. Курушин В.Д. Компьютерные преступления и информационная безопасность / В.Д. Курушин, В.А. Минаев. – Москва, 1998.
12. Мартиросян Т.А. Правовое обеспечение информационной безопасности РФ: автореф. дис. на доб. науч. степени канд. юр. наук / Т.А. Мартиросян. – Москва, 2005.
13. Мирошниченко А. Почему устарели СМИ? Потому что новость нельзя не узнать. [Электронный ресурс] / А. Мирошниченко. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: www.slon.ru/1Шsia/pochemu_ustareli_smi_potomu_chto_novost_nelzya_ne_uznat-693227.xhtml.
14. Гуменюк Н. Майдан Тахрір. У пошуках втраченої революції / Н. Гуменюк. – Київ: Політична критика, 2015.
15. Бочаров Ю. Киберпреступность и кибертерроризм. Новая глобальная угроза государственному строю. [Электронный ресурс] / Ю. Бочаров. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: www.elections-ices.org/russian/publications/textid:12835.
16. Спільнота MDK на ВКонтаті заробляє до \$1 млн на рік. [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <http://watcher.com.ua/spilnota-mdk-na-vkontakti-zaroblyaye-do-1-mln-na-rik>.

17. Tzu S. The Art of War. [Електронний ресурс] / Sun Tzu. – Режим доступу до ресурсу: <http://classics.mit.edu/Tzu/a>.

18. Fitsanakis J. US cybersecurity posture is not purely defensive. [Електронний ресурс] / Joseph Fitsanakis // Comment. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://intelnews.org/2012/05/28/01-999>.

ДИКА Є. О.,
аспірант кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.9.01.001.33

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ КРИМІНОГЕННИХ СИТУАЦІЙ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Стаття присвячена аналізу існуючих в кримінологічній науці класифікацій криміногенних ситуацій і дослідженню їх теоретичного та практичного значення.

Ключові слова: ситуація, криміногенна ситуація, класифікація, копінг-поведінка, профілактика злочинів.

Статья посвящена анализу существующих в криминологической науке классификаций криминогенных ситуаций и исследованию их теоретического и практического значения.

Ключевые слова: ситуация, криминогенная ситуация, классификация, копинг-поведение, профилактика преступлений.

The article analyzes existing criminological science classifications crime situation and investigation of their theoretical and practical importance.

Key words: situation, crime situation, classification, coping behavior, crime prevention.

Вступ. Складні життєві ситуації, негативні соціально-політичні події, негаразди у професійній діяльності призводять до дисфункцій у процесі розвитку конкретної особистості. Вміле та правильне використання відповідних стратегій, які можуть надавати особі кваліфіковані відповіді на те, як поводити себе в тих чи інших ситуаціях, визначить подальший процес саморегуляції відносин між особою та злочинцем. Тому існуючі класифікації ситуацій можуть набути більшого значення та допомогти при розв'язанні деяких конфліктів.

У кримінологічній науці вивченням криміногенної ситуації, а також її впливом на суб'єкт злочину займалися чимало вітчизняних та зарубіжних вчених. Безпосередньо багатокритеріальні та одиничні класифікації криміногенних ситуацій, які можливо інтерпретувати в прикладне вираження та використати при спробі профілактики правопорушень вивчали такі вчені, як Є.М. Блажівський, П.М. Бузало, Л.А. Волкова, В.В. Голіна, С.Ф. Денисов, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, С.М. Іншаков, О.В. Кириченко, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, В.В. Лунєєв, В.Д. Малков, І.Г. Малкіна-Пих, В.І. Полубінський, С.О. Степанчикова, Є.В. Черних та інші.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичний аналіз найвідоміших доктринальних підходів до класифікації криміногенних ситуацій за різноманітними критеріями та спроба раціонального пояснення застосування класифікацій з профілактичної точки зору на прикладі прийомів практичної психології.

Результати дослідження. Методологічною основою дослідження виступають теоретичний аналіз та узагальнення інформації, отриманої з різних наукових джерел. Семантичний аналіз застосовується при вивченні смислового значення теоретичних одиниць кримінологічної науки та споріднених з нею наукових течій (психологія, соціологія).

Сучасний концепт зближення кримінологічної думки та математичних досліджень сприяє пошуку нових підходів до вивчення кримінологічних явищ. Метод кластерного аналізу відомий в таких дисциплінах, як мікробіологія, математика, хімія. Але універсальність цього підходу дає змогу застосовувати його й в гуманітарних науках, а саме у державному управлінні, філології, соціології, психології та кримінології.

Перш ніж розпочати аналіз класифікацій криміногенних ситуацій, необхідно визначитись з самим поняттям «класифікації». Філософський словник І.Т. Фролова визначає класифікацію як особливий випадок застосування логічної операції ділення обсягу поняття, що представляє собою деяку сукупність ділень (поділ деякого класу на види, поділ цих видів і так далі) [1, с. 247]. З психологічної точки зору, класифікація – це осмислений порядок речей, явищ, поділ їх на різновиди згідно з будь-якими важливими ознаками [2]. Тлумачний словник Д.М. Ушакова так визначає класифікацію: «Система розподілу предметів або понять будь-якої області на класи, відділи, розряди тощо» [3]. Дуже важливо в нашому випадку розмежовувати поняття «класифікації» та «типології». В цьому разі типологія буде розглядатися як особливий варіант класифікації, вона буде виступати елементом сортування об'єктів на основі їх подібності деякому зразку, який є типом, еталоном, або ідеальним виразом будь-чого. Відмінність типології від класифікації в тому, що типологія допускає існування таких явищ, які не відповідають жодному з виділених критеріїв. Типологія має більш універсальний характер. Вона є первісною операцією будь-яких систематизацій [4].

У наукових працях криміногенні ситуації класифікують за виникаючими на основі досвіду критеріями. Ситуація не може бути сприйнята як злочинцем, так і жертвою однозначно. Значна кількість вказує на те, що вирішальну роль у схемі взаємодії особи та ситуації, як і з соціальним середовищем в цілому, відіграє особа. Але необхідно розуміти, що роль жертви може мати провокуючий характер, а соціальне середовище містити у собі, окрім абсолютно негативного психологічного тиску, безкомпромісну пастку або сприйматися ірраціонально на всіх рівнях та етапах, коли криміногенна ситуація каталізує момент прийняття рішення вчинити злочин.

У своєму курсі сучасної української кримінології А.П. Закалюк виділяє класифікацію ситуацій. За характером впливу на особу, як у період формування її криміногенних якостей, так і за реалізації останніх у вигляді наміру та рішення вчинити злочин, ситуацію поділяють на такі різновиди:

- сприяюча, яка містить умови, що полегшують формування криміногенної орієнтації та мотивації, мотиву вчинення злочину, а далі – реалізацію злочинного наміру;
- проблемна, що перешкоджає (ускладнює) формування та розвиток криміногенних якостей особи, ставить перед нею завдання стосовно долання цих перешкод, затрачування додаткових зусиль, пошуку та використання відповідних засобів тощо (така ситуація може ускладнити злочинний вчинок або відвести момент прийняття рішення на вчинення активних злочинних дій на невизначений час);
- конфліктна, в якій стикаються різні за інтересами та спрямуванням впливи, що нерідко тягнуть за собою конфлікт між ними, вимагають від особи більшої розважливості та проникнення у причини конфлікту [5, с. 304].

В свою чергу, С.А. Тарарухін виділяє, крім названих життєвих ситуацій, такі: мотиваційно-байдужу, що впливає на зміну мотиваційно-значущих впливів середовища; мотивуючу, яка сприяє таким впливам [6, с. 117].

Проводячи будь-який класифікаційний аналіз, стає зрозуміло, що чим більше параметрів задається, тим конкретніше описовий характер ситуації, тим дрібніше елемент вивчення. Однією з таких є класифікація, запропонована у праці П.М. Бузало, С.Ф. Денисова, О.В. Кириченко. Перший з обраних критеріїв класифікації вказує на джерело виникнення: 1) створені людьми; 2) викликані природними силами, несприятливим збігом обставин; 3) змішані; 4) створені злочинцем (тут лише неправомірними та аморальними діями); 5) створені іншими людьми, в тому числі потерпілими, віктимологічні ситуації (тут як неправомірними та аморальними діями, так і правомірними діями); 6) створені двосторонніми діями злочинця та жертви (тут як неправомірними та аморальними діями, так і правомірними діями).

Ще один критерій за просторово-часовими рамками, рівнем, змістом та характером впливу на особу, яка опинилася в подібній ситуації.

1) За часом виникнення: короткочасові (які виникають в момент вчинення злочину); довготривалі (які виникають задовго до вчинення злочину).

2) За просторовим розповсюдженням: які розповсюджуються на невелику територію (загальні); які концентруються на обмеженій території (локальні).

3) За рівнем дії: які стосуються лише конкретної особи; які стосуються багатьох осіб.

4) За змістом: проблемні (зіткнення людини з труднощами і перешкодами при досягненні наміченої мети); конфліктні (зіткнення різних інтересів, поглядів, бажань її учасників, що веде до «боротьби»); мотиваційно байдужі (стан і зміни елементів, що її складають, не впливають на діяльність суб'єкта); мотивуючі (щось у їх стані впливає на прийняття особою рішення діяти певним чином).

5) За характером впливу на винного: провокуючі; супутні; спокусливі; розряджуючі; ускладнюючі [7, с. 37–39].

Цікавим спостереженням у дослідженні вищевказаних криминологів є те, що вони при побудові подібних схем дотримувались строго упорядкованого характеру, тобто спочатку були розглянуті та класифіковані фактори, які впливають на вчинення злочину, потім розглянуті причини, наступними у схематичних дослідженнях вказані криминогенні ситуації, а далі йде черга умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Це говорить про те, що вчені не віднесли ситуацію до причин або умов, а виділили в окрему ланку складного механізму індивідуальної злочинної поведінки. У криминологічній літературі такої ж позиції дотримувався й І.М. Даньшин, який вважав, що криминогенна ситуація не належить ні до поняття «причини», ні до поняття «умови вчинення злочину», вона відіграє роль приводу для нього як «зовнішнє спонукання до дії, як привід для нього», відрізняючи його від приводу, який створює сам винний та використовує для досягнення своєї мети [8, с. 89]. З одного боку, «не наділяючи» криминогенну ситуацію властивостями «причинності» або «умовності», ми знаходимо в ній відображення відносно самостійного елементу механізму, адже властивість неповторності при будь-якій класифікації наголошує на необхідності пильного спостереження за плинністю ситуації. В цьому й практичний недолік цього ствердження, адже в нас відсутня будь-яка гарантія того, що ми зможемо запобігти вчиненню злочину потенційним правопорушником.

На підтримку вищевказаній позиції можна навести думку А.І. Алексєєва, який вказує на криминогенний потенціал ситуації та також вважає її ні причиною, ні умовою, а приводом для здійснення злочину. Поряд з більш розповсюдженою у літературі класифікацією вчений розглядає взаємозалежність об'єктивного змісту та суб'єктивного сприйняття. На цьому підґрунті самостійно виражаються ситуації, коли об'єктивне та суб'єктивне досить суттєво розходяться: ситуації уявної небезпеки, «марення», ревнощів, безпричинної образи тощо; коли спотворення об'єктивного змісту ситуації відбувається або внаслідок формування антигромадської орієнтації особи, або негативних моральних якостей особистості (наприклад, нечесна людина переконана, що «всі шахраї»); коли настають наслідки фактичних умов і психофізіологічних дефектів сприйняття (водій з ослабленим зором і поганою реакцією неправильно оцінює дорожню обстановку) [9, с. 102].

Н.Ф. Кузнєцова основним критерієм для своєї класифікації виділила варіанти виникнення ситуації, в яких приймається та реалізується рішення про конкретний злочин:

- задалегідь створювані злочинцями (наприклад, впровадження в охорону підприємства співучасника);
- ненавмисно створювані ними ж (наприклад, доведення себе до стану сильного сп'яніння);
- виникаючі в результаті правопорушуючих або аморальних дій інших осіб (вступ в угоду задля незаконного збагачення, агресивно зухвала поведінка в конфлікті) (мається на увазі й поведінка такого роду зі сторони представників влади в конфлікті з громадянами);
- виникаючі в результаті легковажної, непередбачуваної поведінки майбутніх потерпілих, третіх осіб – цей варіант ситуації можливий як при необережних, так і при умисних злочинах;
- створені тривалим перебуванням особи в несприятливих умовах життя і діяльності або короткочасним збігом інтенсивно виразних особистих та сімейних обставин; характерно, що кримінальний закон виділяє цю ситуацію як обставину, що може пом'якшити відповідальність та покарання злочинця. У науково-практичному коментарі до ст. 66 Кримінального кодексу України відмічається «збіг тяжких особистих, сімейних чи інших обставин», тобто їх ситуативне суміщення, взаємопосилення.
- виникаючі в результаті екстремальних станів особи через хворобу, втомленість, а також через вплив несприятливих метеорологічних умов;
- викликані стихійними силами (наприклад, руйнування сховищ в результаті землетрусу) [10, с. 150].

Виходячи з наведеної класифікації, можна, коли йдеться про ситуації, створені тривалим перебуванням особи в несприятливих умовах життя і діяльності або короткочасним збігом інтенсивно виразних особистих та сімейних обставин, дійти висновку про те, що сама криміногенна ситуація, яка по суті сприяє вчиненню злочину, може одночасно виступати й обставиною, яка пом'якшує відповідальність. А отже, важливим моментом при визначенні криміногенної ситуації як обставини, що пом'якшує покарання, є встановлення кореляційних зв'язків між криміногенною ситуацією та об'єктивною стороною кримінального правопорушення як зовнішнього вираження вчинення злочину. Особливістю детермінації необережних злочинів є те, що криміногенна ситуація в їхньому генезисі практично завжди грає досить значиму роль. Таке твердження сформоване у науковій праці С.М. Іншакова. За ступенем складності криміногенні ситуації вчений класифікує таким чином:

1) Криміногенна ситуація високого рівня складності (ситуація, з якою може впоратися і негативні наслідки якої здатний уникнути не всякий фахівець; забезпечення безпеки в такій ситуації – мистецтво). Криміногенна ситуація цього типу відіграє в генезі необережного злочину вирішальну роль.

2) Криміногенна ситуація середнього рівня складності (забезпечення безпеки вимагає гарної підготовки фахівця, вміння зібратися і сконцентруватися на ухваленні правильного рішення і подоланні небезпеки). Роль ситуації цього типу і роль особистості в генезі необережного злочину рівнозначні.

3) Криміногенна ситуація низького рівня складності (криміногенна ситуація грає другорядну роль у генезі злочину, головна роль належить негативним якимось особистості).

Заслуговує на увагу той факт, що, окрім класифікації, С.М. Іншаков пропонує й профілактичні заходи, а саме профілактику криміногенних ситуацій як певного місця займання окремих видів злочинів, які виникають через «технічний» характер ситуації. Виділення криміногенної ситуації як об'єкта профілактичного впливу на необережну злочинність має особливе значення. Це обумовлено тим, що в складних ситуаціях можливості людини контролювати техногенні процеси дуже малі (а іноді і близькі до нуля). Наслідки ж виходу цих процесів з-під контролю, як правило, виявляються катастрофічними (досить привести приклад аварії на Чорнобильській АЕС). Тому певну групу необережних злочинів можливо запобігти тільки за допомогою технічних і організаційних заходів профілактики криміногенних ситуацій. Стратегія впливу на необережну злочинність повинна включати три напрями: 1) профілактика криміногенних ситуацій високого рівня складності, зведення їх

до мінімуму (прогноз і припинення можливих варіантів надзвичайного ускладнення техногенної ситуації, що загрожує виходом техніки з-під контролю людей; виняток виробництва серійних технічних конструкцій, експлуатація яких створює такі ситуації; обмеження експериментальних ситуацій такого роду, забезпечення підвищеного рівня локалізації негативних наслідків під час технічних експериментів); 2) підготовка фахівців до оптимальної поведінки в ситуаціях середнього рівня складності, постійний тренінг, періодичне підвищення їх кваліфікації та поточний контроль за відповідністю рівня їх підготовки і психофізичного стану складності виконуваних завдань; 3) виховна робота, спрямована на попередження тих чи інших порушень правил безпеки з молодечтва, пустощів або через алкогольне сп'яніння в ситуаціях низького рівня складності. Посилення відповідальності правопорушників цієї категорії [11, с. 147–148].

Виходячи з наведеної класифікації, ми бачимо, що головною вказівкою тут є те, що подолання криминогенної ситуації зможе призвести до подолання необережної злочинності. Вказує на великий вплив технічного характеру формування подібних ситуацій. Великим плюсом цієї класифікації є те, що її пункти розподілені за рівнем складності, тобто можливо передбачити та спланувати свої захисні дії в залежності від того, наскільки становище скрутне. Важливим моментом у формуванні криминогенної ситуації є саме віктимна поведінка потерпілого. В свою чергу, віктимогенній ситуації може передувати проблемна ситуація, яка розглядається Н.М. Рачковою як сукупність обставин, які вимагають негайного прийняття рішення. Таке рішення, як вихід з ситуації, що склалася, може бути як правомірним, так і злочинним, що в багатьох випадках визначається як правосвідомість особистості та поведінка жертви. Характеристика зв'язку «ситуація – жертва» має велике значення для встановлення причин злочину, оскільки є фактором, що нерозривно пов'язаний з людською свідомістю [12, с. 122].

Вивчаючи проблему класифікації обставин, що сприяли вчиненню злочину, О.Б. Сахаров розділяє їх на дві групи: умови морального формування особистості та криминогенна ситуація [13, с. 117]. На підставі проведеного дослідження елементами другої групи обставин, що сприяють вчиненню злочину, на думку О.Б. Сахарова, є недоліки організаційно-господарської діяльності, поведінка окремих осіб, природні явища. При цьому криминогенна ситуація в часовому відношенні може мати тривалий характер або короткочасний. У просторовому відношенні вона може поширюватися на велику територію (голод у країні), а може концентруватися в обмеженому просторі (квартирний конфлікт). За обсягом впливу криминогенна ситуація може стосуватись однієї людини або вузького кола осіб, а може мати і масовий характер (катастрофа). [14, с. 336].

Як бачимо, вищевказані класифікації мають абсолютно різноманітний вигляд. Деякі частково повторюють або дещо по-іншому інтерпретують вже відомі положення. Деякі наукові думки мають абсолютно неповторний вигляд. Так чи інакше вони й повинні перетинатись в одному ключі задля того, щоб ми змогли зрозуміти їх сутність та криминологічне значення взагалі. Отже, для чого ж необхідні ці класифікаційні схеми в рамках сучасної криминологічної науки?

Нині в Україні розроблюється декілька психологічних концепцій профілактики злочинів. Концепт когнітивної модифікації поведінки злочинця як спосіб корекції злочинності взагалі розроблявся ще в минулому столітті. Сьогодні Н.М. Мельник у своїй праці розглядає теорію корекційної терапії задля ситуативно-профілактичної мети [15, с. 307]. Довгий час в психології загалом та в кримінальній психології зокрема домінувала біхевіоральна теорія особистості. На основі біхевіоральних принципів навчання була розроблена біхевіоральна терапія для роботи зі злочинцями, відповідно до якої, щоб змінити особистість злочинця на соціально адаптовану, необхідно змінити її поведінку. Б.Ф. Скіннер зазначав, що людину можна навчити проявляти практично будь-який тип поведінки та проявляти його так часто, як це потрібно. Але у своїх дослідженнях він зауважив, що хоча навчання досягається і без усвідомлення, але найбільш ефективним воно є тоді, коли суб'єкт усвідомлює вплив, який на нього здійснюється [16]. За своїм змістом це дійсно нова та цікава в дослідженні методика роботи зі злочинцями як міра профілактики. Але в цьому

контексті ми можемо говорити, напевно, лише про профілактику рецидиву, адже терапія проводиться з людьми, яких вже називають злочинцями. На ситуативному рівні така методика не дасть високих результатів. Якщо дійсно починати застосовувати такий профілактичний захід, то для цього необхідні відповідні законодавчі зміни. Для того щоб запроваджувати такі зміни, необхідні гарантії, які будуть практично підкріплені результатами. Вказана методика впливу на злочинця таких гарантій не дає. Ми не можемо бути впевнені, що відбудеться діючий психологічний вплив раціональними варіантами поведінки на злісний або особливо небезпечний (невиправний) тип злочинця (за А.Б.Сахаровим) або антисоціальний тип (за М.І. Сникєєвим), який сам формує в собі кримінальні здібності та самостійно створює сприятливу криміногенну ситуацію для прийняття рішення вчинити кримінальне правопорушення.

Існує ще одна психологічна стратегія, яка базується на роботі з потенційною жертвою. Різниця в тому, що людина жертвою злочину ще не стала, але в майбутньому може знаходитися у такому стані. Класифікатор криміногенних ситуацій можна застосовувати для тих самих психологічних терапій, які будуть продукувати в людини копінг-поведінку як стратегію подолання небезпечних для себе ситуацій. Уперше термін «копінг» використав у 1962 році Л. Мюрфі. Він досліджував способи подолання дітьми вимог, висунутих кризами розвитку. До них прикладалися активні зусилля особистості, спрямовані на оволодіння важкою ситуацією або проблемою. Термін “coping” при цьому розуміється як прагнення індивіда вирішити певну проблему [17, с. 127]. Тобто таке «подолання» нерозривно пов'язане з поняттям ситуації, виступає як застосування поведінкових і когнітивних зусиль для задоволення зовнішніх і внутрішніх вимог [18, с. 22].

В наступні роки були розроблені різні варіанти опитувальників для вивчення копінг-поведінки. Так, А. Біллінгс і Р. Моос створили опитувальник, за допомогою якого можна виміряти три види копіngu: спрямованого на оцінку, спрямованого на проблему, спрямованого на емоції [18, с. 22]. Е. Хейм запропонував методику дослідження особливостей копінг-поведінки, диференційованої за основними сферами психічної діяльності, в якій виділялося більше 25 ситуативно-специфічних копінг-стратегій. Ці стратегії було розподілено на три групи: більш адаптивні, менш адаптивні й такі, що мають невизначений вплив на адаптацію [19, с. 23].

У 1989 році була створена шкала копінг-поведінки, яка включає дві форми копінг-поведінки: характерологічну і ситуативну [20, с. 301]. Такий підхід надає більше гарантій на успішне функціонування, якщо опрацювати його у схемі «класифікатор ситуацій – копінг-стратегія». Тобто будь-яку людину можливо навчити розрізняти певні властивості ситуацій і практично відвертати від себе небезпеку або долати стресову складову та приймати раціональне рішення задля того, щоб запобігти потраплянню у пастку в якості жертви. Однак такий підхід буде не зовсім точним для тих ситуацій, які мають провокуючий характер з боку самої ж потенційної жертви, або якщо жертва та злочинець знаходились у таких відносинах, які найчастіше призводять до злочинів, враховуючи заздалегідь спланований умисел, мотив та мету злочину та відповідну негативну поведінку жертви як причину загострення конфлікту та появи мотиву злочину. Так чи інакше методики практичної психології набагато легше застосовувати до потенційних жертв, ніж до потенційних злочинців. Такі підходи необхідно звести у плани-схеми та проробляти на експериментальному рівні.

Висновки. Отже, аналіз класифікацій криміногенних ситуацій дозволяє зрозуміти важливість критеріїв, за якими були задані ці розподіли на класи. Як вихідні параметри побудови будь-якої системи, ці критерії склалися на базі життєвого досвіду та типових ситуацій для кожного виду злочинів як елементарних складових для більш узагальненої класифікації всіх можливих і відомих нині кримінологічній науці ситуацій. Зрозуміло, що подібні класифікації мають й практичне значення для сучасної кримінології, адже завдяки таким знанням ми можемо розробляти програми, за якими людина, яка бажає уникнути ризику опинитися в ролі жертви злочину, зможе пройти курс, що презентує схему «конкретна ситуація з класифікатору – відповідна захисна (копінг) поведінка». Побудування таких програм можливо при створенні електронних комп'ютерних проектів лекцій та семінарів з відповідними даними, в яких будуть сформовані властивості, за якими можливо визначити ту чи

іншу ситуацію та вибрати відповідні варіанти поведінки у конкретних ситуаціях. Недолікам таких терапій можуть бути відсутність гарантій про ефективність цього підходу та невелика кількість охочих випробувати на собі таку терапію. Не дивлячись на це зауваження, здається позитивною спроба створення методик практичної психології, адже набагато легше застосовувати їх до потенційних жертв, ніж до потенційних злочинців. Такі підходи необхідно звести у плани-схеми та проробляти на експериментальному рівні.

Перспективою подальших пошуків є необхідність створення подібних схем «копінг-стратегій» у відповідь на типові прояви тієї чи іншої криміногенної ситуації.

Список використаних джерел:

1. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.
2. Словарь по профориентации и психологической поддержке [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vocabulary.ru/dictionary/27/word/klasifikacija>.
3. Толковый словарь Ушакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/834494>.
4. Асташкина И.В. Методы классификации и типологии / И.В. Асташкина, В.М. Мишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.inventech.ru/lib/analisis/analisis0013>.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 Кн. / А.П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007– . – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 2007.– 424 с.
6. Курс кримінології : [підруч.] : у 2 Кн. / за заг. ред. О.М. Джужи. – К., 2006– . – Кн. 1: Загальна частина. – 2006. – 260 с.
7. Кримінологія : [навч. пос] / [П.М. Бузало, С.Ф. Денисов, О.В. Кириченко]. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.
8. Кримінологія. Загальна та Особлива частини / за ред. І.М. Даньшина. – Х. : Право, 2003.– 352 с.
9. Алексеев А.И. Криминология. Курс лекций / А.И. Алексеев. – М. : Щит-М, 1999. – 340 с.
10. Криминология : [учебник] / под ред. проф. Н.Ф. Кузнецовой, проф. В.В. Лунева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 640 с.
11. Иншаков С.М. Криминология : [учебник] / С.М. Иншаков. – М. : Юриспруденция, 2000. – 432 с.
12. Рачкова Н.М. Характеристика ситуации совершения преступления как основного фактора, детерминирующего региональную уличную преступность / Н.М. Рачкова // Право и законодательство. – 2012. – № 4. – С. 120–123.
13. Сахаров А.Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР / А.Б. Сахарова. – М. : Горькиздат, 1961. – 277 с.
14. Блажівський Є.М. Причини та умови злочинів: поняття і класифікація / Є.М. Блажівський // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 333–339.
15. Мельник Н.М. Когнітивна модифікація поведінки як механізм корекції злочинів / Н.М. Мельник // Наукові записки. Серія «Психологія та педагогіка». – 2009. – № 13. – С. 305–313.
16. Фрейджер Р. Теории личности и личностный рост / Р. Фрейджер, Дж. Фэйдимен [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.koob.ru.
17. Пельцман Л. Стрессовые состояния у людей, потерявших работу / Л. Пельцман // Психологический журнал. – 1992. – Т. 21. – № 1. – С. 126–130.
18. Нартова-Бочавер С.К. “Coping behavior” в системе понятий психологии личности / С.К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 5. – С. 20–30.
19. Маклаков А.Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А.Г. Маклаков // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 16–24.
20. Либина А.В. Совладающий интеллект: человек в сложной жизненной ситуации / А.В. Либина. – М. : Эксмо, 2008. – 400 с.

РЯБЧЕНЮК Ю. В.,асистент кафедри кримінального права № 2
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.59

**ЩОДО ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА УМИСНЕ ЗНИЩЕННЯ
АБО ПОШКОДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЙ, ВЗЯТИХ ПІД ОХОРОНУ ДЕРЖАВИ,
ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ**

У статті аналізуються позиції науковців та досвід інших держав, вносяться пропозиції щодо необхідності притягати юридичну особу до кримінальної відповідальності за екологічні злочини, зокрема за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.

Ключові слова: злочини проти довкілля, суб'єкт злочину, суб'єкт кримінальної відповідальності, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

В статье анализируются позиции ученых и опыт других государств, вносятся предложения о необходимости привлечь юридическое лицо к уголовной ответственности за экологические преступления, в том числе за умышленное уничтожение или повреждение территорий, взятых под охрану государства, и объектов природно-заповедного фонда.

Ключевые слова: преступления против окружающей среды, субъект преступления, субъект уголовной ответственности, меры уголовно-правового характера в отношении юридических лиц.

This article analyzes position of scientists and experience of other states, makes proposals on need to bring legal person to criminal liability for environmental crimes, including deliberate destruction or impairment of territories protected by State and objects of natural reserve fund.

Key words: crimes against environment, offense subject of criminal liability, actions criminal law for legal persons.

Вступ. Проблема юридичної особи, як потенційного суб'єкта відповідальності за кримінальним правом, протягом багатьох років привертає увагу криміналістів різних країн. Тривалий час суб'єктом злочину поряд із фізичними особами визнавалися предмети, тварини, комахи, а також широко дискусійні у сучасній науці кримінального права юридичні особи [1]. Ані у кримінальному законодавстві часів Російської імперії, УРСР і СРСР, ані у чинному КК України юридичні особи не вважалися суб'єктами. Втім ідея визнання юридичних осіб суб'єктами злочину не є новою для нашої держави, такі пропозиції зустрічалися ще у проектах Кримінального кодексу України 1991–1994 р. р, які однак не були підтримані ні науковцями, ні юристами-практиками, ні законодавцем [2]. Незважаючи на це, питання щодо можливості притягати до кримінальної відповідальності за злочини, зокрема екологічні, не тільки людей, а й підприємства, установи та організації на сьогодні залишається гостро дискусійним у науці.

Постановка завдання. Метою статті є визначити доцільність встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб за екологічні злочини, зокрема за умисне знищен-

ня або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.

Результати дослідження. Серед українських науковців можна виділити низку авторів, які підтримують ідею визнання підприємства, установи та організації суб'єктом злочину або принаймні кримінальної відповідальності [3].

Основною проблемою у визнанні юридичної особи поряд із людиною суб'єктом злочину є суперечність цього рішення кільком ключовим принципам і постулатам вітчизняного кримінального права, сформованим на положеннях класичної школи права, яка є домінуючою у нашій правовій системі. Мається на увазі: складність або неможливість встановлення вини такої особи у вчиненні злочину, відсутності сталої системи покарань, які б були більш суворими, ніж передбачають інші види юридичної відповідальності, принципам особистої винної відповідальності та індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання тощо.

Ще в 1879 р. англійський професор Р. Філімор у своїх коментарях з міжнародного публічного і приватного права писав, що вимагати покарати державу чи корпорацію означає викривлювати принципи кримінального права. Вчений зазначав: «Кримінальне право має справу з фізичними особами – істотами розумними, такими, що мають почуття і волю. Юридичні особи не мають цих атрибутів, хоча через представництво і систему управління воля окремих індивідів розглядається як воля корпорації, але тільки для певних цілей. Для того, щоб мати підстави для застосування кримінального закону, необхідна індивідуальна воля. Воля, виражена через представництво, не дає підстави для застосування кримінального закону» [4].

Дійсно, визнання підприємства, установи, організації суб'єктом злочину призведе до необхідності змін значної кількості кримінально-правових інститутів, переоцінки концептуальних доктринальних положень. Критикуючи консерватизм вітчизняних науковців у цьому питанні, А.В. Савченко зазначає, що впровадженню інституту кримінальної відповідальності юридичної особи заважає передусім інертність мислення, що традиційно пов'язує кримінальну відповідальність із фізичною особою, не повною мірою відображає складність ситуації [5].

Схожу позицію займає і А.В. Наумов, який пропонує переглянути традиційне розуміння суб'єкта злочину, як виключно фізичної особи, оскільки ринкові відносини дають можливість притягати до кримінальної відповідальності також юридичних осіб. «Відповідальність юридичних осіб у кримінальному праві, – пише автор, – не випадково виникла у державах із ринковою економікою. Якщо ми серйозно думаємо про роздержавлення і приватизацію власності, включно з промисловими підприємствами, то рішення про можливість кримінальної відповідальності юридичних осіб неминуче буде прийнято. Який сенс у тому, що в результаті Чорнобильської трагедії декілька конкретних її винуватців були засуджені до тривалих строків позбавлення волі?» [6].

З точки зору О.О. Михайлова, до юридичних осіб можуть бути застосовані такі покарання: штраф; припинення діяльності юридичної особи або її структурного підрозділу на певний строк; позбавлення права займатися певною діяльністю на певний строк; судовий нагляд за діяльністю юридичної особи на певний строк; ліквідація юридичної особи або її структурного підрозділу; конфіскація майна; публікація вироку суду в ЗМІ за рахунок юридичної особи [7].

В одному з проектів нового Кримінального кодексу вказувалося, що серед покарань, які можуть бути застосовані до юридичної особи, треба передбачити кримінальну реституцію, заборону здійснювати певну діяльність, конфіскацію знарядь і засобів вчинення злочину, оголошення юридичної особи злочинною організацією та її ліквідація з конфіскацією майна [8].

Таким чином, питання визнання юридичної особи суб'єктом злочину призводить до зіткнення двох світоглядів: консервативного і прогресивного. Положення кримінального права є сталими, а в науці і в законодавстві велике значення має правонаступництво норм, ідей, поглядів.

Важливим аргументом з боку прихильників визнання юридичних осіб суб'єктами злочину є низка міжнародно-правових актів, які орієнтували держави внести відповідні зміни до внутрішнього законодавства. Ще у 1978 р. Європейський комітет з проблем злочинності Ради Європи та Конгресу ООН із попередження злочинності та поведження з правопорушниками рекомендував визнавати юридичних осіб відповідальними за екологічні злочини. Підтвердились ці рекомендації і у Керівних принципах у галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя, затверджених країнами-членами ООН у 1985 р., де йшлося про необхідність розглянути питання щодо передбачення кримінальної відповідальності не тільки для осіб, які діяли від імені якої-небудь установи, корпорації чи підприємства, ... а й для самої установи, корпорації чи підприємства [9]. Побаження та рекомендації щодо визнання юридичної особи суб'єктом злочину міститься й в інших міжнародно-правових актах, серед яких: Конвенція ООН проти організованої злочинності (1997 р.) [10], Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.) [11], Міжнародній конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.) [12], Конвенції Ради Європи про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права (1998 р.) [13] тощо.

Корисно тут звернутися і до багаторічного законодавчого досвіду деяких зарубіжних країн, наприклад, США, Канади, Франції, Данії, Молдови, КНР тощо, які закріпили юридичну особу, як суб'єкта всіх або цілого ряду злочинів. Серед видів покарань, що застосовуються до юридичних осіб у різних країнах: ліквідація (Франція); припинення деяких прав (Нідерланди); регулювання організації і випуску продукції (Нідерланди); примусовий продаж компанії (Японія); закриття підприємства або його структурних підрозділів (США, Нідерланди).

Українська держава прагне інтегруватися до світового співтовариства, тому питання визнання суб'єктами злочину не лише фізичних, а й юридичних осіб буде набувати лише більшої актуальності у майбутньому. Звичайно, механічне копіювання іноземного законодавства неприпустиме, але сприйняття окремих положень може бути цілком корисним.

На нашу думку, відмова від визнання юридичних осіб суб'єктами злочину на сьогоднішній день є виправданою, оскільки, по-перше, це протирічило б основним принципам та інститутам кримінального права України (винної відповідальності, індивідуалізації покарання тощо), по-друге, юридичні особи можуть бути суб'єктами також інших видів юридичної відповідальності, зокрема, господарської, адміністративної та цивільно-правової, по-третє, через злочинні дії кількох співробітників може бути прийняте рішення щодо ліквідації підприємства чи стягнення великих штрафів, що негативно вплине на всіх робітників, зайнятих на таких юридичних особах, а це можуть бути тисячі та десятки тисяч ні в чому не винних людей. Все вказане означає, що для того, щоб визнати юридичних осіб суб'єктами злочину, необхідно повністю переглянути концепцію сучасного вітчизняного кримінального права, зокрема, загальне вчення про злочин, вину, суб'єктивне ставлення, співучасть тощо. Це ті революційні зміни, до яких вітчизняна правова система поки не готова.

Втім застосовувати певні кримінально-правові заходи до юридичних осіб за вчинення деяких злочинних діянь можна і без визнання їх суб'єктами злочину. З плином часу змінюється не тільки коло діянь, які відносяться до злочинних, змінюються також заходи кримінально-правового впливу – розширюється перелік видів покарань за вчинення злочинів, виробляється система інших заходів, що не є покараннями, але являють собою правові наслідки вчинення злочину [14].

Значні концептуальні зміни були внесені до КК України протягом останніх років. З 1 вересня 2014 р. набрав чинності розділ XIV(1) КК, який передбачив інші заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Цей інститут є новим для нашої держави, а тому необхідний час для його сприйняття. М.І. Панов і С.О. Харитонов вважають вказані новели «зайвими та хибними», такими, що суперечать не тільки принципам кримінального права, а й українському законодавству [15]. Спробуємо розібратися у проблемі детальніше.

Введення таких суттєвих змін до вітчизняного кримінального законодавства та запровадження інших кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб обумовлене ратифіка-

цією нашою країною низки міжнародних актів, жодний з яких не містить чіткої вимоги щодо встановлення кримінальних заходів для юридичних осіб. Вони залишають простір для збереження кожною державою «основоположних принципів своєї правової системи», носять характер рекомендацій, а не зобов'язань. Указані новели, напевно, є спробою законодавця досягти певного компромісу: з одного боку, виходячи із досвіду міжнародної спільноти, вітчизняний законодавець вважав необхідним запровадити якийсь кримінально-правовий вплив на юридичних осіб, з іншого – визнання юридичної особи одразу суб'єктом злочину багатьма розцінювалося б як вторгнення чужорідних правових норм до вітчизняного кримінального законодавства, яке є досить сталим протягом тривалого часу.

Інститут інших заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є новим для вітчизняного кримінального законодавства, малодослідженим та неприйнятним для багатьох науковців. Супротив він зустрів передусім із боку прихильників класичної школи кримінального права. Поява «інших заходів» пов'язана з процесом поступової відмови від жорсткого зв'язку «злочин-покарання», проголошеного класичною школою кримінального права [16]. Основне значення інших заходів кримінально-правового характеру (впливу) полягає в охороні суспільних відносин від посягань осіб, які з різних причин не підлягають кримінальній відповідальності на загальних засадах (неосудні, неповнолітні, що не досягли віку кримінальної відповідальності, юридичні особи).

Природа та сутність цих заходів залишається дискусійною. Позиції вчених можна поділити на дві групи: перші вважають, що застосування таких заходів пов'язане з кримінальною відповідальністю (Л.В. Багрій-Шахматов, Ю.Л. Титаренко), оскільки вони є формою реалізації кримінальної відповідальності [17]; вчені з другої групи вважають їх самостійним кримінально-правовим інститутом, не пов'язаним із кримінальною відповідальністю (О.В. Козаченко). Наприклад, О.В. Козаченко зауважує, що заходи, закріплені в кримінальному законі, становлять певну трихотомію: кримінально-правові заходи, не пов'язані з кримінальною відповідальністю, кримінальна відповідальність і покарання [18]. Існування інших «некаральних» заходів кримінально-правового впливу означає, вочевидь, що покарання не є єдиною можливою реакцією держави на вчинення злочину.

Вбачається, що зі внесеними змінами до КК у нашому кримінальному законодавстві було закріплено квазікримінальну відповідальність юридичних осіб, що означає застосування адміністративних за своєю природою санкцій (штраф, конфіскація майна, ліквідація), але за правилами кримінального судочинства. Квазікримінальна відповідальність щодо юридичних осіб застосовується дуже обмежено і вибірково. Цілком очевидно, що внесені зміни не розширили загальне поняття суб'єкта злочину за рахунок включення до нього юридичної особи. Вони визначили юридичну особу лише як окремого учасника кримінальних правовідносин (квазісуб'єкта).

Квазікримінальна відповідальність знайома кримінальному законодавству деяких країн, зокрема, Австрії, Іспанії, Латвії, Японії, вже тривалий час. Зазвичай, це розглядають, як певний «проміжний» період, коли юридична особа ще не визнається суб'єктом злочину, однак до неї застосовуються заходи кримінально-правового впливу [19]. Саме таким шляхом пішов вітчизняний законодавець.

Нелогічною можна вважати позицію законодавця, який закріпив інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, але при цьому не застосував їх відносно екологічних злочинів. Адже, по-перше, численні міжнародні нормативно-правові акти орієнтують держави до встановлення заходів кримінально-правового впливу на юридичних осіб за злочини проти довкілля; по-друге, юридичні особи, а особливо великі промислові об'єкти, потенційно являють собою значно більшу загрозу для довкілля, зокрема, для природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, ніж дії окремої фізичної особи.

Зміни до КК передбачають визначення конкретного переліку злочинів, у разі вчинення яких уповноваженою особою певної юридичної особи до останньої застосовуються інші заходи кримінально-правового характеру, а паралельно уповноважена особа юридичної осо-

би, яка і вчинила злочин, буде піддана кримінальному покаранню. Серед злочинів, зазначених у переліку, немає злочину, передбаченого у ст. 252 КК. Це означає непоширеність заходів кримінально-правового впливу на юридичних осіб у разі вчинення їх представниками умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. Отже, юридична особа не зазнає впливу інших заходів кримінально-правового характеру за цей злочин. Немає у цьому переліку й інших злочинів проти довкілля.

Прихильники притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля роблять основний акцент на справедливому твердженні, що юридичні особи, особливо великі промислові підприємства, здатні спричинити значно більшу шкоду екології, ніж окрема фізична особа. Тому кримінально-правові санкції, які застосовуються до юридичних осіб за злочини проти довкілля, є більш ефективними, оскільки вони здатні зробити економічно не вигідним заняття екологічно шкідливою діяльністю для всіх працівників підприємства, а не лише для його власника і керівного персоналу [20].

Важко дискутувати щодо того, що великі промислові об'єкти потенційно несуть більшу шкоду довкіллю, зокрема, природним територіям та об'єктам, що підлягають особливій охороні, ніж дії окремої фізичної особи. Слід зазначити, що негативні наслідки для юридичних осіб, що настають у разі, якщо їх діяльність суперечить вимогам законодавства, передбачені у нормативно-правових актах інших джерел права, тому їх безкарність є досить ілюзорною. Відповідальність юридичних осіб за шкоду, завдану довкіллю, закріплена, зокрема, в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», який передбачив порядок обмеження, тимчасової заборони (призупинення) або припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Іншими нормативно-правовими актами також встановлена можливість притягнення юридичних осіб до відповідальності, серед стягнень, які накладаються на цих осіб, – штраф та ліквідація.

Однак кримінально-правова відповідальність завжди була і залишається найбільш серйозним аргументом держави у боротьбі з порушниками. Так, звісно, більшість видів кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб вже передбачені і застосовуються іншими галузями права. Але це не означає, що врегулювання цього питання нормами кримінального законодавства не є більш ефективним важелем впливу на юридичні особи, які вчиняють екологічні правопорушення або є потенційними порушниками. Крім того, більшість міжнародно-правових актів, які орієнтували держави на необхідності закріплення можливості карати юридичних осіб, вказували на таку потребу щонайменше за злочини проти довкілля. Саме навколишньому природному середовищу юридичні особи здатні спричинити значно більшу шкоду, ніж звичайна фізична особа – людина.

Залишається невизначеним те, які саме заходи кримінально-правового характеру варто застосовувати щодо юридичних осіб, що вчинили злочин, передбачений у ст. 252 КК. Серед видів заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб на сьогодні, згідно зі ст. 96 (6) КК – штраф, конфіскація майна, ліквідація. Штраф і ліквідація застосовуються як основні заходи, а конфіскація майна лише як додатковий. При цьому штраф застосовується до всіх юридичних осіб, до яких заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані взагалі, а перелік юридичних осіб, на яких поширюється ліквідація, закріплений безпосередньо у ст. 96 (9) КК, є вузьким та вичерпним.

Якщо звернемося до міжнародного досвіду, який і надихнув вітчизняного законодавця встановити квазікримінальну відповідальність юридичних осіб, то можна виокремити дві групи держав: 1) держави, в яких єдиним кримінально-правовим заходом, що застосовується до юридичних, є штраф. До них належать Данія (§ 25 КК), КНР (ст. 31 КК), Фінляндія (гл. 9 КК) тощо; 2) держави, які поряд зі штрафом застосовують також й інші заходи (в ряді країн вони називаються покаранням) до юридичних осіб. Наприклад, спеціальна конфіскація (Бельгія, США, Франція); заборона здійснювати певну діяльність (Іспанія, Молдова, Франція); ліквідація юридичної особи (Литва, Молдова, Франція) тощо.

Вирішення питання, якими заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб може бути доповнене кримінальне законодавство нашої держави або навпаки, чи доцільно вилучити деякі заходи з існуючого переліку, є надзвичайно складним та потребує комплексного дослідження за межами цієї роботи.

Вважаємо, що єдиним основним заходом кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за злочин, передбачений ст. 252 КК, повинен бути штраф.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що новели у кримінальному законодавстві щодо відповідальності юридичних осіб не можна вважати визнанням останнім суб'єктом злочину. Це поширення заходів кримінально-правового впливу також і на юридичних осіб. Нею закріплена у КК можливість впливати на діяльність таких осіб нормами кримінального законодавства. Щодо необхідності поширення кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб відносно екологічних злочинів взагалі, та злочину, передбаченому ст. 252 КК зокрема, то ми вважаємо це необхідним кроком, що варто зробити законодавцю у найближчому майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Энциклопедия уголовного права [текст] / Изд. проф. В.Б. Малинина. – СПб. : ГКА, 2005. – Т. 4 : Состав преступления. – 798 с. – С. 509.
2. Кісілюк Е.М. Спирні питання щодо встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб [Текст] / Е.М. Кісілюк // Адвокат. – 2008. – № 6. – 22 с.
3. Гришук В.К. Загальні засади відповідальності юридичних осіб за кримінальним законодавством Франції [Текст] / В.К. Гришук, І.В. Красницький // Вісн. Львів. ін.-ту внутр. справ / голов. ред. В.Л. Ортинський. – Львів : Львів. ін-т внутр. справ при НАВС України, 2003. – Вип. 3. – 75 с.), В.К. Матвійчук (Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) [Текст] : монографія / В.К. Матвійчук. – К.: Азимут-Україна, 2005. – 270 с.), О.О. Михайлов (Михайлов О.О. Юридична особа, як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні: автореф. дис. к. ю. н.: спец. 12.00.08. – Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / О.О. Михайлов. – К.: Академія адвокатури України, 2008 – С. 5–6), А.В. Савченко (Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження. Монографія. – К.: КНТ, 2007. – 524 с.), П.Л. Фріс (Фріс П.Л. Юридична особа як суб'єкт злочину за законодавством країн Європи та Америки [Текст] / П.Л. Фріс, І.Б. Медичкий // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія «Юридична» / голов. ред. – В.Л. Ортинський. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – Вип. 3. – 344 с.
4. Phillmore Commentaries upon International Law London 1897. – 5 с.
5. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження. Монографія. – К.: КНТ, 2007.
6. Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть [Текст] : курс лекцій / А.В. Наумов. – М.: БЕК, 1996. – 560 с. – С. 201.
7. Михайлов О.О. Юридична особа, як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні. – Автореф: дис. ... канд. юрид. наук, Київ, 2008. – С. 5–6.
8. Кримінальний кодекс України: проект / Внесено нар. деп. України І.М. Пилипчиком 12 травня 1998 р. № 1029 – І. – К.: Верховна Рада України, 1998.
9. Кибальник А.Г. Современное международное уголовное право: понятия, задачи и принципы / Под. ред. А.В. Наумова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 252 с. – С. 81.
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
11. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності («Палермська Конвенція») від 15 листопада 2000 р. Права людини і професійні стандарти для працівників правоохоронних органів у документах міжнародних організацій. – К.: Сфера, 2002. – С. 214–235.

12. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 09 грудня 1999 р. – Закони України. – Міжнародні договори України. – Том 14. – К.: Верховна Рада України, Інститут законодавства, 1998. – С. 165–170.
13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
14. Келина С.Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера / Государство и право. – 2007. – № 6. – С. 51–58.
15. М.І. Панов, С.О. Харитонов. Заходи кримінально-правового характеру як новела у кримінальному законодавстві України / Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 2 (3). – С. 53–54.
16. Багрий-Шахматов Л.В. Соціально-правові проблеми кримінальної відповідальності та форми її реалізації. Загальна частина: Курс лекцій. – О.: АО БАХВА. – 133 с.
17. Козаченко О.В. Теоретичне визначення змісту та меж застосування кримінально-правових заходів // Право України. – 2005. – № 10. – 42 с.
18. Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть: монография. – М.: «Юрлитинформ», 2009. – 170 с.
19. Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций [Текст] : в 3 т. – Т. 1. – Общая часть / А.В. Наумов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 346 с.

ФЕДОТОВА Г. В.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
начальник науково-організаційного відділу
(Державний науково-дослідний
інститут МВС України)

УДК 342.232 (474.5+438)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ В ЗАКОНОДАВСТВІ ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

У статті розглянуті найвагоміші джерела кримінального законодавства Литовської Республіки та Республіки Польща, якими регламентовано кримінальні проступки. Проаналізовано критерії диференціації злочинних діянь, визначених кримінальними законами даних країн. Приділено увагу покаранню, як одному з видів критеріїв диференціації. Зроблено висновки щодо необхідності та перспективи удосконалення вітчизняного кримінального законодавства з урахуванням європейського досвіду.

Ключові слова: злочин, проступок, покарання, кримінальне законодавство, Кримінальний кодекс Республіки Польща, Кодексу проступків Республіки Польща, Кримінальний кодекс Литовської Республіки.

В статье рассмотрены наиболее важные источники уголовного законодательства Литовской Республики и Республика Польша, которыми регламентированы уголовные проступки. Проанализированы критерии дифференциации преступных деяний, определенных уголовными законами данных стран. Уделено внимание наказанию, как одному из видов критериев дифференциации. Сделано выводы о необходимости и целесообразности усовершенствования отечественного уголовного законодательства с учетом европейского опыта.

Ключевые слова: преступление, проступок, наказание, уголовное законодательство, Уголовный кодекс Республики Польша, Кодекс проступков Республики Польша, Уголовный кодекс Литовской Республики.

The article deals with most important sources of criminal legislation of Republic of Lithuania and Republic of Poland, which regulated criminal offenses. Analyzed criteria of differentiation of criminal acts of certain criminal laws data fear. Paying attention to punishment as one of types of differentiation criteria. The conclusion about necessity and feasibility of improvement of domestic criminal law, taking into account European experience.

Key words: crime, offense, punishment, criminal law, Criminal Code of Republic of Poland, Republic of Poland Code of Offences, Criminal Code of Republic of Lithuania.

Вступ. У рамках дослідження питання запровадження кримінального проступку в кримінальному законодавстві України необхідно зауважити, що ідея розмежування злочинів і проступків реалізована в багатьох країнах, таких, наприклад, як Австрія, Англія, Бельгія, Голландія, Іспанія, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Федеративна Республіка Німеччина, Франція та інші. Однак у деяких державах категорія проступку відображається в спеціалізованих нормативних актах: Законі Республіки Сербія «Про проступки» (2007 р.); Кодексі про проступки Республіки Польща (1971 р.); Законі Чеської Республіки «Про проступки» (1990 р.).

Постановка завдання. Як у науковому, так і в практичному значенні цікаво ознайомитися з існуючими світовими варіантами врегулювання категорії «проступку». Окремо зосередимо увагу на положеннях Кримінальних кодексів Литовської Республіки, Республіки Польща та Кодексі про проступки Республіки Польща. Оскільки ці документи є публічними, демократичними і такими, що базуються на принципах європейського права, захисту прав, свобод та інтересів громадянина, а також пройшли у свій час всі етапи реформування і вдосконалення, притаманні наразі Кримінальному кодексові України.

Результати дослідження. Готуючись стати повноправним членом Європейського співтовариства, Польща пішла шляхом модернізації свого кримінального законодавства на засадах європейських і кращих світових стандартів, а ставши членом ЄС, цілковито прийняла європейські норми кримінального права.

Кримінальний кодекс Республіки Польща (надалі – КК Польщі) від 06 червня 1997 р. набув чинності з 1 січня 1998 р., замінивши «соціалістичний» КК Польщі 1969 р. Структурно зазначений акт містить три частини: Загальну, Особливу та Військову і діє паралельно з Фінансовим кримінальним кодексом Польщі 1999 р. [1].

Положеннями КК Польщі до кримінального законодавства було запроваджено нові склади злочинів та кримінальних правопорушень, представлених у двох видах: тяжкий злочин (zbrodnia) і менш тяжкий злочин (występkіem), розмежування яких проводиться залежно від форми вини і передбаченого в кримінальному законі покарання. До категорії тяжких злочинів віднесено діяння тільки умисні, за вчинення яких передбачено позбавлення волі на строк не менше трьох років або більш суворе покарання, всі інші кримінальні правопорушення визнано менш тяжкими (§ 1, § 2, § 3 Ст. 7; Ст. 8 КК Польщі). Хоча як справедливо стверджує П.Л. Фріс, поняття злочину в кримінальному праві і законодавстві Республіки Польщі є синтетичним і

охоплює два види діяння – злочин і проступок, критеріями для диференціації яких виступають: 1) вид і розмір (строк) передбаченого покарання; 2) характеристика суб'єктивної сторони складу злочину, а саме форма вини у вигляді необережності [2].

Структурно в КК Польщі не виділяються положення, які б належали безпосередньо до проступків. В окремих частинах документу містяться розділи та статті (артикли), які не мають власних назв, але після порядкового номера в дужках дається стисла назва передбаченого ними посягання. Статті, своєю чергою, складаються з параграфів. В одному з параграфів Військової частини ми зустрічаємо лише згадування про проступок, а саме: «Ст. 325, § 2. Суд может постановить о понижении в воинском звании в случае осуждения за проступок, если это вызывается видом деяния, способом и обстоятельствами его совершения» [1].

Хоча враховуючи те, що джерелом польського кримінального права виступає лише закон, кримінальне право Польщі слід вважати кодифікованим не повністю. КК Польщі не містить вичерпного переліку злочинів, крім нього повноцінними джерелами кримінального права виступають й інші документи. Більшість польських авторів вбачають у польському законодавстві про проступки специфічну підгалузь кримінального права, внаслідок чого відповідне законодавство, а саме Кодекс про проступки 1971 р. розглядається ними, як джерело кримінального права.

Згідно з § 1 ст. 1 Кодексу проступків Республіки Польща (надалі – КП Польщі) відповідальність за проступки (*wykroczenie*) покладається на особу, яка вчинила суспільно-шкідливе (*społecznie szkodliwy*) діяння, заборонене законом, за яке передбачене покарання у вигляді арешту, обмеження волі, штрафу до 5 000 злотих або догани. § 2 цієї статті закріплює, що це має бути винне діяння, без вини немає відповідальності за проступки [3].

При оцінці ступеня суспільної шкідливості враховується вид і характер порушення, розмір заподіяних і можливих збитків, спосіб і обставини вчинення діяння, ступінь невиконання обов'язків порушником, а також форма вини, мотиви, якими керувався порушник, вид порушених правила поведінки і ступеня порушення (§ 6 ст. 47 КП Польщі). Покарання у виді арешту вимірюється у добах від 5 до 50. Обмеження волі триває один місяць. Виконання покарання у виді обмеження волі полягає у: забороні без згоди суду змінювати основне місце проживання, виконанні громадських безоплатних робіт, наданні пояснень щодо відбування покарання. Громадські роботи проходять у соціальних службах, установах і організаціях охорони здоров'я та місцевих громад, благодійних установах у межах 20–40 годин. Мінімальний розмір штрафу, як покарання за карні проступки – 20 злотих. Максимальний – 5 000 злотих, якщо законом не встановлено інше. Відповідальність за вчинення карних проступків настає з 17 років. За формою вини вони можуть бути умисні та необережні, крім випадків, коли законом передбачено тільки умисел. Якщо діяння є одночасно проступком і злочином, за нього передбачено покарання як за проступок і злочин, тоді застосовується більш суворе покарання.

Щодо співвідношення злочинів і проступків, то у польській науковій думці зазначається, що між тяжкими злочинами (*zbrodnia*) і менш тяжкими злочинами (*występkiem*) – з одного боку, і проступками (*wykroczeniami*) – з другого немає якісних відмінностей. Ці діяння, які вчиняються під загрозою кари, є діяннями, якісно тотожними, що впливає з видів покарання та їх спільної ознаки суспільної небезпеки (суспільної шкідливості). Відповідальність за проступки у Республіці Польща ще називають кримінально-адміністративною відповідальністю. Зокрема, право проступків (тобто кримінально-адміністративне право) – це галузь права, споріднена з кримінальним правом. Кодекс проступків не встановлює відповідальності за злочини, однак обидві відповідальності об'єднує те, що вони встановлюють покарання за діяння, заборонені законом. Кримінальне право і право проступків відрізняються діяннями, передбаченими цими галузями, а також ступенем суспільної шкідливості та розмірами морального засудження, які при проступках є незначними [4].

На відміну від кримінального законодавства Республіки Польщі в кримінальному законодавстві Литовської Республіки категорію кримінального проступку врегульовано лише Кримінальним кодексом Литовської Республіки (надалі – КК Литви), затвердженим 26 вересня 2000 р., Законом № VIII-1968 [5; 5]. Суттєвим є той факт, що цим же Законом визначено,

що Кримінальний кодекс вступить у силу одночасно і тільки в узгодженні з новими Кримінально-процесуальним кодексом, Кодексом виконання покарань та Кодексом адміністративних правопорушень Литовської Республіки. КК Литви складається з Загальної частини, що містить 14 глав та 98 статей, і Спеціальної частини, яка налічує 32 глави та 232 статті.

Відмінною особливістю КК Литви є глава III – підрозділ злочинних діянь, що розділений на злочини і кримінальні проступки (ст. 10 КК). Згідно зі ст. 11 КК Литви злочин є небезпечне і цим Кодексом заборонене діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачене покарання у вигляді позбавлення волі.

Відповідно до ст. 12 КК Литви кримінальним проступком є небезпечне і цим Кодексом заборонене діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачене покарання, не пов'язане з позбавленням волі, за винятком арешту.

У свою чергу умисні злочини в ст. 11 КК Литви поділяються на злочини невеликої тяжкості (якщо покарання за ці злочини не перевищує трьох років позбавлення волі), злочини середньої тяжкості (якщо покарання за ці злочини становить від трьох до шести років позбавлення волі), тяжкі злочини (якщо покарання за ці злочини – від шести до десяти років позбавлення волі), особливо тяжкі злочини (якщо покарання за них перевищує десять років позбавлення волі). Необережні злочини в класифікацію за їх тяжкістю в ці групи не включені.

У гл. VII КК Литви містяться норми, що характеризують інститут покарання. У них розкриваються поняття покарання і його призначення, система видів покарання, їх характеристика. Система покарання викладена стосовно осіб, які скоїли злочини (ч. 1 ст. 42 КК Литви), і кримінальні проступки (ч. 2 ст. 42 КК Литви). В окремій статті визначені види покарання, які призначаються юридичним особам (ст. 43 КК Литви). Звертає на себе увагу відсутність у цій системі додаткових покарань. На їх основі законодавець створив новий кримінально-правовий інститут «Кошти кримінального впливу». З цього приводу глава IX КК Литви визначає, що особі, яка вчинила злочин, можуть бути призначені такі покарання: 1) позбавлення публічних прав; 2) позбавлення права виконувати певну роботу або займатися певною діяльністю; 3) публічні роботи; 4) штраф; 5) обмеження волі; 6) арешт; 7) позбавлення волі на певний строк; 8) довічне позбавлення волі. Особі, яка вчинила кримінальний проступок, призначаються такі ж покарання, як і особі, що вчинила злочин, окрім позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

Глава X КК Литви стосується питань відтермінування виконання покарання і звільнення від покарання. Згідно зі ст. 75 КК Литви, якщо особі призначено штраф, арешт або позбавлення волі за один, або кілька кримінальних проступків, умисні злочини невеликої та середньої тяжкості терміном не більше трьох років, або за злочини, вчинені з необережності, строком не більше шести років, суд може відстрочити виконання покарання на час від одного до трьох років. При цьому суд покладає на засудженого один або декілька з наступних обов'язків: 1) відшкодувати або усунути заподіяну майнову шкоду; 2) принести вибачення перед потерпілою особою; 3) надати допомогу потерпілому на час його лікування; 4) працювати або зареєструватися на біржі праці, не змінювати місце роботи без згоди суду; 5) почати вчитися, продовжити навчання чи набути спеціальність; 6) лікуватися від алкоголізму, наркоманії або токсикоманії чи венеричного захворювання за згодою засудженого; 7) не змінювати місце проживання без згоди органу, що здійснює контроль над відстрочкою відбування покарання; 8) безкоштовно відпрацювати до 300 годин обов'язкових робіт за згодою засудженого. Якщо під час відтермінування виконання покарання засуджений виконав покладені на нього судом зобов'язання, не здійснював правопорушень і є підстава вважати, що особа знову не зробить злочинних діянь, то суд після закінчення терміну відкладеного покарання звільняє його від покарання. У тих випадках, коли засуджений виконує покладені на нього судом зобов'язання, але при цьому здійснює правопорушення, за які до нього застосовувалися адміністративні стягнення або дисциплінарні заходи впливу, суд може продовжити на рік термін відкладеного покарання. Згідно з ч. 4 ст. 75 КК Литви, якщо засуджений без поважних причин не виконує покладених на нього судом обов'язків або порушує громадський порядок, пиячить або вчиняє інші правопорушення, за які до нього не менше двох разів застосовувалися адміністративні стягнення або дисциплінарні заходи впливу, суд

попереджає засудженого про можливе скасування відстрочки виконання покарання. Якщо після цього засуджений не змінює своєї поведінки, то суд приймає рішення про скасування відстрочки виконання покарання та його реальне відбування.

Структурно положення КК Литви не поділяються на окремі норми щодо злочинів та кримінальних проступків, а об'єднуються в назві глав Спеціальної частини, наприклад: глава XXI «Злочини і кримінальні проступки проти свободи сексуального самовизначення та сексуальної недоторканності людини»; глава XXVIII «Злочини і кримінальні проступки проти власності, майнових прав та майнових інтересів».

Безумовно, цікавим у КК Литви є наявність додаткового покарання у вигляді відшкодування потерпілому завданої злочином шкоди. Це той напрям, який є перспективним і для вдосконалення українського кримінального законодавства.

Проведений аналіз кримінальних кодексів продемонстрував, що для КК Литви є характерним матеріально-формальне поняття злочинного діяння. Злочином визначається небезпечне і заборонене кодексом діяння, за вчинення якого передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, а кримінальним проступком – таке саме діяння, за вчинення якого передбачене покарання, не пов'язане з позбавленням волі, за винятком арешту. Це означає, що в положеннях КК Литви зберігається матеріальна ознака злочину, але все ж таки основну увагу приділено покаранню. На думку М.І. Хавронюка, у цих поняттях знайшло відображення загальнотеоретичне положення про кримінальну відповідальність, як обов'язкову ознаку – правовий наслідок будь-якого правопорушення. Покарання ж, безумовно, є основним способом реалізації кримінальної відповідальності [6, с. 88].

Литовські вчені, в свою чергу, зазначають, що згідно з законодавчим описанням норм Спеціальної частини КК Литви законодавець відмовився від поняття караності діяння, нагомість акцент зроблено на його забороненості, яка означає, що законодавець включив діяння як небезпечне до списку злочинів. Караність же пов'язана з винним порушенням кримінальної заборони [5, с. 49].

Висновки. Отже, як свідчить викладене вище, у розглянутих країнах положення щодо кримінальних проступків вмістяться у різних правових формах.

Так, у вивчених нами кримінальних кодексах злочини або злочинні діяння поділяються на категорії – злочини і проступки. Для цієї класифікації застосовується критерій характеру і ступеня суспільної небезпечності (шкідливості) діяння та критерій тяжкості покарання. Крім того, в Республіці Польща відповідальність за кримінальні проступки передбачена спеціальним Кодексом про проступки.

Зміст цих положень є цілком адекватним і відповідним до міжнародних актів та стандартів Європейського Союзу. Крім того, вважається найбільш прийнятним для кримінального законодавства України з урахування вимог сьогодення, які пред'являються до видів кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Джерела Особливої частини кримінального законодавства Республіки Польща // http://www.pravo.vuzlib.net/book_r310_page_9.html.
2. Фріс П.Л. Карна провинна: як удосконалити чинне законодавство? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.urincom.com/ua/consultation/faq/?id=11166>.
3. Kodeks wykroczeń: Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. (Dz.U. 1971 nr 12 poz. 114). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19710120114>.
4. Prawo wykroczeń. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pl.wikipedia.org/wiki/Prawo_wykrocze%C5%84.
5. Павилонис В., Абрамавичюс А., Дракшене А. Вступительная статья. – В кн.: Уголовный кодекс Литовской Республики / Науч. ред. В. Павилонис. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 470 с.
6. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / М.І. Хавронюк. – К., 2007. – 554 с.

ФЕРЕНЕЦЬ О. Б.,
директор
(ТОВ «Балтика»)

УДК 343

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Автором проаналізовано останні новели антикорупційного законодавства України в контексті системної антикорупційної реформи. Порушено питання діяльності Державного бюро розслідувань, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та інших органів.

Ключові слова: *протидія корупції, спеціальна конфіскація, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Державне бюро розслідувань, корупційні активи.*

Автором проанализированы последние новеллы антикоррупционного законодательства Украины в контексте системной антикоррупционной реформы. Подняты вопросы деятельности Государственного бюро расследований, Специализированной антикоррупционной прокуратуры и других органов.

Ключевые слова: *противодействие коррупции, специальная конфискация, Специализированная антикоррупционная прокуратура, Государственное бюро расследований, коррупционные активы.*

The author has analysed last short stories of anti-corruption legislation of Ukraine in context of system anti-corruption reform. Questions of activity of State bureau of investigations, Specialized anti-corruption prosecutor's office and other bodies are brought up.

Key words: *corruption counteraction, special confiscation, Specialized anti-corruption prosecutor's office, State bureau of investigations, corruption assets.*

Вступ. Протидія корупції була і залишається однією із ключових проблем розвитку суспільства і державності в Україні, що підтверджується як масштабами корупційних загроз національній безпеці на сучасному етапі, так і тією увагою, що приділяється боротьбі з корупцією провідними міжнародними інституціями, зокрема Радою Європи та GRECO, вищими посадовими особами Української держави.

Корупція в Україні, незважаючи на зміну політичної еліти і прихід до влади нових політичних сил, не зменшилася, а в деяких сферах навіть зросла на 5–18%. Про це свідчить порівняльний аналіз досліджень рівнів корупції в Україні, які проводилися компаніями Transparency International, Gallup International та центром Разумкова у 2013–2015 роках. За словами експертів, корупція пронизує всі сфери життя, і незважаючи на прихід до влади нових людей, її масштаби збільшуються. Наприклад, у 2013 році 47,3% українців вважали, що судова система повністю корумпована. У 2015 році така думка була вже у 66% українців – зростання склало майже 20%. Аналогічна динаміка спостерігається і в інших сферах: правоохоронній – 45,5% і 64% (зростання – 18,6%), державних органах – 44,9% і 56% (зростання – 11,1%), медицині – 40,6% і 54% (зростання – 13,4). Жителям України доводиться вдаватися до корупційних дій навіть для реалізації своїх законних прав. За статистикою 60,5% жителів України знають про випадки, коли давали хабара для ухвалення законного рішення, 47,5% українців знають про випадки хабарництва для ухвалення незаконного рішення [13].

У зв'язку з подібними негативними тенденціями у своєму щорічному посланні до Верховної Ради України 04.06.2015 Президент України П. Порошенко прямо зазначив: «Що мене особисто турбує найбільше і що найбільше дратує суспільство – корупція і боротьба з нею. Що ж у нас в активі, крім твердої політичної волі? Активно створюємо законодавчу базу і будуємо інфраструктуру боротьби з корупцією. Ключове – безпрецедентно відкриті підбір та призначення директора Національного антикорупційного бюро. Ухвалено європейський Закон про прокуратуру. Розпочато ухвалення законів, які регламентують реформу МВС, відокремлюють силові структури від політичних, створюють муніципальну варту та нову поліцію. Гучні корупційні скандали, як це не парадоксально звучить, стали позитивним явищем. Це катарсис, свідчення того, що на корупцію перестали сором'язливо заплющувати очі, що з нею нарешті розпочинається реальна боротьба, преса і суспільство стали набагато менш терпимими до неї» [14].

Отже, дослідження правових основ протидії корупції в Україні та формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо їх вдосконалення є вкрай важливим із урахуванням необхідності продовження системних та ефективних реформ державного та правоохоронного секторів з метою рішучого подолання корупційних проявів у нашій державі.

Правові аспекти корупційної проблематики стали предметом дослідження цілого ряду вітчизняних та зарубіжних науковців, до яких відносяться, зокрема, такі, як М. Хавронюк, О. Кальман, Дж. Поуп, Г. Кохан, Є. Невмержицький, П. Андрушко, О. Бандурка та ін. Втім з огляду на постійну трансформацію нормативно-правової бази боротьби з корупцією та необхідність теоретичного аналізу і емпіричної оцінки впливу нових нормативно-правових актів на реальний стан суспільних відносин виникає потреба в нових наукових розробках, які стосуються правових основ антикорупційної діяльності.

Завданнями статті є: аналіз чинного правового регулювання боротьби з корупцією з урахуванням останніх законодавчих змін у контексті євроінтеграційної політики нашої держави, формулювання пропозицій щодо подальшого реформування системи протидії корупції з метою подолання кризових явищ у діяльності системи державного управління та правоохоронної системи України.

Результати дослідження. Корупція, яка протягом всього історичного розвитку українського суспільства, на жаль, є однією із системних і визначальних рис його розвитку, в умовах світової геополітичної нестабільності, соціально-економічних проблем розвитку нашої держави, кризових політичних явищ всередині України стає одним із головних чинників, що прямо гальмують процес реформування системи державного управління, економічного базису, соціальної сфери. Лише за умови зведення її руйнівного впливу до мінімуму можливе реальне і відносно швидке наближення Української держави до передових світових стандартів і її подальший еволюційний розвиток.

Так, на думку Л. Багрій-Шахматова, корупція – це явище, яке вразило апарат державної влади і управління, пов'язане з його розладом, коли представники апарату незаконно використовують своє службове становище в корисливих цілях, для особистого збагачення всупереч інтересам служби [15, с. 23].

Нещодавно національним парламентом було прийнято ряд нових законів з метою скасування візового режиму з ЄС, зокрема, такі як «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» від 18.02.2016 (далі – Закон № 1019), «Про Національне агентство з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10.11.2015 (далі – Закон № 3040) та «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» від 08.10.2015, «Про державну службу» від 10.12.2015, «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» від 03.11.2015. Вказане свідчить про невпинність та послідовність реформування системи протидії корупції.

Однак на практиці продовжує існувати ряд недоліків та проблем, які вимагають ґрунтовного аналізу та вироблення рекомендацій щодо їх усунення. Як зазначає відомий дослідник корупції Дж. Поуп, теперішня криза більшою мірою є наслідком нечіткості законодавства та правових інституцій. Запобігання корупційній діяльності повинно стояти на першому плані при розробці реформ, але не менш важливим є примусове забезпечення законів [18, с. 385]

Так, зокрема, парламентом після тривалих дискусій Законом України від 12.11.015 створено новий орган у сфері протидії корупції, яким стане Державне бюро розслідувань (далі – ДБР). На дану правоохоронну структуру відповідно до ч. 1 ст. 5 даного закону покладається розслідування злочинів, скоєних особами, що займають особливо відповідальне становище або відносяться до 1–3 категорій посад, суддями та працівниками правоохоронних органів, прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та службовцями НАБУ [4]. Функціонування ДБР обумовлює необхідність чіткого розмежування антикорупційних повноважень між ним та Національним антикорупційним бюро України (далі – НАБУ).

Очевидно, що компетенція НАБУ поширюється лише на ту частину корупційних злочинів, які є найбільш суспільно небезпечними (зокрема, у випадку їх скоєння спеціальними суб'єктами; коли розмір завданої шкоди в 500 і більше разів перевищує мінімальну зарплату і т. д.). Проте кримінальна корупція є набагато ширшим поняттям як щодо суб'єктного складу, так і в контексті розміру предмета злочину чи завданої ним шкоди. Отже, велика частина корупційних злочинів залишається в підслідності ДБР або органів внутрішніх справ. Такий підхід вбачається досить неоднозначним з огляду на можливу неузгодженість дій між ними, організаційні проблеми при передачі кримінальних проваджень з одного органу до іншого у зв'язку зі встановленням нових обставин справи, відсутність єдиної міжвідомчої системи обміну інформацією. Нагадаємо, якщо в раніше чинному законодавстві розмежування підслідності здійснювалося відповідно до статей КК України, то тепер воно буде пов'язано винятково з окремими елементами складу злочину, наприклад, предметом або суб'єктом діяння. Що ж стосується самих складів злочину, то вони для вказаних правоохоронних органів будуть тотожними, що може призвести, зокрема, й до проблем при визначенні підслідності і, відповідно, додаткових витрат часу, що матиме наслідком потенційну втрату доказового матеріалу.

Вкрай небезпечним чинником, який різко ускладнює ефективність розслідування корупційних злочинів, є не лише нечітке розмежування підслідності між ДБР та НАБУ, а і їх різне підпорядкування. Так, відповідно до ч. 1 ст. 11 Закону «Про Державне бюро розслідувань» директор ДБР, його перший заступник та заступник призначаються на посаду Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до подання конкурсної комісії [4]. У свою чергу згідно з ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» керівництво його діяльністю здійснює директор, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України [7]. Таким чином, різне підпорядкування таких потужних правоохоронних органів, як НАБУ та ДБР при нечіткому поділі їх компетенції обумовлює наростання конфліктного потенціалу та неузгодженість у співпраці між ними.

Важливі законодавчі зміни було запроваджено щодо діяльності органів прокуратури України. Так, 18.02.2016 було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо забезпечення прозорості в організації діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури з метою виконання рекомендацій Міжнародного валютного фонду». Ним запроваджено низку нововведень, якими підвищено ступінь незалежності Спеціалізованого антикорупційного прокурора від Генерального прокурора України, а також змінено процедуру призначення на адміністративні посади в САП. Зокрема, з компетенції Генерального прокурора України виведено право призначення керівників та заступників керівників структурних підрозділів САП та передано відповідні повноваження Спеціалізованому антикорупційному прокурору. Крім того, ключову роль у призначенні самого Спеціалізованого антикорупційного прокурора з цього часу відіграє конкурсна комісія, оскільки кандидатура, відібрана нею, призначається на посаду Генеральним прокурором

України в обов'язковому порядку. До інших новацій відноситься встановлення нових вимог до кандидатів на посади прокурорів САП, які є більш суворими у порівнянні із прокурорами загальних прокуратур: так, прокурором САП може бути призначено особу, яка має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше 5 років та володіє державною мовою (в той час, як кандидат на посаду прокурора місцевої прокуратури повинен мати не менше 2 років стажу). Також у ст. 8-1 Закону «Про прокуратуру» визначено вимоги до членів конкурсної комісії з відбору на адміністративні посади в САП, зокрема заборонено включати до її складу осіб, які займають політичні посади, працівників правоохоронних органів, депутатів Верховної Ради України та місцевих рад і т. д. Отже, Україна продовжує процес формування моделі прокуратури, максимально наближеної до європейської правової системи.

Після прийняття Закону України «Про запобігання корупції» (далі – Закон) значних нововведень зазнало регулювання питань відшкодування шкоди, завданої корупційними діяннями. Так, якщо в ч. 2 ст. 24 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 зазначалось, що правочин, укладений внаслідок корупційного правопорушення, є нікчемним, то в новому Законі ч. 2 ст. 67 говорить лише про те, що такий правочин може бути визнаний недійсним (тобто відповідно до ч. 3 ст. 215 Цивільного кодексу України є оспорюваним). Таким чином, роль прокурора щодо представництва інтересів держави і громадян у сфері корупції стає ще важливішою, оскільки тепер недійсність кожного правочину, вчиненого внаслідок корупції, має доводитись у судовому порядку на загальних підставах.

Важливу роль у вітчизняному правовому полі відіграє створення однойменним законом від 10.11.2015 Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – Агентство). Головною метою створення цієї інституції стала потреба у виведенні з-під юрисдикції органів досудового розслідування, а також Державної виконавчої служби (в частині управління активами, які конфісковано у кримінальному провадженні) можливості оперативного управління корупційними та іншими злочинними активами для усунення корупціогенних ризиків у діяльності органів досудового розслідування, частково оперативного-розшукових підрозділів та виконавчих структур. У подальшому Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення засад діяльності Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 18.02.2016.

Так, п. 2.3.1.3 рекомендацій шостої доповіді Європейської комісії від 18.12.2015 передбачав необхідність перегляду статусу Агентства, оскільки низка поправок до тексту законопроекту, зроблена парламентом, обмежила функції Агентства з активного управління активами, на які накладено арешт, а також положення щодо вилучення та конфіскації.

Сама ідея щодо створення єдиного органу, який би акумулював у собі повноваження щодо виявлення, розшуку та управління злочинного майна, була запозичена з міжнародного досвіду.

Як зазначає А. Дубровик-Рохова, аналогічні агентства існують у країнах Європи та довели свою ефективність. Так, французьке агентство з менеджменту арештованих і конфіскованих активів (AGRASC) із 2011 по 2014 роки сплатило до бюджету 4,5 млн. євро, до фонду боротьби з наркотиками – 5,9 млн. євро, 1,2 млн. євро повернуто державним кредиторам, 23 млн. євро відшкодовано особам, які потерпіли від злочинів. При цьому агентство повністю забезпечувало свою роботу за рахунок надходжень від менеджменту активами (3,6 млн. євро за три роки: 2011—2014 р. р.) [17].

Як бачимо, по суті, створення агентства централізувало в межах одного органу повноваження щодо виявлення, розшуку, оцінки, управління корупційними та іншими злочинними активами. Зокрема, раніше здійснення повноважень щодо виконання покарання у вигляді конфіскації майна було покладено згідно з ч. 2 ст. 48 Кримінально-виконавчого кодексу України та ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження» на Державну виконавчу службу [1; 10].

У свою чергу розшук злочинних активів покладался на органи досудового розслідування і оперативно-розшукові підрозділи, а оцінка злочинного майна здійснювалася переважно через механізм проведення судово-товарознавчих та інших експертиз. Що ж стосується управління корупційними та іншими злочинними активами, то даний напрям взагалі не був персонально закріплений за жодним із існуючих органів. Що ж стосується інших аспектів управління злочинними, зокрема, корупційними активами, то вони до прийняття закону № 3040 фактично випадали із правового регулювання.

Важливо відзначити, що агентство є єдиною, окрім прокуратури, інституцією, яка опосередковано реалізує позовну діяльність у сфері корупції. Однак агентство виявляє, розшукує та управляє активами лише в межах кримінального провадження, а подання ним позовів має на меті не відшкодування шкоди, а лише вилучення злочинного майна для тимчасового управління ним до прийняття судового рішення, що підтверджується ч. 9 ст. 20 вищевказаного закону. Якщо ж інший орган (а ним станом на сьогодні може бути лише прокуратура або потерпіла сторона) не заявить позов про відшкодування шкоди, то таке майно повертається особі, в якій воно вилучено.

Також Верховною Радою України прийнято закони України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні» від 10.11.2015 (далі – Закон від 10.11.2015), а також «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» від 18.02.2016 (далі – Закон від 18.02.2016).

Вказаними законами у кримінальний процес введено нову сторону кримінального провадження – третю особу, щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також поширено на таких осіб можливість накладення арешту майна, як заходу забезпечення кримінального провадження. Однак, якщо згідно з Законом від 10.11.2015 в статті 170 КПК України було передбачено можливість накладення на майно третьої особи арешту, в тому числі з метою забезпечення цивільного позову, то Законом від 18.02.2016 у статті 170 КПК України таку можливість скасовано – арешт майна третьої особи застосовується виключно для збереження речових доказів та спеціальної конфіскації. З одного боку, дане нововведення певним чином обмежує потенціал відшкодування шкоди, завданої злочинцем, оскільки у корупціонера виникає можливість передати своє майно третій особі за фіктивними правочинами з метою уникнення цивільно-правової відповідальності за свої дії. З іншого боку, створення необґрунтованих правових підстав для вилучення майна третіх осіб може спричинити зловживання з боку правоохоронних органів, а також буде суперечити статті 41 Конституції України в частині права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. В будь-якому разі станом на сьогодні прокурор не наділений правом арештовувати майно третіх осіб із метою забезпечення цивільного позову у кримінальному провадженні.

Окремо необхідно наголосити на прийнятті Законів України «Про внесення змін до деяких законів України у сфері державних закупівель щодо приведення їх у відповідність із міжнародними стандартами та вжиття заходів із подолання корупції» від 16.09.2015, «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» від 03.11.2015, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» від 08.10.2015, «Про державну службу» від 10.12.2015 та ін. Дані законодавчі акти формують нормативно-правову базу боротьби з корупцією в окремих сферах діяльності держави.

Висновки. Отже, протидія корупції була і залишається однією із ключових проблем розвитку суспільства і державності в Україні. За останні роки її рівень суттєво зріс, що обумовило прийняття Верховною Радою України ряду антикорупційних законів, спрямованих на формування новітньої платформи боротьби з корупцією. Зокрема, створено ряд нових правоохоронних органів, таких, як Державне бюро розслідувань і Національне антикоруп-

ційне бюро. В той же час у їх діяльності мають місце системні недоліки, основними з яких є відсутність чіткості в розмежуванні підслідності між ними, а також підпорядкування різним гілкам влади (Прем'єр-міністру України та Президенту України відповідно).

Важливим нововведенням в інституційній складовій боротьби з корупцією стало запровадження Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Воно було створене з використанням європейського досвіду, зокрема, практики Франції, в якій діє AGRASC (Агентство з менеджменту арештованих і конфіскованих активів). Цей новий орган централізував функції, які раніше належали низці інших структур, зокрема, Державній виконавчій службі, оперативно-розшуковим підрозділам, органам досудового розслідування, а також сконцентрував нові повноваження, такі як управління корупційними та іншими злочинними активами.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про виконавче провадження». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/606-14>.
2. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні» від 10.11.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/770-19>.
3. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні» від 10.11.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/769-19>.
4. Закон України «Про Державне бюро розслідувань». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54012.
5. Закон України «Про Державний бюджет України на 2015 рік». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80-19>.
6. Закон України «Про Національне агентство з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/772-19>.
7. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
8. Конституція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
10. Кримінально-виконавчий кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.01.2015 № 17 «Питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/17-2015-п>.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 19.11.2012 № 1104 «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-п>.
13. За останні 2 роки рівень корупції в Україні зріс на 18%: дослідження. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/news/poslednie-goda-uroven-korruptsii-ukraine-1428572826.html>.
14. Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/shorichne-poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radi-u-35412>.
15. Багрий-Шахматов Л.В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы коррупции, теневой экономики и борьбы с ними / Л.В. Багрий-Шахматов. – Одесса: Ластар, 2001. – 530 с.

17. Дубровик-Рохова А. Рада почала створення агентства із повернення вкрадених активів. – День (09.10.2015). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://m.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/zakon-yakuu-nablyzyt-ukrayinu-do-yes>

18. Поуп Дж. Боротьба з корупцією: елементи системи державної непідкупності. – 2011. – 488 с.

19. Чемерис І.В. Зарубіжний досвід протидії корупції в системі державного управління. – Стратегічні пріоритети. – № 3 (12). – 2009. – 111 с.

ЧЕРНЕНКО О. О.,

старший слідчий з особливо важливих справ
(Головне слідче управління МВС України)

УДК 343.85

ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ ТА ОСНОВНИХ НАПРЯМКІВ

У статті запропоноване кримінологічне визначення поняття профілактичної діяльності слідчого, проаналізовано зміст сучасних функцій органів досудового розслідування. Автором також проведено аналіз слідчої профілактики згідно з основними етапами спеціально-кримінологічної профілактики та виокремлено основні напрямки превентивної діяльності слідчих на кожному з них.

Ключові слова: *слідча профілактика, слідчий ОВС, спеціально-кримінологічна профілактика, індивідуальна профілактика, напрямки слідчої профілактики.*

В статье предложено криминологическое определение понятия профилактической деятельности следователя, проанализировано содержание современных функций органов досудебного расследования. Автором также проведен анализ следственной профилактики в соответствии с основными этапами специально-криминологической профилактики и выделены основные направления превентивной деятельности следователей на каждом из них.

Ключевые слова: *следственная профилактика, следователь ОВД, специально-криминологическая профилактика, индивидуальная профилактика, направления следственной профилактики.*

Criminological definition of investigator preventive activity is proposed in article; content of current investigative agencies functions is analyzed. The analysis of investigative prevention according to main stages of specially-criminological prevention is performed by author; and basic directions of prevention activities are defined on each of them.

Key words: *investigative prevention, investigator of internal affairs agencies, specially-criminological prevention, individual prevention, investigative prevention directions.*

Вступ. Запобігання злочинності, як один із пріоритетних напрямів державної політики, реалізується широким колом суб'єктів, одним з яких виступають слідчі ОВС. Включення працівників слідчих підрозділів до системи суб'єктів запобіжної діяльності здійснено

внаслідок виконання останніми процесуально-правових обов'язків та їх приналежності до органів внутрішніх справ, однією з основних функцій яких є профілактика злочинності.

Питання визначення змісту та класифікації функцій, що їх виконують підрозділи ОВС України, переважно були предметом наукового аналізу фахівців в галузі теорії управління та адміністративного права, серед яких слід вказати, перш за усе, М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурку, Я.Ю. Кондратьєва, О.В. Негодченка, В.І. Олефіра. Обираючи різні підходи до класифікацій функцій підрозділів ОВС вчені-адміністративісти обов'язково виокремлюють запобігання правопорушенням та розкриття кримінальних правопорушень [1] (або профілактичну та кримінально-процесуальну функції) саме як основні напрямки діяльності органів внутрішніх справ [2].

Більш детально профілактична діяльність слідчих була викладена в криміналістичних дослідженнях А.В. Дулова, А.Ф. Волобуєва, В.А. Журавля, В.Є. Корноухова, О.В. Лапіна, Г.А. Магусовського, В.Ф. Ханіна, М.П. Яблокова. Наявність специфічних превентивних повноважень органів досудового розслідування навіть дали підстави для формування вченими-криміналістами самостійного напрямку, що отримав назву «слідчої профілактики». Однак, враховуючи той факт, що криміналістика вивчає не загальну концепцію попередження злочинності, як це робить криминологія, дослідження профілактичної діяльності слідчого виключно в межах криміналістики чи адміністративного права не дозволяє повністю розкрити її зміст та визначити основні напрямки. Теорія запобігання злочинності становить центральну ланку саме криминології, яка, в свою чергу, як наука синтетична, використовує здобутки інших наук, в тому числі й зазначених вище.

Враховуючи це, метою нашої статті є з'ясування криминологічного змісту профілактичної діяльності слідчого та визначення основних профілактичних функцій слідчого, як спеціального суб'єкта криминологічної профілактики.

Результати дослідження. У вітчизняній криминології (не без впливу криміналістичного напрямку в поєднанні з положеннями КПК України 1960 р.) тривалий час зміст превентивної діяльності слідчих апаратів окреслювався у досить загальний спосіб – як виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також вжиття через відповідні органи заходів до їх усунення, що й було закріплено у нормативних документах того часу. Виступи перед трудовими колективами і громадськими організаціями, а також інформування населення через засоби масової інформації з питань причин та умов злочинів вважалися не самостійними формами, а лише складовими профілактичної роботи [3].

Проте враховуючи, що під запобіганням злочинності у криминологічній науці розуміється досить великий обсяг заходів та видів діяльності, ми наразі навряд чи можемо штучно звужувати увесь цей обсяг лише до двох-трьох напрямків, навіть якщо мова йдеться про певний вид превентивної діяльності стосовно конкретного виду злочинів.

З цих причин, беручи до уваги позиції авторів різних галузей права, дотичних до діяльності органів досудового розслідування, ми пропонуємо під профілактичною діяльністю слідчих підрозділів ОВС України розуміти ту частину діяльності МВС, як державного органу виконавчої влади, що здійснюється органами досудового розслідування з метою запобігання цього виду злочинів в ході процесуальних та непроцесуальних заходів під час розслідування кримінальних правопорушень, а також в ході інших видів службової діяльності згідно чинного законодавства і відомчих нормативно-правових актів.

Одночасно з наданим визначенням слід пам'ятати, що вивчення профілактичної діяльності слідчого є науково-прикладним питанням, пов'язаним з особливостями реалізації двох основних функцій ОВС України – профілактичної та кримінально-процесуальної, в межах службової діяльності слідчих підрозділів. Постановка такого питання є особливо доцільною з огляду на суперечності між законодавчим та відомчим рівнями регулювання діяльності слідчих у сфері запобігання злочинам, що існують сьогодні в нашій країні. До того ж, маємо акцентувати увагу на тому, що до змісту службової діяльності слідчих підрозділів функції запобігання злочинам та розкриття кримінальних правопорушень входять лише як складові. Приблизний перелік функцій, що їх наразі має виконувати кожен слідчий підрозділ ОВС України, виглядає так (табл. 1):

Таблиця 1

Перелік функцій органів досудового розслідування згідно з відомчими документами МВС України [4]

	Зміст функції органів досудового розслідування	Сутність функції
1.	Всебічне, повне і неупереджене дослідження всіх обставин кримінального провадження, прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень	Кримінально-процесуальна
2.	Інформування населення з питань боротьби зі злочинністю через засоби масової інформації	Інформаційна, профілактична
3.	Аналіз слідчої практики, організації і результатів діяльності слідчих	Аналітична
4.	Внесення пропозицій щодо підвищення ефективності функціонування органів досудового розслідування	Нормотворча
5.	Вивчення практики застосування слідчими норм права і розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства України	Методична, нормотворча
6.	Вивчення, узагальнення позитивного досвіду досудового розслідування, впровадження його на практиці, розроблення сучасних методик розслідування окремих видів злочинів	Методична
7.	Забезпечення підбору, розстановки і виховання слідчих кадрів, підвищення їх кваліфікації та професійної майстерності	Організаційно-управлінська, методична
8.	Зміцнення службової дисципліни, підвищення якості досудового розслідування і скорочення його строків	Організаційно-управлінська
9.	Розроблення та реалізація заходів щодо дотримання законодавства	Організаційно-управлінська
10.	Організація взаємодії з органами та підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову й експертну діяльність, прокурорський нагляд у кримінальних провадженнях	Організаційно-управлінська
11.	Організація розгляду і вирішення скарг та заяв громадян, які надходять у зв'язку з провадженням досудового розслідування кримінальних правопорушень	Організаційно-управлінська
12.	Інші функції, передбачені чинним законодавством: – проведення стройових оглядів; – організація чергування по підрозділу; – ведення діловодства, тощо.	Організаційно-управлінська

Як бачимо з дванадцяти наведених функцій, більшість із них (45%) випадає саме на організаційно-управлінський аспект, у той час, як власне профілактична діяльність органів досудового розслідування не сформульована досить чітко, будучи «розчиненою» у змісті інших видів діяльності. Така специфіка профілактичної діяльності слідчих підрозділів пояснюється, перш за все, тим, що превентивні заходи застосовуються на різних етапах провадження, що зумовлює тривалий та певною мірою латентний характер діяльності слідчого у цьому напрямку. Лише у деяких випадках вжиття слідчим невідкладних одноразових профілактичних заходів є наочним, оскільки вони спрямовані на негайне запобігання злочинам, що готуються, чи припинення злочинів, що продовжуються. При цьому такі термінові заходи за характером істотно відрізняються від превентивних заходів тривалої дії, що реалізуються слідчим у процесі розслідування.

У роботах учених-адміністративістів надається дещо інший перелік функцій, що їх виконують слідчі підрозділи, як складова частина органів внутрішніх справ. Наприклад, функції планування, контролю, функції взаємодії, а також функції інформаційного, кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення [5].

Проаналізувавши позицій вітчизняної кримінології стосовно змісту запобігання злочинності, ми можемо впевнено стверджувати, що профілактична діяльність слідчих підрозділів категоріально відноситься переважно до спеціально-кримінологічного та індивідуального видів запобігання. Означені види об'єднують широкий клас заходів, спрямованих на досягнення двох цілей – усунення детермінант, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

Саме тому, окреслюючи можливі напрямки профілактичної діяльності слідчих підрозділів ОВС України, необхідно, перш за все, виокремити з спеціально-кримінологічного запобігання саме ту його частину, що безпосередньо стосується роботи територіальних підрозділів ГСУ МВС України.

Реалізація спеціально-кримінологічних запобіжних заходів відбувається на різних стадіях. Розділяючи позицію харківської школи кримінології, ми також пропонуємо виокремлювати у превентивній діяльності такі три напрями: кримінологічну профілактику, відвернення злочинів та припинення злочинів [6, с. 53–58].

За концепцією В.В. Голіної кримінологічна профілактика об'єднує сукупність заходів, спрямованих на виявлення та усунення негативних явищ, що виникли чи можуть виникнути, і детермінувати злочинність, через що превентивні заходи можуть бути умовно поділені на профілактику випередження, обмеження, усунення та захисту [7].

Специфіка профілактики випередження, з точки зору окремих дослідників, полягає в інформуванні суспільства про небезпечні явища, що можуть виникнути та детермінувати ті чи інші протиправні прояви, а також у своєчасному застосуванні стратегічних заходів превенції [8]. Стосовно діяльності ГСУ МВС України, на нашу думку, такими заходами можуть виступати участь у розробці законопроектів та національних програм запобігання злочинності, кримінологічна експертиза нормативно-правових актів, аналіз та узагальнення слідчої практики з наступною розробкою рекомендацій щодо регулювання суспільних відносин, контроль за станом правозастосовчої практики.

Дотичною до діяльності слідчих підрозділів є й профілактика обмеження, яка передбачає діяльність спеціальних суб'єктів, що перешкоджає поширенню в країні або на певній адміністративно-територіальній одиниці криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню особи злочинця [9, с. 92–94]. При цьому слід відзначити, що можливості слідчого апарату в здійсненні цього виду профілактики є значно обмеженішими, ніж, наприклад, у підрозділів блоку кримінальної міліції, і можуть бути реалізовані переважно під час роботи з учасниками досудового розслідування. Такими ж обмеженими є й можливості слідчих здійснювати заходи у сфері профілактики усунення, які в цілому спрямовані на якомога повну ліквідацію криміногенних процесів, та які запобігають новій активізації цих процесів.

Як показує практичний досвід, профілактика захисту, орієнтована на захищеність та безпеку особи і матеріальних об'єктів, може здійснюватися підрозділами ГСУ МВС України також частково. Переважно заходи у цьому спеціальному напрямку реалізуються представниками слідчого апарату в ході інформаційно-просвітницької діяльності, коли надані цільовій аудиторії рекомендації підвищують рівень захищеності об'єктів протиправних посягань, а також знижують рівень віктимності громадян шляхом їх поінформованості [10].

Наступний напрямок спеціально-кримінологічного запобігання – відвернення злочинів – розглядається І.М. Даньшиним та В.В. Голіною, як сукупність заходів, спрямованих «...на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя» [6, с. 56]. Метою цих заходів виступає дискредитування злочинної поведінки та добровільна відмова потенційних злочинців від злочинної мотивації. Згідно з класифікацією, запропонованою В.В. Голіною, заходи протидії злочинній мотивації можуть бути поділені на заходи переорієнтації антисуспільної настанови та активні контрзаходи.

Серед заходів першої групи автором пропонується розглядати:

а) спеціальні економічні та соціально-психологічні програми, розраховані на отримання громадянами більш-менш повного задоволення власних потреб, що призводить до відмови від злочинних намірів;

б) заходи, спрямовані на формування антикримінальної культури;

в) кримінологічне інформування населення для більш тісної співпраці громадян із правоохоронними органами;

г) організаційно-правові заходи, спрямовані на підвищення у людей почуття відповідальності та уявлення про допустимі засоби досягнення потреб [11].

До активних контрзаходів відносяться заходи переконання, застереження та різних форм примусу. При цьому харківська кримінологічна школа вважає, що відвернення злочинів, як вид превенції, має місце на стадії від моменту формування злочинного мотиву до початку виконання злочину. Ця теза, розглянута з позиції потреб службової діяльності слідчих підрозділів, досить сильно звужує масштаб відвернення останніми злочинів, оскільки слідчими може бути реалізований лише вкрай обмежений перелік заходів із кримінологічного інформування населення та формування антикримінальної культури. До того ж, аналогічні заходи слідчі можуть також здійснювати в рамках профілактики обмеження та захисту, розглянутих вище.

Досить проблематичним є й здійснення у практиці органів досудового розслідування заходів щодо припинення злочинів, оскільки основний акцент у цьому напрямку робиться на недопущення завершення вже розпочатого злочину. Слідчими ОВС означений вид запобігання злочинам поки що практикується не досить часто. Основною причиною цього є тривалий період досить самостійного функціонування оперативних та слідчих підрозділів, обумовлений специфікою Кримінально-процесуального кодексу 1960 р. Проте наразі на порядку денному стоїть питання розробки більш розгалуженої системи слідчих дій, спрямованих на реалізацію заходів із припинення злочинів, серед яких, вслід за В.В. Голіною, можна виокремлювати заходи опанування, обережності та активного втручання [6, с. 58].

Не менш важливим від спеціально-кримінологічного запобігання є індивідуальна профілактика, яка безперечно заслуговує на окрему увагу в діяльності слідчих.

Наразі в кримінології існує декілька визначень змісту індивідуальної профілактики. Так, певні дослідники розглядають індивідуальну профілактику, як діяльність органів внутрішніх справ, спрямовану на виявлення осіб, які схильні до вчинення злочину, вивчення цих осіб та відповідний вплив на них шляхом заходів переконання і примусу [12, с. 791–715].

Більшість учених схильна включати до об'єкта індивідуальної профілактики значно ширший спектр явищ – поведінку та спосіб життя осіб, які мають високу ймовірність вчинення злочину; соціальні елементи їх особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; соціально значущі психофізичні особливості індивідів; несприятливі умови оточуючого середовища [6, с. 53–58].

Російські кримінологи пропонують виокремлювати чотири види індивідуальної профілактики в залежності від стадії асоціального розвитку особи злочинця. Перший вид – рання індивідуальна профілактика – стосується осіб, які перебувають на початковому етапі криміналізації, вчиняючи різні правопорушення незлочинного характеру. Судово-слідча профілактика, як другий вид індивідуальної превенції, спрямована на осіб, які вчинили чи вчиняють злочини, тому основний превентивний акцент тут має робитися на відмові від продовження злочинної діяльності та формуванні обставин, що сприяють каяттю. Пенітенціарний та постпенітенціарний види індивідуальної профілактики мають справу з особами, відносно яких суд прийняв рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу [13, с. 32–36].

Наведена класифікація має для нас певний інтерес, хоча вона й несе окремі незгодженості з вітчизняною кримінологією, оскільки українські правники схильні розглядати індивідуальну профілактику як запобіжну діяльність, що має відбуватися на стадії, що передуює виникненню злочинного наміру, що лише частково пов'язано з етапами становлення асоціальної особистості злочинця [6, с. 58].

Не менш цінною прагматичною спрямованістю відрізняється інший підхід у російській кримінології, в межах якого пропонується виокремлювати в якості самостійних блоків загальну теорію попередження злочинності; тактику попередження злочинності та методику попередження. У структурі двох останніх блоків кримінологи зазначають розділи, які

можуть активно використовуватися слідчими у превентивній діяльності – тактика заходів попередження, прогнозування індивідуальної злочинної поведінки, методики попередження окремих видів та груп злочинів. Методики попередження є досить цікавим напрямком, оскільки поєднують як криміналістичні, так й кримінологічні засади, відрізняючись при цьому за класифікаційними ознаками, обсягом, ступенем конкретизації [14, с. 102–152]. У своїй сукупності, на думку А.Е. Жалінського, розроблені методики можуть утворювати багаторівневу, несуперечливу систему попередження окремих видів злочинів, що має багатий практичний потенціал розвинення цього напрямку. Зокрема, до системи можуть входити методики усунення окремих детермінант злочинності, методики проведення профілактичної роботи в окремих регіонах та колективах, методики здійснення превентивного впливу окремими суб'єктами, в тому числі й органами внутрішніх справ [15, с. 31].

Висновки. Узагальнюючи проведений огляд напрямків превентивної діяльності, ми можемо констатувати, що на противагу традиційно вузькому розумінню змісту слідчої профілактики, успадкованому з радянських часів, ми можемо пропонувати для практики слідчих підрозділів щонайменше вісім напрямків спеціально-кримінологічної та індивідуальної профілактики, найбільш доцільних із точки зору специфіки досудового розслідування (табл. 2).

Таблиця 2

Перелік основних напрямків превентивної діяльності слідчих підрозділів

КРИМІНОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА		
1	Профілактика випередження	– участь у розробці законопроектів та національних програм запобігання злочинності, кримінологічна експертиза нормативно-правових актів; – розробка рекомендацій щодо регулювання суспільних відносин, підвищення рівня захищеності об'єктів протиправних посягань; – розробка методик попередження окремих видів та груп злочинів.
2	Профілактика обмеження	Перешкоджання поширенню криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинів під час роботи з учасниками досудового розслідування та у взаємодії з іншими підрозділами ОВС. Встановлення дієвого двостороннього зв'язку з населенням для отримання кримінологічно значущої інформації.
3	Профілактика усунення	Ліквідація криміногенних процесів, запобігання їх активізації
4	Профілактика захисту	Інформаційно-просвітницька діяльність із метою надання цільовій аудиторії рекомендацій, що підвищують рівень захищеності об'єктів протиправних посягань, а також знижують рівень віктимності громадян шляхом їх поінформованості
ВІДВЕРНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ		
5	Переорієнтація антисуспільної настанови	– заходи, спрямовані на формування антикримінальної культури, дискредитацію злочинної поведінки; – кримінологічне інформування населення для більш тісної співпраці громадян із правоохоронними органами.
6	Активні контр-заходи	– переконання потенційних злочинців щодо добровільної відмови від вчинення злочину; – винесення застереження та застосування заходів примусу для утримання потенційних правопорушників від вчинення злочинів.
ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА		
7	Рання індивідуальна профілактика	– виявлення осіб, які схильні до вчинення злочину; – прогнозування індивідуальної злочинної поведінки та вплив на несприятливі умови оточуючого середовища.
8	Судово-слідча профілактика	– розробка тактики заходів попередження; – формування обставин, що сприяють усвідомленню поведінки та каяття.

Список використаних джерел:

1. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ : навч. посіб. / В.І. Олефір, С.Ф. Константинов, С.Г. Братель та ін.; за заг. ред. В.В. Коваленка. – К. : КНТ, 2011. – 512 с.; Ануфрієв М.І. Основні напрямки кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України (організаційно-правовий аспект): монографія. – Харків: НУВС, 2001. – 236 с.; Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України: підручник. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1998. – 480 с.; Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно-правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку : науково-практичний, документально-джерельний та навчально-методичний комплекс : у 3 ч. Ч. 2, Ч. 3 / Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.І. Олефір та ін. ; відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв. – К., 2001. – 584 с.; Негодченко О.В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: монографія. – Д.: вид-во Дніпроп. ун-ту, 2003. – 448 с.
2. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник. – Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. – 177 с. – С. 5–6; проект закону України «Про органи внутрішніх справ України» № 1376 від 18.01.2008. [Електронний ресурс] // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1376&skl=7
3. Лукашевич С.Ю., Блага А.Б., Колодяжний М.Г., Самойлова О.М. Ефективність діяльності органів кримінального переслідування по запобіганню злочинам. – Харків: Інститут вивчення проблем злочинності Національної Академії правових наук України, 2010. – 48 с.; Омельченко О.Є. Процесуальна діяльність слідчого щодо запобіганню злочинам : навч. посіб. / О. Омельченко, Д. Письменний. – К. : Вид-во А.В. Паливода, 2008. – 56 с.
4. Наказ МВС України від 09.08.2012 № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України».
5. Горелов М.О. Організаційно-правові основи діяльності слідчих підрозділів ОВС України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний аграрний університет, Київ, 2008. – 198 с.; Каткова А.Г. Правові та організаційні аспекти управління слідчими підрозділами органів внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2003. – 19 с.
6. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голина, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голини. – 2-ге вид. перероб. і доп. : Право, 2009. – 288 с.
7. Голина В.В. Криминалогическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений. – К.: Наукова думка, 1989. – 386 с.
8. Ключев О.М. Суть та загальна характеристика профілактичної діяльності на місцевому рівні. Форум права (електронне наукове фахове видання). Х.: ХНУВС. – 2006. – № 2. – С. 76–79. – 77 с. [Електронний ресурс] // <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-2/06komnmr.pdf>.
9. Кириченко О.В. Класифікація заходів оперативно-розшукової профілактики // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 грудня 2010 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2010. – 248 с.
10. Голина В.В. Специально-криминалогическое предупреждение преступлений (теория и практика): Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 – Х., 1994. – 569 с.; Лопушанский Ф.А. Следственная профилактика преступлений: опыт, проблемы, решения. – К.: «Наукова думка», 1980. – 212 с.; Негодченко В.О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2003. – 219 с.
11. Голина В.В. Специально-криминалогическое предупреждение преступлений (теория и практика): Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 – Х., 1994. – 569 с.
12. Профілактика злочинів : [підруч.] / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Джужі. – К.: Атіка, 2011. – 720 с.
13. Бурлаков В.Н., Орехов В.В. Индивидуальное предупреждение преступлений. Вопросы теории и практики. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1988.
14. Мусейбов А.Г. Теоретические основы методики предупреждения преступлений: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – М.: РГБ, 2005. – 428 с.
15. Жалинский А.Э. Специальное предупреждение преступлений в СССР: (Вопросы теории) / А.Э. Жалинский – Львов: Изд-во Львовского ун-та, 1976. – 194 с.

ЧУДИК Н. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального
права та процесу
(Тернопільський національний
економічний університет)

БОБРИК М. Б.,

студентка IV курсу
юридичного факультету
(Тернопільський національний
економічний університет)

УДК 343.81

ПРАВОВІ ОСНОВИ СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ

У науковій статті з позиції науки кримінально-виконавчого права проаналізовано особливості правового статусу засуджених в Україні.

Ключові слова: засуджений, покарання, ув'язнений.

В научной статье с позиции науки уголовно-исполнительного права проанализированы особенности правового статуса осужденных в Украине.

Ключевые слова: осужденный, наказание, заключенный.

In the scientific article from perspective of science of penal law the peculiarities of legal status of prisoners in Ukraine.

Key words: condemned, punishment, prisoner.

Вступ. Створення, формування правової держави, побудова громадянського суспільства в нашій державі не можливі без надійного правового захисту кожної особи, забезпечення прав і свобод громадянина.

Особливо гостро стоять проблеми дотримання прав і законних інтересів громадян, що опинилися в місцях позбавлення волі, скарги і листи від яких надходять до органів законодавчої і виконавчої влади. Позбавлені свободи громадяни скаржаться на умови перебування у колоніях, слідчих ізоляторах, на тортури і знущання з боку працівників правоохоронних органів. Світова громадськість постійно звертає увагу на порушення в Україні життєво важливих прав людей, які тимчасово або довільно позбавлені свободи. Через грубі порушення прав людини і громадянина Україна займає четверте місце в світі за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини.

Слід зазначити, що проблемами правового статусу засуджених займалися такі провідні українські вчені в галузі кримінально-виконавчого права, як І.Г. Богатирьов, О.М. Джужа, В.П. Севастьянов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, Ю.В. Чоботарьова та ін.

Постановка завдання. Розкрити поняття та риси правового статусу засуджених; проаналізувати зміст правового статусу засуджених; визначити особливості прав засуджених на особисту безпеку.

Метою роботи є характеристика правових основ статусу засуджених осіб.

Результати дослідження. Поняття правового статусу особи достатньо висвітлене в загальній теорії права і розуміється, звичайно, як правове положення громадянина, або як юридичне закріплення положення громадянина в суспільстві.

М.Я. Гуцуляк зазначає, що під правовим статусом засуджених необхідно розуміти засновану на загальному статусі громадян держави і закріплену в нормативних актах різних галузей права сукупність їх обов'язків, прав, свобод і законних інтересів, що залежать від призначеної судом міри кримінально-правового впливу і від поведінки винного під час її виконання [7, с. 139].

І.Р. Григорян, говорячи про правовий статус засудженої особи, вказує на те, що неодмінно потрібно відзначити головну його специфіку – він існує в межах певного режиму. Цей режим одночасно є нібито зовнішньою умовою існування засудженого, але в той же час є складовою «правового статусу», саме він визначає місце засудженого у відносинах, що складаються в межах місця позбавлення волі, його права і обов'язки. Автор підкреслює, що спеціальні обов'язки засуджених до позбавлення волі у вигляді зобов'язання вчиняти ті чи інші дії не мають за мету заподіяння фізичних страждань. Вони здійснюють великий дисциплінуючий, виховний вплив. Тут мова йде саме про те, що обмеження в правах, яких зазнає особа, засуджена до позбавлення волі, зумовлені тим, що метою виконання покарання є кара, яка неможлива без певних обмежень. Проте ці обмеження не можуть виходити за рамки, встановлені Конституцією України (ст. 63), Кримінальним кодексом України та міжнародними актами з прав людини, але саме їх ідеї лежать в основі законодавства [6].

Як вважає М.Я. Гуцуляк, ретельна регламентація правового статусу засуджених являє собою важливий інструмент їх правового і морального виховання, прищеплення поваги до закону, прав і законних інтересів інших осіб. Закріплення правового статусу засуджених, особливо з урахуванням міжнародних актів, є своєрідним показником прагнення України дотримуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань, що, безперечно, позитивно впливає на її міжнародний авторитет [7, с. 140].

М.М. Яцишин у своїх дослідженнях здійснює порівняльний аналіз напрямків функціонування вітчизняної та європейської пенітенціарних систем із забезпечення прав засуджених, як:

- встановлення низки мінімальних стандартів для всіх тих аспектів управління в'язницями, які є суттєво важливими для забезпечення гуманних умов утримання та належного поводження із в'язнями в сучасних прогресивних системах;
- заохочення адміністрації в'язниць до розвитку політики, стилю та практики управління на основі сучасних принципів забезпечення справедливості;
- розвиток у персоналу в'язниць професійних навичок, що віддзеркалюють важливі соціальні та моральні якості його роботи, і створення умов, за яких цей персонал міг би якнайефективніше виконувати свою роботу в інтересах всього суспільства, в'язнів, що перебувають під його наглядом, та його власного професійного задоволення;
- забезпечення основних реальних критеріїв, за допомогою яких адміністрації в'язниць та особи, відповідальні за інспектування умов утримання та управління в'язницями, могли б об'єктивно оцінювати стан справ та ступінь просування до більш високих стандартів [8, с. 481–482].

Зміст правового статусу особи включає такі елементи: основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина [7, с. 139].

Відповідно до ч. 2 ст. 7 КВК України засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим кодексом, законами України і встановлених вироком суду. Ч. 5 цієї статті вказує на те, що дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняється [2].

Законодавець у ст. 8 КВК України визначив основні права засуджених. Зокрема, засуджені мають право:

- на отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання. Адміністрація установи чи органу, який виконує покарання, зобов'язана надати засудженим зазначену інформацію, а також ознайомлювати їх із змінами порядку і умов відбування покарань;

– на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню. Заходи впливу можуть застосовуватися до засуджених виключно на підставі закону; засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди;

– звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань. Відповідні заяви подаються у двох примірниках, один з яких з відміткою про отримання залишається у засудженого;

– давати пояснення і вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами рідною мовою. Відповіді засудженим даються мовою звернення. У разі відсутності можливості дати відповідь мовою звернення вона дається українською мовою з перекладом відповіді на мову звернення, який забезпечується органом або установою виконання покарань;

– на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом. Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги. Засудженому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власні кошти. Засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмовою згодою пройти курс лікування від зазначених захворювань;

– на соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій, відповідно до законів України;

– отримувати у встановленому законом порядку передачі (окрім речей, що засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин, прекурсорів);

– на оплачувану працю, організовану відповідно до вимог законодавства про працю, у тому числі щодо тривалості, умов та оплати праці; встановлюється восьмигодинний робочий день, але не більше 40 годин на тиждень. При цьому тривалість робочого дня встановлюється з 7 до 17 години або з 6 до 16 години;

– на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених цим кодексом;

– на належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому цим законом та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України [2].

Слід зазначити, що засудженому гарантується право на правову допомогу. Для одержання правової допомоги засуджені можуть користуватися послугами адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Таке право поширюється і на засуджених осіб, які перебувають на лікуванні у закладах охорони здоров'я.

Засуджені іноземці мають право підтримувати зв'язок із дипломатичними представництвами і консульськими установами своїх держав, особи без громадянства, а також громадяни держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, – з дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їх захист.

Засудженому гарантується право на побачення у порядку, встановленому КВК України. У разі перебування на лікуванні у закладах охорони здоров'я засуджений має право на короткострокові побачення.

Забороняється безпідставне примусове переривання сну засуджених у нічний час, у тому числі виключно для здійснення перевірки наявності засуджених.

Керівник адміністрації установи виконання покарань несе персональну відповідальність за розміщення засуджених, що прибули до установи. При цьому забороняється розміщення таких осіб у приміщеннях разом із особами, що мають дві або більше судимостей, а також особами, які можуть негативно на них вплинути за своїми психологічними якостями [2].

Ст. 9 КВК України передбачає основні обов'язки засуджених. Отож, засуджені зобов'язані:

– виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб;

– виконувати встановлені законодавством вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань;

– ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених;

– з'являтися за викликом адміністрації органів і установ виконання покарань.

Невиконання засудженими своїх обов'язків і встановлених законодавством вимог адміністрації органів і установ виконання покарань тягне за собою встановлену законом відповідальність [2].

Слід зазначити, що у кримінальному законодавстві є групи спеціальних норм, орієнтованих на регулювання питань безпеки осіб, що знаходяться в установах виконання покарання.

Відповідно до Порядку здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, затвердженого наказом Міністерства юстиції України 12.02.2014, № 324/5, підставою для вжиття заходів щодо забезпечення безпеки засуджених осіб є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу і майну.

Приводом для вжиття заходів щодо забезпечення безпеки таких осіб можуть бути:

– заява учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича;

– звернення керівника відповідного державного органу;

– отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну зазначених осіб [3].

К.А. Автухов вказує, що наділяючи осіб даної категорії правом на особисту безпеку, держава не тільки захищає їх від імовірних посягань, але й протидіє можливому вчиненню правопорушень у виправних установах [5, с. 2].

Висновок. Правовий статус засуджених – це сукупність прав, обов'язків і законних інтересів, за юридичним призначенням – ступінь розвитку правового статусу громадян, який здійснюється шляхом його обмеження, конкретизації і доповнення.

Правовий статус засуджених існує в межах певного режиму. Ретельна регламентація правового статусу засуджених являє собою важливий інструмент їх правового і морального виховання, прищеплення поваги до закону, прав і законних інтересів інших осіб.

Змістом правового статусу засудженого є такі елементи: основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина. Слід зазначити, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених КВК України, законами України і встановлених вироком суду. Невід'ємним правом засуджених є його право на безпеку.

На сьогоднішній день КВК України ще далекий від досконалості та відповідності як нормам Конституції України, так і міжнародним стандартам поводження із засудженими. А більша частина результатів наукових досліджень щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства та практики його застосування стосовно правового статусу засуджених, на жаль, і досі залишаються незатребуваними з боку Державної пенітенціарної служби України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року із наступними змінами та доповненнями / Відомості Верховної Ради України (ВВР) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року із змінами та доповненнями станом на 21.01.2010 р. / Відомості Верховної Ради України (ВВР) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/conv/page>.
3. Порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, затвердженого наказом Міністерства юстиції України 12.02.2014, № 324/5 / Відомості Верховної Ради України (ВВР) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0299-14/conv>.
4. Автухов К.А. Законний інтерес у структурі правового статусу засуджених / К.А. Автухов // Питання боротьби зі злочинністю. – 2013. – Вип. 25. – С. 160–173.
5. Автухов К.А. Право засуджених до арешту на особисту безпеку / К.А. Автухов // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 10. – С. 1–6.
6. Григорян І.Р. До питання про правовий статус засуджених до позбавлення волі / І.Р. Григорян // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/8_NPE_2007/Pravo/21070.doc.htm.
7. Гуцуляк М.Я. Правовий статус осіб, засуджених до покарання у вигляді громадських робіт / М.Я. Гуцуляк // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 3. – С. 138–142.
8. Яцишин М.М. Особливості правового статусу засуджених в Україні та правових системах інших європейських держав / М.М. Яцишин // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. пр. / За ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка, М.Б. Бучка; упор. О.В. Кресін. – К. : Логос, 2010. – С. 480–482.

ЧУДИК Н. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
кримінального права та процесу
(Тернопільський національний
економічний університет)

МУДРИК К. А.,

студентка IV курсу
юридичного факультету
(Тернопільський національний
економічний університет)

УДК 343.81

ПРОБЛЕМИ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ АРЕШТУ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано особливості відбування покарання у виді арешту в арештних домах України, проблеми їх функціонування та шляхи вирішення цих проблем.

Ключові слова: *покарання, арешт, органи та установи відбування покарань, арештний дім.*

В статье проанализированы особенности отбывания наказания в виде ареста в арестных домах Украины, проблемы их функционирования и пути решения этих проблем.

Ключевые слова: *наказание, арест, органы и учреждения отбывания наказания, арестный дом.*

The article describes peculiarities of serving punishment through arrest in the houses of detention of Ukraine, problems functioning and ways of solving these problems.

Key words: *punishment, arrest, agency and penitentiaries, houses of detention.*

Вступ. В умовах інтеграції української держави до Європейського союзу та світового співтовариства необхідно реформувати національне законодавство у сфері відбування покарань та систему органів та установ відбування покарань відповідно до міжнародних стандартів. Особливо це стосується такого виду кримінального покарання, як арешт, характерною рисою якого є його відбування у спеціальних установах – арештних домах, які у зв'язку із політичними, економічними проблемами, недостатнім матеріально-технічним забезпеченням створюються дуже повільно.

Проблеми відбування покарання у виді арешту в Україні є предметом дослідження таких учених, як К.А. Автухов, Ю.В. Шинкарьов, А.М. Овчаренко, В.П. Голубицький, А.М. Авраменко та ін. В цілому, незважаючи на актуальність та важливість, ця тема недостатньо досліджена в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблем відбування покарання у виді арешту та функціонування арештних домів в Україні.

Завдання статті:

- 1) дослідити порядок відбування покарань у виді арешту та його основні проблеми;
- 2) проаналізувати процес створення та функціонування арештних домів в Україні;
- 3) виділити основні проблеми існування арештних домів в Україні та шляхи їх вирішення.

Результати дослідження. Згідно зі ст. 50 Кримінального кодексу України (далі – КК України) покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Стаття 51 КК України передбачає певний перелік покарань (12 видів), що можуть бути застосовані до особи, яка визнана винною у вчиненні злочину, з урахуванням ступеня тяжкості злочинного діяння, особи злочинця та інших обставин справи. До них належить й арешт [1].

Однак для ефективної боротьби зі злочинністю замало самого факту існування покарання, важливо, аби закладені в ньому правообмеження належно реалізовувалися при його виконанні. Для цього засуджений направляється у спеціально облаштовану установу, в якій створюються необхідні умови для реалізації кари з дотриманням вимог, характерних для конкретного покарання.

Частина 1 ст. 60 КК України встановлює, що покарання у виді арешту полягає у триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців [1].

Введення арешту до системи національного законодавства відповідає тенденціям розвитку законодавства про покарання в інших країнах. Цей вид покарання відомий багатьом державам світу, зокрема, колишнім радянським республікам, а також Іспанії, Китаю, Білорусії, Грузії, Латвії, Литві, Росії тощо [2]. Аналіз історичної літератури й документів виявив, що арешт застосовувався ще за часів дії Литовських статутів на західних територіях сучасної України. Більшого розповсюдження він набув із середини XIX ст. на її східних територіях, що входили до складу Російської імперії. Саме тоді, за часів панування Петра I, він з'явився в Імператорських військових артикулах. Однак, як показують історичні джерела, в цей період загалом ефективність арешту була досить низькою, що було пов'язано зі слабким матеріально-технічним забезпеченням і доволі низьким рівнем правового регулювання. В період радянської влади арешт було замінено на короткострокове позбавлення волі, і нове запровадження його як виду покарання відбулось у 2001 році із прийняттям КК України [3, с. 73].

Арешт має специфічну правову природу: будучи одночасно різновидом позбавлення волі (в його широкому значенні), він має низку специфічних рис, які й обумовили його виокремлення в системі покарань. Арешт від покарання у виді позбавлення волі відрізняється такими ознаками:

- різне коло осіб, до яких повинні застосовуватися арешт та позбавлення волі;
- арешт та позбавлення волі передбачений за вчинення злочинів різної тяжкості;
- різні установи відбування означених покарань та різний режим [2].

Арешт як вид кримінального покарання, як правило, призначається за злочини невеликої або середньої тяжкості, що цілком обумовлено як його строком, так і режимом його виконання та відбування. Він увібрав у себе низку пом'якшуючих особливостей, тому його застосування за деяких умов дозволяє зменшити пагубний вплив застосування покарання у виді позбавлення волі, одночасно ще й збільшити ймовірність досягнення цілей покарання в окремих випадках. До позитивних рис арешту можна віднести також його відносну дешевизну (наприклад, не потрібно витратити кошти на етапування засудженого) й те, що у більшості випадків не виникає потреби у соціальній адаптації та тривалому лікуванні засуджених після їх звільнення. Він не застосовується до осіб віком до шістнадцяти років, вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років [1].

За офіційними даними Державної пенітенціарної служби України, за останні роки простежується тенденція нестабільності призначення і відбування покарання у виді арешту.

Зокрема, на 1 січня 2009 року цей вид покарання відбувало 725 осіб, на 1 липня 2009 року – 697 осіб, на 1 липня 2010 року – 1 053 особи, а 1 січня 2011 року – 918 осіб [4].

Згідно з ч. 1 ст. 50 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) особи, засуджені до арешту, відбувають покарання, як правило, за місцем засудження в арештних домах, а військовослужбовці – на гауптвахтах [5]. Відбування покарання у такій спеціальній установі, як арештний дім, підкреслює специфічність арешту, його окремість від позбавлення волі. На установленні спеціального місця для виконання і відбування арешту робить наголос і законодавство інших країн, наприклад, Естонії, Білорусії, Таджикистану, Росії, Казахстану [6, с. 287].

У зв'язку зі складним політичним та економічним становищем у країні існують досить серйозні проблеми із відбуванням цього виду покарання. Це пояснюється тим, що в Україні практично 10 років від прийняття КК України не було побудовано жодного арештного дому. Відбування покарання у виді арешту проводилось у слідчих ізоляторах (СІЗО) або на дільницях слідчих ізоляторів на території кримінально-виконавчих виправних колоній, що є протизаконним (відповідно до положень КВК України СІЗО не належать до установ виконання покарань ДПтС України; у кримінально-виконавчій системі України слідчі ізолятори є єдиними спеціалізованими установами, призначеними винятково для забезпечення реалізації запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою осіб, підозрюваних і обвинувачених у вчиненні злочинів) [2]. Лише з 2010 року почалися певні зміни на краще щодо цієї проблеми.

З метою розвантаження слідчих ізоляторів, покращення умов тримання осіб, узятих під варту, зараз проводиться робота щодо винесення арештних домів за межі слідчих ізоляторів відповідно до відомчого Наказу «Про створення арештних домів на територіях установ виконання покарань» від 29 червня 2010 року № 216. Зараз арештні дома створені, наприклад, при виправних колоніях у Вінницькій, Житомирській, Запорізькій, місті Києві та Київській, Одеській, Харківській, Чернівецькій та інших областях [7].

Станом на 1 січня 2011 року в арештних домах кримінально-виконавчих установ перебувало 190 осіб: 73 особи – в Автономній Республіці Крим, 11 – у Запорізькій області, 16 – у Київській, 33 – у Луганській, 46 – у Харківській, 11 – у Чернівецькій.

Наприклад, у Харківській області арештний дім, створений на базі Диканівської колонії № 12, відкрився у липні 2010 року. В будинку 6 окремих блокових камер, і він розрахований на 60 місць. Створення арештного дому на території охоронюваної зони Диканівської ВК № 12 дозволило нарешті фактично виконати задум законодавця про відбування арешту в арештному домі. Протягом 2010 року туди було вивезено 109 осіб, що дозволило суттєво розвантажити Харківський слідчий ізолятор [3, с. 73]. Крім арештного дому на базі Диканівської колонії № 12, створено й інші арештні дома, наприклад, при Копичинській виправній колонії управління Державної пенітенціарної служби України в Тернопільській області (№ 112), при Київському слідчому ізоляторі управління Державної пенітенціарної служби України в м. Києві та Київській області та інші (Таблиця 1) [8].

Як бачимо, зараз нарешті зрушив з мертвої точки процес створення арештних домів в Україні. Проте великий об'єм роботи ще потрібно зробити. Як показує Таблиця 1, в Україні не побудовано жодного повноцінного арештного дому, усі вищеперераховані є лише відділеннями при СІЗО та колоніях, а планова потужність більшої кількості з них є просто мізерною, що призводить (при нестачі місць) до відбування покарань засудженими до арешту у все тих же слідчих ізоляторах. У зв'язку з цим, у КК України і КВК України необхідно або накласти мораторій на виконання арешту поки не будуть усунуті всі проблеми щодо його відбування і в кожній області не буде створений свій арештний дім (відбування арешту у спеціальній установі – арештному домі – одна з базових ідей, супутня самій пропозиції введення арешту до системи покарань), або взагалі виключити його з переліку видів покарань як невідповідний одному з основних принципів політики у сфері протидії злочинності – законності, оскільки відбування цього покарання в СІЗО неприпустиме.

Відповідно до КВК України засуджений відбуває весь строк покарання в одному арештному домі. Слід звернути увагу на те, що засуджені до арешту повинні відбувати покарання

тільки за місцем засудження. Це означає, що засуджений до цього виду покарання повинен триматися в межах адміністративної території області, де розташований суд, який проголосив вирок. Уведення подібних жорстких правил про місце відбування арешту пояснюється, головним чином, необхідністю не допускати економічно невиправданого переміщення засуджених. Тому законодавець цілком справедливо та обґрунтовано встановив, що арешт повинен відбуватися в одному арештному домі. Щодо цього правила існує декілька виключень. Переведення засудженого до арешту з одного арештного дому до іншого допускається тільки в разі його хвороби або для забезпечення його безпеки, а також з інших поважних причин, що перешкоджають подальшому перебуванню засудженого в конкретному арештному домі [5].

Таблиця 1

Арештні доми України

Назва	Адреса	Планова потужність
Арештний дім при Копичинській виправній колонії управління Державної пенітенціарної служби України в Тернопільській області (№ 112)	Гусятинський р-н, м. Копичинці, вул. Шевченка, 94	25
Арештний дім при Вінницькій установі виконання покарань управління Державної пенітенціарної служби України у Вінницькій області (№ 1)	м. Вінниця, вул. Островського, 2	5
Арештний дім при Качанівській виправній колонії управління Державної пенітенціарної служби України в Харківській області (№ 54)	м. Харків, пров. Вишневий, 16	4
Арештний дім при Київському слідчому ізоляторі управління Державної пенітенціарної служби України в м. Києві та Київській області	м. Київ, вул. Дегтярівська, 13	10
Арештний дім при Львівському слідчому ізоляторі управління Державної пенітенціарної служби України у Львівській області	м. Львів, вул. Городоцька, 20	5

Єдиною підставою для того, щоб почалося виконання кримінального покарання, є вирок суду. Так само і підставою для тримання осіб, засуджених до арешту, є виключно вирок суду, який набрав законної сили. Після проголошення вироку та вступу його в законну силу засуджений при призначенні йому покарання, пов'язаного з ізоляцією від суспільства, направляється до установ виконання покарань (далі – УВП). У чинному КВК України, як і у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, відсутня вказівка на порядок направлення засудженого до арештного дому (окремих постів та секцій слідчого ізолятора, де сьогодні відбувається арешт) [9]. Отже, порядок направлення засуджених до арешту до УВП є зовсім нерегульованим. При визначенні цього порядку та без наявності для цього спеціальної норми є вимушена необхідність використання правових норм, які регулюють те саме відносно позбавлення волі. Тому необхідно звернутися до ст. 87 КВК України, що регулює порядок направлення засуджених до позбавлення волі для відбування покарання. У цій статті зазначається, що вказані особи направляються для відбування покарання не пізніше десятиденного строку з дня набрання вироком законної сили або з дня надходження із суду розпорядження про виконання вироку, який набрав законної сили. Протягом цього строку засуджений має право на короткострокове побачення з близькими родичами. Згадане положення цілком прийнятне для його застосування щодо осіб, засуджених до арешту. Але це не знімає питання про необхідність нормативного врегулювання порядку направлення засуджених до арешту до УВП [5].

Змістом покарання у виді арешту, як і будь-якого іншого виду покарання, є кара, що виражається у фізичних і духовних обмеженнях. Відбування арешту пов'язано з обмеженням свободи вибору місця проживання й перебування, пересування та визначення власного способу життя, тому основним елементом змісту арешту слід вважати саме ізоляцію, що має як фізичний, так і духовний прояв. Фізичний аспект ізоляції полягає у фактичному поміщенні особи до спеціальної установи виконання покарань – арештного дому.

Однак треба зазначити, що відбування засудженим арешту більшою мірою пов'язане з обмеженням його пізнавальних можливостей, з «відстороненням» його від позитивних аспектів життя суспільства порівняно із засудженими до позбавлення волі. Це виявляється в тому, що в процесі виконання позбавлення волі працівники кримінально-виконавчих установ повинні намагатися розширити в засуджених пізнавально-діяльні можливості, дати їм знання, залучити до соціально-корисної діяльності та сформувавши правильне ставлення до правил поведінки, що сформувалися в суспільстві. При виконанні арешту така діяльність майже не проводиться персоналом арештного дому. З огляду на строки відбування арешту це просто недоцільно.

Висновки. Отже, арешт як вид кримінального покарання в сучасних умовах перебуває на стадії свого становлення і закріплення у системі видів покарань. Розширення практики застосування арешту може виступати одним зі шляхів зменшення рівня криміналізації суспільства, що, насамперед, пов'язано з короткостроковістю досліджуваного виду покарання. Нині при виконанні арешту персонал Державної кримінально-виконавчої служби України стикається з багатьма проблемами як теоретичного, так і практичного характеру. Останні, насамперед, пов'язані з браком відповідної матеріально-технічної бази й фінансування для його виконання. При цьому існують проблеми й теоретичного плану, пов'язані з правовим забезпеченням процесу виконання арешту. Особливо гостро постає проблема створення арештних домів як спеціальних установ відбування цього виду покарання, оскільки навіть зараз, після стількох років застосування арешту в Україні, так і не було створено належної системи арештних домів. Щоб забезпечити якомога кращий виховний вплив на засуджених, варто якомога швидше усунути цю проблему.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
2. Шинкарьов Ю.В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та відбування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю.В. Шинкарьов. – Львів, 2007. – 21 с.
3. Овчаренко А.М. Виконання кримінального покарання у виді арешту в арештних домах та на гауптвахтах / А.М. Овчаренко, В.П. Голубицький // Юридичний журнал. – 2011. – № 3 (105). – С. 73–79.
4. Авраменко А.М. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді арешту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А.М. Авраменко – Дніпропетровськ, 2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=1956>.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3. – Ст. 21.
6. Шинкарьов Ю.В. Проблеми правового регулювання направлення засуджених до арешту до місць відбування покарання / Ю.В. Шинкарьов // Форум права. – 2007. – № 3. – С. 287–291.
7. Звіт про виконання Плану заходів щодо реалізації основних напрямів діяльності Державної пенітенціарної служби України на 2011 рік (за I квартал 2011 року) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://законь.com/print:page,1,12711-zvt.html>.
8. Відбір місць несвободи [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://map.npm.org.ua/list>.
9. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Міністерства юстиції України від 29 грудня 2014 року № 2186/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 4. – Ст. 88.

ЧУДИК Н. О.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права і процесу
юридичного факультету
(Тернопільський національний
економічний університет)

НЕМОСКАЛЬОВ А. Є.,

студент юридичного факультету
(Тернопільський національний
економічний університет)

УДК 343.81

ОСОБЛИВОСТІ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

У статті здійснено дослідження особливостей відбування покарання неповнолітніми особами у виховних колоніях, куди їх направили для виправлення і ресоціалізації.

Ключові слова: неповнолітні особи, виховна колонія, термін відбування покарання, кримінальна відповідальність, попередження.

В статье проведено исследование особенностей отбывания наказания несовершеннолетними лицами в воспитательных колониях, куда их направили для исправления и ресоциализации.

Ключевые слова: несовершеннолетние лица, воспитательная колония, срок отбывания наказания, уголовная ответственность, предупреждение.

In this article we study peculiarities of serving punishment of minors in educational colonies. Which destination in order to correct and resocialization of these people.

Key words: minors, educational colony, term of serving punishment, criminal liability, warning.

Вступ. На даному етапі розвитку Української незалежної демократичної держави все більше зростає рівень злочинності. На лаві підсудних з'являються неповнолітні особи, які вчиняють злочини, тим самим привертаючи до себе велику увагу. Теоретичною основою написання статті є праці провідних українських учених, які впродовж довгого часу займалися дослідженням даної тематики: Г.С. Семаков, А.П. Гель., А.Х. Степанюк, В.О. Джужа, В.О. Корчинський і багато інших. Неповнолітні особи – це особи віком від 14 до 18 років. Згідно з чинним законодавством України до неповнолітніх осіб (осіб, які не досягли 18-річного віку) може застосовуватися кримінальна відповідальність. Згідно з ч. 1 ст. 22 Кримінального кодексу України (ККУ) кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Це так званий загальний вік кримінальної відповідальності. Проте законодавством передбачене і зниження віку кримінальної відповідальності – від 14 до 16 років [2]. Це зумовлено тим, що особа в 14 років уже усвідомлює шкоду, небезпечність та протиправність скоєних злочинів. Соціальна занедбаність неповнолітніх, відсутність чітких моральних орієнтирів сприяють виникненню та поширенню негативних явищ у середовищі неповнолітніх. Серед них зустрічаються ті особи,

які порушують закон. У певних випадках держава змушена притягувати їх до кримінальної відповідальності, в тому числі і до позбавлення волі в спеціальних виховних установах [4, с. 112–114].

На сьогодні це 11 виховних колоній, які входять до складу кримінально-виконавчої системи України; 10 з них виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно осіб чоловічої статі, які вчинили злочин у віці від 14 до 18 років (ч. 2 ст. 11, ст. 19 КВК України) [10, с. 326]. Відповідно до Кримінально виконавчого кодексу, який передбачає, що неповнолітні засуджені віком від 14 до 18 років відбувають покарання в одній виховній установі, як правило, наближеній до місця мешкання засудженого, що має особливе значення для збереження соціально корисних зв'язків та допомагає соціальній адаптації після звільнення. З метою закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання засуджені, які досягли 18-річного віку, можуть бути залишені у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не довше ніж до досягнення ними 22 років (ст. 148 КВК) [1]. Залишення засуджених, які досягли 18-річного віку, у виховній колонії відбувається за рішенням педагогічної ради, постановою начальника колонії, погодженою зі службою у справах неповнолітніх. На таких засуджених поширюються умови відбування покарання, норми харчування і матеріально-побутового забезпечення, встановлені для неповнолітніх засуджених. Умови праці осіб, які досягли 18-річного віку, встановлюються відповідно до законодавства про працю. Однак закон передбачає, що засуджені, які досягли 18-річного віку, можуть бути переведені із виховної колонії для дальшого відбування покарання до виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. Питання про переведення засудженого, який досяг 18-річного віку, з виховної колонії до виправної колонії вирішується ДДУПВП за рішенням педагогічної ради і поданням начальника виховної колонії, погодженим зі службою у справах неповнолітніх. Засуджені неповнолітні користуються всіма правами та мають обов'язки, передбачені кримінально-виконавчим законодавством. Крім зазначених, у виховних колоніях засуджені мають права, визначені статтею Кримінально-виконавчого кодексу (ст. 143). За цією статтею неповнолітні засуджені мають право для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби витратити кошти, які вони заробили в колонії, в сумі до 100% мінімального розміру заробітної плати, одержувати щомісяця короткострокове і 1 раз на 3 місяці тривале побачення, одержувати протягом року 9 посилок і 4 бандеролі. При сумлінній поведінці і ставленні до праці та навчання після відбуття не менше 1/4 строку покарання засуджені мають право на поліпшення умов тримання [9, с.400].

Закон встановив, крім передбачених статтями 130, 145 КВК, окремі заходи заохочення та стягнення, що застосовуються до неповнолітніх. За сумлінну поведінку і ставлення до праці та навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах до засуджених неповнолітніх можуть застосовуватися такі заходи заохочення: надання права відвідувати культурно-видовищні та спортивні заходи за межами виховної колонії у супроводі працівників колонії, надання права виходу за межі виховної колонії у супроводі батьків чи інших близьких родичів. Тривалість виходу за межі колонії встановлюється начальником колонії, але не може перевищувати 8 годин [7, с. 624].

А за порушення порядку і умов відбування покарання до засуджених неповнолітніх можуть застосовуватися такі заходи стягнення: попередження – це роз'яснення порушнику, що його поведінка не відповідає встановленим вимогам, догана – це дисциплінарне стягнення, яке застосовується до порушника у зв'язку із невиконанням вимог; призначення на позачергове чергування щодо прибирання приміщень і території колонії, скасування поліпшених умов тримання, передбачених ст. 143 КВК; поміщення в дисциплінарний ізолятор на строк до 10 діб із виведенням чи без виведення на навчання або роботу. У виховних колоніях організовується єдиний навчально-виховний процес, що поєднує у собі загальноосвітню та професійну підготовку з залученням неповнолітнього засудженого до трудової діяльності з метою його виправлення та підготовки до самостійного життя на волі [5, с. 700–701]. Для успішної реалізації складних та багатопланових завдань колонії до організації виховного

процесу залучаються педагоги та психологи, які проводять спеціальні заходи (програми) щодо виправлення неповнолітніх, їх соціальної адаптації з урахуванням фізіологічних особливостей, особистісних якостей, інтересів, установок тощо.

Для надання допомоги адміністрації виховної колонії в організації навчально-виховного процесу і зміцненні матеріально-технічної бази колонії, вирішенні питань соціального захисту засуджених, трудового і побутового влаштування осіб, які звільняються, при виховних колоніях створюється піклувальна рада з представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій (ст. 149 КВК), організація і діяльність якої визначаються положенням, яке затверджується Кабінетом Міністрів України. Також із метою підвищення ефективності виховного впливу на засуджених і надання допомоги адміністрації виховної колонії при відділеннях соціально-психологічної служби можуть створюватися батьківські комітети. Діяльність батьківського комітету визначається положенням, яке затверджує начальник виховної колонії [6, с. 211–215]. Участь громадськості в роботі виховних колоній спрямована на нейтралізацію негативних соціально-психологічних факторів відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, підтримку та закріплення соціально корисних зв'язків, на профілактику рецидиву як у період відбування покарання, так і після звільнення [3, с. 128].

Отже, згідно з дослідженням даної тематики можна зробити висновок, що неповнолітні особи, які відбувають покарання, є більш законодавчо захищеними, ніж повнолітні, тому що кримінально-правовим засобом впливу на осіб, які вчинили злочини, є покарання. Його застосування ефективно впливає на засудженого, дозволяючи не лише виправити його, а й також запобігти вчиненню ним нових злочинів. Разом із тим реалізація будь-якого покарання пов'язана зі значним примусом засудженого, позбавленням чи обмеженням його найістотніших прав і свобод. Узагальнюючи все це, можна зазначити, що неповнолітні здійснюють злочини через соціальні чинники суспільства, недбалість батьків і осіб, які зобов'язувалися проводити виховні і роз'яснювальні роботи.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 21 липня 2015 р.: (офіц. текст). – К.: А.В. Паливода, 2015. – 104 с. (Кодекси України).
2. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 21 січня 2013 року: (офіц. текст). – К.: А.В. Паливода, 2013. – 216 с.
3. Кримінально-виконавче право України: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / За ред. проф. А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2006. – 128 с.
4. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права / М.В. Романов; ГО «Харківська правозахисна група». – Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. – С. 112–114.
5. Кримінально-виконавче право України: підручник / К82 О.М. Джужа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб, В.В. Василевич та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. – К.: Атіка, 2010. – С. 700–701.
6. Кримінально-виконавче право: підручник / В.В. Голіна, А.Х. Степанюк, О.В. Лисодед та ін.; за ред. В.В. Голіни і А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2011. – С. 211–215.
7. Гель А.П., Семаков Г.С., Яковець І.С. Кримінально-виконавче право України: навч. посібник / За ред. проф. А.Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.
8. Кримінально-виконавче право: навчальний посібник / Вид. 2-ге, зм. і доп. / За ред. Т.А. Денисової. – К.: Істина, 2010. – 400 с.
9. Бадира В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Мінаєв М.М., Хашев В.Г. Кримінально-виконавче право: навчальний посібник / За ред. Т.А. Денисової. – К.: Істина, 2008. – 400 с.
10. Кримінально-виконавче право: підручник для студ. вузів / В.В. Голіна, А.Х. Степанюк, О.В. Лисодед; [та ін.]; за ред.: В.В. Голіна; за ред.: А.Х. Степанюк; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2011. – С. 326.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

РІВЧАЧЕНКО О. А.,

ад'юнкт

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.98:343.347

**ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ВІДКРИТИХ
ЗА ФАКТОМ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ОБЛАДНАННЯ ДЛЯ ВИГОТОВЛЕННЯ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН**

У статті визначені особливості призначення експертиз у кримінальних провадженнях, відкритих за фактом незаконно обігу обладнання для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин. Надано перелік питань, які доцільно ставити перед різними видами експертиз у вказаних провадженнях.

Ключові слова: експертиза, спеціаліст, експерт, незаконний обіг наркотиків, обладнання для виготовлення наркотиків.

В статье определены особенности назначения экспертиз по уголовным производствам, открытым по фактам незаконного оборота оборудования для изготовления наркотических средств и психотропных веществ. Подан перечень вопросов, которые целесообразно ставить перед различными видами экспертиз в указанных производствах.

Ключевые слова: экспертиза, специалист, эксперт, незаконный оборот наркотиков, оборудование для изготовления наркотиков.

In the article features of appointment expertise in criminal proceedings on illegal turnover of equipment used for drug and psychotropic substances manufacturing. Provided a list of issues which should be put to different types of expertise in these proceedings.

Key words: expertise, specialist, expert, illegal drug trafficking, equipment for drug manufacturing.

Вступ. Для повного, всебічного та об'єктивного досудового слідства у кримінальних провадженнях важливе значення має вмiле використання слідчими різних спеціальних знань. Ще основоположник криміналістики Г. Гросс наголошував на важливості спеціальних знань у встановленні об'єктивної істини та широких можливостей дослідження «реальних доказів» завдяки ним [1].

Виходячи з практики розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним використанням обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин, та враховуючи специфіку таких злочинів, без застосування спеціальних знань ефективно встановлення істини у вказаних кримінальних провадженнях здійснити практично неможливо. Особливий інтерес із боку науковців викликають питання щодо особливостей призначення експертиз у вказаних кримінальних провадженнях. Не дивлячись на те, що на сьогодні існують досить ґрунтовні роботи, присвячені проблематиці призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях, відкритих за фактом незаконного обігу обладнання, яке використовувалося для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин,

вказане питання залишається ще не достатньо дослідженим, відповідно вказана проблема є досить актуальною і потребує додаткового наукового вивчення.

Проблематиці, пов'язаній з підготовкою та призначенням судових експертиз, присвячені праці значної кількості вчених, зокрема, Р.С. Белкіна, П.Д. Біленчука, В.К. Весельсько-го, В.Г. Гончаренка, А.В. Іщенко, Т.В. Каткової, В.О. Коновалової, В.К. Лисиченка, І.М. Лузгіна, Б.В. Романюка, М.Г. Щербаковського, В.Ю. Шепітька та інших.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні питань, які ставляться на експертизу у кримінальних провадженнях, відкритих за фактом незаконного обігу обладнання для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин.

Результати дослідження. Загальний процесуальний порядок залучення експерта та призначення й проведення експертиз регламентується статтями 69, 70 та 242-245 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) і Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року [2-3]. Порядок відібрання зразків із речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160–166 КПК України). Відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими статтею 241 КПК України.

Для початку зазначимо, що у кримінальному провадженні щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів криміналісти вважають за доцільне призначати різного роду експертизи: експертиза наркотичних засобів, судово-фармакологічна, агротехнічна, судово-ботанічна, хіміко-технологічна, медико-наркологічна, судово-психіатрична та ін. (В.Ю. Шепітько) [4, с. 373]; судово-хімічні та судово-біологічні (М.Ю. Фонарьов) [5, с. 153]; наркологічні, криміналістичні, хімічні, ботанічні, медичні, психіатричні (М.І. Скригонюк) [6, с. 369]; криміналістична, судово-медична, хімічна, судово-фармакологічна, агротехнічна, психіатрична (М.В. Салтевський) [7, с. 372]; комплексну судову психолого-психіатричну експертизу (В.Я. Марчак, В.І. Руляков) [8, с. 38–39] тощо.

Таким чином, під час проведення досудового розслідування щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів можуть призначатися такі експертизи: 1) хімічна (хіміко-фізична) експертиза наркотичних засобів, судово-хімічна; 2) судово-медична (наркологічна, медико-наркологічна); 3) криміналістичні: судово-почеркознавча, трасологічна, дактилоскопічна; 4) судово-психіатрична; 5) комплексна судово психолого-психіатрична; 6) судово-фармакологічна; 7) агротехнічна; 8) судово-ботанічна; 9) хіміко-технологічна; 10) судово-біологічна; 11) судово-технологічна; 12) інженерна (комплексна інженерно-криміналістична).

Виходячи із особливостей кримінальних проваджень щодо незаконного обігу обладнання для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин, призначення судових експертиз є обов'язковим та є найбільш інформативною формою застосування спеціальних знань. Сутність судової експертизи полягає в дослідженні експертом представлених у його розпорядженні слідчим об'єктів і матеріалів, які були виявлені останнім у ході здійснення тих чи інших слідчих (розшукових) дій з метою встановлення фактичних обставин, що мають значення для проведення досудового розслідування по кримінальним правопорушенням вказаної категорії, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Разом із тим, як свідчить практика розслідування злочинів даної категорії, при призначенні експертизи у кримінальних провадженнях за фактом незаконного обігу обладнання, яке використовується для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин, виникають труднощі при формулюванні питань на вирішення експертизи. У постановках про призначення судових експертиз трапляються нечітко сформульовані питання, правові або ті, що не входять до компетенції експерта. Як правило, вказане відбувається тому, що слідчі, виходячи з диспозиції статті 313 Кримінального кодексу України, вважають, що експертиза надасть їм відповідь на таке питання: «Чи призначене вилучене обладнання для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів?» або навіть ставлять формулювання: «Що є вилучене обладнання спеціально призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних ре-

човин або їх аналогів?». У результаті цього експерт або у письмовій формі відмовляє у проведенні експертизи, мотивуючи тим, що вказані питання не входять до його компетенції, або дещо редагує такі питання, що в подальшому може не задовольнити орган, який призначав експертизу, виходячи з того, що у процесі незаконного виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин може використовуватися будь-яке обладнання та інструменти, і мета створення та застосування такого обладнання у природі завжди різна.

Питання, що виникають при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом обладнання для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин, можуть відноситися до різних галузей знань. Тому, виходячи із можливостей експертиз та об'єктів, які надсилаються на експертизу, у межах науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 [9], можна виокремити такий перелік основних питань, що ставляться на вирішення експертиз щодо вилученого обладнання, яке можливо використовувалось чи могло використовуватись для виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин. Зупинимось на деяких із них.

Судово-хімічна експертиза може надати відповідь на такі питання щодо вилученого обладнання:

– Чи мають представлені на дослідження об'єкти спеціальне хіміко-технологічне призначення, якщо так, то яке саме?

– Чи могли використовуватися представлені на дослідження об'єкти (предмети) для рафінування, екстракції або для інших дій, в результаті яких відбувається перетворення наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів на готові до використання форми наркотичних засобів чи психотропних речовин?

– Чи є на представлених об'єктах (предметах) сліди (залишки, нашарування) наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів або інших речовин, якщо так, то яких саме?

– В якості чого в процесі виготовлення наркотичного засобу чи психотропної речовини могла бути використана частина обладнання, надана на експертизу?

У свою чергу шляхом проведення технологічної експертизи можуть бути з'ясовані обставини використання обладнання для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин. На вирішення технологічної експертизи можуть бути винесені такі запитання:

– Чи відповідає кількість і склад витраченої сировини кількості продукції, яку вироблено за вказаний період часу?

– Чи за єдиною технологією виготовлені надані на дослідження наркотичні засоби чи психотропні речовини?

– Чи можна на виявленому обладнанні і з використанням виявленої сировини і реактивів одержати наркотичний засіб чи психотропну речовину з певною структурною формулою?

– Якщо так, то який механізм даного процесу, які реактиви і сировина необхідні для його здійснення, які відходи можуть мати місце при цьому?

– Яка продуктивність обладнання для одержання речовини за певною структурною формулою?

Разом із тим доказування використання обладнання з метою незаконного виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин у кримінальних провадженнях зазначеної категорії можливе і за вилученими іншими речовинами, для чого на експертизу ставляться такі питання:

– Чи містять представлені на дослідження об'єкти наркотичні засоби, психотропні речовини або прекурсори, якщо так, то які саме, яка їхня вага, об'єм?

– Чи належить наданий на дослідження об'єкт до наркотичних засобів чи психотропної речовини, та спосіб його виготовлення (фармацевтичною промисловістю, аптекою, кустарним способом)?

– Чи мають вилучені в різних місцях або в різних осіб наркотичні засоби, психотропні речовини або прекурсори загальне джерело походження (однакові фізико-хімічні показники, якісний та кількісний склад)?

– Чи виготовлені представлені на дослідження наркотичні засоби або психотропні речовини за єдиною технологією?

– Який спосіб, яка технологія та інші характеристики кустарного виробництва наркотичних засобів та психотропних речовин?

– Чи використовувалася представлена на дослідження рослинна маса для виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин? Чи є в ній сліди наркотичних засобів чи психотропних речовин? Якщо так, то яких саме?

– Чи є представлені на дослідження об'єкти відходами виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин? Якщо так, то яких саме?

– Який вміст наркотикоактивних компонентів у представлених на дослідження речовинах?

– Чи є серед представлених на дослідження об'єктів хімічні речовини, що використовуються під час виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин (яких саме), якщо так, то які і на яких стадіях вони використовуються?

Якщо в процесі кримінального провадження буде встановлено, що наркоділки перепайкували головки ампул із наркотичними засобами та психотропними речовинами, на вирішення трасологічної експертизи доцільно поставити такі питання:

– Яким шляхом (заводським чи кустарним) запаяні головки представлених ампул?

– Чи мала місце перепайка, якщо так, то яким шляхом вона проводилася (кустарним чи промисловим)?

Причетність особи до незаконного виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин може підтверджуватись дактилоскопічною експертизою, зокрема, за наявними відбитками слідів рук на обладнанні та інших предметах, які вилучені під час огляду чи обшуку місць (приміщень), де можливо використовувалось чи зберігалось обладнання для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин. З цією метою на вирішення дактилоскопічної експертизи можуть ставитись такі запитання:

– Чи є на представлених об'єктах відбитки папілярних ліній і чи придатні вони для ідентифікації особи?

– Чи не залишені відбитки папілярних ліній конкретною особою (особами)?

– Якою рукою (лівою чи правою) і якими пальцями залишені сліди на місці події?

– Чи належать сліди одному чоловіку чи декільком?

Особливе значення для доказування причетності осіб до виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин на відповідному обладнанні можуть мати результати біологічної експертизи. Зокрема, така експертиза вирішує питання щодо наявності на наданих для дослідження обладнанні, інструментах, інших предметах (наприклад, протигазах, респіраторах тощо) біологічних слідів, які можливо були залишені особами під час їх використання. До таких питань належать:

– Чи є біологічні сліди на наданих для дослідження предметах (протигазах, респіраторах, одягу), якщо так, то які і їх групова належність?

Разом із тим не треба обмежуватись дослідженням лише обладнання, на якому могли виготовляти наркотичні засоби та психотропні речовини. Про обізнаність особи про способи виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин можуть свідчити і вилучені рукописи, які були вилучені у підозрюваного або на місці скоєння кримінального правопорушення.

Якщо затриманий під час допиту дав пояснення щодо вилучених рукописів, за якими він здійснював незаконне виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, детально виклав алгоритм використання вилученого обладнання для виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, а також надав методику їх синтезу, то за показами, зафіксованими у протоколі, можна поставити на вирішення технологічної експертизи такі питання:

– Чи є в рукописах описи методик виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин, якщо так, то яких саме?

– Чи можливе виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин згідно з описом?

– Чи можливе використання обладнання для виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин згідно зі схемами та описами їхнього отримання, які викладені в протоколі допиту підозрюваного?

Судово-почеркознавча експертиза призначається за рукописами текстів, авторство яких необхідно в ідеалі встановити. Необхідність проведення такої експертизи виникає тоді, коли при огляді обладнання були знайдені конспекти з описом технологічного процесу виготовлення окремих видів наркотичних засобів або психотропних речовин, чи опис створення або функціонування обладнання з виготовлення вказаних речовин.

Ідентифікаційні завдання, пов'язані з установленням конкретного виконавця тексту або виконання однією особою різних текстів, окремих фрагментів тексту. З метою вирішення цих завдань на експертизу ставляться такі питання:

– Ким із конкретних осіб виконаний рукописний текст або його частина?

– Ким із конкретних осіб виконані цифрові записи?

– Чи виконані тексти різних документів або різні частини одного документа однією особою?

Класифікаційні завдання передбачають установлення за допомогою почерка властивостей особи, характерних для певної групи людей. Для вирішення завдань цієї групи на експертизу можуть поставлені такі питання:

– Особою якої статі написано текст документа?

– Якого віку виконавець рукопису?

– Яка загальна соціально-демографічна характеристика виконавця – автора даного рукопису: місце формування письмових навичок, рідна мова, професія?

Діагностичні завдання передбачають встановлення часу та умов виконання конкретного рукопису, стану виконавця. Під час вирішення діагностичних завдань на експертизу можуть бути поставлені такі питання:

– Чи виконано текст зміненим почерком (скорописним, друкованим, незвичною рукою)?

– Чи було виконано текст із наслідуванням почерку певної особи?

– Чи виконано рукопис за незвичайних обставин: поза межами зорового контролю, в незвичайній позі, під час руху тощо?

– Чи було виконано у незвичайному стані, під час захворювання, травми, стомлення, сп'яніння, хвилювання тощо?

– Який час минув після виконання тексту (при значному розриві часу)?

У разі виявлення під час проведення слідчих (розшукових) дій за місцем вчинення злочину, місцем роботи, проживання чи в інших місцях комп'ютерного обладнання, засобів зберігання інформації, програмних продуктів, які можливо використовувались для збору в мережі Інтернет інформації (даних) про незаконні операції з наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами та прекурсорами, обладнання для їх незаконного виготовлення чи підтримання зв'язку для вчинення протиправних діянь, може бути призначена експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів. Головними завданнями такої експертизи є установлення технічного стану комп'ютерно-технічних засобів, установлення обставин, пов'язаних із використанням цих засобів, інформації та програмного забезпечення з метою незаконного обігу обладнання для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин, виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях, а також установлення відповідності програмних продуктів певним параметрам. На експертизу можуть бути поставлені такі питання:

– Чи міститься на даному носії інформація стосовно (зазначити, яка інформація цікавить) і якщо так, то яка саме?

– Чи містить носій досліджуваного комп'ютера інформацію про певні (зазначити, які саме) дії користувача?

- Чи здійснювались спроби знищення зазначеної інформації?
- Чи піддавався досліджуваній накопичувач певним процедурам із метою знищення інформації?
- Чи розроблена зазначена інформація на цьому комп'ютері або перенесена з іншого носія?
- Яким чином інформація (зазначити, яка саме) перенесена до досліджуваного комп'ютера (носія)?
- Яка технологія та хронологія створення електронного документа (зазначити електронний документ та певний зміст)?
- Яка дата та час створення (друку, видалення, занесення тощо) файлів, що містять інформацію стосовно... (зазначити зміст)?

Висновки. Підводячи висновки, зазначимо, що жоден із доказів незаконних дій з обладнанням для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин не має безпечної доказової сили та переваги над іншими. Тільки сукупність усіх доказів, які виявлені та отримані шляхом професійно здійснених дій слідчими (професійне проведений огляд місця подій, обшук місця, де використовувалося обладнання, фіксація слідів злочинної діяльності, ретельне пакування та доставляння зразків для проведення експертизи, наявність зізнання підозрюваного), експертами та іншими учасниками кримінального провадження, дають можливість довести вину особи, яка незаконно використовувала обладнання для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин.

Вказаний вище перелік питань, які можуть бути винесені на експертизу в ході досудового розслідування кримінальних проваджень за фактом вчинення протиправних дій з обладнанням для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин, не є вичерпним. У залежності від обставин на експертизу можуть виноситись інші питання чи призначатись інші експертизи.

Список використаних джерел:

1. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Пер. с нем. с 4 доп. изд. Л. Дудкина и Б. Зиллера. – СПб., 1908. – XXVII. – 1040 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К.: Центр навч. л-ри, 2012. – 292 с.
3. Про судову експертизу: Закон України № 4038-ХІІ від 25 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28 (12.07.94). – Ст. 232.
4. Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб. / [В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.]; за ред. В.Ю. Шепітька. – Х.: Одиссей, 2009. – 960 с.
5. Фонарев М.Ю. Досудебное производство по делам о преступлениях, связанных с незаконным оборотом наркотиков, осуществляемое органами дознания (организационные и уголовно-процессуальные вопросы): дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М.Ю. Фонарев. – М., 2004. – 226 с.
6. Скригонюк М.І. Криміналістика : [навч. посіб.] / М.І. Скригонюк – К. : Київський університет, 2004. – 518 с.
7. Салтевський М.В. Криміналістика: [підруч.] : у 2 ч. / М.В. Салтевський. – Ч. 2. – Харків: Консум, 2000. – 528 с.
8. Марчак В.Я. Проблемні питання, які виникають під час розгляду судами кримінальних справ, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : [навч.-метод. посіб.] / В.Я. Марчак, В.І. Руляков. – Чернівці: Колір-Друк, 2007. – 110 с.
9. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у ред. наказу Міністерства юстиції України від 29.12.2006 № 1265) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2002. – № 7: Судові експертизи в Україні. – С. 39–82.

ЦЮПРИК І. В.,

кандидат юридичних наук, здобувач

(Національна академія

внутрішніх справ)

УДК 343.98:343.326

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ

Досліджено діяльність правоохоронних органів України щодо організації досудового розслідування фінансування тероризму. Окреслено та надано характеристику основним компонентам організації досудового розслідування вказаних злочинів. Акцентовано увагу на тому, що покращення результативності організації досудового розслідування фінансуванню тероризму передбачає системну взаємодію правоохоронних органів і Державної служби фінансового моніторингу України, як спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу. Сьогодні пріоритетною формою взаємодії Держфінмоніторингу з правоохоронними органами у процесі виявлення та розслідування фактів фінансування тероризму є надання нею відповідних узагальнених матеріалів на адресу таких органів щодо фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з даними злочинами.

Ключові слова: організація досудового розслідування фінансування тероризму, тероризм, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії.

Исследована деятельность правоохранительных органов Украины по организации досудебного расследования финансирования терроризма. Определены и охарактеризованы основным компонентам организации досудебного расследования указанных преступлений. Акцентировано внимание на том, что улучшение результативности организации досудебного расследования финансированию терроризма предполагает системное взаимодействие правоохранительных органов и Государственной службы финансового мониторинга Украины, как специально уполномоченного органа исполнительной власти по вопросам финансового мониторинга. Сегодня приоритетной формой взаимодействия Госфинмониторинга с правоохранительными органами в процессе досудебного расследования фактов финансирования терроризма является предоставление им соответствующих обобщенных материалов в адрес таких органов относительно финансовых операций, которые могут быть связаны с данными преступлениями.

Ключевые слова: организация досудебного расследования финансирования терроризма, терроризм, уголовное производство, следственные (розыскные) действия.

In the article activity of law enforcement bodies of Ukraine regarding organization of terrorism financing pretrial investigation is researched. It is established that efficiency in organization of terrorism financing pretrial investigation involves systemic cooperation of law enforcement bodies and State Service of Financial Monitoring of Ukraine as specially authorized body of executive power on issues of financial monitoring. It is specified that organization of terrorism financing pretrial investigation has a set of features, essential aspects, acquires specific patterns, and knowledge of these specifications allows investigators and operatives to fight against these crimes. The understanding of investigative leads essence, process of its formation, role of planning and cooperation of subjects in organization of terrorism

financing pretrial investigation, in complex investigative environment is important condition of professional mastership and skills of investigators and operatives. And this, in turn, allows to organize activity on pretrial investigation of such crimes in skilled and complete manner.

Key words: *organization of terrorism financing pretrial investigation, terrorism, criminal proceedings, investigative (search) actions.*

Вступ. Активізація тероризму в Україні вимагає формулювання завдань боротьби з його фінансуванням і вжиття заходів з виявлення та блокування фінансових потоків, спрямованих на підтримку терористичних груп (організацій). Це стало одним із ключових напрямів довгострокової Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року [1].

Зважаючи на те, що фінансування тероризму різниться великою кількістю способів їх вчинення та різноманітністю наслідків цих злочинів, що суттєво змінює типізацію слідчих ситуацій і розробку практичних рекомендацій з розслідування, на сьогодні в Україні відсутні науково розроблені чіткі типові програми дій слідчого у конкретних слідчих ситуаціях, які виникають на всіх етапах досудового розслідування. Однією зі спроб забезпечення належного виконання Закону України від 12 серпня 2014 року № 1630-VII «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години» та Закону України від 12 серпня 2014 року № 1631-VII «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції», стало розроблення Інструкції про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України та Служби безпеки України від 26 серпня 2014 р. № 872/88/537 [2; 3; 4].

Проте, на жаль, окремої криміналістичної практики проведення розслідування фінансування тероризму досі немає. Всі перераховані обставини обумовлюють у сукупності актуальність проведеного дослідження.

При дослідженні організації досудового розслідування фінансування тероризму автор спирався на фундаментальні роботи: В.І. Василичука, В.О. Глушкова, О.Ф. Долженкова, А.В. Іщенко, О.Д. Комарова, Д.О. Косінова, О.Є. Користіна, В.В. Крутова, Д.Й. Никифорчука, Л.В. Новікової, А.В. Савченка, М.П. Стрельбицького, О.М. Стрільціва, В.В. Чернея, С.С. Чернявського тощо.

Постановка завдання. Мета написання статті полягає у дослідженні особливостей організації досудового розслідування фінансування тероризму.

Результати дослідження. Організація досудового розслідування фінансування тероризму має низку особливостей, істотних рис, набуває специфічного забарвлення, і знання цих особливостей дозволить слідчим та оперативним працівниками ефективніше вести боротьбу з такими злочинами. Розуміння сутності слідчих версій, процесу їх побудови, ролі планування та взаємодії суб'єктів у досудовому розслідуванні фінансування тероризму, у складних слідчих ситуаціях є важливою умовою професійної майстерності та уміння слідчого й оперативних працівників. А це, у свою чергу, дозволяє кваліфіковано організувати діяльність з ефективного досудового розслідування таких злочинів у повному обсязі.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики дозволяє стверджувати, що структура організації діяльності з досудового розслідування фінансування тероризму складається з таких елементів: 1) збирання, вивчення й оцінка інформації (відомостей) про криміналістично

релевантну (тобто таку, яка містить ознаки злочину) подію та причетних до неї осіб; 2) планування; 3) координація або взаємодія зі спорідненими структурами; 4) прийняття організаційних і тактичних рішень; 5) облік, аналіз та контроль роботи.

Оскільки діяльність із досудового розслідування злочинів завжди інформативна, найважливіше значення в її організації відіграє, природно, одержання, аналіз та оцінка інформації (відомостей) про розслідувану подію. Це початковий і абсолютно необхідний елемент організації діяльності з досудового розслідування злочинів.

Досудове розслідування – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі ЄРДР) і закінчується закриттям або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Згідно ст. 214 КПК України слідчий, прокурор, невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати досудове розслідування [5]. Передумовою для початку досудового розслідування злочинів, пов'язаних із фінансуванням тероризму, є надходження до правоохоронного органу України заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, яке містить безсумнівні відомості про фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації) тощо. Ця інформація може надходити у вигляді заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, як в усній формі, так і письмово.

Як і будь-яка інша діяльність, діяльність правоохоронних органів з організації досудового розслідування фінансування тероризму має певні проблеми. Частіше за все вони пов'язані: 1) зі складністю виявлення слідів, які вказують на причетність певних осіб до фінансування тероризму (сліди можуть бути знищені самими терористами, організаторами або керівниками терористичної групи (організації), а в окремих випадках і учасниками слідчого огляду, які не звернули на них уваги і не дослідили їх належними чином); 2) зі складністю установлення факту, що особа (крім організатора або керівника терористичної групи (організації)) добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину; 3) з об'єктивними складнощами в роботі зі свідками (на них може бути вчинено психологічний та фізичний тиск з боку організаторів або керівників терористичної групи (організації)); 4) із протидією розслідуванню з боку осіб, які причетні до фінансування тероризму, від намагань перешкоджати кримінальному провадженню аж до погроз вчинити які-небудь терористичні дії, якщо не будуть виконані їх вимоги. Усі ці складнощі необхідно враховувати під час планування початкового етапу розслідування фінансування тероризму, а тому постають організаційні питання про сили, які потрібні для успішного розслідування кримінального правопорушення та про створення оптимальних умов для цього [6, с. 340].

Відтак для досягнення успіху необхідні цілеспрямованість, чітка організація та планування роботи членів слідчо-оперативної групи, раціональний вибір, розстановка та використання сил, знарядь і засобів, які має у своєму розпорядженні слідчий, створення оптимальних умов для проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів на початковому етапі розслідування.

Планування поєднує в одне ціле всю роботу з виявлення й ефективного досудового розслідування злочину, надаючи їй науково обґрунтований, планомірний, цілеспрямований характер, це стосується всіх проблемних ситуацій, які виникають у процесі розслідування фінансування тероризму.

Під координацією або взаємодією зі спорідненими структурами маються на увазі узгоджені дії співробітників різних підрозділів органів прокуратури, СБУ, МВС України та Державної служби фінансового моніторингу України, між собою та з іншими відомствами, які залучаються до діяльності з виявлення і досудового розслідування фінансування тероризму.

Судово-слідча практика свідчить: чим менший часовий проміжок між моментом виявлення злочину, ухваленням рішення й початком активної професійної роботи з його досудового розслідування, тим результативнішою є ця діяльність. Отже, негайний, активний, цілеспрямований криміналістичний пошук необхідної доказової інформації є найважливішою рисою професійної організації розслідування даної категорії злочинів.

Прийняття організаційних і тактичних рішень – тобто, у найкоротший термін слід приймати рішення про відкриття кримінального провадження, виходячи з конкретної ситуації й суми наявних фактичних даних.

Облік та аналіз роботи – одні з найважливіших засобів одержання інформації про стан усього розслідування і її використання у виробленні оптимального режиму діяльності слідчих та оперативних працівників, у запобіганні настанню небажаних наслідків. Найбільш оптимальний варіант обліку – застосування персонального комп'ютера або інших інформаційних систем [6, с. 360].

Конкретна практична діяльність виконавців, які беруть участь у досудовому розслідуванні злочину, підлягає систематичному, чіткому й персональному контролю. Він може здійснюватися керівником слідчо-оперативної групи, штабу, начальниками підрозділів, яким виконавці підлегли по службі.

Оскільки слідчий, оперативні працівники та інші фахівці як суб'єкти діяльності з розкриття злочинів володіють специфічними, тільки їм властивими функціями й користуються різними прийомами, методами та засобами, призначеними для розслідування злочинів, використовуватися ці методи, прийоми та засоби повинні не розрізнено, а комплексно.

Досудове розслідування фінансування тероризму повинне здійснюватися на основі тісної взаємодії (взаємної підтримки, допомоги, взаємних зусиль) між співробітниками різних підрозділів органів СБУ, МВС, Держфінмоніторингу, прокуратури та інших відомств. Тобто, взаємодія припускає оптимальне використання можливостей кожного підрозділу для вирішення загального завдання – швидкого виявлення злочину та повного його розкриття. Це і є, по суті, взаємна підтримка, допомога, взаємні зусилля.

Абсолютно виправданим є рішення про виділення оперативних працівників для допомоги слідчому на період розслідування у провадженнях про фінансування тероризму.

Для того, щоб взаємодія виявилася ефективною, потрібно дотримуватись таких умов: а) ініціативність кожного підрозділу або конкретного учасника взаємодії в постановці питань для спільного обговорення (плану розслідування фінансування тероризму, плану використання оперативних матеріалів, заходів щодо розшуку осіб, які займаються фінансуванням тероризму тощо); б) рівність всіх учасників у ході такого обговорення незалежно від їх процесуального чи службового становища; в) самостійність кожного підрозділу або члена групи в реалізації ухваленого рішення; г) надання взаємної допомоги учасникам взаємодії. Результати взаємодії повинні оцінюватися не за кількістю нарад, а за кількістю і якістю реально проведених спільних заходів.

Разом із тим результат в організації досудового розслідування фінансування тероризму передбачає системну взаємодію правоохоронних органів і Державної служби фінансового моніторингу України, як спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу. Сьогодні пріоритетною формою взаємодії Держфінмоніторингу з правоохоронними органами у процесі виявлення та розслідування фактів фінансування тероризму є надання нею відповідних узагальнених матеріалів на адресу таких органів щодо фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з даними злочинами.

Тобто, ефективна організація досудового розслідування фінансування тероризму може бути лише при узгодженому функціонуванні механізму кримінально-правового контролю й механізму фінансового моніторингу. Компетентні органи в цьому випадку повинні спочат-

ку встановити факт вчинення кримінального правопорушення, що передує фінансуванню діяльності терористичних організацій, а потім на підставі цього шукати в діях злочинців ознаки злочину. Або в інший спосіб, який полягає у дослідженні фінансових операцій та в результаті цього дослідження виявляти осіб, пов'язаних із вчиненим правопорушенням, що передує фінансуванню тероризму [7].

В ідеалі повинні працювати обидва варіанти. Перший – передбачає ініціативну роботу правоохоронних органів України із повідомленням Держфінмоніторингу, а другий – власне для Держфінмоніторингу.

Але є й третій варіант, коли вищезгадані методи комбінуються і, відповідно, зусилля компетентних органів поєднуються. Коли правоохоронний орган має лише неперевірену підозру про причетність злочинного угруповання до вчинення кримінального правопорушення, що передує фінансуванню тероризму, він повідомляє про це в Держфінмоніторинг для перевірки причетності підозрюваних осіб до будь-яких підозрілих фінансових операцій.

Водночас правоохоронний орган перевіряє наявність зв'язку із вчиненим протиправним діянням, що передує фінансуванню терористичної діяльності.

Держфінмоніторинг на постійній основі здійснює дослідження та аналіз методів, схем фінансування тероризму. Досліджуються існуючі схеми та відпрацьовуються найбільш оптимальні шляхи їх виявлення з урахуванням досвіду зарубіжних країн, фінансових і правоохоронних органів України для запобігання вчинення злочинів.

Аналіз являє собою перетворення зібраної, дослідженої та перевіреної інформації у відомості закритого характеру за допомогою інтеграції й інтерпретації всіх зібраних даних.

Національне законодавство визначає узагальнені матеріали, як відомості про фінансові операції, які були об'єктом фінансового моніторингу і за результатами аналізу яких спеціально уповноваженим органом виявлено підозри про фінансування тероризму. Отже, узагальнені матеріали є повідомленням про злочин і містять підстави для прийняття правоохоронними органами рішення відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, а також для проведення правоохоронними органами оперативно-розшукової діяльності.

У п. 4 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначено, що наявність узагальнених матеріалів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, та фінансуванню розповсюдження зброї, отриманих в установленому законом порядку, є підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності [8, с. 2].

Рішення про наявність достатніх підстав для передачі узагальнених матеріалів до правоохоронних органів приймається експертною комісією підрозділу фінансової розвідки. Водночас у разі наявності інформації, що територіальним підрозділом правоохоронного органу проводиться ОРД у межах оперативно-розшукової або контррозвідувальної справи відповідно до чинного законодавства, експертна комісія може прийняти рішення про надання узагальненого матеріалу, пов'язаного з такою справою, безпосередньо до цього підрозділу.

Щодо підрозділів Національної поліції України, то задля реалізації покладених на них завдань у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, перед оперативними підрозділами можуть бути поставлені такі завдання, як: виявлення джерел (носіїв) інформації та отримання даних про факти, способи й канали легалізації злочинних доходів, а також осіб, причетних до відмивання; встановлення конкретних епізодів створення кримінальних доходів (на банківських рахунках, у цінних паперах, тайниках, майні та ін.); виявлення зв'язків між власниками злочинних доходів та особами, які сприяють у їх відмиванні; встановлення свідків злочинної діяльності; отримання інформації про банки, інші фінансово-кредитні установи, підставні фірми, за допомогою яких здійснювалася легалізація. Крім цього, оперативними підрозділами має бути забезпечена організація інформаційної взаємодії (обмін оперативно-розшуковою інформацією); організація контролю за своєчасністю, повнотою й результативністю оперативно-розшукових

заходів; аналіз, узагальнення інформації з метою викриття осіб, причетних до скоєння аналогічних злочинів, та ін. [9, с. 246].

При цьому працівникам оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції необхідно визначити саме ті основні ланки організації досудового розслідування даної категорії кримінальних проваджень, які нададуть змогу забезпечити своєчасне та всебічне виявлення та документування цих злочинів. Від повноти отримання різноманітної інформації, оперативності її надходження та якості оброблення залежать ефективність і своєчасність реагування підрозділів Національної поліції на ефективність досудового розслідування злочинів, попередження їх на стадії підготовки, усунення причин і умов, які їм сприяють.

Розглянуті положення статті дозволяють зробити наступні **висновки**:

1) Загальними засадами організації діяльності з досудового розслідування фінансування тероризму, яких варто дотримуватися, є такі: врахування всіх компонентів криміналістичної характеристики вчиненого злочину; доцільність, плановість, швидкість та економічність діяльності у вирішенні конкретних завдань розслідування вказаних злочинів; активне застосування при розслідуванні фінансування тероризму тактичних прийомів, методів та засобів криміналістичної техніки; оптимальний вибір слідчих дій та оперативно-розшукових заходів та їх поєднання з урахуванням обставин досліджуваної криміналістично релевантної події й конкретної слідчої ситуації; оптимальна послідовність проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів; динамічність, рухливість плану, тобто можливість змінювати його залежно від зміни ситуації й одержання даних, використовуваних для виключення старих та висування нових версій.

1) Організацію роботи підрозділів Національної поліції та контролюючих органів щодо виявлення фактів фінансування тероризму слід проводити в такі етапи: пошук та отримання інформації (від негласних джерел оперативної інформації, зі звернень громадян, повідомлень засобів масової інформації та ін.); належна фіксація виявленого злочину (відбір пояснень, складання відповідних актів, проведення ревізій, інвентаризацій, зустрічних перевірок тощо); експертна або комісійна оцінка зібраних матеріалів, з обов'язковим залученням фахівців Держфінмоніторингу України; прийняття за зібраними матеріалами рішення, передбаченого Кримінальним процесуальним кодексом України.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1407-р. // Офіц. вісник України – 2016. – № 3. – С. 301. – Ст. 198.

2. Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» : Закон України від 12 серпня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 29. – С. 2287. – Ст. 926.

3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : Закон України від 12 серпня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 39. – С. 2813. – Ст. 2008.

4. Інструкція про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України та Служби безпеки України від 26 серпня 2014 р. № 872/88/537 // Офіц. вісник України – 2014. – № 67. – С. 127. – Ст. 1886.

5. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

6. Боротьба з тероризмом : навч. посіб. / за заг. ред. професора В.В. Коваленка / [Джужа О.М., Никифорчук Д.Й., Комарницький В.М. та ін.]. – К. : Видавничий дім «Скіф», 2013. – 584 с.
7. Державна служба фінансового моніторингу України: типологічне дослідження «Актуальні методи, способи та фінансові інструменти фінансування тероризму та сепаратизму». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.sdfm.gov.ua.
8. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
9. Буткевич С.А. Роль і місце Міністерства внутрішніх справ України у боротьбі з відмиванням доходів / С.А. Буткевич // Південноукраїнський правничий часопис. – 2013. – № 1. – С. 245–249.

ШУЛЬЖЕНКО А. В.,
старший викладач кафедри правосуддя
юридичного факультету
(Сумський національний аграрний
університет)

УДК 343.131:343.148

ПРИНЦИПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу принципів експертної діяльності в кримінальному процесі, їх особливостей згідно з механізмом діючого Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: *принципи, принципи експертної діяльності, експерт, судовий експерт, висновки експертизи.*

Статья посвящена анализу принципов экспертной деятельности в уголовном процессе, их особенностей в соответствии с механизмом действующего Уголовного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: *принципы, принципы экспертной деятельности, эксперт, судебный эксперт, заключение эксперта.*

The article is devoted to the analysis of the principles of expert activities in criminal procedure, their features according to the mechanism of the existing Criminal procedural code of Ukraine.

Key words: *principle, principle of expert activities, expert, court expert, expert opinion.*

Вступ. Створення прозорого, зрозумілого та справедливого кримінального судочинства насамперед пов'язано зі сферою доказування, де одне з провідних місць займає судова експертиза як найбільш ідеальний засіб доказування, який ґрунтується на принципах та положеннях тієї чи іншої науки.

Сьогодні наука, технічні та технологічні процеси розвиваються настільки стрімко, що встигнути за їх можливостями доволі складно. Не дивлячись на це, саме передові розробки можуть бути застосовані при проведенні судових експертиз. В той же час процес їх засто-

сування повинен ґрунтуватися на певних кримінально-процесуальних та судово-експертних принципах, на які сьогодні звертається мало уваги, що в подальшому призводить до дискусій правового характеру, які виникають між стороною обвинувачення та захисту безпосередньо в судовому засіданні.

Питання призначення, проведення, аналізу, оцінки та впливу судових експертиз на обґрунтування вироків судом завжди притягували до себе увагу науковців, серед яких можна відзначити роботи Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, А.В. Іщенко, М.В. Салтевського, О.П. Сапун, М.Я. Сегай, М.Л. Цимбал, Ф.М. Джавадова та інших. Ці науковці в своїх дослідженнях приділяли увагу як методологічним проблемам криміналістичних експертиз, так і особливостям дії судово-експертних принципів та особливостей дослідження матеріальних слідів злочинів, формуючи по суті нову науку – судову експертологію.

Постановка завдання. В статті розкрито і проаналізовано зміст цілого ряду принципів як процесуально-правового так і судово-експертного характеру, які виникають при призначенні судових експертиз, їх проведенні та дослідженні в судовому процесі, оцінці і сприйнятті їх судом як доказів.

Результати дослідження. Питання експертиз в кримінальному процесі з точки зору їх призначення, методології проведення, особливостей дослідження та тих науково-практичних висновків експертного характеру, які зазначаються експертами в резолютивній частині своїх висновків, завжди викликають дискусії, які, як правило, мають місце в судових процесах між стороною обвинувачення та захисту. Причина таких дискусій, з одного боку, лежить в площині казуїстичного процесуального законодавства, а з іншого – в невідповідності опису досліджень щодо тих чи інших предметів як речових доказів та тих висновків, які отримуються на підставі таких досліджень. Така ситуація ускладнює роботу суду, оскільки перед судом кожного разу стоїть питання: брати таку судову експертизу до уваги як засіб доказування, чи відхилити її з критичними зауваженнями та призначити додаткову чи повторну експертизу, а іноді призначити і комісійну або комплексну. Проблема, як правило, ґрунтується на недотриманні експертами та керівниками експертних установ кримінально-процесуального законодавства та судово-експертних принципів, які неодмінно повинні характеризувати судово-експертну діяльність експертів, з одного боку, та впливати на сам процес проведення судових експертиз як криміналістичного, так і медичного спрямування, з іншого боку.

Перш ніж приступити до розкриття змісту та особливостей вищезазначених проблемних питань, визначимо, чим же є експертний висновок в кримінальному процесі.

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [1, с. 233].

Відповідно до ч. 1 ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) висновок експерта – це докладний опис проведених експертних досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [2, с. 55].

При цьому ч. 2 вказаної норми звертає увагу на те, що «кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях».

Водночас це положення закону є доволі неточним, оскільки, якщо його застосувати безпосередньо, то безумовно ми зіштовхнемося із порушенням принципу законності (ст. 9 КПК України), бо для того щоб експерт виконав експертний висновок, потрібно, щоб останній мав право на це відповідно до ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», а крім цього, він повинен мати на це доручення.

Таке доручення експерту у вигляді ухвали надає суд відповідно до ст. 332 КПК України. Таким чином, таке доручення експерту може надавати не «кожна сторона кримінального

провадження». Особливість такого процесу полягає в тому, що експертний висновок набуває статусу доказу лише в тому випадку, коли експерта, якому доручається проведення експертизи попереджено про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку, що передбачено ч. 1. ст. 384 Кримінального кодексу України.

Попередити ж про кримінальну відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок знову ж таки може лише суд, а не адвокат, підсудний, потерпілий чи прокурор. Тому на нашу думку, ч. 2 ст. 101 КПК України вступає в правовий конфлікт із ч. 1 ст. 70 КПК України, яка закріплює відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок. Таким чином, підсудний чи потерпілий або їхні адвокати, звертаючись самостійно до тих чи інших експертів, можуть отримати не висновок експерта, а висновок спеціаліста, яке не є доказом у справі. Якщо ж ці особи вважають, що по справі необхідно все ж провести судово-криміналістичну чи судово-медичну експертизу, то за їх клопотанням, відповідно до ч. 1. ст. 332 КПК України, суд призначає експертизу за своєю ухвалою. Отже, не «кожна сторона кримінального провадження» сама може провести експертизу та надати її суду, а лише суд за клопотанням сторін. З цих підстав ми вважаємо, що ч. 2 ст. 101 КПК України доречно було б викласти у такій редакції: «Кожна особа кримінального провадження має право заявити клопотання суду про призначення судової експертизи». Така редакція цієї норми була б зрозумілою і узгоджувалося б з іншими нормами процесуального законодавства.

Водночас відповідно до ч. 1. ст. 332 КПК України суд своєю ухвалою доручає «проведення експертизи експертній установі». Така позиція цієї норми носить не уточнюючий характер, який в подальшому може призвести до нівелювання положення про призначення експерта, і як наслідок, до неприйнятності експертного висновку судом, оскільки суд, призначаючи експертизу, повинен персонально попередити експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий експертний висновок, який складено останнім. Якщо ж суд призначає експертизу експертній установі без персоніфікації експерта, то «керівник експертної установи розглядає отримані матеріали і доручає відповідному структурному підрозділу організувати проведення експертизи» (п. 22 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, затвердженої Міністерством юстиції України 8 жовтня 1998 року № 53/5 з реєстрацією від 3 листопада 1998 року за № 705/3145). В подальшому керівник підрозділу передоручає проведення експертизи своєму експерту, при цьому ніхто нікого не попереджує про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві висновки. Ввесь процес сприймається як загальнозрозумілий. Водночас при завідомій неправдивості експертного висновку притягнути до кримінальної відповідальності експерта, який склав такий висновок, буде доволі складно, оскільки при проведенні слідства буде встановлено той факт, що ні суд та ніхто взагалі персонально його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок не попереджував. При цьому попереджати експертів про кримінальну відповідальність ні керівники експертних установ, ні керівники їх підрозділів не уповноважені.

Саме це пояснюється тим, що в судовій практиці практично відсутні справи про кримінальну відповідальність експертів, хоча раз у раз ми маємо повідомлення у ЗМІ про затримання експертів за хабарі, що, безумовно, означає, що їх експертні висновки були завідомо неправдиві, хоча останні, як правило, і заперечують проти цього. Водночас жодного експерта так і не було засуджено за ст. 384 КК України.

Таким чином, законодавство, яке регулює питання призначення судово-криміналістичних експертиз експертними установами, є проблемним, яке містить в собі потенційну корупційну складову, яка щодо цього обумовлена і «розмитістю» процесуального законодавства в частині призначення судового експерта, і його кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності, що іноді спокушає експертів до необґрунтованості складених ними висновків.

Водночас це питання легко усувається за рахунок того, що Міністерство юстиції України повинно повідомляти суди про наявність тих чи інших експертів в тій чи іншій експертній установі, яка обслуговує той чи інший регіон, не дивлячись на наявність Державного Реєстру атестованих судових експертів. З цих підстав суди могли б легко призначати

експертизи конкретним експертам. У разі їх хвороби чи великого завантаження керівник підрозділу повинен звернутись до суду з проханням про призначення іншого експерта цього чи іншого підрозділу.

Таким чином, зникає підстава до неупередженості щодо судово-експертної діяльності експертів.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертна діяльність здійснюється на основі принципів «законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження».

Розуміння принципів дає змогу проаналізувати сутність явища, сфери діяльності, обґрунтувати її основні положення, що значно впливає на практичну сферу застосування теоретичних положень, аргументує їх, виступає як «припис до дії» [3, с. 8].

Так, під незалежністю судового експерта законодавець розуміє «процесуальний порядок призначення судового експерта». Це означає, що експерт не може обирати собі ту чи іншу справу, по якій він хотів би провести судово-криміналістичну експертизу, оскільки інший порядок призначення експертизи законом не передбачений. Такий підхід доволі чітко відокремлює судову експертизу від висновку спеціаліста, коли відбувається безпосереднє звернення підозрюваних чи потерпілих до експертних установ, окрім суду. Такі випадки часто мають місце в судовій практиці, і пов'язані з тим, що заінтересованим особам необхідно знати думку спеціаліста з того чи іншого питання для того, щоб переконати суд у необхідності проведення судово-медичної чи судово-криміналістичної експертизи, яка б вже мала статус доказу в тій чи іншій справі.

Крім того, законодавець, розкриваючи дію принципу незалежності судового експерта з точки зору його правового забезпечення, накладає заборону на втручання будь-кого в проведення судової експертизи, що сприяє об'єктивності висновків судових експертів. В цій частині держава повинна забезпечити судових експертів всіма необхідними реактивами, канцелярським приладдям, комп'ютерною технікою та необхідним приладдям для проведення тих чи інших досліджень. На жаль, в практичній площині експерти-криміналісти часто не мають необхідних реактивів, просять слідчих про надання їм паперу, здійснюють заправку картриджів часто на сторонні кошти, що вже само по собі дає підстави до підозри в упередженості експертів. Особливо це стосується експертів НДКЦ при обласних управліннях поліції. Створення умов для діяльності судових експертів, безумовно, є обов'язком держави, а не самих експертів.

Звісно, принципи повноти експертного дослідження насамперед залежить від самого експерта. В цій частині мова не йде про самостійний збір доказів самим експертом, оскільки це заборонено законом. Натомість експерт, ознайомившись з матеріалами справи, що стосується предмета судової експертизи, має право подати клопотання до суду про надання додаткових матеріалів для об'єктивності експертного висновку. При цьому експерт має право вказати на ті факти, які було виявлено ним при проведенні досліджень, які відносяться до справи і мають для неї значення, і з приводу яких йому не були поставлені питання. Такий підхід сприяє оперативності щодо постановлення судом додаткової ухвали з зазначенням відповідних питань, що сприяє більш швидкому розгляду справи по суті. В практичній площині експерти не завжди діють таким чином. І при їх допиті в судовому засіданні, відповідно до ст. 356 КПК України, при поставленні ряду питань, які мають відношення до суті справи, часто пояснюють, що вони б дали відповідь на такі питання, але їм ніхто таких питань не ставив. Безумовно, такий не завжди виважений підхід експертів до своєї роботи гальмує розгляд справи, потребує додаткових зусиль як учасників судового процесу, так і самого експерта.

Об'єктивність судово-експертної діяльності є насамперед важливою процесуальною складовою, яка часто визначає не лише сам напрям розслідування чи доказування, а й кваліфікацію діяння особи, оскільки необ'єктивність експертного висновку, його неточність чи помилковість, безумовно, впливає на всю сферу як досудового розслідування, так і судового розгляду справи в цілому. На думку В.Г. Гончаренка, експертні висновки іноді дають можливість встановити взагалі нові обставини у справі.

Безумовно, судово-експертна діяльність ніяким чином не обмежується лише принципами, закріпленими в законодавстві. Ми вважаємо, що така діяльність ґрунтується на принципах науковості та безпосередності.

Під принципом науковості необхідно розуміти аналіз причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій, які досліджуються експертами, включення в експертну діяльність перевірених теоретичних і практичних знань, що є сучасними, прогресивними і відповідають рівню розвитку науки.

Принцип науковості реалізується в змісті методик проведення судових експертиз, кодифікації експертної діяльності, атестації і переатестації діючих експертів, підвищенні їх професійного рівня, в обміні досвідом діючих суб'єктів експертної діяльності, застосуванні передових технологій у дослідженні тих чи інших предметів, які визнані речовими доказами.

Вказаний принцип включає в себе і саму діяльність експертів, спрямовану на: підвищення свого професійного рівня та об'єктивного сприйняття наукових фактів; узагальнення власного експертного досвіду; ознайомлення з новими досягненнями науки і техніки, профільюючої галузі права; аналіз перспективи розвитку науки; коригування знань, здобутих за власною ініціативою за допомогою методичної, наукової і правової нормативної літератури.

Один з принципів судово-експертної діяльності пов'язується із безпосередністю, і суть його полягає в тому, що експерт повинен скласти висновок відповідно до поставлених запитань на підставі особисто досліджених доказів. Обґрунтування свого рішення експерт буде на власному, особистому і безпосередньому сприйнятті об'єкта дослідження, яке полягає в огляді, описі, фотографуванні цього об'єкта, а також в ознайомленні з наданими для проведення експертизи матеріалами кримінального провадження, якими може бути протокол допиту та інших слідчих дій, фототаблиці, фотознімки, малюнки, електронні носії інформації та інші об'єкти.

Таким чином, зміст судово-експертного принципу безпосередності полягає в тому, що проведення судової експертизи самостійно і особисто є обов'язком експерта, без дотримання якого неможливо скласти об'єктивну картину досліджуваного явища і надати правдивий експертний висновок.

Висновки. В статті розглянуто проблемні питання, які стосуються насамперед призначення судових експертиз в кримінальному процесі. Розкрито особливості змісту судово-експертних принципів та їх впливу на експертну діяльність. В статті запропоновано внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України та розглянуті теоретичні основи принципів науковості та безпосередності.

Список використаних джерел:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 28. – 233 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Суми : ТОВ «ВВП Нотіс», 2012. – 292 с.
3. Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу» / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. – 215 с.
4. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Верховного Суду України від 30 травня 1997 року. – № 8.

ЗМІСТ

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ГОНЧАР Д. В. АДВОКАТ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ В ПРАВОВАХОСИНОМУ МЕХАНІЗМІ.....	3
КОЛЮХ В. В. ОПТИМІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СКЛАДУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН В УКРАЇНІ.....	8
КУРАКІН О. М., РОМАНОВ М. Ю. ПРАВО ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗБИРАТИСЯ МИРНО, БЕЗ ЗБРОЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД.....	13
МАРТЬЯНОВА Т. С. ВПЛИВ ПРИНЦИПІВ ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ.....	19
ПИЛЬГУН Н. В., КАПУСТЯК І. О. ВПЛИВ ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	24
СЛИВКА С. С. ПАРАДИГМА «УРГЕНТНОГО» ПРАВА У ВИЩІЙ ШКОЛІ (ДО 5-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ ПРАВА І ПСИХОЛОГІЇ НУ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»).....	30
СТЕФАНЧУК М. О. ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ.....	34

ЦИВІЛІСТИКА

ЗАБОТІН В. В. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ВИТОКИ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	39
ІЛЬЧЕНКО І. В. ЗАСТОСУВАННЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОРУШЕННЯМ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ.....	47
МЕЛЬНИК Я. Я. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ РЕЖИМУ ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	52
НЕЧИТАЙЛО Т. О., ЛУЦЬ В. В. ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЯК УЧАСНИКА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	61
ПАРАСЮК В. М., ГРАБАР Н. М., БАЛІЦЬКА О. Ю. ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА МАЛОЛІТНІХ ОСІБ.....	66
УСТИМЕНКО О. А. ОБОРОТОЗДАТНІСТЬ ТВАРИН ЯК ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ.....	70

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КИРИЧЕНКО М. С., АЛЛАХВЕРДЯН А. В. ОЦІНКА СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ.....	75
---	----

СОБАКАРЬ А. О. СТРУКТУРА ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ОХОРОНИ ПРАЦІ.....81

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ПРАВДЮК А. Л. МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ДЕРЖАВНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ.....87

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БОРОВИКОВ Г. М. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПЕРЕВІЗНИКА
ЗА ДОГОВОРОМ МОРСЬКОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ.....93

ВЕДЬКАЛ В. А. МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ
У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.....98

ГОРБАЧ О. В., КУЧЕРЧУК Ю. С. ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА
НА ЗАХИСТ В АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОМУ ПРОЦЕСІ.....104

КАНДУЄВ Д. В. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО
ДО ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....109

КОВАЛЕНКО Л. А. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНИХ
АГЕНТСТВ ЯК ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ.....116

МІХРОВСЬКА М. С., ЧОРНОУС А. Г. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ
ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ДОСВІДУ
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....122

ПИЛАСЬКА В. М. НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ
ТРАНСПАРЕНТНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ
У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....128

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

ГАРКУША Ю. О. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА СУЧАСНОГО
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....133

ДИКА Є. О. ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ КРИМІНОГЕННИХ
СИТУАЦІЙ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ.....139

РЯБЧЕНЮК Ю. В. ЩОДО ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА УМИСНЕ ЗНИЩЕННЯ
АБО ПОШКОДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЙ, ВЗЯТИХ ПІД ОХОРОНУ ДЕРЖАВИ,
ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ.....146

ФЕДОТОВА Г. В. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ В ЗАКОНОДАВСТВІ ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА	152
ФЕРЕНЕЦЬ О. Б. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ.....	157
ЧЕРНЕНКО О. О. ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ ТА ОСНОВНИХ НАПРЯМКІВ.....	163
ЧУДИК Н. О., БОБРИК М. Б. ПРАВОВІ ОСНОВИ СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ.....	170
ЧУДИК Н. О., МУДРИК К. А. ПРОБЛЕМИ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ АРЕШТУ В УКРАЇНІ.....	175
ЧУДИК Н. О., НЕМОСКАЛЬОВ А. Є. ОСОБЛИВОСТІ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ.....	180
<i>КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА</i>	
РІВЧАЧЕНКО О. А. ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ВІДКРИТИХ ЗА ФАКТОМ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ОБЛАДНАННЯ ДЛЯ ВИГОТОВЛЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН.....	183
ЦЮПРИК І. В. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ.....	189
ШУЛЬЖЕНКО А. В. ПРИНЦИПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	195

НОТАТКИ

ПРАВО 2 ч. 2 ● 2016
І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 27.04.2016 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 18,68. Ум. друк. арк. 23,72. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпропетровськ, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42